

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

IV. TUTHALİYA DÖNEMİ VE SONRASI
HİTİT KRALLIĞINDA SİYASAL, EKONOMİK VE SOSYAL GELİŞMELER

Doktora Tezi

Ali ÖZCAN

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

IV. TUTHALİYA DÖNEMİ VE SONRASI
HİTİT KRALLIĞI'NDA SİYASAL, EKONOMİK VE SOSYAL GELİŞMELER

Doktora Tezi

Ali ÖZCAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Turgut YİĞİT

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

IV. TUTHALİYA DÖNEMİ VE SONRASI
HİTİT KRALLIĞI'NDA SİYASAL, EKONOMİK VE SOSYAL GELİŞMELER

Doktora Tezi

Ali ÖZCAN

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Turgut YİĞİT

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Yrd. Doç. Dr. Sedat Berkut
Prof. Dr. Aygül Sünel
Prof. Dr. Güngör Karanguz
Prof. Dr. Turgut Yigit
Doç. Dr. İlknur Taş

Sedat Berkut
Aygül Sünel
Güngör Karanguz
Turgut Yigit
İlknur Taş

Tez Sınavı Tarihi 10.12.2013

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (25/11/2013)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Ali ÖZCAN

İmzası

.....

ÖNSÖZ

Anadolu'da, M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğini kapsayan ve Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde, şehir krallıkları sistemine dayalı bir siyasi düzenin varlığı bilinmektedir. Asur Ticaret Kolonileri döneminin son bulması ile Hitit hanedanının, M.Ö. 17. yy.'ın ikinci yarısında Anadolu kent krallıklarını ele geçirerek kurdukları Hitit Krallığı, M.Ö. 13. yy.'ın sonuna kadar olan dönemde Anadolu'ya hükmetmiştir.

Çalışmamızda Hitit Krallığı tarihinde, M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısında meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler ele alınmıştır. Ele aldığımız dönem IV. Tuthaliya, III. Arnuwanda ve elimizdeki verilere göre son Hitit kralı olarak bilinen II. Šuppiluliuma dönemlerini kapsamaktadır. Ayrıca M.Ö. 12. yy.'ın erken dönemleri çalışmamızda ele alınan konulardandır. Çalışmamız Hitit Krallığı'nın nasıl son bulduğu sorusu esas alınarak oluşturulmuştur. Ayrıca M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısındaki pek çok tartışmalı konu başlığı ele alınmıştır.

Bu çalışma konusunu bana öneren ve çalışmalarım sırasında bana her türlü desteği sağlayan danışmanım Prof. Dr. Turgut Yiğit'e, YÖK ve TÜBİTAK araştırma bursları ile Almanya'da Münih ve Mainz kentlerinde gerçekleştirdiğim araştırmalarım sırasında danışmanlığımı yürüten Prof. Dr. Jared L. Miller'e teşekkürü bir borç bilirim.

İlmi ve manevi desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Aygül Süel'e, sabırla beni dinleyerek bilimsel desteğini esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Sedat Erkut'a ve ihtiyaç duyduğumda gerek bilimsel birikimini gerekse çeşitli bilimsel yayınları benimle paylaşan Prof. Dr. Güngör Karauğuz'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Cahit Günbattı'ya, Prof. Dr. Sebahattin Bayram'a, Prof. Dr. Salih een'e, Prof. Dr. İrfan Albayrak'a, Prof. Dr. Ömer apar'a ve yırca kaynak temininde yardımlarını gördüğüm değerli meslektaşlarım Yrd. Doç. Dr. Özlem Sir Gavaz, Yrd. Doç. Dr. Hakan Erol, Öğr. Gör. Dr. Kurtuluş Kıymet ve Arş. Gör. Sedef Ayyıldız'a teşekkürlerimi sunarım. Tezim için gerekli olan Fransızca ve İtalyanca yayınların tercümelerini yapan Süreyya Tercüme Bürosu çalışanlarına teşekkür ederim.

Münih'teki çalışmalarım sırasında yardımlarını gördüğüm Dr. Birgit Christiansen, Dr. Elena Devecchi ve Dr. Federico Giusfredi'ye, Mainz kentindeki çalışmalarımın sağlıklı bir şekilde yürümesine katkıda bulunan Dr. Şilvin Koşak'a teşekkürlerimi sunarım. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndeki çalışmalarım sırasında yardımlarını gördüğüm Mustafa Sönmez'e teşekkür ederim.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)'nın verdiği burslar ile Münih ve Mainz kentlerinde çalışmalarımı hızlı bir şekilde yürütme imkanına kavuştum. Projemi bursa layık gördükleri için adı geçen kurumlara şükranlarımı sunarım.

Ali ÖZCAN

Temmuz 2013

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VII
DİĞER KISALTMALAR VE İŞARETLER.....	XV
TRANSKRİPSİYON VE TERCÜMEDE KULLANILAN İŞARETLER.....	X
GİRİŞ	1
I. KAYNAKLAR	6
I.1. Çivi Yazılı Kaynaklar	6
I.2. Arkeolojik Kaynaklar	22
I.3. Hiyeroglif Luwicesi İle Yazılmış Kaynaklar	24
II. HİTİT KRALLIĞI'NIN YAPISAL KARAKTERİ	27
III. M.Ö. 13. YY.'İN İLK YARISINDA YAKINDOĞU'NUN SİYASİ DURUMU	32
III.1. Mezopotamya	32
III.1.1. Asur Krallığı	32
III.1.2. Babil Krallığı	35
III.2. Suriye	36

III.3. Mısır	46
III.4. Kıbrıs	47
III.5. Yunanistan ve Ege Adaları.....	52
III.6. Anadolu	63
IV. HİTİT KRALLIĞI'NIN SON DÖNEMLERİNDEKİ SİYASAL, EKONOMİK VE SOSYAL GELİŞMELER	65
IV.1. IV. Tuthaliya Dönemi	65
IV.1.1. IV. Tuthaliya'nın Anadolu'daki Faaliyetleri.....	73
IV.1.1.1. Tarhuntašša ile İlişkiler	73
IV.1.1.2. Lukka Seferi	110
IV.1.1.3. Batı Anadolu ile İlişkiler	121
IV.1.2. IV. Tuthaliya'nın Anadolu Dışındaki Faaliyetleri.....	143
IV.1.2.1. Asur Krallığı İle İlişkiler	143
IV.1.2.2. Suriye İle İlişkiler.....	152
IV.1.2.3. Alaşiya'nın Fethi.....	156
IV.1.3. IV. Tuthaliya'nın Talimatları	158
IV.1.4. IV. Tuthaliya'nın Kült Reformu.....	161
IV.1.5. IV. Tuthaliya Dönemine Tarihlenen Kaya Anıtları	170
IV.2. IV. Tuthaliya Dönemi Sonrası	190
IV.2.1. III. Arnuwanda Dönemi	190

IV.2.2. II. Šuppiluliuma Dönemi.....	201
IV.2.2.1. II. Šuppiluliuma'nın Tahta Çıkışı Konusundaki Savunması	203
IV.2.2.2. II. Šuppiluliuma'nın Kargamış Kralı Talmi-Tešup ile Yaptığı Antlaşma.....	205
V.2.2.3. Kıtık Yılları	210
IV.2.2.4. II. Šuppiluliuma'nın Alaşiya Seferi	220
IV.2.2.5. II. Šuppiluliuma'nın Tarhuntašša Seferi.....	227
IV.2.2.6. II. Šuppiluliuma Dönemi'ne Tarihlenen Kaya Anıtları ..	238
IV.2.2.7. II. Šuppiluliuma'nın Dini Faaliyetleri.....	246
V. M.Ö. 13. YY.'IN SONUNDA YAKINDOĞU VE ANADOLU'NUN DURUMU 252	
VI. HİTİT KRALLIĞI'NIN YIKILIŞI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER.....	273
V.1. Deprem.....	273
V.2. Göçler.....	274
V.2.1. Mısır Kayıtları	275
V.2.2. Asur Kayıtları	291
V.2.3. Arkeolojik Durum	294
V.2.4. Antik Kayıtlar	297
V.3. Savaş Teknolojisindeki Gelişmeler	304

V.4. İklim Değişimleri	306
V.5. Anadolu İçinden Gelen Tehditler	310
V.6. Demir Kullanımı	322
SONUÇ	327
LEVHALAR	339
BİBLİYOGRAFYA	351
ÖZET.....	404
ABSTRACT	407

KISALTMALAR

AA	Archäologischer Anzeiger, Beiblatt zum Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
AbhDOG	Abhandlungen der Deutschen Orient-Gesellschaft.
AfO	Archiv für Orientforschung, Berlin, Graz.
AJA	American Journal of Archaeology, Boston, Concord, Princeton. 1885 vd.
AJSL	The American Journal of Semitic Languages and Literatures.
AMMK	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara.
AMMY	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı, Ankara.
AnAr	Anadolu Araştırmaları/ <i>Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung</i> , İstanbul.
Anadolu/	
Anatolia	Journal of the Institute for Research in Near Eastern and Mediterranean Civilizations of the Faculty of Letters of University of Ankara, Ankara.
Anatolica	Annuaire Internationale pour les Civilizations de l'Asie Antérieure; Publié sous les Auspices de l'Institut Historique et Archéologique Néerlandais à İstanbul-Leiden.
AM	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung.

ANNL	Accademia Nazionale dei Lincei, Rendiconti, Roma.
AntSt	Anatolian Studies, Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, London.
AoF	Altorientalische Forschungen, Berlin.
Ark SD	Arkeoloji ve Sanat Dergisi, İstanbul.
ArOr	Archiv Orientální, Journal of the Czechoslovak Oriental Institute, Praha.
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara.
Athenaeum	Athenaeum. Studi di Letterature e Storia dell'Antichità. Pubblicati sotto gli auspici dell'Università di Pavia. Pavia.
ASOR	The Annual of The American Schools of Oriental Research.
BASOR	Bulletin of the Ameircan Schools of Oriental Research, South Hadley/New Haven 1919 vd.
Belleten	Belleten. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
BiOr	Bibliotheca Orientalis. Leiden, 1944-
BMECCJ	Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan. Wiesbaden. 1984 ff.
BYZAS 4	Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie / Structuring and Dating in Hittite Archaeology - Voraussetzungen - Probleme - Neue Ansätze / Requirements - Problems - New Approaches, Internationaler Workshop Istanbul, 16.-27. November 2004, Mielke, D.P.-Schoop, U.-D.-Seeher J. (ed.), İstanbul 2006.

CAD	The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago.
CAH	The Cambridge Ancient History, Cambridge.
CRRAI	Compte rendu de l'onzième Rencontre Assyriologique Internationale organisée à Leiden du 23 au 29 juin 1962 par le Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden.
CTH	Catalogue des Textes Hittites, Košak, S.-G.G.W. Müller, http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/ (25.09.2013).
DBH	Dresdner Beiträge zur Hethitologie.
DMOA	Documenta et Monumenta Orientis Antiqui.
DTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara.
Eothen	Eothen, studi sulle civiltà dell'Oriente antico, Firenze.
Fs Güterbock	<i>Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterbock on the Occasion of his 65th Birthday</i> , Bittel, K.-Ph.H.J. Houwink Ten Cate-E. Reiner (ed.), İstanbul, 17-27.
Fs Güterbock 2	<i>Kaniššumar. A Tribute to Hans G. Güterbock on his seventy-fifth Birthday, May 27, 1983</i> , AS 23, Hoffner, H.A.-G.M. Beckman (ed.), Chicago.
Fs Otten	<i>Festschrift Heinrich Otten</i> , Neu, E.-C. Rüster (ed.), Wiesbaden 1973.

Fs N. Özgüç *Nimet Özgüç'e Armağan. Aspect of Art And Iconography: Anatolia And Its Neighbors. Studies In Honor of N. Özgüç,*
Mellink, M.J.-E. Paroda-T. Özgüç (ed.), Ankara 1993.

Griechenland, die Ägäis und die Levante

Griechenland, die Ägäis und die Levante während der "Dark Ages" vom 12. bis zum 9. Jahrhundert v. Chr. Akten des Symposium von Stift Zwettl (Niederösterreich), 11.-14. Oktober 1980, Deger-Jalkotzy, S. (ed.), Wien.

JAC Journal of Ancient Civilizations, Changchun 1986ff.

JAOS Journal of the American Oriental Society, New-Haven.

JCS Journal of Cuneiform Studies. American Schools of Oriental Research, New Haven.

JdI Jahrbuch des (Kaiserlich) Deutschen Archäologischen Instituts (mit dem Beiblatt) (und) Archäologischer Anzeiger, Berlin.

JIVF Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt.

JKF Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung.

JNES Journal of Near Eastern Studies; continuing the American Journal of Semitic Languages and Literatures, Chicago.

JRAS Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, London.

JSav Journal des savants, Paris.

HED³	J. Puhvel, <i>Hittite Etymological Dictionary. Volume 3: Words beginning with H</i> , Berlin-New York.
Herod.	Herodotos, <i>Historia</i> , The Loeb Classical Library, Goddley, A.D. (ed.), London 1930-1950. <i>Herodot Tarihi</i> , çev. M. Ökmen, İstanbul 1991.
HdO	Handbuch der Orientalistik.
Historia	Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte.
Iraq	Iraq, British School of Archaeology in Iraq, London.
IstMitt	Istanbuler Mitteilungen, İstanbul.
Kadmos	Zeitschrift für vor-und Frühgriechische Epigraphik, Berlin.
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara.
Levant	Levant. British School in Jerusalem, London.
MDOG	Mitteilungen Der Deutschen Orient-Gessellschaft, Berlin.
MHW	A. Ünal, <i>Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen/A Concise Multilingual Hittite Dictionary/Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü</i> , Vol. I-II, Hamburg 2007.
MKKS	Müze Kurtarma Kazı Kazıları Semineri, Ankara.
MVAeG	Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gessellscahft, Berlin/Leipzing.
OA	Oriens Antiquus, Rivista del Centro per l'Antichità e la Storia dell'Arte de Vicino Oriente, Roma, 1962 vd.
OJA	Oxford Journal of Archaeology, Oxford 1982ff.

OLZ	Orientalistische Literaturzeitung. Monatschrift für die Wissenschaft vom ganzen Orient und seinen Beziehungen zu den angrenzenden Kulturkreisen.
Or	Orientalia. A Quarterly Published by the Faculty of Ancient Oriental Studies, Pontifical Biblical Institute, Roma.
Philos. Trans. R. Soc. Lond., A	Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series A. Physical Sciences and Engineering.
Plin.	Plinius, <i>Naturalis Historia</i> , The Loeb Classical Library, Rackham, H. (ed.), London 1947.
RA	Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale, Paris.
RHA	Revue Hittite et Asianique, Paris.
RIA	Reallexicon der Assyriologie (und Vorderasiatischen Archeologie), Berlin/Leipzig.
RIMA	The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods.
RIMA I	Grayson, A.K., <i>Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (To 1115 BC)</i> , Toronto-Buffalo-London 2002.
RIMA II	Grayson, A.K., <i>Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (114-859)</i> , Toronto-Buffalo- London 2002.
RIMA III	Grayson, A.K., <i>Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745)</i> , Toronto-Buffalo-London 2002.
SMEA	Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, Roma.
StBoT	Studien zu den Boğazköy-Texten, Wiesbaden.

Strabon	Strabon, <i>Geographika</i> (The Geograpy of Strabon), The Loeb Classical Library, Jones, H.L. (ed.), London 1947. <i>Geographika</i> (Antik Anadolu Coğrafyası: XII-XIII-XIV), çev. A. Pekman, İstanbul 1993.
StudMed	Studia Mediterranea, Pavia 1980ff.
Syria	Revue d'art Oriental et d'archéologie, Institut Français d'archéologie de Beyrouth, Paris.
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi.
Talanta/	
Talanta	Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society, Netherlands.
TEBE	Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, İstanbul.
Tel Aviv	Journal of the Tel Aviv University, Institute of Archaeology, Tel Aviv.
TH	Texte der Hethiter.
TTKong	Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara.
TUAT-NF	Texte aus der Umwelt des Alten Testaments. Neue Folge.
TÜBA-AR	Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, Ankara.
Ugaritica III	Cl.F.-A. Schaeffer, <i>Ugaritica III. Sceaux et cylindres hittites, épée gravée du cartouche de Mineptah. tablettes chypro-minoennes et autres découvertes nouvelles da ras shamra</i> , Paris.

Ugaritica V	J. Nougayrol-E. Laroche-C. Virolleaud-C. F. A. Schaeffer, <i>Ugaritica V. Nouveaux Textes Accadiens, Hourrites et Ugaritiques des Archives et Bibliothèques Privées d'Ugarit. Commentaires des Textes Historiques (Première Partie)</i> , Paris 1968.
Ugaritica VII	<i>Ugaritica VII</i> , Schaeffer, Cl-F.-A. (ed.), Mission de Ras Shamra 18, Paris-London.
UF	Ugarit Forschungen, Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästinas, Neukirchen-Vluyn Ukrains'ka akademiji nauk.
VAT	Texte der Vorderasiatischen Abteilung der Staatlichen Museen in Berlin nach Museums-nummern, (Berlin Müzesi Önasya Bölümünün Neşredilmemiş Tabletlerinden).
VBoT	A. Goetze, <i>Verstreute Boghazköi-Texte</i> , Marbug 1930.
WdO	Die Welt des Orients. Wissenschaftliche Beiträge zur Kunde des Morgenlandes, Stuttgart/Göttingen.
WKZM	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.
ZA	Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie, Leipzig/Berlin.

DİĞER KISALTMALAR VE İŞARETLER

Ay.	Arka yüz
Alt.kn.	Alt kenar.
Bo	Boğazköy'den Yayınlanmamış Metinler (Müze Numaralarına Göre)
dn.	Dipnot
EA	El-Amarna
ed.	Editör
EBÇ	Erken Bronz Çağı
EDÇ	Erken Demir Çağı
GBÇ	Geç Bronz Çağı
GH	Geç Helen
Hitt.	Hititçe
HKM	Hethitische Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. TTKY VI/34, Ankara 1991)
KBo	Keilschrifttexte aus Bogazköi, Leipzig/Berlin
kn.	Kenar
krş.	Karşılaştırınız
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin
KuT	Texte aus Kuşaklı S(h)aris(h)s(h)a
Lev.	Levha
M.Ö.	Milattan Önce

Msk	Meskene/Emar
no.	Numara
Öy.	Ön yüz
Pl.	Plate
Res.	Resim
RS	Ras Şamra (Ugarit) Tabletlerinin Envanter Numarası
Sum.	Sümerce
Taf.	Tafel
VAT	Siglum for tablets in the Vorderasiatischen Abteilung der Staatlichen Museen, Berlin.
vd.	Ve devamı
ve diğ.	Ve diğerleri

TRANSKRİPSİYON VE TERCÜMEDE KULLANILAN İŞARETLER

- [] : Tablet o kısmının kırık olduğunu gösterir.
- () : Tercümenin daha iyi anlaşılabilmesi için yapılan ilaveyi gösterir.
- (?) : Tercümenin şüpheli olduğunu gösterir.
- x : Tercümede okunamayan işaret veya işaretleri gösterir.
- x + 1 : Metnin ilk satır sayısında bulunur. Tablet baş kısmının kırık olduğunu bu sebeple numaramanın görülen ilk satırdan başladığını belirtir.
- ' : Satır numarası üzerine (2', 3', 4') konulan işaret, tabletin üst kısmının tüm olmadığını, numaralandırmanın sağlam olan ilk satırdan başladığını gösterir.
- +
- Tablete yapılmış birleşebilen ekleri gösterir.
- //
- Birbirine paralel metinleri gösterir.
- ?
- : Kendinden önce gelen işaretin okunuşunun şüpheli olduğunu gösterir.
- _____
- : Tablet paragraf ayrımını gösterir.
- §
- : Paragraf başını belirtir.

GİRİŞ

"IV. Tuthaliya Dönemi ve Sonrası Hitit Krallığı'nda Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler" başlıklı tez çalışmamızın konusunu son Hitit krallarının hüküm sürdüğü M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısını kapsamaktadır. M.Ö. 13. yy.'ın sonuna gelindiğinde ise Hitit kaynakları susmaktadır.

Ele aldığımız dönem Hitit Krallığı'nın son evresini kapsamaktadır. Hitit Devleti'nin yıkılış nedenleri tezimizin odak noktasını oluşturmuş ve söz konusu nedenler üzerinde durulmuştur.

IV. Tuthaliya, III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemlerine siyasal, ekonomik ve sosyal yönlerden bakıldığında, ele alınan dönem bünyesinde veri eksikliğinden dolayı pek çok tartışmalı konu başlığı barındırmaktadır. Söz konusu tartışmalı konular hakkında araştırmacılar, eldeki kısıtlı verilerden yola çıkarak çok sayıda varsayım ileri sürmüşlerdir. Çalışmamızda söz konusu varsayımlara ve verilere gerekçeleri ile yer verilmiştir. Buna mukabil yeri geldikçe eldeki verilerden hareketle varılabilecek başkaca sonuçlar, birer varsayım olarak özellikle vurgulanmıştır. Bu noktada belirtmek isteriz ki Hitit Krallığı'nın nasıl yıkıldığını incelerken, M.Ö. 13. yy.'ın tartışmalı konuları üzerinde durarak eldeki verilerin elverdiği ölçüde farklı yorumlar getirmeye gayret gösterdik.

Araştırmacıların Hitit Krallığı tarihini incelerken karşılarına çıkan en önemli sorunlardan birisi kronoloji sorunudur. Ele aldığımız dönemin kronolojik sorunlarına baktığımızda ise IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen pek çok çivi yazılı metin

bulunmaktadır. III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemleri ise IV. Tuthaliya dönemine kıyasla iyi belgelenememiştir. Çivi yazılı metinlerin tarihlenmesi açısından bakıldığında, M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısında kronolojik sorunların varlığı yapılacak çalışmaları daha da zorlaştırmaktadır. Çalışmamız boyunca kullandığımız çivi yazılı metinlerin tarihlemeleri ve tarihlemelerin güvenilirliği konusunda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Bununla birlikte belirtmek isteriz ki ele aldığımız kimi çivi yazılı metinler hakkındaki bilimsel tartışmalar, ele aldığımız dönem üzerine çalışan tüm dünyadaki araştırmacılar tarafından sürdürülmektedir. Tarihlenmeleri konusunda tartışma bulunan çivi yazılı metinler, yeni verilere ulaşılması ile birlikte önerilen kraldan bir önceki yahut bir sonraki kral dönemine tarihlenmeleri olasıdır. Örnek olarak III. Arnuwanda dönemini ele alırsak, geçmişte çok sayıda çivi yazılı metin III. Arnuwanda dönemine tarihlenmekteydi. Bunlardan birisi olan Madduwatna metni günümüzde I./II. Arnuwanda dönemine tarihlenmektedir. Günümüzde ise III. Arnuwanda dönemine tarihlenen çivi yazılı metin bulunmamaktadır.

Tez çalışmamızda ele aldığımız konular ile ilgili çivi yazılı metinlerin tercümelerine yer verilmiştir. Bununla birlikte ele aldığımız konuda çivi yazılı metnin transkripsiyonuna atıfların bulunduğu yerlerde ise çivi yazılı metinler transkripsiyonları ile birlikte verilmiştir.

'Kaynaklar' başlıklı birinci bölümde çalışmamızda kullandığımız kaynaklar tanıtılmıştır. Söz konusu kaynakları 'Çivi Yazılı Kaynaklar', 'Arkeolojik Kaynaklar', 'Hiyeroglif Luwicesi İle Yazılmış Kaynaklar' alt başlıkları altında belirterek, içerikleri önemleri hakkında bilgiler verdik ve ilgili literatür hakkında açıklamalarda bulunduk.

'Hitit Krallığı'nın Yapısal Karakteri' başlıklı ikinci bölümde, Hitit Krallığı'nın M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısındaki durumunu daha iyi anlayabilmek için Hitit Krallığı'nın yönetim anlayışı ve bürokrasinin örgütleniş biçimini ele aldık.

'M.Ö. 13. yy.'ın İkinci Yarısında Yakındoğu'un Siyasi Durumu' başlıklı üçüncü bölümde, Anadolu'yu çevreleyen Suriye, Mezopotamya, Mısır, Kıbrıs, Yunanistan ve Ege Adaları ile Anadolu'daki siyasi durumu ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde, M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısını değerlendirmeden önce, Yakındoğu'da meydana gelen gelişmeler ana hatlarıyla ele alınmıştır.

'Hitit Krallığı'nın Son Dönemlerindeki Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler' başlıklı dördüncü bölümde, IV. Tutḫaliya, III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Dördüncü bölümü iki kısımda ele aldık. İlk kısımda IV. Tutḫaliya döneminin pek çok Hitit kralına göre iyi belgelenmiş oluşunu dikkate alarak, IV. Tutḫaliya'nın saltanatında meydana gelen gelişmeler mümkün mertebe detaylı olarak ele alınmıştır. İkinci kısımda ise III. Arnuwanda ile II. Šuppiluliuma dönemlerine yer verdik.

IV. Tutḫaliya döneminde 'Tarḫuntašša İle İlişkiler' başlığı altında, Tarḫuntašša Krallığı ile ilişkiler III. Ḫattušili döneminden itibaren ele alınmıştır. Tarḫuntašša sorunu M.Ö. 13. yy.'da Hitit Krallığı'nı uğraştıran başlıca konulardan birisidir. Tarḫuntašša Antlaşmaları'nın kronolojisini ele almadan M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısındaki Hitit siyasi tarihini doğru değerlendirmenin mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Bu düşünceden hareketle III. Ḫattušili ve IV. Tutḫaliya dönemlerinde Tarḫuntašša ile yapılan antlaşmaları tek tek ele alarak değerlendirdik. Söz konusu antlaşmaların bilimsel veriler ile tartışmaları yapılarak kronoloji önerisi verilmiştir.

'Lukka Seferi' ve 'Batı Anadolu İle İlişkiler' alt başlıkları altında, IV. Tutḫaliya'nın Güneybatı ve Batı Anadolu'daki faaliyetleri eldeki tüm kaynak grupları kullanarak değerlendirdik.

IV. Tutḫaliya'nın Anadolu Dışındaki Faaliyetleri' başlığı altında ele alacağımız Asur Krallığı ve Suriye ile ilişkiler İlknur Taş'ın doktora çalışmasında detaylı olarak ele alınmıştır¹. Biz çalışmamızda IV. Tutḫaliya'nın Asur Krallığı ve Suriye Krallıkları ile ilgili icraatlarını Hitit Krallığı'nın yıkılışı perspektifinde ele aldık. Bununla birlikte yeri geldikçe söz konusu çalışmadan faydalandık. Ayrıca 'Kıbrıs'ın Fethi' başlığı altında IV. Tutḫaliya'nın Kıbrıs'a sefer düzenlediği yönündeki görüşleri değerlendirdik. Ayrıca IV. Tutḫaliya dönemi alt başlığı altında, 'IV. Tutḫaliya'nın Talimatları', 'IV. Tutḫaliya'nın Kült Reformu' ve 'IV. Tutḫaliya Dönemi'ne Tarihlenen Kaya Anıtları', Hitit Krallığı'nın Hitit Krallığı'nın yıkılışı perspektifinde değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümün ikinci kısmında ise III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemleri ele alınmıştır. Günümüzde III. Arnuwanda dönemine tarihlenen çivi yazılı metin bulunmamaktadır. III. Arnuwanda dönemini büyük ölçüde II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen belgelerdeki ipuçlarından yola çıkarak değerlendirmeye çalıştık. II. Šuppiluliuma, Hitit Krallığı'nın bilinen son kralıdır. IV. Tutḫaliya'nın soyundan gelen II. Šuppiluliuma'nın Hattuša'da gerçekleşen iç karışıklıklar sonucunda tahta çıktığı yönünde ipuçları sunan çivi yazılı kayıtları inceledik. Anadolu'da meydana gelmiş bir kıtlık hadisesi 'Kıtlık Yılları' başlığı altında detaylı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca 'II. Šuppiluliuma'nın Kargamış Kralı Talmi-Tešup ile

¹ Taş 2007a.

Yaptığı Antlaşma'; 'II. Šuppiluliuma'nın Alaşiya', 'Tarhuntašša Seferi'; 'II. Šuppiluliuma Dönemi'ne Tarihlenen Kaya Anıtları' ile 'II. Šuppiluliuma'nın Dini Faaliyetleri' alt başlıkları altında II. Šuppiluliuma dönemi hadiseleri ele alınmıştır.

Beşinci bölümde M.Ö. 13. yy.'ın sonunda yıkıma uğrayan Yakınoğu ve Anadolu yerleşimlerinin durumunu kazı sonuçlarına dayalı olarak ele aldık. Söz konusu M.Ö. 13. yy. yerleşimlerinde geçen tahribat tabakalarında ele geçen seramik buluntularını değerlendirdik.

'Hitit Krallığı'nın Yıkılışı Hakkındaki Görüşler' başlıklı altıncı bölümde, Hitit Krallığı'nın yıkılışı hakkında yapılan açıklamalar başlıklar halinde tasnif edilerek verilmiştir. Hitit Krallığı'nın yıkıldığı M.Ö. 13. yy.'ın sonunda, pek çok Yakınoğu merkezinde yıkımın gerçekleştiğini de dikkate alarak, Hitit başkenti ve Hitit kentleri dışındaki Yakınoğu merkezlerinde gerçekleşen hadiseleri birlikte ele almaya özen gösterdik.

Sonuç kısmında ele aldığımız dönem tümüyle gözden geçirilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

I. KAYNAKLAR

I.1. Çivi Yazılı Kaynaklar

Hitit İmparatorluğunu konu alan araştırma ve inceleme çalışmalarında, Hitit başkenti Hattuša'da ve bunun yanı sıra Anadolu'nun başka yerlerinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan Hititçe, Akadca ve Ugaritçe çivi yazılı belgeler en önemli kaynak gurubunu oluşturmaktadır².

Çalışmamızın IV. Tutḫaliya, III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemlerini kapsadığı, yeri geldikçe daha eski dönemlere tarihlenen çivi yazılı tabletler kullanıldığı ve yayımlanmış tabletlerin çok sayıda joinleri de kapsaması birlikte düşünüldüğünde, ele aldığımız dönem ile ilgili sadece kaynakların başlı başına bir çalışma gerektirdiği anlaşılabacaktır.

Biz çalışmamızda kullandığımız çivi yazılı metinleri, tarihlendikleri Hitit kralının isimlerinin altında katalog numaralarını vererek, söz konusu metnin tarihlenmesi ve önemi hakkında açıklamalarda bulunduk. Herhangi bir çivi yazılı metin serisinde yayımlanmış çivi yazılı metinlerin envanter numaralarını ve katalog numaralarını gösterdik. Bununla birlikte tarihlenmesi tartışmalı çivi yazılı metinlerin katalog numaraları köşeli parantez ([]) içinde vererek, tartışmalı oluşlarını belirttik.

² Anadolu'da ele geçen çivi yazılı tabletler ve buluntu yerleri için bkz. Erkut 1997.

Tarihlemesi tartışmalı metinler, tez çalışmamızda tarihlemiş olduğumuz Hitit kralının dönemi içinde ele alınmıştır.

1. III. Hattuşili Dönemine Tarihlenen Çivi Yazılı Kaynaklar:

Tarḫuntašša Kralı Kurunta'nın Deklarasyonu (CTH 96³). Metnin transkripsiyon ve tercümesi G. Beckman tarafından yapılmıştır⁴. Metinde Kurunta Tarḫuntašša tahtında nasıl kral olarak atandığını açıklamaktadır. Söz konusu metin Tarḫuntašša antlaşmalarını tarihleyebilmemiz açısından önem taşımaktadır.

III. Hattuşili'nin Otobiyografisi (CTH 81). III. Hattuşili'nin otobiyografisi, H. Otten tarafından StBoT serisinde yayımlanmıştır⁵. III. Hattuşili, otobiyografisinde icraatlarını anlatmaktadır. IV. Tuthaliya döneminde meydana gelmiş pek çok siyasi gelişmenin öncesi hakkında III. Hattuşili'nin otobiyografisi sayesinde bilgi sahibi olabilmekteyiz. Urḫi-Tešup ve Tarḫuntašša sorunları söz konusu konu başlıklarına örnek olarak gösterilebilir.

III. Hattuşili(?) ile Ulmi-Tešup Arasındaki Antlaşma [CTH 106B]. Ulmi-Tešup antlaşması olarak da bilinmektedir. Antlaşmayı yapan kralın kimliği belli değildir. Tablet in ilgili kısmı kırıktır. Ulmi-Tešup Antlaşması Th.P.J. van den Hout tarafından StBoT serisinde yayımlanarak değerlendirilmiştir⁶. Çalışmamızda

³ Tarihleme için bkz. Klengel 1999, 249.

⁴ Beckman 1989-90, 291. Ayrıca bkz. Güterbock 1942, 10; 82, Text 1.

⁵ Otten 1981.

⁶ van den Hout 1995b.

antlaşmayı Tarhuntašša ile yapılan antlaşmaları ele alırken değerlendirdik. Antlaşmanın III. Hattušili dönemine tarihlenmesi gerektiği yönünde bir sonuca ulaştık. Söz konusu antlaşma, Hitit-Tarhuntašša ilişkilerini anlamak açısından büyük öneme sahiptir. Antlaşmada Tarhuntašša Krallığı'nın statüsü ve sınırları belirtilmektedir.

Bilinmeyen Bir Hitit Kralı ile Tarhuntašša Kralı Arasındaki Antlaşma [CTH 97]. Çivi yazılı metin, tarafların isimlerinin bulunduğu kısımlar kırılmış bir antlaşma metnidir. Metnin tarihlenmesi konusu tartışmalıdır⁷. Traskripsiyon ve tercümesi G. Beckman tarafından yayımlanmıştır⁸. Biz çalışmamızda metni Tarhuntašša ile yapılan antlaşmalar ile birlikte değerlendirerek, III. Hattušili(?) dönemine tarihlenmesi gerektiği yönünde bir sonuca ulaştık. Bununla birlikte antlaşmanın, kendisinden daha önce yapılan bir antlaşmanın bir nüshası, antlaşmanın yapıldığı Tarhuntašša kralının ise Kurunta(?) olduğunu düşünmekteyiz.

Genel olarak Tarhuntašša ile yapılan Antlaşmalar çalışma konumuz açısından büyük öneme sahiptir. III. Hattušili, IV. Tutḫaliya ve III. Arnuwanda(?) II. Šuppiluliuma(?) dönemlerinde vassal bir krallık olarak Tarhuntašša'nın statüsü, Hitit Krallığı'nın son dönemlerinde siyasi açıdan önemli bir iç sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle Tarhuntašša antlaşmalarının kronolojisi meselesi Hitit Krallığı'nın yıkılış sürecini anlayabilmemiz açısından oldukça önemlidir.

⁷ Tartışmalar için bkz. van den Hout 1989.

⁸ (CTH 97) Beckman 1989-90, 291-293. Tercüme için bkz. Beckman 1996, 103; Karauğuz 2002, 83-84.

Tutḫaliya'nın bir Kraliçeye Mektubu [CTH 192]. Mektup ismi bilinmeyen bir prens tarafından yine ismi bilinmeyen bir kraliçeye gönderilmiştir. Mektubun transkripsiyon ve tercümesi H.A. Hoffner tarafından yayımlanmıştır⁹. Mektubun göndericisinin Tutḫaliya, alıcısının ise Kraliçe Puduḫepa olduğu düşünülmektedir¹⁰. Metin, IV. Tutḫaliya'nın gençlik yıllarında Hitit Krallığı'nın siyasi yapısı hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Ayrıca Hitit Krallığı'nda sağlığının bozulmasının Hattuša dışında duyulmasının dahi, Hitit Krallığı'na tabi halklar üzerindeki etkisini anlamamız açısından önemlidir.

2. IV. Tutḫaliya Dönemine Tarihlenen Çivi Yazılı Kaynaklar:

IV. Tutḫaliya'nın Amurru Kralı Šaušgamuwa ile Yaptığı Anlaşma (CTH 105.A¹¹). Çivi yazılı tabletin transkripsiyon ve tercümesi C. Kühne-H. Otten tarafından yayımlanmıştır¹². Anlaşma ile Amurru Krallığı vassallık statüsünü devam ettirmiştir. IV. Tutḫaliya vassal Amurru Krallığı'nı dönemin süper güçleri olan Asur ve Aḫḫiyawa krallıklarına karşı kullanmıştır. Hitit Krallığı'nın yıkılışı perspektifinden bakıldığında ise Hitit Krallığı'nın dönemin süper güçlerine karşı olarak vassal Amurru krallığı bir denge unsuru olarak kullanılmıştır.

⁹ Hoffner 2009, 347-349.

¹⁰ Klengel 1999, 247; Bryce 2005, 299, dn. 27; Hoffner 2009, 346.

¹¹ Tarihleme için bkz. Otten 1983, 16, dn. 7; Steiner 1989, 394; Klengel 1999, 276.

¹² Kühne-Otten 1971, 1. Ayrıca bkz. Taş 2007a, 249-263.

IV. Tuḫaliya ile Kurunta Arasındaki Antlaşma (CTH 106.A). Antlaşma bilimsel literatürde Bronz Tablet olarak da anılmaktadır. Bronz Tablet (Bo 86/299)'in transkripsiyonu ve tercümesi H. Otten tarafından yapılmıştır¹³. Antlaşma ile Tarḫuntašša Krallığı'nın sınırları çizilerek Kurunta'nın statüsü açıklığa kavuşturulmuştur.

IV. Tuḫaliya'nın(?) Bilinmeyen Bir Ülke ile Yaptığı Antlaşma [CTH 123¹⁴]. Antlaşma metnini çok sayıda araştırmacı II. Šuppiluliuma dönemine atfetmektedir¹⁵. Metnin transkripsiyon ve tercümesi R. Stefanini tarafından yapılmıştır¹⁶. I. Singer, metni IV. Tuḫaliya dönemi ile yakın ilişkisini gözeterek IV. Tuḫaliya dönemine tarihlemiştir¹⁷. Kanaatimizce metin IV. Tuḫaliya dönemi içinde değerlendirilmelidir. KBo IV 14 no.lu metin Hitit Krallığı'nın Asur tehlikesi karşısında düştüğü zor durumu belgelemesi açısından önemlidir.

Millawata Mektubu [CTH 182]. Millawata mektubunun göndereni de alıcısı da belli değildir. Millawata mektubu günümüzde çok sayıda araştırmacı tarafından

¹³ Otten 1988a. Tercümesi için bkz. Beckman 1996, 108-117; Karağuz 2002, 93-106; Hoffner 2003b, 100-106.

¹⁴ Klengel 1999, 276-277; H. Otten, M.Ö. 1225-1210 arasında bir dönem önermektedir. Otten 1983, 20; Singer 1987, 414.

¹⁵ Laroche 1953, 7. Literatür için bkz. Taş 2007a, 100, dn. 328. P. Meriggi, II. Šuppiluliuma döneminin sonuna tarihlemektedir. Meriggi 1962, 90.

¹⁶ Stefanini 1965; Ayrıca bkz. Otten 1963, 5 vd.; KBo IV 14 Ay. III 32-50. Meriggi 1962, 87 vd.

¹⁷ Singer 1985, 109 vd.; Singer 1987, 414.

IV. Tutḫaliya dönemine atfedilmektedir¹⁸. Transkripsiyon ve tercümesi F. Sommer¹⁹ ve H.A. Hoffner²⁰ tarafından yayımlanmıştır²¹. Mektubun içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla bir Hitit Kralı tarafından vassal bir idareciye gönderilmiştir. Kral 'oğlum'²² şeklinde hitap ettiği alıcıya geçmişteki ilişkileri hatırlatarak bağlılığını istemektedir. Mektup Hitit Krallığı'nın Batı Anadolu ile ilişkilerini anlayabilmemiz açısından pek çok veri sunmaktadır.

IV. Tutḫaliya'nın Prens ve Toprak Sahiplerine Talimatları (CTH 255²³). Tutḫaliya'nın talimatları CTH 255.2 (SAG 1) ve CTH 255.1 (SAG 2)'den oluşmaktadır. Tabletlerin traskripsiyon ve tercümeleri E. von Schuler tarafından yayımlanmıştır²⁴. IV. Tutḫaliya'nın talimatlarından dönemin siyasi yapısı hakkında ipuçları elde etmekteyiz. IV. Tutḫaliya'nın talimatları, prens ve toprak sahiplerinden oluşan Hitit elitlerini başkent Ḫattuša'daki entrikalara, taşrada ise düşmanlara karşı sağlam bir şekilde durulması konusunda uyarılarını içermektedir. Talimatlardan anlaşıldığı kadarıyla, IV. Tutḫaliya Ḫattuša'daki entrikalar ile Anadolu'daki halkların düşmanca tavırlarından çekinmektedir. Hitit Krallığı'nın yıkılışı perspektifinden

¹⁸ Güterbock 1983, 137; Singer 1983, 205; 216; Bryce 1989, 15; Easton ve diğ. 2002, 99; Hoffner 2009, 313 vd.

¹⁹ Sommer 1932, 198 vd.

²⁰ Hoffner 2009, 316 vd. Millawata mektubunun yorumlanması için bkz. Hoffner 1982.

²¹ Ayrıca mektubun tercümesi için bkz. Garstang-Gurney 1959, 114-115.

²² KUB 19.55 + KUB 48.90 (CTH 182) Öy. 1.

²³ Tarihleme için bkz. Klengel 1999, 282-283.

²⁴ von Schuler 1957.

bakıldığında talimatlar, IV. Tutḫaliya'nın iktidarının çok da parlak bir şekilde başlamadığı yönünde ipucu olarak kabul edilebilir.

IV. Tutḫaliya'nın Šahurunuwa'ya Toprak Tahsisi (CTH 225²⁵). IV. Tutḫaliya ve Puduḫepa tarafından Šahurunuwa'ya toprak tahsisi yapılmıştır. Toprak tahsis tabletinin transkripsiyonu ve tercümesi ile yorumu F. Imparati tarafından yayımlanmıştır²⁶. Metnin toprak tahsis belgesi oluşu nedeniyle pek çok şehir ismi peşisıra sıralanmıştır. Siyasi açıdan bize önemli bilgiler sunmamaktadır. Bununla birlikte tahsis belgesinde büyük kraliçe Puduḫepa'nın isminin bulunması nedeniyle başkaca çivi yazılı metinleri tarihlememiz açısından önem taşımaktadır.

IV. Tutḫaliya döneminde Suriye ile siyasi ilişkilerin arttığı dikkati çekmektedir. Bu dönemde Suriye çok sıkı bir şekilde kontrol edilmeye çalışılmıştır. Ugarit'e gönderilmiş çok sayıda mektup bulunmaktadır. Bununla birlikte çalışmamızda faydalandığımız mektuplar şu şekildedir: IV. Tuḫtaliya'nın Ugarit Kralı II. Ammištamru'nun Boşanma Davası ile İlgili Fermanı (CTH 107)²⁷, IV. Tutḫaliya'nın Ugarit Krallığı'nın Savaşta Muaf Tutulması Hakkındaki Hükmü (CTH 108)²⁸, mār šarri Pihawalwi'nin Ugarit Kralı Ibiranu'ya Mektubu (CTH 110²⁹),

²⁵ Klengel 1999, 277.

²⁶ Imparati 1974. Ayrıca tercüme için bkz. Garstang-Gurney 1959, 123-125.

²⁷ Tarihleme için bkz. Klengel 1999, 277. Metnin değerlendirilmesi için bkz. Taş 2007a, 174 vd.; Taş 2007b, 113 vd.

²⁸ Tarihleme için bkz. Klengel 1999, 278. Metnin değerlendirilmesi için bkz. Taş 2007a, 184 vd.

²⁹ RS 17.247, Nougayrol 1956, 191.

Göndericisi ve Alıcısı Bilinmeyen Nihriya Savaşı Hakkındaki Mektup (CTH 114³⁰), IV. Tuthaliya'nın(?) Amurru Kralı Šaušgamuwa ile İlgili Fermanı (CTH 115³¹). Ini-Tešup'un Fermanı (CTH 212.152³²). IV. Tuthaliya'nın Ammištamru'nun Kardeşleri Hakkındaki Hükmü (CTH 215³³). Söz konusu mektuplar Ugarit'in IV. Tuthaliya döneminde siyasi arenadaki işlevini anlamamız açısından önemlidir. Ugarit'e çok sayıda mektubun gönderilmesi Hitit Krallığı'nın yıkılışı açısından bakıldığında, Ugarit vasıtasıyla Doğu Akdeniz ticarinin kontrol altında tutulmaya çalışılması açısından önemlidir.

IV. Tuthaliya'nın Asur Kralı I. Tukulti-Ninurta'ya Mektubu (CTH 177.1 = KUB III 74³⁴). KUB III 74 no.lu metnin transkripsiyon ve tercümesi H. Otten tarafından yapılmıştır³⁵. Mektup IV. Tuthaliya dönemindeki Asur-Hitit ilişkilerini anlayabilmemiz açısından önemlidir. Ayrıca IV. Tuthaliya'nın Asur Kralı I. Tukulti-Ninurta ile dostça ilişkiler kurmak istediğini belgelemektedir.

Arinna'nın Güneş Tanrıçası için Dualar (CTH 385.9). KBo XII 58 + XIII 162 no.lu metin IV. Tuthaliya'nın kült reformu ile ilgili olarak değerlendirilmiştir. Metin

³⁰ Klengel 1999, 281. Transkripsiyon ve Tercüme için bkz. Dietrich 2003, 112-117; Taş 2007a, 281-289. Metnin değerlendirilmesi için bkz. Taş 2007a, 90 vd.

³¹ Tarihleme için bkz. Klengel 1999, 277. Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Nougayrol 1956, 137-138; Taş 2007a, 318-321.

³² Nougayrol 1956, 121-122; Taş 2007a, 310-313.

³³ Nougayrol 1956, 123; Taş 2007a, 307-308.

³⁴ Tarihleme için bkz. Klengel 1999, 279.

³⁵ Otten 1959, 65 vd.; Taş 2007a, 275-276. Metnin değerlendirilmesi için bkz. Taş 2007a, 59 vd.

IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmektedir³⁶. Transkripsiyon ve tercümesi R. Lebrun tarafından yapılmıştır³⁷.

Kült Envanter Metinleri (CTH 506). KUB VII 24 no.lu metin IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmektedir³⁸. Transkripsiyon ve tercümesi J. Hazenbos tarafından yapılmıştır³⁹. Hitit Krallığı'nda demir kullanımı ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir.

IV. Tutḫaliya Dönemi Tapınak Envanterleri (CTH 525). KBo XXVI 188 no.lu ritüel metni IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmiştir⁴⁰. Transkripsiyon ve tercümesi J. Hazenbos tarafından yapılmıştır⁴¹. Metinde IV. Tutḫaliya'nın kuzey Anadolu'da gerçekleştirdiği ritüel anlatılmaktadır. Çalışmamızda çivi yazılı metin, IV. Tutḫaliya döneminde K. Anadolu'nun Hitit kontrolünde olduğuna ve Kaška tehlikesinin bulunmadığına dair ipucu olarak kullanılmıştır.

Rüya ve Yemin Metinleri Parçaları (CTH 590). CTH 590 katalog numarasında yer alan KBo XXXIII 216 no.lu metin IV. Tutḫaliya'nın Asur Krallığı'na karşı yaklaşımı açıklamak amacıyla kullanılmıştır. KBo XXXIII 216, IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmektedir⁴². Metnin transkripsiyon ve tercümesi J. de Roos tarafından yapılmıştır⁴³.

³⁶ Klengel 1999, 284; Hazenbos 2003, 11.

³⁷ (CTH 385.9) Lebrun 1980, 357-361. Ayrıca bkz. Hazenbos 2003, 11-12.

³⁸ Hazenbos 2003, 11; 26.

³⁹ Hazenbos 2003, 27-30.

⁴⁰ M.Ö. 13. yy.'a tarihlenmiştir. Hazenbos 2003, 25.

⁴¹ Hazenbos 2003, 25-26.

⁴² de Roos 1989, 42 vd.; Klengel 1999, 284.

⁴³ de Roos 1989, 44-47.

Karaḥna'da Festival (CTH 681.1). Metnin transkripsiyon ve tercümesi G. McMahon tarafından yapılmıştır⁴⁴. IV. Tutḥaliya döneminde yeni bir kopyasının hazırlandığı düşünülmektedir⁴⁵. KUB XXV 32 no.lu metin Emirgazi Hiyeroglif Yazıtları ile birlikte değerlendirilmiştir.

Bütün Koruyucu Tanrılar için Düzenlenen Festivaller (CTH 682.1.A). KUB II 1, IV. Tutḥaliya dönemine tarihlenmektedir⁴⁶. Traskripsiyon ve tercümesi G. McMahon tarafından yapılmıştır⁴⁷. KUB II 1 no.lu metin Köylütolu Hiyeroglif Yazıtı ile birlikte değerlendirilmiştir.

Çeşitli Fragmanlar (CTH 832). CTH 832 katalog numarasında yer alan KUB XXXI 23 no.lu metin IV. Tutḥaliya dönemine tarihlenmiştir⁴⁸. Transkripsiyon ve tercümesi Th.P.J. van den Hout tarafından yapılmıştır⁴⁹. Çivi yazılı metinde III. Arnuwanda'nın çocuğu ifadesinin geçmesi nedeniyle önemlidir. Çalışmamızda metne III. Arnuwanda dönemi içerisinde yer verilmiştir.

⁴⁴ McMahon 1991, 56 vd.

⁴⁵ McMahon 1991, 82.

⁴⁶ Tarihleme için bkz. Archi 1975, 90-92; McMahon 1991, 83; 137 vd.; Collins 2010, 70.

⁴⁷ McMahon 1991, 97-115.

⁴⁸ van den Hout 1995b, 189; van den Hout 1998, 59.

⁴⁹ van den Hout 1998, 58-59.

3. II. Šuppiuliuma Dönemine Tarihlenen Çivi Yazılı Kaynaklar:

Kral Mektubu Fragmanları (CTH 187). Ugarit arşivinden RS 34.129 no.lu metin Šikila mektubu olarak da bilinmektedir. Mektubun transkripsiyon ve tercümesi M. Dietrich-O. Loretz tarafından yapılmıştır⁵⁰. Mektup, II. Šuppiluliuma dönemi içinde ele alınmaktadır⁵¹. Çalışmamızda mektup Deniz Kavimlerinin göçü ile ilgili olarak değerlendirilmiştir.

Krallar Arasındaki Yazışmalar (CTH 190). Ugarit arşivinden 20.238 no.lu mektup Alaşiya (/Kıbrıs)'dan Ugarit'e gönderilmiştir. Göndericinin Alaşiya Ülkesi kralı olduğu anlaşılmaktadır⁵². II. Šuppiluliuma dönemi içerisinde değerlendirilmektedir⁵³. Çalışmamızda mektuba 'Deniz Kavimleri'nin göçü ile ilişkili olarak yer verilmiştir.

Alaşiya'nın Ele Geçirilişi (CTH 121). II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen belgede⁵⁴ Alaşiya'ya yapılan sefer anlatılmaktadır. Metnin transkripsiyonu H. Otten⁵⁵ ve H.G. Güterbock⁵⁶ tarafından yapılmıştır. Deniz kavimlerinin göçlerini incelerken

⁵⁰ (CTH 187) Dietrich-Loretz 1978, 55; Ugaritica VII, PL. XI.

⁵¹ Klengel 1999, 303.

⁵² Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Ugaritica V, 87-89.

⁵³ Klengel 1999, 303.

⁵⁴ Güterbock 1967, 73 vd.; Carruba 1973, 41; Heinhold-Krahmer ve diğ. 1979, 73; Knapp 1980, 44; Otten 1983, 18.

⁵⁵ Otten 1963, 13 vd.

⁵⁶ Güterbock 1967, 75 vd.

ele aldığımız metin, Hitit Krallığı'nın Kıbrıs'da⁵⁷ karada ve denizde savaştığını belgelemesi açısından büyük önem taşımaktadır.

II. Šuppiluliuma'nın Kargamış Kralı Talmi-Tešup ile Yaptığı Antlaşma (CTH 122)⁵⁸. Metnin transkripsiyon ve tercümesi L. d'Alfonso tarafından yapılmıştır⁵⁹. Antlaşma tableti büyük ölçüde tahrip olmuştur. Okuyabildiğimiz kısımlarda ise II. Šuppiluliuma tahta nasıl çıktığına dair açıklamaları mevcuttur. Antlaşma III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemlerinde Hattuša'daki durumu anlayabilmemiz açısından önemlidir.

Yemin Metinleri (CTH 124.A). KUB XXVI 32 no.lu metin II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmektedir⁶⁰. Transkripsiyon ve tercümesi E. Laroche⁶¹ ve J. Glocker⁶² tarafından yapılmıştır. Çivi yazılı metinden III. Arnuwanda döneminde Hattuša'nın durumu hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Ayrıca çivi yazılı metin II. Šuppiluliuma'nın tahta nasıl geçtiği noktasında bilgi sunmaktadır.

Yemin Metinleri (CTH 124.B). KUB XL 38⁶³ ve KBo XIV 112'nin⁶⁴ transkripsiyon ve tercümesi J. Glocker tarafından yapılmıştır. II. Šuppiluliuma

⁵⁷ Alaşiya'nın Kıbrıs ile eşitlenmesi hakkında bkz. 'M.Ö. 13. YY'IN İLK YARISINDA YAKINDOĞUNUN SİYASİ DURUMU' başlıklı 1. bölümde Kıbrıs alt başlığı.

⁵⁸ Metnin tarihlendirilmesi için bkz. Otten 1983, 19; Klengel 1999, 304.

⁵⁹ d'Alfonso 2007, 208; 212.

⁶⁰ Metnin tarihlendirilmesi için bkz. Laroche 1953, 74; Klengel 1999, 285; 303; Glocker 2009, 146 vd. Ayrıca değerlendime için bkz. Otten 1963, 2 vd.

⁶¹ Laroche 1953, 74-75.

⁶² Glocker 2009, 149.

⁶³ Glocker 2009, 155-156.

dönemine tarihlenmektedir⁶⁵. Tabletler oldukça tahrip olmuştur. Bununla birlikte Hitit Krallığı'nda, II. Šuppiluliuma dönemi dinsel faaliyetleri hakkında ipuçları elde etmekteyiz.

II. Šuppiluliuma Dönemine Ait Fragmanlar (CTH 126.1). KUB XXI 7 no.lu metin II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmektedir. Metnin transkripsiyonu R. Stefanini⁶⁶ tarafından tercümesi ise tarafımızdan yapılmıştır. Çalışmamızda metin, III. Arnuwanda dönemi içerisinde, IV. Tutḫaliya, III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma arasındaki akrabalık ilişkilerini anlamak amacıyla kullanılmıştır.

Alaşiya ile Yapılan Antlaşma (CTH 141). Bir antlaşma olduğu anlaşılan tabletin göndericisi ve alıcısının yazılı olduğu kısımlar kırıktır. Metin H. Otten tarafından yayımlanmıştır⁶⁷. Tabletten içeriği II. Šuppiluliuma'nın Alaşiya seferi ile ilişkili görülerek bu kral dönemine tarihlenmektedir⁶⁸.

II. Šuppiluliuma Dönemi Yemin Metni (CTH 145). Çivi yazılı metnin transkripsiyonu M. Giorgieri tarafından yapılmıştır⁶⁹. Metnin tercümesi tarafımızdan yapılmıştır. 16 satırlık ve büyük ölçüde tahrip olmuş bir tablet parçasında, II. Šuppiluliuma'nın kendi nesline bağlılığı iki kez tekrarlanmış oluşu yönüyle önemlidir.

⁶⁴ Glocker 2009, 149.

⁶⁵ Otten 1983, 20; Klengel 1999, 303-304; Glocker 2009, 146 vd.

⁶⁶ Transkripsiyon için bkz. Stefanini 1962, 19-20.

⁶⁷ Otten 1963, 10-12.

⁶⁸ Knapp 1980, 45; Klengel 1999, 301.

⁶⁹ Giorgieri 1995, 290-291.

II. Šuppiluliuma'nın Talimatları (CTH 256). Talimatlar II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmektedir⁷⁰. Metnin traskripsiyon ve tercümesi M. Giorgieri tarafından yapılmıştır⁷¹. Metin tamamen dini içeriklidir. Söz konusu talimatlardan II. Šuppiluliuma dönemi yapılarından Güneykale Oda Yapısı ve II. Šuppiluliuma döneminin karakteri hakkında fikir sahibi olabilmek amacıyla çalışmamızda metnin gerekli kısımlarına yer verdik.

Kral Mektupları [CTH 187]. RS 18.38 no.lu metnin traskripsiyon ve tercümesi C. Virolleaud⁷², tercümesi D. Pardee⁷³ tarafından yayımlanmıştır. Kargamış kralı Talmi-Tešup(?) tarafından gönderildiğini düşündüğümüz mektubun alıcısı Ugarit kralı Ammurapi'dir. Mektup Ugarit ve Kargamış(?) krallıklarında kıtlık yaşandığına işaret etmektedir. Çalışmamızda mektuba II. Šuppiluliuma dönemi içerisinde 'Kıtlık Yılları' başlığı altında yer verdik.

Kral Mektupları [CTH 187]. RS 20.212 no.lu metnin transkripsiyon ve tercümesi Ugaritica serisinde yayımlanmıştır⁷⁴. Mektup II. Šuppiluliuma'nın saltanat süresi içinde değerlendirilmektedir⁷⁵. RS 20.212 no.lu mektup Ugarit'ten Mukış üzerinden Ura'ya tahıl aktarılması ile ilgilidir. Çalışmamızda mektup, Hitit

⁷⁰ bkz. Heinhold-Krahmer ve diğ. 1979, 74.

⁷¹ Giorgieri 1995, 292-302; Ayrıca bkz. Otten 1958, 104-105.

⁷² Virolleaud 1965, 84-86, no. 60.

⁷³ Pardee 2003, 94-95.

⁷⁴ Ugaritica V, 105-107, no. 33. Tercüme için bkz. Schwemer 2006, 259-260.

⁷⁵ Klengel 1974, 170.

Krallığı'nda yaşanan kıtlık ile ilişkili olarak II. Šuppiluliuma dönemi içerisinde değerlendirilmiştir.

RS L.1⁷⁶. Ugarit arşivinden RS L.1 no.lu mektubun GBÇ Ugarit kentinin son günlerine aittir. Alaşiya (/Kıbrıs)'dan gönderildiğini düşündüğümüz mektubun alıcısı son Ugarit Kralı Ammurapi'dir. Ammurapi, II. Šuppiluliuma ile çağdaştır⁷⁷. Çalışmamızda mektuba 'Deniz Kavimleri'nin göçü ile ilişkili olarak yer verdik.

Yukarıda genel olarak Hitit kral adlarına göre tasnif ettiğimiz M.Ö. 13. yy. çivi yazılı metinlerin kimilerinin tarihlemelerin kesin olmadığını, tarihlemeler hakkında eldeki verilere dayalı olarak sonuçlara ulaşıldığını belirtmemiz gereklidir⁷⁸. Kesin bir şekilde tarihlenemeyen çivi yazılı metinlerin kesin yahut olası tarihlemeler içerdiği konusunda araştırmamız boyunca açıklamalar yapılmıştır. Tarihlenmesi kesin olmayan çivi yazılı metinler elimize yeni verilerin geçmesini mukabil her an tarihlendiği kraldan bir önceki yahut sonraki krala tarihlenmesi olasıdır.

Çalışmamızda mümkün mertebe birinci elden kaynakları kullanmaya özen gösterdik. Çalışmamızda Hitit arşivi dışındaki Yakındoğu arşivlerinden belgeler de kullanılmıştır. Emar kayıtları için R. Arnaud'un eserinden faydalandık⁷⁹. Asur kayıtları için tabletlerin transkripsiyon ve tercümlerini içeren RIMA⁸⁰ serisini

⁷⁶ Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Ugaritica V, 85-86.

⁷⁷ Klengel 1992, 148; Singer 1999, 706.

⁷⁸ M.Ö. 13. yy.'a tarihlenen çivi yazılı belgeler hakkında değerlendirme için bkz. van den Hout 2006, 78-79.

⁷⁹ Arnaud 1986.

⁸⁰ RIMA I-III.

kullandık. Gerek M.Ö. 14. yy. gerekse M.Ö. 13. yy. siyasi olaylarına ışık tutan El Amarna tabletlerinin traskripsiyon ve tercümeleri için A. Knudtzon⁸¹ ve tercümeleri ihtiva eden W.L. Moran'ın⁸² eserlerinden faydalandık. Özellikle bilinen son Hitit kralı II. Šuppiluliuma dönemini ve Hitit Krallığı'nın yıkılışı sürecini anlayabilmek açısından Mısır kayıtları büyük önem taşımaktadır. Söz konusu kayıtlar için J.H. Breasted⁸³ ve W.F. Edgerton-J.A. Wilson'un⁸⁴ çalışmalarından faydalandık.

Çivi yazılı Hititçe belgeler yanında önemli bir kaynak grubunu mühürler ve mühür baskıları oluşturmaktadır. Çalışmamızda konumuzu daha iyi açıklayabilmek açısından Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde ele geçen mühür baskıları da kullanılmıştır. Yukarı Şehir'de Nişantepe'de büyük bir mühür arşivi ele geçmiştir⁸⁵. Nişantepe mühür arşivi S. Herbordt tarafından yayımlanmıştır⁸⁶. Ayrıca H.G. Güterbock'un eserleri SBo I⁸⁷, SBo II⁸⁸, T. Beran'ın yayımladığı mühürler⁸⁹ ile çeşitli süreli yayınlarda yayımlanmış mühürler kullanılmıştır.

⁸¹ Knudtzon 1915.

⁸² Moran 1992.

⁸³ Breasted 1906.

⁸⁴ Edgerton-Wilson 1936.

⁸⁵ Herbordt 2005, 7 vd.

⁸⁶ Herbordt 2005.

⁸⁷ Güterbock 1940.

⁸⁸ Güterbock 1942.

⁸⁹ Beran 1967.

I.2. Arkeolojik Kaynaklar

IV. Tuthaliya dönemi ve sonrasını konu alan çalışmamız, Hitit siyasi tarihi açısından, imparatorluğun son dönemlerini kapsamaktadır. Arkeolojik kalıntılar ve materyaller, Hititçe çivi yazılı belgelerin giderek azaldığı devirde, Hitit İmparatorluğu'nun son dönemleri hakkında önemli bir kaynak gurubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, imparatorluğun başkenti Boğazkale'de yürütülen sistemli kazı çalışmaları⁹⁰ tezimiz açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızda Boğazkale'de yürütülen kazı çalışmalarının sonuçları çivi yazılı metinler ile birlikte değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda Boğazkale dışındaki Anadolu merkezlerinde (Ortaköy (/Şapinuwa), Alaca-Höyük, Kaman-Kalehöyük, Alishar, Maşathöyük (/Tapigga), Kuşaklı (/Şarišša), Milet (/Millawanda), Hisarlıktepesi (/Troia), Gâvurkalesi, Lidar

⁹⁰ Boğazkale'deki ilk sondajları 1893-1894 yıllarında Fransız Ernest Chantre açmıştır. İlk sistemli arkeolojik kazılar, 1905'te Alman Doğubilim Derneği ve Alman Arkeoloji Enstitüsü adına, Berlin Üniversitesi'nden Asurbilimci Hugo Wickler ile Osmanlı İmparatorluk Müzesi (Müze-i Hümayun)'nden Theodor Makridi tarafından gerçekleştirilmiştir. 1912 yılına kadar süren kazılarda yaklaşık 10.000 tablet ya da tablet parçası bulundu. Boğazkale'deki kazı çalışmalarına 1905 - 1912 yılları arasında Hugo Wickler başkanlık etti. Kesintiye uğrayan çalışmalar 1932'de yeniden Kurt Bittel ile hayat buldu. 1939-1952 yılları arasında, II. Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan araştırmalar 1978'e kadar K. Bittel başkanlığında sürmüştür; 1978-1994 yılları arasında Peter Neve; 1994-2006 yılları arasında Jürgen Seeher, sistemli kazıları devam ettirdi. Boğazkale'deki kazı çalışmaları 2006 yılından itibaren Andreas Schachner'in başkanlığında devam etmektedir.

Höyük, Korucutepe, Kızıldağ (Konya), Yassihöyük (/Gordion), Tarsus, Yümüktepe (Mersin), Kilise Tepe, Alalah, Çine-Tepecik Höyük, Kadı Kalesi (Antik Anea)), Yakınoğuda (Ugarit (/Ras Shamra), Emar, Kıbrıs) ve daha pek çok merkezde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların sonuçlarına yeri geldikçe yer verilmiştir.

Ülkemizde gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmalarının sonuçları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından organize edilen, Kazı ve Araştırma Sonuçları Toplantıları ile her sene duyurulmaktadır. Bunun yanı sıra Türk Tarih Kurumu tarafından organize edilen Türk Tarih Kongreleri ile bilim dünyasına duyurulmaktadır. Ülkemizde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların sonuçları Almanya'da Archäologischer Anzeiger, Amerika'da American Journal of Archaeology degilerinde yayımlanmaktadır. Ayrıca pek çok arkeolojik çalışma, kitap olarak yahut başkaca süreli yayınlarda yayımlanmıştır. Çalışmamızda Hitit Krallığı'nın M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısını daha iyi tahlil edebilmek için söz konusu yayınlardan istifade edilmiştir. Arkeolojik Materyaller/Kalıntılar başlığı altında değerlendirebileceğimiz Hitit Anıtları çalışmamızda yeri geldikçe kullanılmıştır.

Çalışmamızda arkeolojik kazı sonuçları ve yüzey araştırması sonuçları ele aldığımız konularlar ilgili olarak, merkezlerin tabakalanmaları, ele geçen malzeme ve seramik buluntuların tarihlenmeleri incelenmiştir. Ele alınan merkezlerin daha ziyade GBÇ ve EDÇ tabaklarına yeri geldikçe çivi yazılı metinler eşliğinde, çivi yazılı metinlerin sustuğu noktalarda ise ele aldığımız dönem hakkında yorum yapabilmek amacıyla kullanılmıştır.

I.3. Hiyeroglif Luwicesi İle Yazılmış Kaynaklar

IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenen çok sayıda Hiyeroglif Luwicesi ile yazılmış yazıt bulunmaktadır. Söz konusu yazıtlar Hitit Anıtları üzerine yazılmıştır. Çalışmamızda 'IV. Tutḫaliya Dönemi'ne Tarihlenen Hitit Anıtları' başlığı altında anıtlar hakkında bilgi verilmiştir. Bununla birlikte hiyeroglif yazıtlar yeri geldikçe çalışmamızda çivi yazılı metinler ile birlikte değerlendirilmiştir.

Yalburt Anıtı ve Hiyeroglif Yazıtları: Yalburt Hiyeroglif Yazıtları'nda IV. Tutḫaliya'nın Güneybatı Anadolu'ya düzenlediği anlaşılan sefer hakkında bilgiler verilmektedir⁹¹. Yazıtın bulunduğu istikametten ve yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, IV. Tutḫaliya denize kıyısı olan Lukka ülkelerine sefer düzenlenmiştir. Çalışmamızda söz konusu seferin Deniz Kavimleri ve Hitit Krallığı'nın yıkılışı süreci ile ilişkisi tartışılmıştır.

Emirgazi Hiyeroglif Yazıtları: Yazıtlar IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmektedir⁹². Konya'ya bağlı Emirgazi İlçesi yakınlarında keşfedilen altarlar üzerindeki hiyeroglif yazıtlar⁹³ daha ziyade bölgede gerçekleştirilen ritüel hakkında bilgiler vermektedir. Hiyeroglif yazıt çalışmamızda IV. Tutḫaliya'nın kült reformu ile ilgili olarak değerlendirilmiştir.

⁹¹ Hawkins 1995, 69-71; Hawkins 1992, 260 vd.; Woudhuizen 1995b, 175 vd. Ayrıca bkz. Woudhuizen 2004, 32-36.

⁹² Klengel 1999, 275; Collins 2010, 70.

⁹³ Hawkins 1995, 88-89; Hawkins 2006, 55-56. Tercüme için ayrıca bkz. Masson 1979, 13 vd.; Woudhuizen 2004a, 50-53; Woudhuizen 2004b, 26-30.

Köylütolu Hiyeroglif Yazıtı: Konya ili Kadınhanı İlçesi'ne yaklaşık 9 km. mesafede ele geçen hiyeroglifli taş blok oldukça yıpranmıştır. Hiyeroglif yazıtta⁹⁴ ismi tartışmalı bir Hitit kentinin yönetimi hakkında bilgi verilmektedir. Yazıt IV. Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir⁹⁵. Hiyeoglif yazıtta anılan Alatarma(?) Şehri'nin KBo IV 14 no.lu antlaşmada anılması, KBo IV 14 no.lu metnin tarihlendirilmesi açısından önemli bir ipucudur.

Hatıp/Kurunta Hiyeroglif Yazıtı: Konya'da Hatıp yakınlarında keşfedilen anıt üzerinde tek satırlık hiyeroglif yazıt⁹⁶ Kurunta'nın soyağacını vermektedir. Söz konusu hiyeroglif yazıtın okunmasıyla birlikte Tarhuntašša kralı Kurunta'nın hangi kralın soyundan geldiği meselesi açıklığa kavuşmuştur.

Boğazkale Hiyeroglifli Oda (/2 no.lu Oda): Bilimsel literatürde SÜDBURG olarak geçen Güneykale Hiyeroglif Yazıtı, II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmektedir⁹⁷. Yazıtlarda II. Šuppiluliuma'nın başta Tarhuntašša olmak üzere Anadolu'da gerçekleştirdiği askeri faaliyetleri hakkında bilgiler verilmektedir⁹⁸. Son Hitit kralı II. Šuppiluliuma döneminin iyi belgelenememiş olduğu dikkate alındığında, Güneykale Yazıtı II. Šuppiluliuma'nın düzenlediği seferler ve krallığın

⁹⁴ Woudhuizen 2004, 21-22.

⁹⁵ Masson 1980, 111; Ehringhaus 2005, 121. F. Woudhuizen ise yazıtın II. Muwatalli yahut III. Hattuşili dönemine tarihlenebileceğini düşünmektedir. Woudhuizen 1995b, 162; Woudhuizen 2004a, 19-21.

⁹⁶ Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Dinçol A.-B. Dinçol 1996, 9.; Dinçol A. 1998b, 161; Dinçol A. 1998c, 28.

⁹⁷ Hakins 1995, 13-14.

⁹⁸ Hawkins 1995, 23; Hawkins 1990, 308-310.

düştüğü zor durum hakkında önemli bir kaynak olarak çalışmamızda değeriendirilmiştir.

Nişantaş Hiyeroglif Yazıtı: II. Šuppiuliuma dönemine tarihlenmektedir. Hiyeroglif yazıt⁹⁹ büyük ölçüde yıpranmıştır. Hiyeroglif yazıtta II. Šuppiluliuma'nın soyağacı okunabilmektedir. Bununla birlikte yazıtın devamından II. Šuppiluliuma dönemi hakkında önemli bilgiler edinemiyoruz.

⁹⁹ Woudhuizen 2004, 74.

II. HİTİT KRALLIĞI'NIN YAPISAL KARAKTERİ

Hitit krallığı feodal bir krallık olarak tanımlanmıştır¹⁰⁰. Hitit Krallığı genel olarak teokratik-monarşi¹⁰¹ olarak adlandırılabilen bir yönetim şekline sahiptir.

Hititçe çivi yazılı metinlerde, Hitit kralını ifade etmek için Sum. LUGAL kelimesi kullanılmıştır. Kelimenin Hititçe karşılığı *ḫaššu-*¹⁰²dur. Yine ^{MUNUS}LUGAL, kraliçe kelimesinin Hititçe karşılığı *ḫaššušara-* kelimesidir. Hititçe *ḫaššumar-* kelimesi, doğurganlık, doğurma gücü, bereketlilik anlamlarına gelmektedir¹⁰³. ^{EZEN}*ḫaššumaš*, bir bayram adı olarak, yaratılış bayramı[?], doğurganlık bayramı olarak kutlanmıştır¹⁰⁴. *ḫaššumar-* ve ^{EZEN}*ḫaššumaš* kelimelerinin anlamlarına bakılınca, Hititçe'deki kral (*ḫaššu-*¹⁰⁵) kelimesinin genel olarak doğurganlık, üreme kelimelerinin kökü ile ifade edildiği dikkate alınınca, Hitit halkının kralı, Sumer krallarının 'halkların çobanı' vasfına yaklaşan bir düşünüş biçimi ile değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Kral dünyevi hayatta sadece tanrılara karşı sorumluydu. Baş tanrı olan Fırtına Tanrısı adına ülkeyi yönetirdi. Bununla birlikte Hitit kralları, yaşadıkları dönemde

¹⁰⁰ Alp, 1952, 38; Danmanville 1971, 11; Coşkun 1992, 99.

¹⁰¹ Goetze 1957, 89.

¹⁰² MHW, 196.

¹⁰³ MHW, 196.

¹⁰⁴ MHW, 196.

¹⁰⁵ MHW, 196.

tanrılaştırılmamışlardır. Krallar Fırtına Tanrısı'nın kölesi olmaktan ve Labarna'nın soyundan gelmekle övünürlerdi¹⁰⁶.

Krallığın erken dönemlerinde Hitit kralları "Tabarna" yahut "Labarna" ünvanını kullanmışlardır. İmparatorluk döneminde ise krallar "Güneşim" (^DUTU^š) ünvanı kullanılmıştır¹⁰⁷.

Hitit krallığında yasama, yürütme ve yargı kral elinde toplanmıştır. Hitit kralı vassal kralların en yükseği, hükmettiği askerlerinin başkumandanı; adli mekanizmanın başı; dini anlamda ise baş rahip sıfatıyla ritüellerin yöneticisiydi. Hitit kralının yazın ordunun başına sefere gitmesi, aynı anda krallığın çeşitli yerlerindeki ritüelleri yönetmesi, ritüellerdeki tasvirler kaya anıtları, pek mümkün görünmemektedir. Kralların bayram ve kutlamalara önderlik ettikleri ve kutlamaların kimi zaman otuz gün sürdüğü bilinmektedir. Bu durum kral dışında egemen güçlerin varlığını zorunlu kılmaktadır¹⁰⁸.

Kralla birlikte kraliçe'nin de krallığın yönetimine eşit olarak katıldığı düşünülmektedir¹⁰⁹. Hitit kral ve kraliçesinin dışında Pankus adı verilen bir meclisin varlığı bilinmektedir. Pankus'un Hitit krallık bürokrasisinin üst kesimini tanımladığı ifade edilmiştir¹¹⁰. Eski ve orta imparatorluk döneminde Pankus'un krallık yönetiminde etkili olduğu kabul edilmektedir. Yeni imparatorluk döneminde

¹⁰⁶ Goetze 1957, 88.

¹⁰⁷ Gurney 2001, 61.

¹⁰⁸ Danmanville 1971, 8.

¹⁰⁹ Danmanville 1971, 8.

¹¹⁰ Beckman 1982, 442.

Pankus'un yetkilerini yahut etkisini kaybettiği yönetim yetkilerinin kralın elinde toplandığı düşünülmektedir¹¹¹. Bununla birlikte IV. Tutḫaliya'nın talimatlarından (KUB XXVI 12 (CTH 255.1)) M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısında Hattuša'da bir meclisin varolduğu anlaşılmaktadır:

KUB XXVI 12 + VBoT 82 Kol. III 29-31¹¹²

30-29 E[ğer] herhangi bir kimse bir konuda (kötülük yaparsa) [ben]

M[ajeste(?)] meclisi toplay[acağım]

31 Bu konu yemin altına konsun.

Başkent Hattuša'da kralın güvenliğinden sorumlu GAL^{LÚ.MEŠ}MEŠEDI ünvanlı görevliler mevcuttur. GAL^{LÚ.MEŠ}MEŠEDI, muhafız birliklerinin başıdır¹¹³.

Genel olarak Hitit Krallığı'nın merkezini Kızılırmak kavisinin içinde kalan coğrafi saha oluşturmaktadır. Bununla birlikte çivi yazılı metinlerde, Kızılırmak

¹¹¹ Alp 1952, 39. Reyhan 1998, 192-193.

¹¹² (CTH 255.1.A) Beckman 1982, 441.

¹¹³ 2009 yılı çalışmaları sırasında Boğazkale Yukarı Şehir'de 23 x 23 m. ölçülerinde bir yapıda (Schachner 2011, 228, Res. 1) Bo 2009/2 envanter numaralı bir mektup (Schachner 2011, 227, Res. 3) bulunmuştur. Hafır A. Schachner, mektubun mektubun alıcısının GA.MEŠEDI oluşunu dikkate alarak, yapının muhafız birliklerinin komutanı (GAL.MEŠEDI)'na ait olduğunu düşünmektedir. Schachner 2011, 212-213.

kavsinin içini ve doğusunu kapsayan Yukarı Ülke (KUR UGU⁷⁴); Kızılırmak kavsinin güneyini kapsayan Aşağı Ülke (KUR *ŠAPLIT*) olarak adlandırılmıştır¹¹⁴.

Vassal krallıklara (Anadolu Grubu, Mira-Kuwaliya, Wiluša, Arzawa, Hapalla, Šeha Nehri, Kizzuwatna, Azzi-Hayaša, Išuwa, Hurri-Mitanni; Suriye Grubu, Amurru, Halep, Kargamış, Nuhašše, Kadeš, Kinza) erken dönemlerden itibaren yönetici olarak, prensler (DUMU.LUGAL)¹¹⁵, hanedan üyelerinden olan generaller¹¹⁶ atanıyordu yahut yerel krallara kız verme yoluyla akrabalık ilişkileri kurmak suretiyle¹¹⁷ ilişki kuruluyordu. Yerli krallar tarafından yönetilen vassal krallıklar, Hitit kralına bağlılığı kabul etmesi gerekiyordu¹¹⁸. Kralın görevleri arasında, kendi ülkesi yanında vassal kralların muhafazası da yer almaktadır. Vassal krallar ise buna karşılık olarak her yıl vergi/haraç ödemek zorundadır¹¹⁹.

¹¹⁴ del Monte-Tischler 1978, 350; 451.

¹¹⁵ Alp 1952, 42; Yiğit 2004, 220. Kralın oğlu anlamına gelen DUMU.LUGAL zamanla hanedan üyelerini ve idarecileri belirtmek için de kullanılan bir ünvana dönüşmüştür. I. Šuppiluliuma'nın babasının kardeşi GAL *MEŠEDİ* "Baş Mabeynci", Zida'nın oğlu olan ve DUMU.LUGAL ünvanına sahip Hutupiyanza Pala-Tummana ülkelerinin idareciliğine getirilmiştir. KBo V 8 (CTH 61.II.7.A) Öy. II 18-20; KBo II 5 (CTH 61.II.10) Ay. IV. 19-20. Emar vassal kralı Hešmi-Tešup, DUMU.LUGAL ünvanına sahiptir. d'Alfonso 1999, 315. DUMU.LUGAL ünvanlı krallar için ayrıca bkz. Reyhan 1998, 201-202.

¹¹⁶ Gurney 2001, 67.

¹¹⁷ Coşkun 1992, 97.

¹¹⁸ Coşkun 1992, 99.

¹¹⁹ Alp 1952, 42; Danmanville 1971, 10-11.

Vassalların kontrolünde olmayan bölgelere hanedan üyelerinin yahut prenslerin vassal krallıklara yönetici olarak atandığı çivi yazılı metinler¹²⁰ ile Hiyeroglif yazıtlardan bilinmektedir: Afyon Steli yerel bir idareci olduğu anlaşılan TARPA adlı prens tarafından dikilmiştir¹²¹. Köylütolu hiyeroglif yazıtlarında ise ismi tartışmalı bir prensin (Šauška-Kuruntiš¹²², Šaušga-Ru(ū a)-ti¹²³) adı yer almaktadır.

Hitit başkenti Hattuša dışındaki kentlerde *HAZZANU* adı verilen idareciler mevcuttu. *HAZZANU*ların görevleri bu günkü belediye başkanları ile kıyaslanmıştır¹²⁴. Ayrıca BĒL MADGALTI (Hitt. *auri aš išha-*) adı verilen idreciler mevcuttu¹²⁵. "askeri vali"¹²⁶ ve "bölge valisi"¹²⁷ olarak tanımlanmıştır. Bu görevlilerin geniş sorumluluklara sahip oldukları anlaşılmaktadır.

¹²⁰ I. Šuppiluliuma'nın oğlu Šarri-Kušuh'u Kargamış Krallığı tahtına ataması. CTH 50.

¹²¹ Şahin-Tekoğlu 2003, 541-542.

¹²² Woudhuizen 2004a, 22.

¹²³ Masson 1980, 110.

¹²⁴ Alp 1952, 42; Beckman 1995, 25.

¹²⁵ Beckman 1995, 23.

¹²⁶ Alp 1952, 42.

¹²⁷ Beckman 1995, 23.

III. M.Ö. 13. YY.'İN İLK YARISINDA YAKINDOĞU'NUN SİYASİ DURUMU

Tez çalışmamızın kapsadığı dönem kabaca M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısını (IV. Tuthaliya, III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemlerini) kapsamaktadır. Söz konusu dönem siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeleri iyi tahlil edebilmemiz için M.Ö. 13. yy.'ın ilk yarısında Yakındoğu'nun siyasi durumuna göz atmamız gerekmektedir. "M.Ö. 13. YY.'İN İLK YARISINDA YAKINDOĞU'NUN SİYASİ DURUMU" başlığı altında Mezopotamya, Suriye, Mısır, Kıbrıs, Yunanistan ve Ege Adaları ve Anadolu'daki siyasi durum ele alınmıştır.

III.1. Mezopotamya

III.1.1. Asur Krallığı

Genel olarak Kuzey Mezopotamya'da, batıda Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgeden, Kuzey ve Güney Zap Nehirleri arasına kadar uzanan bölge, M.Ö. II. bin yılda Asur Ülkesi olarak bilinmektedir¹²⁸. Krallığın merkezi Fırat Nehri'nin batı yakasındaki Asur şehri'dir¹²⁹.

Asur Krallığı tarihi Eski (I. ve II. Asur Krallıkları), Orta (III., IV. ve V. Asur Krallıkları) ve Yeni (VI. ve VII. Asur Krallıkları) olarak üç evrede

¹²⁸ Ebeling 1928, 196.

¹²⁹ Unger 1928, 331.

incelenmektedir¹³⁰. Çalışmamızda ele aldığımız dönem Orta Asur Krallığı tarihi başlığı altında incelenmektedir.

III. Asur Devleti, Aşşur-Uballit (± M.Ö. 1365-1330) tarafından kurulmuştur. Aşşur-Uballit, Amarna Çağı (M.Ö. 14. yy.) boyunca Asur Krallığı'nın önemli bir güç haline getirmiştir¹³¹. Enlil-Nirari (± M.Ö. 1329-1320)'nin¹³² saltanatının ardından M.Ö. 13. yy.'ın başında Asur tahtında I. Adad-Nirari (± M.Ö. 1307-1275) oturmaktadır¹³³. Boğazkale I. Adad-Nirari'nin saltanat dönemi 3 Hitit kralı (II. Muwatalli, III. Murşili (/Urḫi-Tešup) ve III. Hattuşili ile çakışmaktadır¹³⁴. Çivi yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla I. Adad-Nirari, saltanatı süresince Asur Krallığı'nın askeri ve siyasi gücünü artırarak Yakındoğu'nun büyük krallıkları arasına dahil etmeyi başarmıştır. Asur kralı "kainatın kralı/KIŠ LUGAL *dan-nu*" ünvanını kullanmaya başlamıştır¹³⁵.

Boğazkale arşivindeki KUB XXIII 102 No.lu mektup, II. Muwatalli(?) yahut III. Murşili/Urḫi-Tešup(?) dönemlerinde I. Adad-Nirari'ye gönderilmiştir¹³⁶. KUB

¹³⁰ Forrer 1928, 229; Sever 1987, 441 vd.

¹³¹ Gadd 2006, 22 vd.

¹³² Sever 1987, 423.

¹³³ Munn-Rankin 2006, 274.

¹³⁴ Beckman 1996, XIV-XV; Hoffner 2009, 322.

¹³⁵ A.0.76.3 1, RIMA I, 136; A.0.76.08 1, RIMA I, 142.

¹³⁶ Beckman 1996, 138; Hoffner 2009, 322. Tabletın baş kısmı kırık olduğu için göndereni ve alıcısı belli olmayan KUB XXIII 102 (CTH 171) no.lu mektubun, II. Muwatalli yahut III. Murşili/Urḫi-Tešup tarafından I. Adad-Nirari'ye gönderildiği düşünülmektedir. Beckman 1996, 138-139; Hoffner 2009, 322 vd. KUB XXIII 102 1-2'de Wašatata'nın ölümünden bahsedilmektedir. I. Adad-Nirari

XXIII 102 no.lu mektupta Hitit kralı, I. Adad-Nirari'nin "kardeşim" şeklindeki hitabına "Sen ve ben bir anadan mı doğduk?"¹³⁷ şeklinde yanıt verip, Adad-Nirari'nin kendisini "Büyük Kral" olarak tanımlamasını alaya alarak Asur Kralı'nın 'Büyük Kral'lık iddiasını tanımadığını ima etmektedir. Ayrıca söz konusu mektuptan I. Adad-Nirari döneminde Asur'un artan askeri ve siyasi gücünün¹³⁸ Hitit Krallığı'nı rahatsız ettiği anlaşılmaktadır.

III. Hattuşili döneminde Asur tahtında I. Adad-Nirari oturmaktadır. Üst kısmı kırık olan KBo I 14 (CTH 173) no.lu mektup olasılıkla III. Hattuşili tarafından I. Adad-Nirari'ye gönderilmiştir¹³⁹. III. Hattuşili, Asur kralına tahta çıkması vesilesiyle neden kendisine elçi ve hediyeler göndermediğini somaktadır¹⁴⁰.

I. Şalmanaşşar (M.Ö. 1274-1245) döneminde Asur Krallığı genişlemeye yönelik politikalar izleyerek Hanigalbat Krallığı'nı topraklarına katmıştır¹⁴¹.

dönemine tarihlenen A.0.76.3 15'de Waşatta'nın ölümünden bahsedilmektedir. RIMA I, 136. Söz konusu benzerlik KUB XXIII 102 (CTH 171) no.lu mektubun alıcısının I. Adad-Nirari olduğuna işaret etmektedir.

¹³⁷ KUB XXIII 102 (CTH 171) 1'-19'

¹³⁸ Munn-Rankin 2006, 274 vd.

¹³⁹ Beckman 1999, 139 vd.

¹⁴⁰ KBo I 14 (CTH 173) Ay. 2'-10'.

¹⁴¹ Singer 1985, 102.

III.1.2. Babil Krallığı

Mezopotamya, Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında kalan toprakları ifade etmek için kullanılan coğrafi bir terimdir. M.Ö. II. bin yılda Mezopotamya'nın yukarı kısmı Asur Ülkesi güney kısmı ise Babil Ülkesi olarak adlandırılmaktadır¹⁴². Babil Krallığı'nın merkezi Babil şehri ise aşağı Mezopotamya'da Fırat Nehri kıyısında yer almaktadır¹⁴³.

Babil tarihi üç evrede incelenmektedir: Eski Babil Krallığı (± M.Ö. 2000 - 1600), Orta Babil Krallığı (± M.Ö. 1500 - 612), Yeni ve Geç Babil Krallıkları (± M.Ö. 604 - M.S. 141)¹⁴⁴. Çalışmamızda ele aldığımız dönem, Orta Babil Krallığı dönemi içinde değerlendirilmektedir. M.Ö. 13. yy.'ın başında, IV. Tutḫaliya ile çağdaş olduğu bilinen Asur Kralı I. Tukulti-Ninurta, Babil kralı IV. Kaštiliyaş'ı mağlup ederek Babil topraklarını Asur Krallığı'nda dahil etmiştir (± M.Ö. 1215)¹⁴⁵. Ele aldığımız tarihi dönem içerisinde Yukarı ve Aşağı Mezopotamya toprakları Asur Krallığı'nın kontrolündedir.

¹⁴² Leick 2003, 5.

¹⁴³ Unger 1928, 331.

¹⁴⁴ Leick 2003, 30-69.

¹⁴⁵ A.0.78.24. 34-40, RIMA I, 276; KUB III 74 (CTH 177.1) Öy. 1-3; Galter 2007, 530.

III.2. Suriye

Suriye başlığı altında M.Ö. 13. yy.'ın ilk yarısında Ugarit, Amurru, Kargamış, Halep, Niya, Nuhaşše, Emar, Mukiş, Tunip, Qatna, Kadeş krallıklarının coğrafi konumu ve siyasi durumu ele alınmıştır.

GBÇ'de, Ugarit Krallığı'nın hükmettiği alan günümüzün Lazkiye (Latakia) kentinin 10 km. kuzeyinde ve güneyinde sahil boyunca uzanan dar bir ovayı ve bölgeyi Asi vadisi ile iç bölgelerden ayıran, Jabal al-Ansariyeh'nin yamaçlarını kapsamaktadır. Bu alanın, kuzeyde yerel mitolojide tanrı *Ba'al*'in yaşadığı yer olan Cebel Akra Dağı'nın yüksek kayalıkları ve güneyde de ovanın deniz ile yalılar arasında boğulup kalmış olması, 2000 kilometrekareyi hiçbir zaman aşmamış bir çevrenin doğal sınırlarını çizmektedir. Ugarit Krallığı'nın başkenti günümüzde Ras Shamra adı verilen sahil kentidir¹⁴⁶ (bkz. Lev. I).

Günümüzde Ras Şamra olarak bilinen Ugarit kenti adına, ilk olarak, Ebla (Tell Mardikh) Arşivi¹⁴⁷, Emar¹⁴⁸, Mari¹⁴⁹, Tell-el Amarna mektupları¹⁵⁰ ve Boğazkale'de ortaya çıkarılan Hititçe çivi yazılı belgelerinde¹⁵¹ rastlanmıştır.

¹⁴⁶ Yon 2006, 9; Drower 2006, 130.

¹⁴⁷ Klengel 1992, 77.

¹⁴⁸ Klengel 1992, 77.

¹⁴⁹ Klengel 1992, 77-78.

¹⁵⁰ EA 45. Knutdzon 1915, 309-312; Moran 1992, 117-118. EA 49. Knutdtzon 1915, 317-318; Moran 1992, 120-121. Tell el-Amarna Mektupları, Memphis ve Thebe arasında yer alan Eski Mısır şehri, Akhetaten (modern adı Tel el-Amarna) kalıntıları arasında keşfedilen yaklaşık 358 kil tabletten oluşan

GBÇ'de Ugarit kenti büyük bir gelişim göstermiş ve krallık konumuna yükselerek önemini artırmıştır. Yakınoğu'da bulunan 15. ve 12. yüzyıllara atfedilen tarihi metinler (Mısır'daki El-Amarna Arşivi) Ugarit kentinden sıklıkla bahsetmişlerdir. Ayrıca Ugarit kenti tarihin büyük güçleri olan, Mitanni, Mısır ve Hitit krallıklarının etkisi altındadır. Dönemin şartlarına göre Mukiş, Kargamış, Amurru, Şiyannu, Kadeş ve güneydeki Biblos, Beyrut, Tire ve Sidon ile ilişkiler dostane yahut düşmanca devam etmiştir¹⁵².

Ugarit'te ele geçen metinler ve mühür baskılarından anlaşıldığı kadarıyla, 14. yüzyılın başlarından itibaren, kente 9 kral hükmetmiştir. I. Ammiştamru'dan itibaren Ammurapi'ye kadar uzanan kral listesi MÖ. 12. yüzyılın başında sona ermektedir¹⁵³. Birkaç silindir mühür ise söz konusu krallardan birkaç yüzyıl önce yaşamış olan, ataları Yaqaru (Niqmaddu'un oğlu Yaqaru)'ya aittir. Ancak Yaqaru hakkındaki

koleksiyondur. İlk tabletler Tel el-Amarna'nın yerel halkı tarafından 1887 tarihinde keşfedilmiştir. Bu tabletler ilk zamanlar koleksiyonerlerin elinde toplanmıştır. Zamanla müzeler bu tabletleri satın almıştır. Berlin Müzesi ± 203; İngiltere Müzesi ± 95; Kahire Müzesi ± 50; Louvre Müzesi ± 7 Amarna tabletine sahiptir. Birkaçı ise özel mülkiyettir. Mektuplar, Mısır firavunlarından, III. Amenhotep III ve IV Amenhotep'in hükümdarlıkları dönemine tarihlenmektedir. Söz konusu dökümanlar MÖ. 1500-1300 tarihleri arasındaki Yakın Doğu'nun siyasi vaziyeti hakkında çok mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Knudtzon 1915, 4 vd.; Moran 1992, XIII-XV.

¹⁵¹ II. Niqmaddu ve I. Şuppiluliuma Arasındaki Antlaşma (CTH 46); II. Murşili ve II. Niqmepa Arasındaki Antlaşma (CTH 66).

¹⁵² Yon 1006, 18-20.

¹⁵³ Yon 2006, 24.

bilgilerimiz sadece mühürlere dayanmaktadır¹⁵⁴. Büyük bir boşluktan sonra, 14. yüzyılın başlarında I. Ammištamru (? - 1370) Ugarit kenti kralıdır. MÖ. 1400 -1350 arasındaki tarihlerde Ugarit Mısır'ın vassalı konumundadır. El-Amarna'da ele geçen belgelerin bir kaçı II. Niqmaddu'nun babası, Mısır kralı III. (/IV.?) Amenophis'in çağdaşı, I. Ammistamru'dan bahseder. Amarna döneminde I. Ammištamru tarafından III. Amenophis'e hitaben yazılan mektupta, kral kendisini Mısır ve Güneşin hizmetkârı olarak adlandırmaktadır¹⁵⁵. Amarna döneminde Ugarit, özellikle deniz ticaretinde stratejik bir öneme sahip olmuştur.

15. yüzyılın başlarında Ugarit Mitanni kralı Šauštatar'ın himayesi altına girmiştir. Bu devirde ayrıca Mukiš ve Kizzuwatna da Mitanni himayesi altındadır¹⁵⁶.

Bir yangınla yok edilen krallık sarayı ve erken dönem arşivlerinin ardından, II. Niqmaddu'nun 14. yüzyıl ortalarındaki hâkimiyeti başlar. II. Niqmaddu'nun hâkimiyetinin ilk dönemlerinde Mısır ile ilişkiler dostane bir şekilde yürütülmüştür. MÖ. 1350 yılına gelindiğinde, Hitit kralı I. Šuppiluliuma, Mitanni ve onun Suriye'deki vassalları üzerine bir sefer düzenler. Mitanni Krallığı'nın Hitit hâkimiyetini kabul etmesine paralel olarak, Ugarit, Amurru ve Kadeš kentleri, Hitit hâkimiyet sahasının içine dâhil olurlar. Bu dönemde I. Šuppiluliuma ile Ugarit kralı II. Niqmaddu arasında bir antlaşma¹⁵⁷ da yapılmıştır¹⁵⁸.

¹⁵⁴ Klengel 1992, 77, 130; Drower 2006, 131-132.

¹⁵⁵ Klengel 1992, 130; Drower 2006, 132-133.

¹⁵⁶ Drower 2006, 133.

¹⁵⁷ CTH 46.

¹⁵⁸ Yon 2006, 20.

MÖ. 14. yüzyılın sonlarında Kargamış, Hitit Krallığı'nın Suriye'deki politik konularında önemli bir rol oynamıştır. Pek çok durumda elçiler gidip gelmiştir. Ugarit ve komşu ülkeler arasında meydana gelen çatışmalarda Kargamış vasıtasıyla bölge kontrol edilmiştir. Bu devirde Ugarit, Hitit vassalı olmasına rağmen Mısır ile ilişkilerini devam ettirmiştir. Açıkça görülmektedir ki bu devirde Ugarit ekonomisini geliştirmiş ve özellikle deniz ticaretine odaklanmıştır. Bunun yanında askeri gücü ise ters orantılı bir şekilde azalmıştır. Bu durumun yegâne sebebi ise Ugarit kentinin askeri olanaklarının Hitit kralı emrine verilmesi olmuştur. Ugarit, II. Muwatalli dönemine tarihlenen Kadeş savaşına asker göndermiş ve diğer komşu ülkeler ile antlaşmalar yapmıştır¹⁵⁹.

RS 17.130¹⁶⁰ envanter numaralı mektuptan Niqmepa ile III. Hattuşili'nin çağdaş oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemde Ura¹⁶¹ vasıtasıyla Hitit Krallığı yoğun ticari ilişkiler tesis edilmiştir¹⁶².

Jeopolitik konum açısından bakıldığında, Ugarit kara ve deniz yollarının kesişme noktasında yer almaktadır. Ugarit'ten yola çıkan bir gemi kolaylıkla Mısır, Filistin, Byblos, Tyre, Kilikya, Kıbrıs, Girit ve Ege limanlarına ulaşabilmektedir. Karada ise Amik Ovası'ndaki Halep ve daha ilerde Emar ve Kargamış; doğuda Babylonya, Asur ve Habur bölgesinden gelen yolların bitiş noktasında yer almaktadır. Ayrıca Ugarit, Mukiş Krallığı (Antakya) ve Belen Geçidi vasıtasıyla

¹⁵⁹ Klengel 1992, 131-137; Yon 2006, 20-21.

¹⁶⁰ (CTH 93). Nougayrol 1956, 103-104.

¹⁶¹ Güney Anadolu'da sahil kenti. bkz. Beal 1992, 65 vd.

¹⁶² Kinal 1970-74, 11; Gordon 1958, 28.

Anadolu ile temas kurulabilmektedir¹⁶³. Ugarit Doğu Akdeniz'deki elverişli konumu ile Yakındoğu'da gerçekleşen uluslar arası ticarete önemli bir yer edinmiştir¹⁶⁴. Ugarit jeopolitik ve ticari konumu sayesinde, M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısındaki Hitit Krallığı tarihinde önemli bir siyasi rol oynamıştır.

Amurru Ülkesi'nin en eski adı KUR MAR.TU^{KI}'dir¹⁶⁵. Amurru, Akadca 'batı' anlamına gelmektedir¹⁶⁶. Amurru Ülkesi, Ugarit'in güneyinde orta Levant kıyılarından Asi Irmağı'na kadar uzanan coğrafi alanı kapsamaktadır. Söz konusu coğrafi saha bu günkü Lübnan toprakları içinde kalmaktadır¹⁶⁷. KUR^{URU} Amurru şehrinin modern Age Şumur (Tell Kazel) kenti olduğu iddia edilmiştir¹⁶⁸.

Amurru Ülkesi'nin en eski kralı Abdi-Aşırt'a'dır¹⁶⁹. Amurru krallığı Aziru'nun krallığına kadar Mısır krallığının etki ve nüfuz alanı içindedir¹⁷⁰. I. Şuppiluliuma'nın Amurru kralı Aziru ile bir antlaşma yaptığı bilinmektedir¹⁷¹. Bu antlaşma ile Amurru Krallığı Hitit Krallığı'nın vassalı haline gelmiştir. Ayrıca Amurru Krallığı bağlılık antlaşmalarını farklı Hitit kralları ile sürekli olarak yenilemiştir. Aziru'dan sonra

¹⁶³ Drower 2006, 131.

¹⁶⁴ Klengel 1992, 78.

¹⁶⁵ Singer 1991a, 69-70; Klengel 1992, 160.

¹⁶⁶ CAD A II, 92; Klenel 1992, 16-161.

¹⁶⁷ Stieglitz 1991, 45; Bryce 2003a, 130.

¹⁶⁸ Stieglitz 1991, 48.

¹⁶⁹ Singer 1991a, 69.

¹⁷⁰ Zaccagnini 1988, 295. EA 161 1-8'de Amurru kralı Aziru Mısır firavununa "Majestem, tanrım ve güneşim" şeklinde hitap etmektedir. Knudtzon 1915, 650-651; Moran 1992, 247.

¹⁷¹ CTH 49.

Duppi-Tešup, II. Muršili ile antlaşma¹⁷² yaparak Hitit Krallığı'na bağlılığı devam ettirmiştir. II. Muršili ile Duppi-Tešup arasında dostça ilişkiler kurulmuştur¹⁷³.

Duppi-Tešup'un ardılı Bentesina, II. Muršili II. Muwatalli, III. Muršili/Urhi-Tešup, III. Hattušili ve IV. Tuthaliya'nın erken dönemlerinde, uzun bir saltanat sürmüştür¹⁷⁴. Amurru kralı Bentešina'nın Hititlere bağlılıktan vazgeçip Mısır ile ilişkilerini geliştirmesi II. Muwatalli'nin Suriye'ye sefer yapmasına (Kadeş) neden olmuştur. Kadeş Savaşı ile II. Muwatalli, tekrar Amurru üzerindeki Hitit hakimiyetini sağlamıştır¹⁷⁵. III. Hattušili döneminde Amurru kralı Bentešina Hitit Krallığı'na bağlılığı sürdürmüştür¹⁷⁶.

M.Ö. 14. yy.'da Hitit ve Mısır arasında ihtilaf konusu olan Amurru Krallığı, M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısında yapılan antlaşmalarla Hitit Krallığı'na bağlılığını sürdürmüştür. Hitit Krallığı Doğu Akdeniz ticari koridorunu Ugarit ve Amurru Krallıkları vasıtasıyla kontrol etmiştir.

Kargamış Krallığı, M.Ö. II. bin yılda Kuzey Suriye topraklarına hükmetmiştir. Günümüzde Türkiye-Suriye sınırında, Fırat Nehri'nin batı yakasında yer alan Kargamış kenti krallığın merkezidir¹⁷⁷ (Lev. I). Kargamış, M.Ö. III. bin

¹⁷² CTH 62.

¹⁷³ Zaccagnini 1988, 296.

¹⁷⁴ Klengel 1992, 169.

¹⁷⁵ Zaccagnini 1988, 296; Klengel 1992, 168-169.

¹⁷⁶ CTH 92. III. Hattušili ile Amurru Kralı Bentešina arasında yapılan antlaşma. bkz. Beckman 1996, 95-98.

¹⁷⁷ Hawkins 1980, 426; Bryce 2003a, 131-132.

yılda Ebla metinlerinde; M.Ö. II. bin yıl Hattuša, Mari, Alalah, Mısır, Ugarit, Asur metinlerinde geçmektedir¹⁷⁸.

I. Šuppiluliuma, Kargamış şehrini ele geçirerek Hitit Krallığı'na bağlamıştır. Šuppiluliuma oğullarından Šarri-Kušuh (/Piyašili)'u Kargamış tahtına yerleştirerek onunla bir antlaşma¹⁷⁹ yapmıştır¹⁸⁰. Šarri-Kušuh'un, Arnuwanda ve II. Muršili dönemlerinde Kargamış tahtında oturduğu bilinmektedir¹⁸¹. Bir diğer antlaşma muhtemelen II. Muršili ile Šarri-Kušuh (/Piyašili) arasında yapılmıştır¹⁸². II. Muršili ve II. Muwatalli dönemlerinde Kargamış tahtında Šarri-Kušuh'un oğlu Šahurunuwa¹⁸³ oturmaktadır¹⁸⁴. Šahurunuwa'nın oğlu Ini-Tešup'un¹⁸⁵ ise uzun bir iktidar sürdüğü düşünülmektedir. III. Muršili (/Urhi-Tešup), III. Hattušili ve IV. Tuthaliya dönemlerinde Ini-Tešup'un Kargamış Krallığı'nın yöneticisi olduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁶.

Halep Krallığı, Kuzey Suriye'de, günümüzde aynı adlı kent merkez olmak üzere, Kargamış'ın güneyinde, Alalah'ın ise doğusunda yer almaktadır (Lev. I). I.

¹⁷⁸ Hawkins 1980, 426; Klengel 1992, 70-74.

¹⁷⁹ CTH 50.

¹⁸⁰ Houwink ten Cate 1992, 236.

¹⁸¹ Hawkins 1980, 429.

¹⁸² CTH 57.

¹⁸³ Msk 731014 2-3. Arnaud 1986, 210, No. 201; Msk 731017 1-2, Arnaud 1986, 213, No. 202.

¹⁸⁴ Hawkins 1980, 430.

¹⁸⁵ Msk 731014, 1-2. Arnaud 1986, 210, No. 201. Msk 731017 2-3, Arnaud 1986, 213, No. 202.

¹⁸⁶ Hawkins 1980, 431.

Šuppiluliuma'nın seferleri ile Hitit Krallığı'na bağlanmıştır¹⁸⁷. I. Šuppiluliuma Halep Krallığı'nın başına oğlu Telipinu'yu idareci olarak atamıştır¹⁸⁸. II. Muršili'nin saltanatının 9. yılında Halep Krallığı'nın idarecisi olarak Telipinu'nun soyundan Talmi-Šarruma görünmektedir¹⁸⁹. Talmi-Šarruma, II. Muwatalli(?) ile bir antlaşma yapmıştır¹⁹⁰. M.Ö. 13. yy.'da III. Hattušili (IV. Tutḫaliya(?)) döneminde Halpaziti Halep kralıdır¹⁹¹.

Kargamış, I. Šuppiluliuma'dan itibaren Hitit hanedanı tarafından yönetilmiştir. M.Ö. 13. yy.'ın ilk yarısından itibaren artan Asur siyasi gücü ile birlikte Kargamış'ın stratejik önemi artmıştır.

Kargamış ve Halep'in güneyinde Fırat Nehri'nin batı yakasındaki bölgede, merkezi Emar şehri olmak üzere Astata Krallığı yer almaktadır¹⁹² (Lev. I). Emar modern Meskene şehri ile lokalize edilmektedir¹⁹³.

Astata Krallığı, M.Ö. 14. yy.'ın ikinci yarısında I. Šuppiluliuma'nın Suriye'ye düzenlediği sefer sırasında Hitit Krallığı topraklarına katılmıştır¹⁹⁴. Hitit hakimiyetine geçtikten sonra Emar Şehri'nin Kargamış Krallığı'na bağlı olduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁵.

¹⁸⁷ Klengel 1975, 51; Klengel 1992, 128.

¹⁸⁸ KBo IV III 15-16.

¹⁸⁹ Klengel 1975, 52.

¹⁹⁰ CTH 75. Ayrıca bkz. Klengel 1992, 129.

¹⁹¹ Klengel 1965, 199; Klengel 1975, 52.

¹⁹² Beckman 1995, 26-27; Bryce 2003a, 132.

¹⁹³ Klengel 1965, 275; Beckman 2008, 211.

¹⁹⁴ Bryce 2003a, 132.

¹⁹⁵ Beckman 1995, 27-28.

Mukiş, Antakya sınırları içerindeki Asi Nehri'nin doğu yakasında yer alan Alalah şehri başkent olmak üzere, Antakya sınırları içerisinde yer almaktadır (Lev. I). Mukiş toprakları Ugarit şehri'nin kuzeyinde uzanmaktadır. Mukiş Krallığı'ndan ise Anadolu'dan Kilikya Geçitleri (Belen Geçidi) yoluyla Suriye'ye ulaşılabilmektedir.

I. şuppiluliuma'nın Suriye seferi ile Mukiş Krallığı üzerinde Hitit hakimiyeti kurulmuřtur¹⁹⁶.

Ugarit kralı II. Niqmaddu ($\pm$ M.Ö. 1370-1340/35¹⁹⁷) döneminde Mukiş Ugarit kontrolü altına girmiřtir¹⁹⁸. Alalah'ın, Hitit Kontrolü altında önemli bir politik rolü olmamıřtır¹⁹⁹.

Nuhařše Ülkesi, Kuzey Suriye'de Asi Nehri'nin doğusu ile Fırat Nehri'nin batısı arasında uzanmaktadır. Niya Ülkesi'nin doğusundadır. Halep ve Hama arasına lokalize edilmektedir (Lev. I)²⁰⁰.

Nuhařše Ülkesi, I. řuppiluliuma tarafından ele geçirilen Suriye krallıklarındandır²⁰¹. II. Murřili annallerinin 7.²⁰² ve 9.²⁰³ yılında Nuhařše'de meydana

¹⁹⁶ Bryce 2003a, 132.

¹⁹⁷ Yon 2006, 24.

¹⁹⁸ Bryce 2003a, 132.

¹⁹⁹ Klengel 1965, 255

²⁰⁰ Klengel 1992, 152.

²⁰¹ Klengel 1998, 610.

²⁰² KUB XIV 17 Öy. II 17-26.

²⁰³ KBo IV 4 Öy. I 39-46.

gelen bir isyan anlatılmaktadır. Nuhašše Kralı Tette'nin²⁰⁴ çıkardığı ayaklanmanın bastırıldığı anlaşılmaktadır. Nuhašše'de meydana gelen ayaklanmadan sonra kaynaklar Nuhašše'deki yöneticilerden bahsetmemektedir²⁰⁵.

Niya (Nii), Kuzey Suriye kentlerinden birisidir. Ugarit'in ve Asi Nehri'nin doğusunda yer almaktadır²⁰⁶ (Lev. I). Šuppiluliuma'nın Suriye seferi sırasında ele geçirilmiştir. Šuppiluliuma'nın Suriye seferinin ardından topraklarının bir kısmı Ugarit krallığına katılmıştır²⁰⁷. M.Ö. 13. yy.'ın ilk yarısında Nuhašše ve Niya ülkeleri Kargamış Krallığı'nın kontrolü altındadır²⁰⁸.

I. Šuppiluliuma'nın Suriye seferi ile Hitit hakimiyeti altına alınan diğer küçük krallıklar ise Tunip, Qatna ve Kadešir²⁰⁹. Tunip, Nuhašše Krallığı'nın güneyinde, Asi Nehri'nin batı kıyısında yer almaktadır (Lev. I). Qatna (Tell Mishrife) Asi Nehri'nin doğusunda, Tunip'in güneyinde, Kadeš'in 40 km. kuzeydoğusunda yer alır²¹⁰. Kadeš, Asi Nehri'nin doğu yakasında, Qatna'nın güneyinde yer alan modern Tall Nabi Mind kenti ve civarındaki krallıktır²¹¹.

²⁰⁴ Klengel 1965, 50 vd.; Klengel 1998, 610.

²⁰⁵ Klengel 1992, 155-156.

²⁰⁶ Bryce 2003a, 133.

²⁰⁷ Bryce 2003a, 133.

²⁰⁸ Klengel 1992, 156.

²⁰⁹ Bryce 2003a, 133-134.

²¹⁰ Klengel 1992, 156; Bryce 2003a, 133.

²¹¹ Klengel 2006-08, 140.

Hitit Krallığı, M.Ö. 13. yy.'ın ilk yarısında K. Suriye'nin Kontrolü Kargamış, batı Suriye'nin Kontrolü ise Ugarit ve Amurru Krallıkları vasıtasıyla sağlanmaya çalışmıştır.

III.3. Mısır

M.Ö. 13. yy.'ın başlarında yaklaşık M.Ö. 1292'de 20. hanedan firavun Haremhab ile son bulmuş, 19. hanedanın ilk firavunu I. Ramses Mısır tahtına çıkmıştır²¹². Firavun Sety I'in ardından tahta çıkan II. Ramses döneminde Mısır-Hitit ilişkileri gerginliğe dönüşmüştür. Firavun II. Ramses'in 5. saltanat yılında, Hitit kralı II. Muwatalli döneminde gerginlikler Kadeş'te savaşla sonuçlanmıştır²¹³.

II. Muwatalli'nin ölümünün ardından Hitit tahtına III. Murşili adını alarak Urhi-Teşup çıkmıştır²¹⁴. Urhi-Teşup'un krallığını tanımayan amcası III. Hattuşili'nin otobiyografisinden Urhi-Teşup'un sorununun gelişimi hakkında bilgi sahibi olmaktadır²¹⁵. Urhi-Teşup, Alaşiya (/Kıbrıs)'dan Mısır'a kaçmıştır²¹⁶.

²¹² Hornung-Krauss-Warburton 2006, 493.

²¹³ Klinger 2006, 320; Faulkner 2006, 221; Klengel 2006-08, 142.

²¹⁴ KUB I 1 + KBo III 6 + KUB XIX 65 + 922/v + 1194/v + KUB XIX 67 + 64 (CTH 81) Kol. III 42-43. Otten 1981, 20-21.

²¹⁵ III. Hattuşili, Nerik ve Hapış şehirlerinin Urhi-Teşup tarafından elinden alınmasını gerekçe göstererek ayaklanmıştır. KUB I 1 + KBo III 6 + KUB I 6 + KUB XIX 67 (CTH 81) Kol. III 64-66. Otten 1981, 22-23. Urhi-Teşup, III. Hattuşili ile giriştiği mücadelenin ardından Şamuha'ya çekilmiştir. KUB I 1 + KBo III 6 + KUB XIX 67 + KUB I 8 (CTH 81) Kol. IV 24-25. Otten 1981, 24-25. III. Hattuşili, Urhi-Teşup'u ele geçirerek Kuzey Suriye'deki Nuhaşşe Ülkesi'nde bir şehrin yönetimine

III. Hattuşili'nin saltanatı süresince Mısır tahtında II. Ramses'in oturduğu bilinmektedir²¹⁷. II. Ramses'in 21. saltanat yılında, III. Hattuşili ile yapılan antlaşma ile dönemin süper güçleri Mısır-Hitit ilişkileri normalleşmiştir²¹⁸. Urhi-Teşup sorunu ile gerilen Hitit-Mısır ilişkileri Asur Krallığı'nın askeri ve siyasi gücünü artırması sonucu ittifaka dönüştüğü anlaşılmaktadır.

III.4. Kıbrıs

Kıbrıs'da en erken yerleşimler Neolitik Döneme aittir²¹⁹. Kıbrıs'da bronz çağı üç ayrı safhada incelenmektedir: I. EBÇ (M.Ö. 2600-2100); II. OBÇ (M.Ö. 2100-1600); III. GBÇ (M.Ö. 1600-1000)²²⁰. KUR ^{URU} *Alašij* a ve ^{URU} *Alašij* a şehir ismi olarak, M.Ö. II. bin yıla tarihlenen Hattuşa²²¹, Kültepe²²², Mısır²²³, Babil²²⁴, Ugarit²²⁵, getirmiştir. Urhi-Teşup'un isyan girişiminden haberdar olan III. Hattuşili, Urhi-Teşup'u Alaşiya (Kıbrıs)'ya sürgüne göndermiştir. KUB I 1 + KBo III 6 + KUB I 8 (CTH 81) Kol. IV 30-36. Otten 1981, 24-25.

²¹⁶ KUB XXI 38 (CTH 176) Öy. 11.

²¹⁷ CTH 91.

²¹⁸ Edel 1997; 1 vd.; Klinger 2006, 320; Klengel 2006-08, 142.

²¹⁹ Kinal 1964, 387 vd.

²²⁰ Kinal 1964, 389 vd.

²²¹ del Monte-Tischler 1978, 6-7; del Monte 1992, 2.

²²² (53-55) " *alašia*'yı bir kadın gibi başlarına örttüm.", Günbattı 1997, 136.

²²³ Alašia, Tell el-Amarna Mektuplarında (EA 33-40) geçmektedir. Knudtzon 1915, 278-298; Moran 1992, 104-113.

²²⁴ Georgiou 1979, 86.

Mari²²⁶, Alalah arşivlerindeki çivi yazılı metinlerde geçmektedir. Alaşıya, El Amarna mektuplarında bakır temin edilen bir ülke adı olarak tanımlanmıştır²²⁷.

Alašia kralından Mısır kralına gönderilmiş EA 35 10-15'de²²⁸

10 Eğer ben sana 500 *talent* bakır gönderdiysem,

11 ben onu kardeşime hediye olarak gönderdim.

12 Kardeşim! Bakırın az olması yüzünden kalbinde keder olmasın.

13 Çünkü şimdi Nergal'in eli ülkemde, eşim ve

²²⁵ Knapp 1983, 39.

²²⁶ Mari kaynaklarında *a-la-šu-ú* olarak geçmektedir. Dossin 1939, 111.

²²⁷ Alašia kralından Mısır kralına (IV. Amenophis?) hitaben yazılan EA 33 9-18'de, Alašia'tan Mısır'a yapılan bakır sevkiyatından bahsedilmektedir. Knudtzon 1915, 278-279; Moran 1992, 104. EA 33'e cevaben yazıldığı anlaşılan EA 34 16-25'te Mısır kralı, Alašia elçisinin beraberinde getirdiklerini sıralamaktadır: 1 abanoz ağacından yatak, 1 savaş arabası, altından *šuḫitu*, 2 at, 2 adet keten, 50 keten eşarp/şal, 2 keten elbise, 14 abanoz (kiriş), 17 *ḥabannatu* kavanozu kolza/zeytin yağı, 4 *byssos*² 4 eşarp/şal. Knudtzon 1915, 280-281; Moran 1992, 105-106. EA 35 10-15'te Alašia'dan Mısır'a gönderilen bakırdan bahsedilmektedir. 19-26'da ise Alašia kralı Mısır kralından iyi kalitede gümüş; öküz (öküz biçimli figürin³), kartal/akbaba *augury*², kolza/zeytin yağı istemektedir. Knudtzon 1915, 284-285; Moran 1992, 107-109. EA 36 8-12'de Alašia'dan Mısır'a bakır ve 5 atın gönderildiğinden bahsedilmektedir. Knudtzon 1915, 288-289; Moran 1992, 110. EA 40 6-11'de Alašia'dan Mısır'a gönderilen bakırdan bahsedilmektedir. Knudtzon 1915, 296-297; Moran 1992, 113. Kıbrıs'ın Bronz çağı eserleri de büyük ölçüde bakır madeninden mamuldür. Buna uygun şekilde Kıbrıs'ın bronz çağı bakır çağı olarak da adlandırılmaktadır. Kinal 1964, 389.

²²⁸ Knudtzon 1915, Moran 1992, 107.

14 ÷lkemin b÷t÷n erkekleri ÷lm÷şt÷r ve bir tek bakır ilçisi kalmadı.

Mektubun devamında ise Alaşıya kralının sözlerinden yer altı tanrısı olarak bilinen Nergal'in Alaşıya'da da kutsandığı ve mektubun yazıldığı sırada Alaşıya'da hük÷m süren salgın hastalıktan yakınılmaktadır.

EA 35 37-38'da²²⁹

- 37 Çünkü Nergal'in eli ÷lkemde
38 ve evimde. Genç eşim, oğlum
39 ve şimdi de erkek kardeşim öld÷.

Çivi yazılı metinlerde daha çok deniz ile ilişkilendirilen Alaşıya'nın lokalizasyonu hakkında günümüze kadar farklı görüşler öne sür÷lm÷şt÷r. Alaşıya'nın yeri için Kıbrıs²³⁰, Kuzey Suriye²³¹ teklif edilen yerler arasındadır. Alaşıya'nın tüm adayı mı yahut adada içinde bir kenti mi ifade ettiğı sorusu tartışılmıştır. Bu bağlamda Alaşıya adının Kıbrıs'da yer alan Enkomi kentini ifade ettiğı düşün÷lm÷şt÷r²³².

²²⁹ Moran 1992, 108.

²³⁰ Astour 1965, 255; Hoffner 1973, 206; Georgiou 1979, 84; Holmes 1971, 429; Hawkins 1995, 58; Özkan 1995, 213; Barnett 2006, 369; Knapp 2008, 300 vd.

²³¹ Jirku 1950, 40 vd.

²³² Georgiou 1979, 85.

Ticari yazışmalarda, Alaşıya ve Mısır kralları birbirlerine kardeşim diye hitap etmektedir²³³. Alaşıya kralından Mısır kralına yazılmış EA 38'de Alaşıya kralı Lukkallılardan yakınmaktadır:

EA 38²³⁴

12 Lukka'lılar tarafından

13 ülkemin köyleri, yıldan yıla

14 ele geçiriliyor.

Lukka'nın Güneybatı Anadolu'ya lokalize edildiği²³⁵ dikkate alındığında, Alaşıya kralının Lukkallılardan yakınması, Alaşıya ve Kıbrıs'ın birbirine yakın ülkeler olduğu düşüncesi lehine bir kanıt olarak kabul edilebilir.

Alaşıya kralından Mısır kralına yazılmış EA 39 14-20²³⁶ ve EA 40 6-11²³⁷den anlaşıldığı kadarıyla ticari ilişkilerin gemiler ile gerçekleştirilmektedir. EA 38, EA 39, EA 40 no.lu metinler Kıbrıs'ın Lukka yakınında ve denize kıyısı olduğunu

²³³ EA 33, EA 34, EA 35, EA 37, EA 38, EA 39, EA 40. Knudtzon 1915, 278-298; Moran 1992, 104-113.

²³⁴ Knudtzon 1915, 292-293; Moran 1992, 111.

²³⁵ Goetze 1957, 180-181; Poetto 1993, 83; Otten 1993a, 118 vd. Ayrıca bkz. del Monte-Tischler 1978, 249-250; del Monte 1992, 96.

²³⁶ Knudtzon 1915, 294-296; Moran 1992, 112.

²³⁷ Knudtzon 1915, 296-297; Moran 1992, 113.

belgelemektedir. Diğer bir deyişle Alaşiya'nın Kıbrıs adası olduğuna işaret etmektedir.

Son yıllarda Alaşiya'dan gönderilmiş El Amarna mektupları üzerinde yapılan petrografik ve kimyasal analizlere göre EA 33, 34, 37, 38 no.lu tabletlerin Kıbrıs kökenli olduğu tespit edilmiştir²³⁸. Bununla birlikte analizlerin sonuçlarına göz önüne alınarak Alaşiya'nın, Kıbrıs'ın güneyindeki dağlık kesimlerde, Alassa ve Kalavastos'da aranması gerektiği düşünülmektedir²³⁹. Çiviyazılı metinler ve petrografik ve kimyasal analiz sonuçları Alaşiya'nın Kıbrıs yahut Kıbrıs'ın güneyindeki dağlık kesimlerine lokalize edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bilimsel sonuç doğrultusunda çalışmamızda Alaşiya, Kıbrıs ile eş anlamlı olarak kullanılacaktır.

Kıbrıs seramikleri Mısır, Suriye, Filistin ve Çukurova'da (Tarsus-Gözlükule, Kabarsa ve Domuztepe) bulunmuştur. Kıbrıs kökenli "beyaz şeritli ve beyaz astarlı" seramikleri Truva, Tarsus, Boğazköy ve Maşat Höyük'te bulunmuştur²⁴⁰.

Alaşiya Hitit Krallığı tarihinde bir sürgün memleketidir. I. Şuppiluliuma döneminde Alaşiya'ya tutukluların gönderildiği bilinmektedir²⁴¹. III. Hattuşili döneminde Urhi-Teşup (/III. Murşili) Kıbrıs'a gönderilmiştir²⁴². Yine III. Hattuşili,

²³⁸ Goren ve diğ. 2003, 240 vd.; Goren ve diğ. 2004, 48-75.

²³⁹ Goren ve diğ. 2003, 252.

²⁴⁰ Özkan 1995, 213.

²⁴¹ Georgiou 1979, 88.

²⁴² Georgiou 1970, 90.

Armadatta'yı ve ailesini Alaşıya'ya sürgüne göndermiştir²⁴³. III. Hattuşili dönemindeki kayıtları dikkate aldığımızda M.Ö. 13. yy.'n ilk yarısında Kıbrıs'ın Hitit Krallığı'nın kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır.

III.5. Yunanistan ve Ege Adaları

Yunanistan anakarası, Girit²⁴⁴ ve Ege adalarında yaklaşık olarak M.Ö. 1600-1150/1200 tarihleri arasında Miken Krallığının hüküm sürdüğü bilinmektedir²⁴⁵.

Homeros'un İlyada adlı eserinde, Miken Kralı Priamos'un 10 yıl süren Troia seferi anlatılmaktadır. Hitit kraliyet arşivinin ortaya çıkartılıp okunmasıyla birlikte, Homeros'u okuyan batılı araştırmacılar tarafından, Hitit kaynaklarında Miken Krallığı'nın tespiti meselesi başlıca araştırma konuları arasında yerini almıştır. E. Forrer²⁴⁶ ve F. Sommer²⁴⁷ ses benzerliğinden yola çıkarak Homeros'un İlyadası'dan yer alan *Achaiis* ile Hititçe çivi yazılı metinlerden geçen *Aḫḫij aḫ*²⁴⁸, ülke adını eşitlemiştir.

²⁴³ KUB I 1 + KBo III 6 + KUB XIX 67 + 1513/u (CTH 81) Kol. III 28. Otten 1981, 18.

²⁴⁴ Minos Medeniyeti'nin gücünün zirvede olduğu dönem olarak ± M.Ö. 1600-1450 tarihleri arası önerilmektedir. ± M.Ö. 1450 tarihlerinden sonraki dönem Girit adası Miken etkisindedir. Dickinson 2006, 24. M.Ö. 1400'lerden (M.Ö. 15. yy.'ın sonundan) itibaren (± M.Ö. 1425-1375) Girit, Miken hakimiyetine girmiştir. Mellink 1983, 139. Ayrıca bkz. Schachermeyr 1986, 49.

²⁴⁵ Schachermeyr 1986, 62; Bryce 2006, VIII.

²⁴⁶ Forrer 1924.

²⁴⁷ Sommer 1932, 378.

²⁴⁸ del Monte-Tischler 1978, 1 vd.; del Monte 1992, 1.

Hitit metinlerinde bahsi geçen Ahhiyawa ülkesinin yeri meselesi E. Forrer ve F. Sommer'in iddiaları ile ortaya çıkmış, sahadaki araştırmacıların başlıca çalışma konuları arasında yerini almıştır. Hititçe çivi yazılı metinlerde bahsi geçen Ahhiyawa Ülkesi'ni konu alan çok sayıda bilimsel ve popüler yayın yapılmıştır. Tartışmalar günümüzde de henüz kesin bir sonuca ulaşmamıştır. Bu durumun en önemli sebebi elimizdeki kısıtlı arkeolojik ve filolojik verilerin bizi kesin sonuçlara ulaştıracak seviyede olmayışdır. Durum böyle olunca yürütülen çalışmalar eldeki kısıtlı verilerin yorumlanmasından oluşmaktadır. Ahhiyawa'nın lokalizasyonu ve Hitit Krallığı'nın son dönemlerindeki faaliyetleri ile Hattuša'nın düşüşüne etkisi tez konumuz açısından büyük öneme sahiptir.

Günümüze kadar Homeros destanları pek çok araştırmacı tarafından bilimsel bir veriymiş gibi değerlendirilmiş ve bu doğrultuda çok sayıda yayın yapılmıştır. Ancak İlyada'daya göz attığımızda ilk bakışta, konu edilen halkların ve şahısların döneminin Yunan kimliğine sokularak işlendiği dikkati çekmektedir²⁴⁹. Homeros destanlarının kıymetini genel olarak değerlendirmek gerekirse, Miken Hellas'ının Anadolu kıyılarına sefer yaptıklarını ima ettiği düşünülebilir²⁵⁰.

Ahhiyawa konusu dışında önemli bir tartışma, Miken Krallığı'nın Proto-Yunanlılığı yahut Yunanlılığı meselesidir. Homeros'un İlyada adlı eserinin etkisinde kalan araştırmacılar, Miken Krallığı'nı, Klasik Yunan medeniyetinin temel taşı olarak

²⁴⁹ Ünal 1991, 18.

²⁵⁰ Boysal 1971, 67; Çapar 1981, 388.

görmek istemekte ve bilimsel yayınlardan Mikenlerden Yunanlılar²⁵¹ olarak söz etmektedirler. Söz konusu iddialar muhalif kesimi de oluşturmuştur²⁵². Yaklaşık olarak M.Ö. 1200 yıllarında gerçekleştiği düşünülen Ege göçleri ile Yunanistan anakarasındaki merkezi Miken Krallığı yıkılmış²⁵³, halkı ise göç etmiştir. Bu göç hadisesini arkeolojik (bkz. Lev. III) ve filolojik veriler doğrulamaktadır. Başta başkent Mikenai olmak üzere, Myken kentleri yaklaşık olarak M.Ö. 1200'lerden itibaren büyük bir yangınla tahrip olmuştur²⁵⁴. Mikenlerin Ege Göçleri ile yerlerinden oynatılıp Mısır sınırlarına kadar ulaştıklarına dair kayıtlar mevcuttur. Ege Göçleri olarak adlandırılan, kavimler göçüne katılan uluslar arasında yer alan Ekveşler Mikenler ile eşitlenmiştir²⁵⁵.

Miken Krallığı'nı yıkarak, göçe zorlayan Dor kavimlerinin Yunanistan ve Ege adalarının demografik yapısını değiştirdiği bilimsel bir gerçek olarak karşımıza

²⁵¹ Houwink ten Cate 1974, 146-147. "Miken Yunanlıları", Singer 1983, 206; "Miken Yunanlıları" Gurney 2001, 52; "Miken Yunanlıları" Bryce, 1988, 24; Bryce 1992, 124; "Miken Yunanlıları", Niemeier 1998, 18.

²⁵² Houwink ten Cate 1974, 159; Ünal 1991, 16 vd.; Ünal 2001, 245 vd.

²⁵³ Schachermeyr 1986, 62.

²⁵⁴ Snodgrass 1973, 209.

²⁵⁵ Breasted 1906, 241, §574; Breasted 1906, 243, § 579. Mısır kayıtlarında göç eden deniz kavimleri arasında Ekweşler (*ḫwš*) anılmaktadır. Ekweş kavmi Mikenler ile eşitlenmektedir. Rougé 1867, 28-29; Drews 1993, 49; Mansel 1999, 87; Barnett 2006, 366.

çıkılmaktadır²⁵⁶. Bu bağlamda M.Ö. 1600-1200 yılları arasında Yunanistan anakarası merkez olmak üzerinde varlığını devam ettiren Mikenlerin Yunanlılığı tezi temelsiz görünmektedir. Bununla birlikte Mikenlerin Yunan kültürüne miras bıraktığı öğeler bulunduğu muhakkaktır.

Anadolu'daki Miken yerleşimleri ve seramikleri bize rehber olma özelliği göstermektedir. Anadolu'da günümüze kadar gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda, Miken kenti olarak adlandırılabilen yerleşimler Milet²⁵⁷ ve Truva'dır²⁵⁸. Bu aşamada ele geçen seramikler rehber olma özelliği göstermektedir. Anadolu'da Miken seramiği veren merkezler (Lev. III) ise daha ziyade Anadolu'nun batı ve güney sahil kesimlerinde yer almaktadır²⁵⁹. Seramiklere orantısız açıdan bakıldığında, yerli kültüre oranla ikincil seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Miken seramikleri sadece ticari yahut kültürel etkileşimi ispatlamanın

²⁵⁶ Yarı Miken olarak tanımlanan GH IIIC seramiği (Desborough 2006, 664.)'nin kuzeyden gelerek Yunanistan anakarasına gerçekleşen Dor göçleri neticesinde ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bouzek 1973, 173.

²⁵⁷ Milet şehrindeki kazılarda M.Ö. 13. yy.'da inşa edildiği anlaşılan sur yapısı Mikenlere atfedilmektedir. Kentin M.Ö. 13. yy. sakinleri Mikenler olarak kabul edilmektedir. Cook-Blackman 1970-71, 44 vd. Ayrıca M.Ö. 1425-1300 arasında Millawanda kentindeki mimarının ve mezarların Miken etkisinde olduğu kabul edilmektedir. Bryce 1989, 2.

²⁵⁸ Bu güne kadar Miken iskanıyla ilişkilendirilebilecek buluntular yalnız Milet ve Truva'da ele geçmiştir. Boysal 1967, 18.

²⁵⁹ Özgünel 1983, 698. Efes, Müsgebi ve Halikarnassos (Bodrum)'un batısında Mikenlere atfedilen mezarlıklar tespit edilmiştir. Söz konusu mezarlıklar M.Ö. 14. yy.'dan sonraki dönemlere tarihlenmektedir. Mellink 1983, 139.

ötesine geçememektedir. Söz konusu ilişkinin ticari²⁶⁰ mahiyette olduğu ifade edilmiştir. Anadolu'da ele geçen Miken seramiklerinin batı ve güney sahil kesiminde yoğunlaşması ve iç bölgelerde seyrek oluşu, Miken Krallığı'nın daha ziyade deniz ticaretine dayalı bir medeniyet oluşu, Hititlerin Anadolu'da güçlü bir imparatorluk olarak varolmaları ve Mikenlerin iç bölgelere nüfuz etmelerini engellemeleri ile açıklanabilir.

G.J.V. Wijngaarden'in, Doğu Akdeniz'de, Yunan anakarası dışında yer alan 348 merkezi esas alarak, Miken seramiklerinin yayılım alanı (Lev. III) ve yoğunluğunu esas alan çalışmaya (Lev. IVa) göz attığımızda, Yunanistan anakarası dışında en az Miken seramiğinin Anadolu'da ele geçtiğini göstermektedir. Yalnızca Anadolu'daki buluntulara bakıldığında, söz konusu dağılım ve yoğunluk Mikenlerin siyasi değil ticari aktiviteleri ile açıklanabilir.

Mykenlere ait, Linear B metinleri daha ziyade ekonomik içeriklidir²⁶¹. Kayıtlarda henüz Hititler ile ilgili herhangi bir kayıt tespit edilememiştir²⁶². Bununla birlikte Linear B metinlerinde geçen bazı tanrı adlarının Anadolu kökenli olduğu düşünülmektedir²⁶³.

²⁶⁰ Mellink 1993, 416.

²⁶¹ Gérard-Rousseau 1974, 163.

²⁶² Cline 1991b, 5 vd. Linear B metinlerinde Hititler ile ilgili bilgilerin yer almayışı yanında Anadolu'ya işaret eden herhangi bir yer ismi de Linear B metinlerinde mevcut değildir. Cline 1991b, 6.

²⁶³ Pylos'da ele geçen 1202 numaralı yazıtta, *ma-te-re te-i-ja* (metrei theiai) 'Tanrıların anası', Hānannahnaš ve Hepat; PY TN 316: 8-10'da geçen *di-u-ja-jo*, *di-u-jo* ve *di-ri-mi-jo*, Tešub, Hepat ve Šarruma; PY AN 1281:I no.lu yazıtta geçen *po-ti-ni-ja i-qe-ja* 'atların hanımefendisi', *aškaše(ši)pa* ve

II. Murşili'nin anallerinin 3. yılında, Arzawa²⁶⁴ Ülkesi'nin ele geçirilişi konu edilmiştir²⁶⁵. Arzawa kralının denize yakın bir yerde bulunduğu anlaşılan, Apaşa²⁶⁶ kentinden denizin ötesine kaçtığı anlaşılmaktadır.

^DMUNUS.LUGAL ile ilişkilendirilmiş Anadolu orijinli oldukları iddia edilmiştir. Gérard-Rousseau 1974, 164 vd.

²⁶⁴ Batı Anadolu'da, güneyde Lukka (klasik Likya)'dan kuzeyde Wiluša (klasik Truva)'ya kadar uzanan merkezde Menderes ve Gediz nehirlerinin yer aldığı coğrafi sahaya yerleştirilmiştir. Easton ve diğ. 2002, 94.

²⁶⁵ KBo III 4 + KUB XXIII 125 (CTH 61.IA) Öy. II. 16-32: (16) beyim Fırtına Tanrısı adaletini gösterdi. (17) Ve şimşek demetini fırlattı. Ve şimşek demetini benim ordularım (18) gördü. Ve Arzawa memleketi de onu gördü. Ve şimşek demeti gitti (19) ve Arzawa ülkesine vurdu. Ve (özellikle) Uḫḫa-ziti'nin şehri Apaşa'yı da vurdu. (20) Ve Uḫḫa-ziti dizlerinin üzerine oturdu. Ve hastalandı. (21) Ve Uḫḫa-ziti hastalandığında o sonradan bana karşı savaşa (22) gelmedi. Ve bana onun oğlu Piyama-^DKAL'ı (23) yaya ve arabalı askerleriyle beraber karşısına sevketti. (24) Ve o bana Aštarpa şehrinde saldırıya geçti. (25) Ve ben majeste onunla savaştım. Ve sahibem Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası, (26) beyim kudretli Fırtına Tanrısı, tanrı Mezulla ve bütün tanrılar önümde koştular. (27) Ve Uḫḫa-ziti'nin oğlu Piyama-^DKAL'ı yaya ve arabalı savaşçılarıyla birlikte yendim. (28) Ve onları öldürdüm. Sonra O'nu yakaladım. Ve Arzawa Ülkesi'nden (29) daha ileriye gittim. Ve Apaşa şehrine (yani) (30) Uḫḫa-ziti'nin şehrine girdim. Ve Uḫḫa-ziti bana karşı koymadı. (31) Ve o benden kaçtı. Ve o denizin öte tarafına (32) gemi ile gitti. Ve o orada oturdu. Beckman-Bryce-Cline 2011, 14-16.

²⁶⁶ Apaşa için teklif edilen yerler: Klasik Efes, Tarsus, Klasik Antiphellos, İzmir civarı. del Monte-Tischler 1978, 27-28. Klasik Likya'nın doğusunda, batı Likya veya Karia'nın batısı. del Monte 1992, 8.

KUB XIV 15 + KBo XVI 104 Öy. I 23-26²⁶⁷

23 İlkbahar olduğunda [Uḫḫa-ziti Aḫḫiyawa Ülkesi'ndeki kralın tarafına geçti.

24 ve Millawanda Ülkesi Aḫḫi[yawa] Ülkesi kralına [ben Majeste]

25 Ve Gullaš'ı ve Malaziti'yi, yaya ve [arabalı askerleri ve onlar] [Millawanda Ülkesi'ni]

26 vurdular. Ve onları, NAM.RA'ları, sığırları ve koyunları aldım. [Ve onları Hattuša'ya götürdüm]

Yukardaki KUB XIV 15 no.lu metinden, Arzawa kralının Aḫḫiyawa kralı taabiyetine geçtiği anlaşılmaktadır. II. Muršili yaptığı seferin ardından ele geçirdiği ülkeleri ve onlara atadığı vassal kralları sıralamıştır²⁶⁸. Söz konusu ülkeler arasında

²⁶⁷ (CTH 61.II.2.A) Beckman-Bryce-Cline 2011, 28-29.

²⁶⁸ KBo III 4 + KUB XXIII 125 (CTH 61.I.A) Öy. III. 26-41: (26) Sonra Mira ülkesine gittim. Ve Mira ülkesini Mašḫuiluwa'ya verdim. (27) Şeḫa Nehri ülkesini ise Manapa-Datta'ya verdim. Hapalla Ülkesi'ni ise Targašnalli'ye (28) verdim. Ve bu ülkelerin yerlerini köle yaptım. (29) Ve onlara askerleri bağladım. Ve bana sürekli olarak asker vermeye başladılar. (30) Ve Arzawa ülkesinde 2 yıl içinde (onları) memnun ettim. (31) Sahibem Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası, beyim kudretli Fırtına tanrısı, tanrı Mezulla ve tanrıların (32) tümü önümde koşular. Arzawa Ülkesi'ni ele geçirdim (33) Arzawa (halkının) birazını Hattuša'ya kaldırmaya muvaffak oldum. Ki onun yerlerini (34) köle yaptım. Ve onlara askerleri bağladım. Ve bana sürekli olarak asker vermeye (35) başladılar. Çünkü tüm Arzawa Ülkesi'ni yendim. Ve ben majeste ki o (36) NAMRA'ları saraya getirdim. Ve onlar birlikte 66.000 NAMRA (37) idi. Hattuša'nın beyleri, yaya ve arabalı askerleri ki o NAMRA, sığır ve

Aḫḫiyawa, ülke adı olarak sayılmamıştır. II. Murşili anallerinin hiçbir yerinde 'Aḫḫiyawa Ülkesi'ni' ele geçirdiğinden bahsetmez. Aḫḫiyawa kralının kontrolündeki Millawanda'yı ele geçirdiğini söyler. Millawanda'nın²⁶⁹ Aḫḫiyawa kontrolünden çıkarak Hitit kontrolüne geçtiği anlaşılmaktadır. A. Goetze Millawanda'yı Hititlerle Aḫḫiyawalılar arasında ihtilaf konusu olan bir şehir olarak görmektedir²⁷⁰.

Deniz ötesinde yer alan Aḫḫiyawa Ülkesi'nin kralının, Millawanda kentini bir üs olarak kullandığı ve Batı Anadolu'da yer alan krallıkları kendisine bağladığı anlaşılmaktadır. II. Murşili düzenlediği sefer ile Batı Anadolu'da yer alan krallıkların kontrolünü ele geçirip, ganimet elde ederek Arzawa kralı Uḫḫaziti ve Aḫḫiyawa kuvvetlerini Batı Anadolu'dan kovduğu anlaşılmaktadır.

Šaušgamuwa antlaşmasında, Aḫḫiyawa ülke adının silinmiş olmasından²⁷¹ hareketle Aḫḫiyawa'yı M.Ö. 13. yy.'ın büyük devletlerinden olarak kabul eden²⁷² ve etmeyen araştırmacılar mevcuttur.

koyun(ları) (38) getirdi. Ve onlar sayılamayacak kadar çoktu (39) Ve tüm Arzawa Ülkesi'ni yendiğim zaman (40) bir kez daha Hattuša'ya geri döndüm. Ve Arzawa ülkesinde (41) Kışladım. Ve bunu 1 yılda yaptım. Beckman-Bryce-Cline 2011, 24-27.

²⁶⁹ Millawanda için teklif edilen yerler: Klasik Miletos, Milyas, Marmara kıyısındaki Klasik Kyzikos. del Monte-Tischler 1978, 268; del Monte 1992, 104. Klasik Miletos ile eşitlenmektedir. Güterbock 1983, 138; Hawkins 1998, 2; Easton ve diğ. 2002, 96; Bryce 2003b, 58; Mellink 1983, 141; Bryce 1992, 123-124; Niemeier 1998, 17; Singer 2000, 25.

²⁷⁰ Goetze 1957, 183.

²⁷¹ KUB XXXIII 1 (VAT 7421) + Ay. IV 3. Kühne-Otten 1971, 14-15.

²⁷² Güterbock 1983, 136;138.

Šaušgamuwa antlaşmasında, IV. Tutḫaliya'nın Ammurru kralını Aḫḫiyawa'ya ambargo uygulaması konusunda teşvik etmesi²⁷³, diğer bir deyişle Asur ve Aḫḫiyawa arasındaki ticaretten bahsedilmiş olması, Aḫḫiyawa'nın M.Ö. 13. yy.'ın büyük devletleri arasında yer aldığı yönünde bir kanıttır.

Araştırmacıların Aḫḫiyawa'nın yeri ile ilgili görüşleri ikiye ayırmak istiyoruz. Bunlardan ilki Aḫḫiyawa'nın kıta Yunanistan'ına lokalizasyonuna bağlı olarak, Miken-Aḫḫiyawa eşitliğine dayalı çalışmalardır²⁷⁴.

İkinci olarak Aḫḫiyawa'nın Yunanistan anakarasına lokalizasyonuna karşı çıkan araştırmacılar farklı coğrafi sahaları teklif etmişlerdir. Aḫḫiyawa'nın yeri için, Batı Anadolu²⁷⁵, Güneybatı Anadolu²⁷⁶; Girit²⁷⁷; Ege adaları Rodos²⁷⁸, Lesbos²⁷⁹; Ege Bölgesi²⁸⁰, İyonya, Karya²⁸¹; Gelibolu yarımadası ve Çanakkale Boğazı'nın karşı kıyıları²⁸² ve Kilikya²⁸³ teklif edilen yerler arasındadır.

²⁷³ KUB XXIII 1 (VAT 7421) + Ay. IV 12-18. Kühne-Otten 1971, 14-17.

²⁷⁴ Bryce 1989, 3vd.; Bryce 2005, 58; Barnett 2006, 371; Güterbock 1983, 138; Singer 1983, 206; Niemeier 2002, 521; Dickinson 2006, 26; Desborough 2006, 658.

²⁷⁵ Akurgal 1955, 117-118; Güterbock 1983, 138.

²⁷⁶ Bittel 1950, 79; Boysal 1971, 72.

²⁷⁷ Gurney, 2001, 53.

²⁷⁸ Hrozny 1929, 323-343; Boysal 1971, 72.

²⁷⁹ Dussaud 1953, 7, 8, 75-76, 83.

²⁸⁰ Dussaud 1953, 7, 8, 75-76, 83. O. Carruba ise Aḫḫiyawa'yı Aioles ile eşitleyerek Ahhiyawa'yı Batı Anadolu'da aramaktadır. Carruba 1964.

²⁸¹ Akurgal 1961, 39.

²⁸² Goetze 1957, 182 vd.; Ünal 1991, 28.; Ünal 2001, 250.

Madduwatta²⁸⁴ metni Aḫḫiyawa'yı Anadolu kuvveti olarak göstermektedir. Bu durum Aḫḫiyawa krallık merkezinin kesinlikle Anadolu'da yer aldığını göstermez. Aḫḫiyawa'nın Anadolu'daki krallıkları vassal haline getirmesi ve kendisine bağlaması o bölgelerin Aḫḫiyawa toprağı haline geldiğini göstermektedir. Anadolu içinde vassal krallıkları vassallık statüsünde kendisine bağlayan bir Aḫḫiyawa krallığı haliyle Hitit kaynaklarında Anadolu'da yer alan siyasi güç olarak kendisinden söz ettirecektir. Bu noktada Aḫḫiyawa'ya bağlı vassal krallıklar, Aḫḫiyawa olarak da adlandırılacaklardır. Benzer şekilde M.Ö. II. bin yılda Hitit Krallığı ile siyasi ilişkiye giren krallıklar, Hitit vassallarının adı yerine Hitit Ülkesi tanımını kullanmışlardır.

Aḫḫiyawa ile ilgili kesin bilgilerimizi bir daha gözden geçirmek istiyoruz.

(1) Aḫḫiyawa, Arzawa konfederasyonu olarak adlandırılan Hitit vassallarını isyana teşvik edecek yahut hakimiyeti altına alabilecek güçte bir krallık olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Aḫḫiyawa'nın Batı Anadolu'da aranmasını zorunlu kılmaz. (2) Çivi yazılı metinlerde Aḫḫiyawa denizle ilişkilendirilmiştir. Šaušgamuwa antlaşmasından anlaşıldığı üzere, Aḫḫiyawalılar denizaşırı ülkeler ile ticaret yapabilirlerdi²⁸⁵. Hitit Aḫḫiyawa ilişkilerine bakıldığında, Hitit Krallığı'nda Aḫḫiyawa kralına saygı gösterilmektedir. Hititçe çivi yazılı metinlerde Aḫḫiyawa ile

²⁸³ Kretschmer 1930, 161-170.

²⁸⁴ CTH 147. Mattuwatta metni M.Ö. 15. yy.'ın sonu ile 14. yy.'ın başlarına tarihlenmektedir. Otten 1983, 16.

²⁸⁵ KUB XXIII 1 (VAT 7421) + (CTH 105.A) Ay. IV 23. Kühne-Otten 1981, 16-17.

birlikte yahut ilişkili olarak anılan kentler Millawanda²⁸⁶ ve Lazpa'dan²⁸⁷ ibarettir. Bu iki kentte yerleşik bir krallığın Hitit Krallığı'na denk bir güç oluşturamayacağı vurgulanmıştır²⁸⁸.

M.Ö. II. bin yılda hüküm süren Hitit ve Miken krallıklarının çağdaş olduğu bilinmektedir. Hitit Metinlerinde geçen Ahhiyawa Ülkesi'nin Mykenler ile eşitliğinin kabul edilmemesi bizi, 30 bin tableti aşan Boğazkale'deki Hitit kraliyet arşivinden çağdaş Miken Krallığı için Ahhiyawa'dan farklı coğrafi adlandırmanın henüz teklif ve tespit edilmediği gerçeği ile karşı karşıya getirmektedir. Diğer bir deyişle Hititlerin Mykenleri tanımadığı, bilmediği sonucuna ulaştırmaktadır. Yunanistan Anakarası dışındaki tüm Ahhiyawa lokalizasyon çalışmaları da bizi aynı sonuca ulaştırmaktadır. Ayrıca Mikenlerden farklı olarak Anadolu'da ve Ege Adalarında, Hititlerle boy ölçüşebilecek, yerel krallıkları isyana teşvik edecek, özetle Ahhiyawa olarak adlandırılabilen bir ulusun maddi (arkeolojik, filolojik) kalıntılarına rastlanmamıştır. Bununla birlikte Batı Anadolu'da yer aldığı çivi yazılı metinlerden bilinen krallıkları Batı Anadolu haritası üzerine yerleştirdiğimiz vakit, Ahhiyawa olarak adlandıran bir krallığa, çivi yazılı metinlerden bilinen birkaç kent dışında, hakimiyet sahası kalmamaktadır.

Yukarıda özetlendiği üzere başta Hitit başkenti Hattuša²⁸⁹ olmak üzere, Batı-Güney Anadolu'da ele geçen Miken seramikleri²⁹⁰ ve yayılım alanı iki ulusun

²⁸⁶ KBo III 4.

²⁸⁷ Lazpa, Midilli Adası ile eşitlenmektedir. Hawkins 1998, 2; Easton ve diğ. 2002, 94; Woudhuizen 2003, 2; Bryce 2003b, 38; Bryce 1992, 125 vd.

²⁸⁸ Niemeier 2002, 521.

birbirlerini tanımamasının mümkün olmadığı noktasına işaret etmektedir²⁹¹. Bu açıdan bakıldığında Hitit-Miken ilişkilerindeki durum (Hitit ve Miken açısından), birkaç sokak ilerde oturanları tanımlarına rağmen, kapıları birbirine bakan iki komşunun birbirinden haberdar olmamasına benzer. Merkezi Boğazkale'den çok uzak coğrafyalarda yer alan medeniyetler üzerinde vassallık kurabilen yahut onlarla ilişkiye giren Hititlerin, yanı başlarındaki Miken Krallığını tanımama ihtimali tarihi bir gerçek olarak kabul edilemez. Aynı şekilde Miken Krallığı'nın Doğu Akdeniz'de pek çok merkezde etkinlik gösterdiği arkeolojik verilerle ispatlanmaktadır. Bununla birlikte Ahhiyawa'nın Miken Krallığı ile eşitlenmesi, Mikenlerin Yunan yahut Proto-Yunan kabul edilmesini gerektirmez. Bu konular birbirinden ayrı olarak tartışılmalıdır.

III.6. Anadolu

M.Ö. 13. yy.'ın başında Hitit Krallığı tahtında II. Muwatalli (± M.Ö. 1310-1285) oturmaktadır²⁹². II. Muwatalli dönemi ve bu dönem Yakındoğu tarihinin en

²⁸⁹ Hitit başkenti Hattuša'da ele geçmiş seramik üzerindeki savaşçı tasvirinin (Niemeier 1998, 42, Fig. 13a) ege tasiriri taşıdığı düşünülmektedir. Niemeier 1998, 42. Ayrıca Anadolu içlerinde Maşathöyük'te M.Ö. 13. yy.'ın ilk yarısına tarihlenen Miken IIIB seramiği ele geçmiştir. Özgüç 1980, 309, Fig. 6.

²⁹⁰ Batı Anadolu kentlerinin M.Ö. 2. bin yıl tabaklarında ele geçen Miken seramikleri için bkz. Özgünel 1983, 699 vd.; Niemeier 1998, 24, Fig. 6.

²⁹¹ Niemeier 1998, 43.

²⁹² Ünal 2002, 66.

önemli hadiselerinden birisi Mısır ile yaşanan Kadeş Savaşı'dır. Mısır'ın Amurru Krallığı üzerinde hakimiyet kurmak istemesi ile dönemin süper güçleri Mısır ve Hitit Krallıkları'nın çıkarları Suriye'de çakışmıştır²⁹³. Mısır ile ilişkilerin gerilmesi üzerine Muwatalli'nin Hitit başkentini Hattuša'dan Tarhuntašša'ya taşıdığı bilinmektedir²⁹⁴. Hitit ve Mısır Krallıkları ve müttefikleri arasında Kadeş'te savaş cereyan etmiştir²⁹⁵. Hitit kayıtlarına göre savaş II. Muwatalli'nin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır²⁹⁶. Kadeş savaşı ile birlikte Hitit Krallığı'nın Suriye hakimiyetinin güçlendiği anlaşılmaktadır. II. Muwatalli'nin ölümünün ardından Hitit tahtına III. Muršili (/Urhi-Tešup) çıkmıştır²⁹⁷. Yukarı Ülke'nin idaresinden sorumlu olan III. Hattušili²⁹⁸, Hapış ve Nerik şehirlerinin idaresinin III. Muršili tarafından elinden alınması nedeniyle III. Muršili'ye karşı isyan başlatmıştır. III. Hattušili mücadeyi kazanarak tahtı zorla ele geçirmiştir²⁹⁹. III. Hattušili, III. Muršili'yi ele geçirerek Kıbrıs'a sürgüne göndermiştir³⁰⁰. III. Hattušili Mısır kralı II. Ramses arasında yapılan Kadeş Antlaşması ile Mısır-Hitit ilişkileri normalleşmiştir³⁰¹.

²⁹³ KUB XXIII 1 (CTH 105.A) Öy. I 28-36.

²⁹⁴ Otten 1981, 14-15.

²⁹⁵ Klinger 2006, 320; Faulkner 2006, 221; Klengel 2006-08, 142.

²⁹⁶ KUB XXIII 1 (CTH 105.A) Öy. I 36-37.

²⁹⁷ Klengel 2002, 417 vd.

²⁹⁸ Otten 1981, 14-15.

²⁹⁹ Otten 1981, 22-23.

³⁰⁰ Otten 1981, 22-26.

³⁰¹ Edel 1997; 1 vd.; Klinger 2006, 320; Klengel 2006-08, 142.

IV. HİTİT KRALLIĞI'NIN SON DÖNEMLERİNDEKİ SİYASAL, EKONOMİK VE SOSYAL GELİŞMELER

IV.1. IV. Tutḫaliya Dönemi

ḪUR.SAG³⁰²Tudḫaliya, M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde, Asur Ticaret Kolonileri döneminde kutsanan dağ tanrıları arasında yer almaktadır³⁰². Hitit İmparatorluk dönemine ait Hititçe çivi yazılı belgelerde, Tudḫaliya adını taşıyan 3 Hitit kralının varolduğu düşünülmektedir³⁰³. Bunlardan II. Tutḫaliya'nın varlığı meselesi hala tartışılmaktadır. II. Tutḫaliya'nın varlığına kabul etmeyen araştırmacılar, -genel olarak- IV. Tutḫaliya'ya olarak adlandırılan kralı, III. Tutḫaliya³⁰⁴ olarak adlandırmaktadırlar. Biz III. Ḫattušili'nin soyundan gelen Tutḫaliya'yı, günümüzde yerleşmiş genel kabul doğrultusunda IV. Tutḫaliya olarak adlandırmayı tercih ettik.

IV. Tutḫaliya, I. Šuppiluliuma'nın soyundan, II. Muršili'nin torunu, III. Ḫattušili'nin oğludur³⁰⁵. IV. Tudḫaliya'nın, annesinin kimliği meselesi ise henüz açıklığa kavuşmamıştır³⁰⁶. I. Singer, Puduḫepa'nın IV. Tutḫaliya'nın hükümdarlığının erken dönemlerinde yaşadığını düşünmektedir³⁰⁷.

³⁰² Gonnet 1968, 143.

³⁰³ Dinçol B. 2006, 20; 21; 23.

³⁰⁴ Cancik 2002, 423; Ehrighaus 2005, 37; 49.

³⁰⁵ Bo 86/299 Öy. I 1-5.

³⁰⁶ Tartışmalar ve değerlendirme için bkz. Taş 2007a, 19 vd. Ugarit'te ele geçen iki dilli tablet üzerindeki mühür baskısını ((CTH 107) = RS 17.159; Ugaritica III, 111 vd.) dayanak gösteren

IV. Tuḫaliya dönemine çivi yazılı, hiyeroglif yazıtlar ve arkeolojik materyaller açısından bakıldığında, tez çalışmamızda ele alacağımız III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemlerine göre daha iyi belgelenmiştir. Bu açıdan bakıldığında IV. Tuḫaliya dönemini iyi tahlil edebilmek ve Hitit Krallığı'nın yıkılış sürecini anlayabilmemiz açısından önemlidir. IV. Tuḫaliya Dönemi ve alt başlıkları altında IV. Tuḫaliya döneminde meydana gelen tarihi hadiseler ile söz konusu hadiselerin Hitit Krallığı'nın yıkılış sürecine etkisi değerlendirilecektir.

III. Ḫattušili'nin otobiyografisinden anlaşıldığı kadarıyla IV. Tuḫaliya gençlik yıllarında tıpkı babası gibi tapınaklarda tanrılara hizmet etmekle görevlendirilmiştir:

KUB I 1 + KBo III 6 Kol. IV³⁰⁸

74 tanrıça Iṣtar benim tanrımdır. ve tanrıça Iṣtar'a

75 libasyon yapılacaktır. Ben (ona) ḫastiya evi yaptım.

76 ve onu tanrıya verdim. ve ona oğlum

77 Tuḫaliya'yı köle olarak verdim. ve tanrıça Iṣtar'ın tapınağını

78 oğlum Tuḫaliya yönetsin. Ve ben nasıl tanrıya köleysem

79 o da tanrıya köle olsun. Tanrıya tapınak verdim.

araştırmacılar, IV. Tuḫaliya'nın Puduḫepa'nın oğlu olduğunu düşünmektedir. Klengel 1991, 225; Singer 1987, 415.

³⁰⁷ Singer 1987, 415.

³⁰⁸ (CTH 81) Otten 1981, 28-29.

IV. Tutḫaliya'nın gençlik yıllarına dair detaylı kayıtlara sahip değiliz. KUB XIX 23 no.lu metin bilinmeyen bir prens tarafından yine bilinmeyen bir kraliçeye hitaben yazılmıştır. Yukarı Ülke'den adı verilmeden kraliçeye (Puduḫepa?) gönderilen mektupta kralın (III. Ḫattušili?) ölümü ile birlikte Yukarı Ülke'nin isyan ettiği, Aşağı Ülke'nin ise kontrolden çıktığı ima edilmektedir:

KUB XIX 23³⁰⁹

1-2 Tutḫaliya, kraliçeye, şöyle söyler:

3-7 Beyimi küstürdüm. Eğer ben[?] beyimin bana gönderdiği konuda onun öfkesini yatıştırmadıysam, beyimin memurları yok muydu? ve size [] Oraya birisini gönderdi, (O) benimle konuştu. Efendimin öfkesini yatıştırmadım mı?

8-13 Efendimin düşüncesini bizzat ben/kendim yükseltmememe rağmen, efendime şimdi gücendim. Kraliçemin elinde iyilik var, ben ona göre davrandım/hareket ettim. [] bu şekilde [] olmazdı [] Kraliçeme iyiliğimi yazdım/gönderdim.

14-17 ve dışında [] Kappazuwa düşmanı saldırdı [] O Yukarı Ülke'yi yıktı [] ateş ile [] (O) Šamuḫa yakınında [] ancak üç şehir []

Ay.

³⁰⁹ (CTH 192) Hoffner 2009, 347-349.

1'-4' Sen, benim kraliçem, Aşağı Ülke hakkında bana yazdıkların konusunda:
[] saman ülkeleri [] ama yandığında []

5'-9' Senin Hannutti konusunda bana yazdıklarını işittim. Hannutti çocuk
(prens?), daha önce efendimin toprakları için (çocuk yaşta) atanan olmamıştı.
[] efendim çok [] onu [] Bu sebeple, ben bu yere (onun) katılması
gerektiği açıklamasına, inanmıyorum ve O yer için nereden geçmeli?

10'-20' ama eğer Lalanda kenti halkında kusur varsa (da hayli) hain insalar
vardır. -yani, bazı şehirlerde- Onlar genellikle önceden kaçıyorlar. Efendim
Ankuwa'da hastalığa yakalandığında, onların zaten kusurları vardı. Ama onlar
majetelerinin hayatta olduğunu duyunca, hiç bir kusurda bulunmadılar. Ama
şimdi, onlar efendimin (Hattuşili III?) ölüm (haberini) duydular. Onlar bir kez
daha kusur(da) bulundular). Ve *karšantalli*-š. Eğer sadece Lalanda'nın tümü
düşerse, bizim için olacak (konu) baskın ve (onu) galip. Aşağı Ülke düştü,
orada bizim için yapılabilecek hiçbir şey yoktu.

1.kn.1-4 hiçbir şey ters/uygunsuz [] evler [] Beni koruyacak [] şey
[] olur []

Çivi yazılı metin döneminin şartlarını gayet güzel bir şekilde yansıtmaktadır.
Zira Hitit Krallığı'na tabi halkların krallığa ne kadar zayıf bir bağ ile bağlı oldukları
anlaşılmaktadır. Hitit kralının sağlık sorunu yaşaması dahi krallığın otoritesinin
sarsılmasına neden olmaktadır. Yukarıda verdiğimiz (KUB I 1 + KBo III 6 Kol. IV
74-79) Hattuşili'nin otobiyografisinden alınmış kısımdan anlaşıldığı üzere IV.

Tuḫaliya gençlik yıllarında Yukarı Ülke (KUR UGU-*T*)'de bulunmaktadır. Bu metin KUB XIX 23 (CTH 192) no.lu mektup ile birlikte değerlendirildiğinde kanaatimizce, KUB XIX 23 no.lu çivi yazılı metin IV. Tuḫaliya tarafından prenslik yıllarında kraliçe Puduḫepa(?)'ya gönderilmiştir. Kanaatimizce bu mektup III. Ḫattušili dönemine tarihlenmelidir.

IV. Tuḫaliya'ya Ait Mühür Baskısı. Güterbock 1940, No. 52.

Bronz Tablet'te verilen bilgilerden, IV. Tuḫaliya'nın kardeşlerinin varlığı bilinmektedir³¹⁰. Nerikkaili³¹¹ ve Huzziya³¹²'nin IV. Tuḫaliya'nın kardeşleri olduğu

³¹⁰ Bo 86/299 Kol. II, 35-36, 43-44.

³¹¹ IV. Tuḫaliya'nın ağabeyi olduğu düşünülmektedir. Bryce 2005, 297. Prens Nerikkaili Amurru kralının kızı ile evlidir. Singer 1991b, 332. KBo IV 10+XL 69+1584/u (CTH 106.B.2) Ay. 28'de tuḫkanti olarak görünmektedir.

³¹² A. Altman, Huzziya'nın muhtemelen IV. Tuḫaliya'nın bir diğer kardeşi olduğunu düşünmektedir. Altman 2004, 126.

düşünülmektedir. IV. Tutḫaliya, talimatlarında bildirdiği üzere çok sayıda erkek kardeşe sahiptir:

KUB XXVI 1 Öy. I³¹³

9 Majestemin çok sayıda erkek kardeşleri ve çok sayıda üst soyları(?) [vardır]

KUB XXVI 1 Ay. III³¹⁴

58 Majestemin birçok kardeşleri vardır.

59 ve dahası çok sayıda üvey kardeşe (sahibim.)

60 ve pek çok komşu kral.

KUB XXVI 1 Öy. I³¹⁵

18 Majestemin birçok kardeşleri (vardır.)

Hitit prenslerinin gençlik yıllarında Hurrice isim taşıdıkları bilinmektedir. Bu bağlamda IV. Tutḫaliya'nın tahta çıkmadan önce Hurrice bir isim taşıyıp taşımadığı konusu tartışma konusu olmuştur. H. Klengel, IV. Tutḫaliya'nın veliaht olduğu

³¹³ (CTH 255.2.A.) von Schuler 1967, 9.

³¹⁴ (CTH 255.2.A.) von Schuler 1967, 14.

³¹⁵ (CTH 255.2.A.) von Schuler 1967, 9.

dönemde Hışmi-Šarruma³¹⁶; S. Alp³¹⁷ ve J.D. Hawkins³¹⁸, Tašmi-Šarruma; I. Singer x-Šarruma adını taşıdığını düşünmektedir³¹⁹.

Bronz Tablet'ten öğrendiğimize göre III. Hattušili önce oğullarından birisini veliaht olarak ilan etmiştir. Fakat daha sonra henüz bilmediğimiz nedenlerle atadığı oğlunu azlederek yerine IV. Tutḫaliya'yı velitaht olarak tayin etmiştir³²⁰.

IV. Tutḫaliya'nın eşinin yahut eşlerinin adı henüz bilinmemektedir³²¹. Bununla birlikte Tutḫaliya'nın bir Babil prensesi ile evli olabileceği fikri öne sürülmüştür³²².

IV. Tutḫaliya'nın uzun bir dönem krallık yaptığı düşünülerek, hükümdarlık süresi için en azından 25 yıl önerilmektedir³²³. Çok sayıda kaya anıtının (Eflatunpınar, Yalburt, Fasıllar, Karakuyu, Köylütolu, Emirgazi³²⁴) IV. Tutḫaliya dönemine tarihlendirilmesi dikkate alındığında, IV. Tutḫaliya'nın uzun müddet Hitit tahtında oturduğu anlaşılmaktadır.

³¹⁶ Klengel 1991, 229.

³¹⁷ Alp 1998a, 21-26; Alp 1998b, 54 vd.

³¹⁸ Hawkins 2001, 171.

³¹⁹ Singer 1985, 113.

³²⁰ Bo 86/299 Kol. II, 35-37, 43-44.

³²¹ Klengel 1991, 233.

³²² Beckman 1983, 109-110; Singer 1991b, 332.

³²³ Klengel 1991, 238.

³²⁴ bkz. 'IV. Tutḫaliya Dönemine Tarihlenen Kaya Anıtları' başlığı.

1990-91 yıllarında Nişantepe'nin batı yamacında 3500'ün üzerinde mühürlü bulla ele geçmiştir³²⁵. Mühür arşivi M.Ö. 14.-13. yy.'lara tarihlenmektedir³²⁶. Yukarı Şehir'de 7 no.lu tapınakta, 9 ve 10 no.lu evlerde IV. Tutḫaliya'ya ait mühür baskılı bulla ele geçmiştir³²⁷.

Günümüzde IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenen çok sayıda çivi yazılı metin bulunmaktadır. IV. Tutḫaliya, çivi yazılı metinlerde kullandığı ünvanlara baktığımızda, "O Büyük Kral, Ḫatti Ülkesi'nin Kralı", "Güneşim/Majestem", "Kahraman", "Tabarna", "Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın Sevgilisi" ünvanlarının yanında "Her şeyin kralı"³²⁸(LUGAL KIŠŠATI)" ünvanını kullanmıştır. Bu ünvanın Asur kralları ile siyasi rekabet amaçlı olarak kullanıldığı fikri ifade edilmiştir³²⁹.

III. Ḫattuşili dönemine göz attığımızda, bazı sorunların oğul IV. Tutḫaliya dönemine henüz çözüme kavuşturulamamış sorunlar olarak intikal ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu sorunları I. Tarḫuntašša Sorunu (Bo 544/f (CTH 96), ABoT 57 (CTH 97)); II. Doğudaki Asur tehlikesi ve III. Tawagalawa³³⁰

³²⁵ Neve 1991a, 323 vd.; Neve 1992a, 307 vd.; Herbordt 1998, 314, Fig. 1; Herbordt 2002, 54 vd.

³²⁶ Herbordt 2002, 54.

³²⁷ Neve 1984, 145.

³²⁸ Dünya'nın Kralı.

³²⁹ Klengel 1991, 230.

³³⁰ III. Ḫattuşili dönemine tarihlenmektedir. Singer 1983, 210; Singer 2000, 25; Klengel 1999, 246; Easton ve diğ. 2002, 99. J.G. Macqueen, Tawagalawa mektubunu II. Murşili dönemine tarihlenmektedir. Macqueen 1968, 180, dn. 104.; T. Bryce, Tawagalawa mektubundan yola çıkarak, Hititlerin batıya ilgisinin azaldığını, M.Ö. 13. yy.'da Hitit ilgisinin Asur, Ugarit ve Levant'taki kentlere yoğunlaştığını düşünmektedir. Bryce 1979, 96.

mektubundan anlaşıldığı kadarıyla Ahhiyawa (Piyamaradu) sorunu (CTH 181) şeklinde sıralayabiliriz. Ayrıca IV. Tuthaliya'nın talimatları arasında düşman ülkeler olarak Azzi, Kaška ve Lukka Ülkeleri sayılmaktadır³³¹.

IV.1.1. IV. Tuthaliya'nın Anadolu'daki Faaliyetleri

IV.1.1.1. Tarhuntašša ile İlişkiler

Çivi yazılı metinlerde ^{URU D}U-ta-aš-ša³³² olarak geçen kent ve adını verdiği bölge önceleri Dattašša³³³ olarak okunmaktaydı. İlk kez H. ten Cate'nin³³⁴ önerisiyle Tarhuntašša okunuşu benimsenmiştir.

Tarhuntašša'nın Aşağı Ülke'de yer aldığı bilinmektedir³³⁵. Tarhuntašša Krallığı merkezinin yeri meselesi ise henüz bir çözüme kavuşturulamamıştır³³⁶. Bununla birlikte 1986 yılında ele geçen Bronz Tablet, Tarhuntašša'nın sınırları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır³³⁷.

Tarhuntašša ile ilişkiler, başlığı altında IV. Tuthaliya dönemi Tahuntašša ilişkilerini ele almadan önce Tarhuntašša meselesinin, Hitit Krallığı için önemli bir iç

³³¹ KUB XXVI 12 (CTH 255.1) Kol. II 12-15. von Schuler 1957, 24.

³³² del Monte-Tischler 1978, 405.

³³³ Garstang-Gurney 1959, 78.

³³⁴ Houwink te Cate 1961, 130.

³³⁵ Otten 1988a, 3.

³³⁶ Tarhuntašša'nın yeri ile ilgili görüşler için bkz. del Monte-Tischler 1978, 405; del Monte 1992, 162.

³³⁷ bkz. Otten 1988a.

mesele olduğunu vurgulamak isteriz. Zira Tarḫuntašša meselesi II. Muwatalli dönemine kadar geriye giden bir sorundur. II. Muwatalli döneminden itibaren Tarḫuntašša adı altında gerçekleşen hadiseleri ortaya koymadan, IV. Tuthaliya dönemi Tarḫuntašša ilişkilerini sağlıklı bir şekilde değerlendirmek mümkün değildir. Tarḫuntašša sorununun IV. Tuthaliya dönemi sonrasında, II. Šuppiluliuma döneminde devam ettiğine dair de ipuçları mevcuttur. Çalışmamızda Tarḫuntašša sorununun gelişimine yeri geldikçe değinilecektir. Bu nedenlerle Tarḫuntašša meselesini II. Muwatalli döneminden itibaren ele alarak, IV. Tuthaliya dönemindeki gelişimini incelemek istiyoruz.

II. Muwatalli'nin Kadeš Savaşı öncesinde Hattuša'nın yönetimini Mitannamuwa'ya bırakıp başkenti Tarḫuntašša'ya taşıdığı bilinmektedir³³⁸. Başkent in Tarḫuntašša'ya taşınmasının, kralın ve askerlerinin seferde olduğu sırada, kuzeyden Hattuša'ya yönelebilecek Kaška saldırıları önleme amacını güttüğü iddia edilmiştir³³⁹. Bununla birlikte III. Hattušili'nin otobiyografisinde Muwatalli'nin başkenti tanrılarının buyruğu üzerine Tarḫuntašša'ya taşıdığı yazılıdır³⁴⁰. Başkent in taşınması eyleminin, kardeşler arasındaki geçimsizliğin³⁴¹ ve imparatorluğun fili olarak ikiye

³³⁸ III. Hattušili, otobiyografisinde II. Muwatalli'nin başkenti nasıl taşıdığını anlatmaktadır. Otten 1981, 14. Ayrıca bkz. KBo IV 12 (CTH 87) Öy. 13-17. Muwatalli başkenti Tarḫuntašša'ya taşırken yanında bürokrasiyi, arşivini ve Hattuša'da kutsanan tanrılar kùltlerini de beraberinde götürmüştür.

³³⁹ Macqueen 2001, 52.

³⁴⁰ Otten 1981, 11.

³⁴¹ Ünal 2002, 181.

ayrıldığı³⁴² göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu görüşlere katıldığımızı belirtmek istiyoruz. A. Ünal'ın belirttiği üzere III. Hattuşili'nin 'ihtirası' Hitit Krallığı'nın fiilen ikiye bölünmesine neden olmuştur³⁴³.

III. Hattuşili'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, II. Muwatalli'nin ölümünün ardından Urhi-Teşup (/III. Murşili), Hattuşa'da tahta çıkmıştır³⁴⁴. Boğazkale'de, Tapınak VII'de III. Murşili (/Urhi-Teşup)'ye ait mühür baskılı toprak mühür muhafazasının ele geçmiş olması III. Hattuşili'nin verdiği bilgilerin doğruluğunu ispatlamaktadır³⁴⁵. Diğer bir deyişle III. Murşili, Hitit başkentini ve Hitit pantheonunu Tarhuntaşša'dan tekrar Hattuşa'ya taşımıştır.

III. Murşili'ye Ait Mühür Baskısı. Beran 1967, TAFEL 12; VII, no. 180.

³⁴² Dinçol A. 2011, 269

³⁴³ Ünal 2002, 179.

³⁴⁴ Otten 1981, 20-21; KBo IV 12 (CTH 87) Öy. 20-21.

³⁴⁵ Neve 1985, 146. III. Murşili (/Urhi-Teşup)'a ait mühür baskıları için bkz. Otten 1993b, 22 vd., Abb. 16-21.

III. Muršili'nin başkenti Hattuša'ya taşırken, Tarhuntašša'ya kimi idareci olarak atadığı ise bilinmemektedir.

III. Hattušili'nin otobiyografisinden anlaşıldığı kadarıyla, III. Hattušili, III. Muršili ile girdiği mücadeleyi kazanarak Hitit Başkenti Hattuša'yı ele geçirip, tahta oturmuş ve III. Muršili'yi esir ederek deniz yakınında bir yere sürgüne göndermiştir³⁴⁶. III. Hattušili, Hattuša'da büyük kral olduktan sonra ise Tarhuntašša'ya Kurunta'yı kral olarak atamıştır:

KUB I 1 + KBo III 6 + KUB I 8 Kol. IV³⁴⁷

62 sonra Kurunta'yı yukarı aldım. Kardeşim Muwatalli

63 eskiden Tarhuntašša şehrini inşa etmişti.

64 ve onu o yerde krallığa tayin ettim.

Bo 544/f envanter numaralı çivi yazılı metinde Kurunta'nın tablet üzerindeki mühür baskısında Bo 544/f³⁴⁸'de "Prens Kurunta" ifadesi okunmaktadır (Lev. IVb).

³⁴⁶ Otten 1981, 22-26.

³⁴⁷ (CTH 81) Otten 1981, 28-29.

³⁴⁸ (CTH 96) Otten 1988a, 5, Abb. 2. Güterbock 1942, 82, Text 1. Muhtemelen, kapların ağızlarının kapatılmasında kullanılan, kil üzerindeki mühür baskılar. Neve 1990a, 23.

Bo 544/f Öy.³⁴⁹

3' [^M *Ḫa-at-tu-ši-li-l*] *š* LUGAL.GAL EN-*IA*

4' [*e-eš-ta nu-uš-šr*] *ŠÀ-ta-pát e-šu-un*

5' [*n*] *u-za* DUMU.LUGAL *e-šu-un*

6' [] *e-eš-ta nu-mu* ^M *Ḫa-at-tu-ši-li-iš*

7' [LUGAL.GAL EN-*IA* ^F *Pu-du-ḫé-pa*]-*aš-ša* SAL.LUGAL

8' [*a-pé-e-da-aš*] *ZI-ni* EGIR-*an*

9' [*da-a-aš / da-a-ir*] *nu-mu A-ŠAR ŠEŠ-ŠU*

10' [*da-a-aš / ti-i-e-er nu-mu*] *ŠA* KUR ^{URU D} *U-aš-ša*

11' [EN-*an i-ḫa-at / i-e-er*] *nu-mu I-NA* ^{URU D} *U-aš-ša*

12' [LUGAL-*iz-na-ni ti-it-ta-nu-it / -ut*] *nu-mu ṬUP-PA.*^{HL.A} [*RI-KIL-TI*]

i-ḫa[*ta*]

3' Büyük Kral [(III.) Ḫattušili],

4' beyim [idi] ve ben gerçekten [onu] işittim.

5' [...] ve ben bir prensdim. [...] O idi.

6' Sonra [Büyük Kral, beyim] Ḫattušili,

³⁴⁹ (CTH 96) Beckman 1989-90, 291; Güterbock 1942, 10; 82, Text 1.

7' ve kraliçe [Puduḫepa]

8' beni ilgi alanları içine aldılar

9' ve beni **erkek kardeşimin** (Urḫi-Tešup(?))³⁵⁰ **yerine** oturtular

10' ve [beni] Tarḫuntašša Ülkesi'nin [beyi yaptılar],

11' ve beni Tarḫuntašša Ülkesi [krallığına] [yerleştirdiler].

12' Ve benimle bir [antlaşma] tableti yap[tılar].

Kurunta, Bo 544/f envanter numaralı metinde, Tarḫuntašša tahtına nasıl kral olarak geçtiğini anlatmaktadır. Metinden anlaşıldığı kadarıyla, Kurunta kardeşinin yerine Tarḫuntašša tahtına oturmuştur. Burada bahsi geçen kardeşin ismi belirtilmemiştir³⁵¹. Kurunta'nın "kardeşimin yerine" ifadesi ile Urḫi-Tešup'u kast ettiğini düşünmekteyiz. Diğer bir deyişle Kurunta, Tarḫuntašša tahtında Urḫi-Tešup'un hakkı olduğunu fakat Urḫi-Tešup'un yerine kendisinin Tarḫuntašša kralı ilan edildiğini vurgulamaktadır. Ayrıca III. Hattušili'nin otobiyografisi ve Bo 544/f envanter numaralı metni dayanak noktası kabul ederek, Urḫi-Tešup'un, II. Muwatalli

³⁵⁰ G. Beckman, II. Muwatalli olarak tamamlamıştır. Ancak metinde 'ŠEŠ', kardeş kelimesi geçmektedir (Bo 544/f Öy. 9').

³⁵¹ P. Neve, Kurunta'nın III. Muršili (/Urḫi-Tešup)'nin kardeşi olduğunu düşünmektedir. Neve 1988b, 263.

döneminde Tarḫuntašša'da idareci sıfatıyla tahtta oturduğunu³⁵²; III. Ḫattušili döneminden itibaren ise Kurunta'nın kral olarak Tarḫuntašša tahtında oturmuş olduğunu düşünmekteyiz.

Urḫi-Tešup, Kurunta'nın varlığını dikkate alarak başkenti tekrar Ḫattuša'ya taşımıştır. Anlaşıldığı kadarıyla III. Ḫattušili'nin Urḫi-Tešup'a karşı giriştiği mücadele sırasında, Urḫi-Tešup'a karşı Kurunta'yı desteklemiştir. Diğer bir deyişle Kurunta Urḫi-Tešup'a destek olmamıştır.

IV. Tutḫaliya ile Kurunta arasında yapılan antlaşmada (Bo 86/299, Bronz Tablet), III. Ḫattušili'nin Kurunta ile yaptığı antlaşmaya yapılan atıftan anlaşıldığı kadarıyla, Kraliçe (Puduḫepa) Kurunta'ya kızını zevceliğe verecek ve bu kızıdan olan oğlan Tarḫuntašša'da veliaht olacaktır.

Bo 86/299 Kol. II³⁵³

84 Babamın zamanındaki anlaşma metni şöyle yapılmıştır:

85 Hangi kraliçe ki sana, kızını karılığa verince, Tarḫuntašša Ülkesi içinde

86 Onun oğlunu kral olarak koyar. Bu anlaşmayı da yaptıkları zaman

87 O kızı, henüz Kurunta babamın huzurunda (zamanında) almadan,

³⁵² H. Klengel, Kurunta'nın II. Muwatalli döneminde idareci sıfatıyla Tarḫuntašša tahtında oturduğunu düşünmektedir. Klengel 1999, 289-290.

³⁵³ Otten 1988a, 20-21.

88 Şimdi, o kızı Kurunta ister alır,

89 ister(se) almaz. Bu konu konulmasın (Mevzu bahis olmasın).

III. Hattuşili dönemine yapılan bu atıftan anlaşıldığı kadarıyla, III. Hattuşili bu hüküm ile Kurunta'nın Hattuşa'ya bağlılığını artırmayı amaçlamıştır. Tersinden düşünecek olursak bu hüküm Kurunta'nın isyan etmesinden çekinildiği noktasına işaret etmektedir. IV. Tutḫaliya, yaptığı antlaşma ile bu konuda Kurunta'nın istediği eşi seçmekte özgür olduğu hükümünü getirmektedir.

Yukarıda Tarḫuntašša sorununun II. Muwatalli döneminden itibaren gelişimini ele aldık. Vassal Tarḫuntašša Krallığı ile III. Hattuşili ile IV. Tutḫaliya dönemlerinde antlaşmalar yapmıştır³⁵⁴. Yapılan çeşitli antlaşmalar Tarḫuntašša'nın Hitit Krallığı'nın son dönemlerinde önemli bir iç mesele olarak ortaya çıktığına işaret etmektedir. Bu noktada araştırmacıları uğraştıran en önemli meselelerin başında Ulmi-Tešup Antlaşması gelmektedir. Bir Hitit kralı ile Tarḫuntašša kralı Ulmi-Tešup arasında yapılmış antlaşma (CTH 106B = KBo IV 10 + KUB XL 69 + 1548/u.)'da kralın isminin bulunduğu kısım kırılmıştır. Kralın isminin kırık oluşu nedeniyle antlaşmayı yapan kralın kimliği ile Ulmi-Tešup'un kimliği tartışma konusu olmuştur. Tarḫuntašša Antlaşmalarını doğru bir şekilde tarihleyebilmek için Ulmi-Tešup ile Kurunta'nın aynı kişi olup olmadıkları sorusuna bir yanıt bulmak gerekmektedir. Zira Tarḫuntašša antlaşmaları'nın kronolojisini ortaya koyduğumuz vakit, Hitit Krallığı'nı zor durumda bırakan Tarḫuntašša sorununun Hitit Krallığı'nın yıkılışına ne ölçüde

³⁵⁴ CTH 97, CTH 106.A, CTH 106.B.

etkisi olduğunu ve Hitit Krallığı'nın son dönemlerinde bu sorunun kronolojik olarak hangi Hitit kralı döneminde ele almamız gerektiğini ortaya koymuş olacağız.

Th.P.J. van den Hout Ulmi-Teşup'un Kurunta'nın ardılı (farklı bir tarihi kişilik) olduğunu kabul etmektedir. Ulmi-Teşup Antlaşması'nı IV. Tutḫaliya dönemine tarihlemektedir³⁵⁵. D. Sürenhagen, IV. Tutḫaliya dönemini iki evreye ayırarak, Ulmi-Teşup Antlaşması'nı IV. Tutḫaliya'nın ilk iktidarının başına, Bronz Tablet'i ise IV. Tutḫaliya'nın ikinci iktidarı başına tarihlemektedir³⁵⁶.

H. Otten³⁵⁷, H.G. Güterbock³⁵⁸, O.R. Gurney³⁵⁹, H. Klengel³⁶⁰, A.M. Dinçol³⁶¹, G. Beckman³⁶² Ulmi-Teşup ile Kurunta'nın aynı kişi oldukları fikrini kabul

³⁵⁵ van den Hout 1989, 100 vd. Th.P.J. van den Hout, Tarhuntašša Antlaşmaları için şu kronolojiyi önermektedir: "III. Ḫattušili dönemi: III. Ḫattušili & Kurunta, ilk antlaşma (± M.Ö. 1267); III. Ḫattušili & Kurunta, ikinci antlaşma (KBo IV 10+ 16'-37' de kısmen korunmaktadır.) IV. Tutḫaliya dönemi: IV. Tutḫaliya & Kurunta, ilk antlaşma (± M.Ö. 1240; Bronz Tablet/Bo 86/299), IV. Tutḫaliya & Ulmi-Teşup, ilk antlaşma (=ABOT 57), IV. Tutḫaliya & Ulmi-Teşup, ikinci antlaşma (=KBo IV 10+ ve Demir Tablet)". van den Hout 1989, 114.

³⁵⁶ Sürenhagen 1992, 356-357.

³⁵⁷ Otten 1988a, 4.

³⁵⁸ H.G. Güterbock, ^{M D}LAMMA ile Ulmi-Teşup'un aynı kişi olduğunu kabul eder. Güterbock 1961, 86, dn. 3.

³⁵⁹ Gurney 1983, 98, dn. 7.

³⁶⁰ Klengel 1991, 232; Klengel 1999, 290.

³⁶¹ Dinçol A.-B. Dinçol 2000, 177; Dinçol A.-B. Dinçol 2005, 4; Dinçol A. 2011, 275.

³⁶² G. Beckman Luwice (Kurunta) ve Hurricce (Ulmi-Teşup) adlarının aynı kişiye ayit olduğunu düşünmektedir. Beckman 1996, 102; Beckman 2000, 26.

etmektedir. S. Alp³⁶³, O.R. Gurney³⁶⁴, Ulmi-Tešup Antlaşması'nın III. Hattušili dönemine tarihlenmesi gerektiğini düşünmektedir.

H. ten Cate ise KBo XVIII 48 numaralı metne dayanarak, Ulmi-Tešup ile Kurunta'nın kardeş olduklarını düşünmektedir³⁶⁵. Bu noktada sırasıyla Ulmi-Tešup Antlaşması ile ABoT 57'yi incelemek istiyoruz.

KBo IV 10 + KUB XL 69+1548/u Öy.³⁶⁶

40' 𐎶𐎵𐎶𐎶 -an^DUTU^Š I-NA^{URU D} U-ta-aš-ša ú-ú a-nu-un nu ŠA 𐎶𐎶𐎶𐎶^{LIM}
ša¹ -ah-ḫa-an iš-ḫi-ú-ul uh-ḫu-un na-at da-aš-še-eš-ta 𐎶𐎶𐎶-ši-j a-at tar-aḫ¹ -ḫu-
𐎶𐎶¹ -aš ša-aš-ta-an-za ku-ú a-pí^{URU D} U-ta-aš-ša-a[n]

³⁶³ S. Alp, IV. Tuthaliya'nın boşanma davası ile ilgili fermanını içeren tablet (RS 17 159 = CTH 107) üzerindeki isim için Tašmi-Šarruma okunuşunu teklif etmiştir. Tašmi-Šarruma okunuşunun ise Ulmi-Tešup antlaşmasının III. Hattušili dönemine atfedilmesini sağlayacağını düşünmektedir. Alp 1988a, 21 vd.; Alp 1998b, 54 vd.

³⁶⁴ Gurney 1983, 98, dn. 7. O.R. Gurney, Ulmi-Tešup ile Kurunta'nın aynı kişi olduğu fikrini kabul eder. Fakat KBo IV 10, III. Hattušili dönemine tarihlenirse çift isim tezinin çürütülebileceğini ekler. Gurney 1993, 19-20. O.R. Gurney, T.P.J. van den Hout'un başlangıçtan itibaren yapılan tartışmaların etkisinde kalarak, E. Laroche'nin, Ulmi-Tešup Kurunta'nın varisiydi fikrine kapılarak antlaşmaların IV. Tuthaliya döneminde yapıldığı sonucuna ulaştığı fikrindedir. Gurney 1993, 13.

³⁶⁵ Houwink ten Cate 2006, 108, dn. 7.

³⁶⁶ van den Hout 1995b, 35-39.

- 41' DINGIR^{MEŠ} URU^D *U-ta-aš-ša-j a* ^MNIR.GÁL *i-j a-at na-aš-kán* URU^D *Ha-ad-du-ša-aš hu-u-/ma-an-za ha-an-ti-j a-it ki-nu-un-ma* LUGAL MUNUS.LUGAL-
j a^{MD} LAMMA-an I-NA URU^D *U-^rta^l [-aš-ša]*
- 42' LUGAL-un *i-e-er nu-za ŠA* DINGIR^{LIM} *ša-aḫ-ha-na IŠ-^rTUⁿ* KUR^{TI}-ŠÚ
Ú-UL *tar-aḫ-ta nu-ut-ta* LUGAL MUNUS. ^rLUGAL^l *-j a ki-i iš-ḫi-ú-ul i-e-er*
ANŠE.KUR.RA KARAŠ-*u a-aš-ši*
- 43' *ku-it I-NA* URU^D *Ha-ti ŠA* KUR^{ID} *Hu-la-j a É du-up-pa-aš ḫar-zi na-at-ši-j a-*
at ^DUTU^{ŠI} *ar-ḫa pé-eš-ši-j a-at nu-uš-ši zi-la-du-*u* a ŠA* URU^D *Ha-ti*
- 44' *la-aḫ-ḫi-j a-an-ni 2 ME i-j a-at-ta-ru ŠA É du-up-pa-aš-ma-aš-ši*
KARAŠ^{HLA} *le-e nam-ma ša-an-ḫa-an-zi a-pa-a-at-ma-aš-ši* KARAŠ ŠA
DINGIR^{LIM} *ša-a[ḫ-h]a-ni*
- 45' *lu-uz-zi* EGIR-an SUM-ir *ku-in-ši AŠ-ŠUM* ^{LÚ.MEŠ}KISAL.LUH^{UT-TI}
EGIR-an SUM-ir *ku-in-ma-aš-ši AŠ-ŠUM* ^{LÚ.MEŠ}APIN.LÁ^{UT-^rT^h} EGIR-an
SUM-ir *ku-in-ma-aš-ši AŠ-ŠUM* « *la-pa[-n]a-al-^rla⁷ -ḫi-ti*
- 46' EGIR-an SUM-ir *nu zi-la-du-*u* a ku-u-un me-mi-an le-e ku-iš-ki hu-ul-li-*
- j a-^raz^l -zi ma-a-an-na A-NA* ^DUTU^{ŠI} LUGAL *ku-iš-ki ME-ḫI-IR-ŠU a-ra-a-i*
- 47' *nu* LUGAL KUR URU^D *U-ta-aš-ša a-pa-ši-la u a-re-eš-ši-iš-^rdu^l* KARAŠ-ma-
aš-ši ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} *le-e ku-it-ki ša-an-ḫa-an-zi*

40' Ben majeste Tarḫuntašša Şehri'ne geldigimde, tanrının şahhan ve luzzi vergileri bir antlaşma gördüm. O çok ağırdı. (Eskiden) Muwatalli, Tarḫuntašša şehir tanrılarını

41' koruduğundan ve bizzat kendi için, Tarḫuntašša şehri tanrılarına tapındığından, Ḫatti'nin tümü ona özen gösterdi, Fakat **şimdi**³⁶⁷ Kral ve Kraliçe **Kurunta'yı** Tarḫuntašša şehrinde

42' kral yaptılar. O, ülkenin ve tanrının şahhan vergisini (dinsel görevleri) tek başına yerine getiremedi. Böylece Kral ve kraliçe senin için bu direktifleri hazırladı: Ḫatti için (verilmek mecburiyetinde) olan tablet evindeki

43' Ḫulaya Nehri Ülkesi'nden (gelen) yaya ve arabalı savaşçıları, ben majeste bağışladım (muaf tuttum). Ve gelecekte

44' bir Hitit seferi için (onun askerlerinin) sayısı iki yüz kişi olsun. Onlar tablet evinden tekrar asker istemesin. Onlar tanrının şahhan ve luzzi vergileri olarak orduya verilmiştir.

45' Bazıları dış avlu temizleyicileri olarak verildi. Diğerleri çiftçiler olarak verildi. Bazıları tuz yalama yerinin (bekçileri) olarak verildi.

46' Gelecekte hiç kimse bu sözü yürürlükten kaldırmamasın. Eğer onunla eş durumdaki bazı kral(lar), Majestesine karşı gelirse, Tarḫuntašša şehri kralı bizzat kendi yardıma gelsin. Fakat ondan yaya ve arabalı savaşçılar istemesinler.

Ulmi-Tešup Antlaşması Öy. 40'dan itibaren, antlaşmayı yapan kral tarafından Tarḫuntašša antlaşmaları hakkında bilgi verilmektedir. (II.) Muwatalli dönemine atf

³⁶⁷ T.P.J. van den Hout, *ki-nu-un* kelimesini 'sonra' şeklinde tercüme etmiştir. van den Hout 1995b, 35. *ki-nu-un*, 'şimdi' olarak tercüme edilmelidir. bkz. MHW, 345.

yapılmıştır. (II.) Muwatalli döneminde (dinsel görevler konusunda) yapılan antlaşmada şahhan ve luzzi vergilerinin ağır olduğu belirtilmiştir. Öy. 41'de de *ki-nu-un*, şimdi yazılıdır. Bu noktada vurgulamak isteriz ki, Ulmi-Teşup Antlaşması'nın IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen Th.P.J. van den Hout, Öy. 41'de transkripsiyonda *ki-nu-un*³⁶⁸ olarak verdiği kelimeyi 'sonra'³⁶⁹ olarak tercüme etmiştir. Öy. 41'de *ki-nu-un*, 'şimdi' olarak tercüme edilmelidir. Aynı satırın devamında ise Kurunta'nın adı anılmaktadır. Bu durumda *ki-nu-un*, 'şimdi' kelimesi, bu satırın yazarı olan kralın, (II.) Muwatalli'den sonraki kral olduğunu açığa vurmaktadır. Diğer bir deyişle antlaşmanın III. Hattuşili tarafından yapıldığına işaret etmektedir. Antlaşma'nın genelinde, Ulmi-Teşup olarak anılan Tarhuntašša kralı Öy. 41'de Kurunta olarak anılmaktadır. Kanaatimizce Ulmi-Teşup ile Kurunta aynı kişinin sırasıyla Hurrice ve Luwice adlarıdır.

Ulmi-Teşup'un kimliği ile ilgili bir diğer ipucunu IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen toprak tahsis belgesinde bulmaktayız. Tuthaliya ile Puduhepa tarafından; Nerikkaili, Tarhuntašša kralı Ulmi-Teşup ve Kargamış kralı Ini-Teşup'un şahitliği ile Şahurunuwa'ya toprak tahsis edilmiştir³⁷⁰.

³⁶⁸ van den Hout 1995b, 34.

³⁶⁹ van den Hout 1995b, 35.

³⁷⁰ Imparati 1974.; Dinçol A. 1980, 49-50.

KUB XXVI 43 Ay.³⁷¹

28 Bu tablet kralın oğlu tuhkanti Neriqqaili'nin önünde

29 Tarḫuntašša Kralı **Ulmi-Tešup**, Kargamış Kralı Angurli,

Šahurunuwa'ya yapılan toprak tahsis belgesinde Puduḫepa'nın³⁷² isminin yazılı oluşu tahsisin IV. Tutḫaliya'nın erken dönemlerinde gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Diğer bir deyişle Ulmi-Tešup'u Kurunta'dan³⁷³ sonra Tarḫuntašša tahtında oturduğunu düşünmenin mümkün olamayacağına işaret etmektedir.

Tarḫuntašša Antlaşmaları ile ilgili olarak değinmemiz gereken çivi yazılı bir metin de ABoT 57'dir.

ABoT 57 Öy. 1-27 kn. 28-Ay.33³⁷⁴

1 [Ḫatti Ülkesi] kralı, Büyük [Kral Ḫattušili şöyle (söyler): Kral ve Kraliçe]

2 Kurunta'yı

3 [Tarḫuntašša Ülkesi'nde] kral yaptığında,

³⁷¹(CTH 225.A) Imparati 1974, 36-37.

³⁷² KUB XXVI 43 (CTH 255.A) Ay. 15.

³⁷³ Kurunta'nın III. Ḫattušili döneminde Tarḫuntašša tahtında oturduğuna dair belgeye yukarıda yer verdik. Bo 544/f Öy. (CTH 96) Beckman 1989-90, 291; Güterbock 1942, 10; 82, Text 1.

³⁷⁴ (CTH 97) Transkripsiyon için bkz. Beckman 1989-90, 291-292. Tercüme için bkz. Beckman 1989-90, 292-293; Beckman 1996, 103; Karauğuz 2002, 83-84.

4 [Kral] ve [Kraliçe] tanrının şahhan vergisini
5 [gözden geçirdi. Ve] tanrının şahhan vergisi,
6 onun çekip çevirmesi için, [çok ağırdı. Önceden]
7 ve bizzat kendi Tarhuntašša Ülkesi [tanrılarına taptığı için],
8 Muwattalli, Tarhuntašša Ülkesi tanrılarını (koruduğundan)
9 tüm [Hatti ülkeleri onlara] özen gösterdi.
10 [Fakat şimdi Kral] ve Kraliçe, Kurunta'yı Tarhuntašša Ülkesi'nde [kral]
yaptı.
11 Ve o, [tek başına ülkesinde] tanrının [şahhan vergisini] yerine getirmede.
12 Böylece [kral ve kraliçe] senin için
13[şöyle antlaşma] (tableti) yaptı: [yaya ve arabalı savaşçıları]
14 [Hatti Ülkesi'nin] talebi olan, Hulaya [Nehri Ülkesi'nin]
15 [Majestesi] [tablet evindeki]
16 [Majestesi] bağışladı (muaf tuttu)
17 Ve [gelecekte] sadece [iki yüz(?)] asker Hitit askeri seferine gitsin.
18 Buna ek olarak tablet evi için, [asker ondan] istenmesin.
19 [Bu] askerler şahhan
20-21 ve luzzi vergileri olarak ondan kaldırıldı.
22-26 [Kral] dış avlu temizleyici(liği) görevlerinden [muaf tuttu].
(Bir kısmını) çiftçi(lik) görevinden [muaf tuttu] ve bir kısmını [tuz yalama
kayasının bekçiliğinden muaf tuttu. Gelecekte hiç kimse bu karara itiraz
etmesin.]

27 [Eğer] herhangi bir [kral, Majestesine karşı ayaklanırsa, sonra Tarhuntašša
Ülkesi kralı]

28 bizzat kendi onun yardımına gelsin.

29 Fakat kesinlikle hiçbir [ordu] ondan [istenmesin].

30 Ve [eğer] (ona) denk (biri), krala karşı ayaklanırsa,

31 [sonra] Tarhuntašša Ülkesi kralı

32 Fakat [kesinlikle] yaya ve arabalı savaşçılar ondan istenmesin.

33 bizzat kendi onun yardımına [gelsin].

ABoT 57'yi incelediğimizde yukarıda Ulmi-Tešup Antlaşması'nda verilen bilgilerin tekrarlandığı ve antlaşmalar arasındaki yakın ilişki dikkati çekmektedir. II. Muwatalli döneminden itibaren Kurunta'nın yerine getirmek zorunda olduğu dini yükümlükleri, şahhan ve luzzi vergilerinin ağır olması sebebiyle yerine gertiremediği vurgulanmaktadır. Kral ve Kraliçe, Kurunta'yı bu sıkıntılı durumdan kurtarmak için şahhan ve luzzi vergilerinden muaf tutmuştur. ABoT 57'de, Ulmi-Tešup Antlaşması'na paralel şekilde II. Muwatalli anıldıktan sonra 'şimdi' denilmektedir. Kanaatimizce gerek Ulmi-Tešup Antlaşması gerekse ABoT 57, III. Hattušili dönemine tarihlenmelidir. Bununla birlikte ABoT 57'de Ulmi-Tešup Antlaşması'ndaki bilgilerin aynen tekrar edildiği dikkati çekmektedir. Bu durumda ABoT 57'nin Ulmi-Tešup Antlaşması'nın bir kopyası yahut daha zayıf bir ihtimal olarak Ulmi-Tešup Antlaşması'ndan önce yahut sonra yapılan başkaca bir Antlaşmadaki tekrar kısmı olmalıdır.

Tarḫuntašša Krallığı ile yapılan işhiul/antlaşma tabletlerinin şu şekilde sıralandığını düşünmekteyiz.

II. Muwatalli

Mısır seferi öncesinde II. Muwatalli'nin Tarḫuntašša'nın idaresini Urḫi-Tešup'a bırakması³⁷⁵.

III. Ḫattušili

III. Ḫattušili ile Ulmi-Tešup/Kurunta(?) arasında yapılmış ilk antlaşma (?)³⁷⁶.

CTH 106B (KBo IV 10+ KUB XL 69+1548/u) (III. Ḫattušili ile Ulmi-Tešup/Kurunta(?) arasında yapılan antlaşma. Bu antlaşma ayrıca demir bir tablet³⁷⁷ üzerinde de yazılmıştır.)³⁷⁸

³⁷⁵ Bo 544/f (CTH 96) Öy. 9' da (Beckman 1989-90, 291; Güterbock 1942, 10; 82, Text 1.) Kurunta kardeşimin yerine Tarḫuntašša kralı olarak atandığını anlatmaktadır. Buradaki kardeşimin yerine ifadesi ile Urḫi-Tešup'un kast edildiğini düşünmekteyiz.

³⁷⁶ KBo IV 10 + KUB XL 69+1548u Öy. 16-37'de kısmen bahsedilmektedir. van den Hout 1995, 24 vd.

³⁷⁷ KBo IV 10+ KUB XL 69+1548/u Ay. 21-22. van den Hout, 1995, 46 vd.

³⁷⁸ van den Hout 1995b, 22 vd.

	CTH 97 (ABOT 57)³⁷⁹ CTH 96 (Bo 544/f) Kurunta'nın Deklerasyonu'nda Hattuşili ile Ulmi-Teşup arasında önceden yapılan antlaşmaya atıf mevcuttur³⁸⁰. CTH 106A (Bo 86/299). Bronz Tablet (IV. Tuthaliya ile Kurunta arasında yapılan antlaşma)³⁸¹.
--	---

IV. Tuthaliya

Tarhuntaşsa Antlaşmalarının Kronolojisi.

Tarhuntaşsa Antlaşmaları'nın kronolojisi ile ilgili olarak ulaştığımız sonuç Ulmi-Teşup Antlaşması'nın III. Hattuşili dönemine tarihlenmesi gerektiği şeklindedir. Ayrıca Ulmi-Teşup'un, Kurunta'nın tahta çıkmadan önceki adı olduğunu düşünmekteyiz.

³⁷⁹ (CTH 97) Transkripsiyon için bkz. Beckman 1989-90, 291-292. Tercüme için bkz. Beckman 1989-90, 292-293; Beckman 1996, 103; Karauğuz 2002, 83-84.

³⁸⁰ Bo 544/f Öy. 12'.

³⁸¹ Otten 1988a, 10 vd.

III. Hattuşili'nin ölümünün ardından başkent Hattuşa'daki Hitit tahtına IV. Tuthaliya çıkmıştır. Tuthaliya dönemine geldiğimizde ise IV. Tuthaliya ile Kurunta arasında bir antlaşma yapılmıştır. Bo 86/299 envanter numaralı antlaşma, bronz bir levha üzerine yazılmış olduğundan Bronz Tablet olarak da adlandırılmaktadır³⁸².

Bronz Tablet'te herhangi bir mühür mevcut değildir. P. Neve pişmiş toprak yahut metal mühür kapsüllerinin kullanıldığını düşünmektedir³⁸³. Ayrıca P. Neve, muhemenen antlaşmanın geçersiz olmasını mukabil, kil yahut metal mühür kapsüller söküldükten sonra buluntu yerine kasıtlı olarak gömüldüğünü düşünmektedir³⁸⁴. Üzerinde mühür baskısı bulunmayan tabletlerin mühürlenmesine dair örnek Boğazkale 2006 yılı çalışmaları sırasında, Sarıkale'nin güneybatısında ele geçmiştir³⁸⁵. Tablet'in üzerinde mühürlü bullaları bağlamak için kullanıldığı düşünülen ip izlerine rastlanmıştır³⁸⁶. Ayrıca Büyükkaya Orta Plato'da ele geçen bronz mühür içinden tel geçmektedir³⁸⁷.

Bronz Tabletten anlaşıldığı kadarıyla IV. Tuthaliya Hitit tahtına geçtikten sonraki ilk icraatlarından birisi Kurunta ile bir antlaşma yapmak olmuştur:

³⁸² Yerkapı (Sfenksli Kapı)'da yakınında sur yapısının iç cephesi önünde bulunmuştur. 35.0x23.5 ölçülerinde 8-10 mm. kalınlığındadır. Üst kısımda 1.8 cm. çapında iki delik ve 31 cm. uzunluğunda zincir ele geçmiştir. Neve 1988b, 266; Res. 22, 23a, 23b. Bronz Tablet'in içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla yapılan antlaşmanın 7 örneği mevcuttur.

³⁸³ Neve 1988b, 267.

³⁸⁴ Neve 1988b, 268.

³⁸⁵ Bo 2006/09, Schachner 2008, 173. Ayrıca bkz. Lev. Va.

³⁸⁶ Schachner-Erdil 2007, 19.

³⁸⁷ Seeher 1999, 430; Res. 13-14.

Bo 86/299 Kol. II³⁸⁸

57 Ne zaman ki tanrı beni aldı ve kral yaptı.

58 Kurunta ile şöyle bir anlaşma yaptım.

IV. Tutḫaliya, III. Ḫattušili'nin ölümünün ardından Hitit Krallığı'na bağlı vassalların ayaklandığı, bununla birlikte Kurunta'nın ayaklananlara katılmadığını belirtilmektedir:

Bo 86/299 II³⁸⁹

53 Babam tanrı olunca (ölünce), ülkeler

54 Ayaklandı. Kurunta'da o zaman benim için

55 Öldü (benim için canını verdi). Beni korudu. Verilen sözleri

56 hiçbir şekilde değiştirmede.

Bronz Tablet'ten anlaşıldığı kadarıyla III. Ḫattušili'nin ölümünün ardından çıkan ayaklanmalar sırasında Tarḫuntašša Hitit Krallığı'na bağlı kalmıştır. Bronz tablette bahsi geçen ayaklanma, yukarıda IV. Tutḫaliya'nın gençlik yılları ile ilgili

³⁸⁸ Otten 1988a, 18-19.

³⁸⁹ Otten 1988a, 18-19.

bahiste çevirisini verdiğimiz KUB XIX 23'ün verdiği bilgilerle de örtüşmektedir. İki çivi yazılı metin örneği kesin bir şekilde ispatlamaktadır ki bir Hitit kralının ölüm haberi başkent dışında duyulduğunda, taşradaki krallık otoritesi sarsılarak ayaklanmalar çıkmaktadır. Bu durum çalışmamızın ileri safhalarında değineceğimiz üzere Hitit Krallığı'nın tavizler verilmesine yol açacaktır.

Bronz Tablet'te III. Hattuşili dönemine atıf yapılarak, önceden çizilen sınırlar ve IV. Tutḫaliya tarafından verilen ayrıcalıklar kaydedilmiştir³⁹⁰. IV. Tutḫaliya tarafından Kurunta tekrar Tarḫuntašša kralı olarak atanmıştır. Gerçekleşen antlaşma ile IV. Tutḫaliya döneminde Anadolu'nun güney kesiminde yer alan Tarḫuntašša Krallığı'nın statüsünü ve sınırları meseleleri açıklığa kavuşturulmuştur. Kurunta, Kargamış kralı ile eşit statüde tutulmuştur³⁹¹.

Bronz Tablet'te geniş yer tutan konu başlığı Tarḫuntašša'nın sınırlarıdır. Tarḫuntašša'nın sınırları konusu pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Konu ile ilgili çok sayıda lokalizasyon çalışması gerçekleştirilmiştir³⁹². Bronz Tablet'te sınır

³⁹⁰ Bo 86/299 Kol. I.

³⁹¹ Bo 86/299 Kol. II 79.

³⁹² E. Forrer ve A. Göetze bölgeyi Tarḫuntašša ve Hūlaya Nehri olarak iki kısma ayırmaktadır. E. Forrer Tarḫuntašša'nın Develi-Karahisar'ın 6 km. güneybatısında Zencibar Kalesi olabileceğini ileri sürmektedir. A. Göetze ise Tarḫuntašša'yı Batı Çukurova'da Torosların güneyinde aramaktadır. J. Garstang, Suğla civarında; F. Cornelius, Mut civarındaki Dalisandos'da; E. Laroche, Çukurova Toroslarında; J. Garstang-O. R. Gurney, Çarşamba Çayı civarında, E. von Schuler Konya'nın güneyinde; M. Mellink Gülnar'ın 9 km. güneyinde Meydancık kalesi; A. Ünal, Ceyhan Irmağı üzerinde Sirkeli'de aramışlardır. del Monte-Tischler 1978, 467. H. Otten Tarḫuntašša'nın Hūlaya Nehri Memleketi'nin bir kısmı olduğu düşüncesindedir. H.G. Güterbock ise H. Otten'in aksine

olduğu ifade edilen kentler peşisıra sayılmaktadır. Diğer bir deyişle sözü edilen kentlerin konumu hakkında ipucu sunulmamıştır. Lokalizasyon çalışmaları, eldeki verilerin kısıtlı olması nedeniyle, Bronz Tablet'te sözü edilen kent isimlerinin geçtiği farklı çivi yazılı metin yerlerinin genel olarak tespit edilmesi, bu farklı metinlerin verdiği bilgilerden yola çıkarak, kentin bulunduğu düşünülen bölgedeki M.Ö. II. bin yerleşmelerinin önerilmesinden ibarettir. Lokalizasyon çalışmalarını güçleştiren bir etken de sınırların sık sık değişmesidir. Bronz Tablette de sınırların değişebileceğine atıfta bulunmaktadır:

Bo 86/299 Kol. II³⁹³

57 Ne zaman ki tanrı Beni aldı ve kral yaptı.

58 Kurunta ile şöyle bir anlaşma yaptım.

59 Babamın anlaşma metninde olmayan şehirleri

60 O şehirleri de, ekili ve ekili olmayan şehirleri

61 Tümüyle, Tarhuntaşşa Ülkesi Kralı Kurunta'ya köle olarak verdim.

Tarhuntaşşa'nın Hılaya Memleketinden daha büyük olduğunu ve O'nun hepsini kapsadığını ifade eder. Gurney 1993, 26 vd. O. R. Gurney ise Hılaya Nehri Memleketi terimini Telipinu zamanında levazım ambarı olan bu nehrin havzası için sadece coğrafi bir deyim olarak kullanmıştır. Tarhuntaşşa'nın da bu sınırlar içinde olduğunu ifade eder. Gurney 1993, 26 vd. S. Alp ise Tarhuntaşşa ve Hılaya Ülkelerinin birbirine bitişik durumda olduğunu düşünmektedir. Alp 1995b, 19.

³⁹³ Otten 1988a, 18-19.

Tarḫuntašša antlaşmalarını genel olarak incelediğimizde sınırların değişmesi lokalizasyon çalışmalarını güçleştiren bir başka etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Tarḫuntašša'nın sınırlarını genel olarak çizmek istiyoruz.

Bronz Tablet Tarḫuntašša'nın deniz ile ilişkisi konusunda herhangi bir açıklama içermez. Bronz Tablet'te sahil kenti Ura'dan³⁹⁴ söz edilmez. Ancak RS 34.139'da³⁹⁵ ismi bilinmeyen bir Tarḫuntašša kralı, Ammurapi'den yapı malzemesi yahut gemilerde kullanılacak (i-bi-ḫi TUR^{MEŠ}) 'küçük halatlar' istemektedir. Son Ugarit Kralı Ammurapi'nin II. Šuppiluliuma ile çağdaş olduğu bilinmektedir³⁹⁶. Ayrıca Kargamış kralı Ini-Tešup'un Tarḫuntaššalı tüccar Ar(i)šimiga adlı tüccar hakkındaki hükmünü içeren RS 17.158'den³⁹⁷ Tarḫuntašša'nın denize kıyısı olduğu anlaşılmaktadır. Ini-Tešup, III. Muršili (/Urḫi-Tešup), III. Hattušili ve IV. Tuthaliya ile çağdaştır³⁹⁸. RS 34.139 ve RS 17.158 no.lu belgeler, IV. Tuthaliya ve II. Šuppiluliuma döneminde Tarḫuntašša'nın denize kıyısı olduğunu belgelemektedir.

Tarḫuntašša'nın batı sınırını çizmek güçtür. Bronz Tablette geçen Parḫa³⁹⁹ klasik Pergē (/Πέργη) ile lokalize edilmektedir⁴⁰⁰. Hititçe *parḫu* = balık?⁴⁰¹ anlamına

³⁹⁴ Mersin-Aydıncık yakınındaki Gilindere teklif edilmiştir. Beal 1992, 73. J. Mellaart, Silifke'de aramaktadır. Mellaart 1984, 66.

³⁹⁵ Malbran-Rabat 1991, 41-42.

³⁹⁶ Klengel 1992, 148; Signer 1999, 706.

³⁹⁷ Naugayrol 1956, 169-171.

³⁹⁸ Hawkins 1980, 431.

³⁹⁹ del Monte-Tischler 1978, 302.

gelmektedir. Bu durumda Parha kentinin deniz yahut nehir ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰². Batıda Parha şehrinden itibaren Seydişehir Gölü'ne doğru uzanan Kaştaraya (/Kestros/Aksu)⁴⁰³ Nehri'nin Tarhuntaşsa'nın batı sınırını oluşturduğu düşünmekteyiz.

Tarhuntaşsa'nın kuzey sınırının Seydişehir gölünden Beyşehir'e, Eflatunpınar, Ikuwaniya (Konya(?)), Hatıp Kurunta Anıtı, Yalburt, Ilgın-Kadınhanı sınırında yer alan Köylütolu, Emirgazi'nin 2 km. kuzeyinde bulunan Maltepe Höyük (=Uda⁴⁰⁴)'ten Ereğli'ye doğru uzandığını düşünmekteyiz.

Tarhuntaşsa'nın doğu sınırlarının çizilebilmesi, büyük ölçüde çivi yazılı metinlerde geçen Hulaya Nehri'nin ve ülkesinin yerinin tespit edilmesine bağlıdır. Hulaya Nehri için teklif edilen yerler iki grupta toplanmaktadır. Bunlardan ilki,

⁴⁰⁰ Otten 1988a, 37-38; Otten 1993a, 120; Dinçol A.-B. Dinçol 2000, 179; Dinçol A.-B. Dinçol 2005, 6; Woudhuizen 2003, 1; Bryce 2003b, 42; Forlanini 1998, 218.

⁴⁰¹ MHW, 516.

⁴⁰² Easton ve diğ. 2002, 95.

⁴⁰³ Klasik Pamfilya'da, Kestros ile lokalize edilmektedir. Otten 1998, 37; Gurney 1992, 218; Otten 1993a, 120-121; Alp 1995a, 3; Alp 1995b, 14-15; Niemeier 1998, 19; Dinçol A.-B. Dinçol 2000, 179; Dinçol A.-B. Dinçol 2005, 6; Woudhuizen 2003, 1; Bryce 2003b, 42; Martino 1999, 292; Dinçol ve diğ. 2000, 2; Dinçol ve diğ. 2001, 80.

⁴⁰⁴ Özcan 2013.

Çarşamba Çayı ve çevresi⁴⁰⁵, bir diğeri ise Göksu Nehri (Calycadnos) havzası ve çevresidir⁴⁰⁶.

H.A. Hoffner, Hula Nehri Ülkesi'nin Tarhuntaşsa'nın kuzeyinde, Tarhuntaşsa ile Hitit Krallığı arasında tampon bölge oluşturacak şekilde konumlandığı fikrini ifade etmiştir⁴⁰⁷. H.A. Hoffner'in görüşü esasında Hula Nehri'nin Çarşamba Çayı olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Ancak Bronz Tablette açıkça "Denizden itibaren Ona" ifadesi mevcuttur. Çarşamba Çayı iç Anadolu'da Konya'nın kuzeyinde yer almaktadır. Denize herhangi bir akıntısı mevcut değildir. Hula Nehri Ülkesi, Bronz Tablet'te deniz ile birlikte anılmasından anlaşıldığı kadıyla Hula Nehri Ülkesi deniz ile sınırdır:

Bo 86/299 Kol. I⁴⁰⁸

56 Hula Nehri Ülkesi'ne aittir. Denizden itibaren Ona;

57 Mata, Şanḫata, Şurimma, Şaranduva,

58 İştapanna Şehirleri, Şalluša Şehri'nin çiftliği, Tatta Şehri (ve)

⁴⁰⁵ Garstang-Gurney 1959, 69-70; Gurney 1992, 221; Bahar 1995, 222; Baker ve diğ. 1995, 145; Hoffner 1995, 56.

⁴⁰⁶ Koşak 1981, 13; Bryce 1992, 123. A. Ünal, çivi yazılı metinlerden, Tarhuntaşsa'nın Hula Nehri ile uzun bir sınırı olduğunun anlaşıldığını, Hula Nehri'nin Çarşamba Çayı'na lokalizasyonunun bu uzun sınırı karşılayacak uzunlukta olmadığını vurgulamıştır. Ünal 2002, 196.

⁴⁰⁷ Hoffner 2006, 272.

⁴⁰⁸ Otten 1988a, 12-13.

59 Daša Şehri sınırdır. Bu şehirler, Hılaya Nehri Ülkesi'ne aittirler.

Bu noktada çivi yazılı metinde geçen deniz ifadesi ile Beyşehir Gölü'nün kast edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Öte yandan Hılaya Nehri Ülkesi'nin geniş bir alanı kapladığı Tarhuntaşsa'nın da bu sınırlar içinde yer aldığı düşünülmektedir⁴⁰⁹.

Tarhuntaşsa'nın sınırları ve Tarhuntaşsa'nın sınırlarına yakın ilgisi nedeniyle ele aldığımız Hılaya Nehri'nden sonra Tarhuntaşsa Krallığı'nın başkenti konusuna değinmek istiyoruz. Bronz Tablette Tarhuntaşsa'nın merkezi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte çivi yazılı metinlerde vassal krallık (KUR *tar-hu-un-ta-as*⁴¹⁰), ile aynı adı taşıyan ^{URU}*tar-hu-un-da-aş-ša*⁴¹¹ kentinin varlığı bilinmemektedir.

Tarhuntaşsa Krallığı'nın aynı adlı merkezi Tarhuntaşsa kenti için pek çok lokalizasyon önerisi mevcuttur. Kızıldağ⁴¹², Hatunsaray (antik Lystra)⁴¹³, Gülnar yakınındaki Meydancık Kalesi⁴¹⁴ ve Konya-Hatıp⁴¹⁵ teklif edilen yerler arasındadır. Ayrıca Günye Anadolu'daki yerleşimlerin mekansal ve demografik büyüklükleri

⁴⁰⁹ Ünal 2002, 196; Bahar 2005, 89. Hılaya Nehri, coğrafi bir tanımlama olarak değerlendirilmiş, Tarhuntaşsa'nın ise Hılaya Nehri Ülkesi'nin idari ismi olduğu iddia edilmiştir. Bahar 2005, 92.

⁴¹⁰ KUB III 67 Ay. 2, 5.

⁴¹¹ KUB XLII 98 I 6'

⁴¹² Alp 1995a, 6; Alp 1995b, 19; Dinçol A.-B. Dinçol 2000, 179; Jasink 2001, 236; Dinçol A.-B. Dinçol 2005, 8; Doğan-Alparslan 2011, 56.

⁴¹³ A. Ünal elverişli konumundan dolayı, Hatunsaray/Lystra'nın Tarhuntaşsa şehri olabileceğini düşünmektedir. Ünal 2002, 198.

⁴¹⁴ Koşak 1981, 13.

⁴¹⁵ Bahar 2005, 97.

dikkate alınarak gerçekleştirilen çalışma ile Konya'da Takkeli Dağ (büyük)'ın kuzeybatısında yer alan Sulutas Höyük'ün Tarhuntašša'nın siyasi ve idari merkezi olduğu iddia edilmiştir⁴¹⁶. Tarhuntašša'nın merkezi olarak önerilen yerler arasında üzerinde kral Hattapuša'a ait yazıtların bulunduğu, Kızıldağ olarak adlandırılan volkanik tepenin ön plana çıktığı dikkati çekmektedir. 11.07.2010 tarihli ziyaretimizde⁴¹⁷ Kızıldağ'ı görme imkanını bulduk. Kızıldağ Anıtı ve harabeleri ovaya hakim sivrice bir tepe üzerinde yer almaktadır.

S. Alp'in de belirttiği üzere Tarhuntašša kentinin saray binası, tapınaklar ve tanrı heykellerinin korunması için tahkimli bir şehir suruna gereksinimi mevcuttur⁴¹⁸. Ayrıca Hattuša ve III. Tutḫaliya döneminde krallığa başkentlik yaptığı bilinen Šapinuwa⁴¹⁹ kentleri göz önüne alınınca Hitit büyük kentlerinin genel olarak, ovadan yüksek olmakla birlikte geniş bir alana yayılan, büyük saraylar, dini, idari yapılardan oluşan, geniş bir alanı kaplayan kentler olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte söz konusu kentlerde halkın iskan ettiği kesimler henüz açığa çıkarılmadığı dikkate alınırsa başkent özelliği taşıyan bir Hitit kentinin çok geniş bir alanı kapladığı elimizdeki filolojik ve arkeolojik verilerden rahatlıkla çıkarılabilecek bir sonuçtur.

⁴¹⁶ Karağuz-Özcan 2008, 471 vd.

⁴¹⁷ "Hitit Dönemi Kaya Anıtları ve Bunlardaki Tasvirlerin ve Yazıtların Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlgili Kayıtlarla Birlikte Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi, BAP Projeleri Komisyonu proje no: 09B5358004, proje araştırmacısı, Ankara 2009-2012.

⁴¹⁸ Alp 1995a, 5; Alp 1995b, 18.

⁴¹⁹ Süel 2009.

Kızıldağ örneğine döndüğümüzde ise çivi yazılı metinlerden de bilindiği üzere Muwatalli Tarhuntašša'ya tanrı heykellerini de taşımıştır⁴²⁰. Bu durum, krala ait bir saray, krala ait konutlar, çok sayıda tapınağın ve idari yapılar ile halkın yaşayacağı mekanların varlığını zorunlu kılmaktadır. Kızıldağ adı verilen tepenin zirvesinde ise Hitit kralını barındırabilecek bir kentin kalıntılarına rastlanmamakla birlikte sözünü ettiğimiz yapı biçimlerini barındırabilecek büyüklüğe de sahip değildir. Mevcut kalıntılar küçük bir yerleşimin varlığına işaret etmektedir. Kızıldağ'ın eteklerindeki ova ise Hotamış Gölü'nün çevresindeki düz arazi ise Hotamış Bataklığı olarak da adlandırılmaktadır. Gölün suları yılın yağışlı dönemlerinde vadiyi kaplamakta, kurak dönemlerde ise gölün suları çekilmektedir. Bu açıdan bakıldığında bölge kesintisiz su kaynaklarına sahip değildir. Kuşkusuz bu durum M.Ö. II. bin yılda da çok farklı değildi. K. Bittel, Kızıldağ'da GBC'ye tarihlenen seramik malzeme bulunduğunu bildirmektedir⁴²¹. Söz konusu malzemenin fotoğrafları ve çizimleri K. Bittel'in yayınında mevcut değildir. Söz konusu vadide şimdiye kadar Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenebilecek herhangi bir arkeolojik kalıntı/malzeme tespit edilmemiştir⁴²². Kızıldağ III yazıtında ise "Kahraman Büyük Kral Muršili'nin oğlu, Majeste, Büyük Kral Hartapuš Fırtına Tanrısı (için?) bu şehri inşa etti.⁴²³" yazılıdır. Yazıttan anlaşıldığına göre civardaki bir yerleşimi inşa eden, kentin ve yazıtın banisinin Hartapuš'tur. Hartapuš burada yeni bir kent inşa ettiğini

⁴²⁰ Otten 1981, 11.

⁴²¹ Bittel 1986, 108.

⁴²² Karağuz-Bahar-Kunt 2002, 9 vd.

⁴²³ Kızıldağ III. Hawkins 1992, 264; Karağuz-Bahar-Kunt 2002, 8.

haber vermektedir. Tarḫuntašša kentinin ise Ḫartapuš'dan önce varolduğu bilinmektedir.

Tarḫuntašša ile ilgili çalışmalar büyük ölçüde Bronz Tablet'ten elde edilen bilgilere dayalı olarak yapılmaktadır. Bronz Tablet'te ise vassal bir krallık olarak Tarḫuntašša'nın sınırları çizilmektedir. Buna mukabil idare merkezi olarak adlandırılabilcek Tarḫuntašša kentinin yeri hakkında herhangi bir ipucu içermemektedir. Kızıldağ'ın konumunun Bronz Tablet'te çizilen sınırlarının merkezinde oluşu, gerçekte Tarḫuntašša'nın idare merkezi olarak değerlendirilmesini gerekli kılacak bir veri olmadığını vurgulamak isteriz.

Bu noktada Tarḫuntašša'nın idare merkezinin yeri ile ilgili olarak arkeolojik ve filolojik veriler dikkate alındığında:

- 1- Tarḫuntašša, Ḫattuša ve Šapinuwa örneklerinde olduğu üzere Hitit büyük kenti özelliklerini gösteren, korunaklı bir arazi kesiminde yer alan, düz ve geniş bir yerleşim olması arkeolojik verilerden çıkarılabilecek bir sonuçtur.
- 2- Tarḫuntašša'nın Hitit Krallığı'nın başkentliğini yaptığı bilindiğine göre, krala ait saraylar ve meskenlere ait kalıntılar yer almalıdır.
- 3- Hitit bürokrasinin çalışabileceği idari yapılara ait kalıntılar yer almalıdır.
- 4- Hitit tanrılarının ve kültlerinin Tarḫuntašša'ya taşındığını çivi yazılı metinlerden bilindiğine göre, tapınaklara ait kalıntılar yer almalıdır.
- 5- Yukarıda sıralanan yapıları tahkimli bir sur çevrelemeliydi.

Kızıldağ'da yapılacak kazı çalışması, hiyeroglif yazıtın ve Hattuş'un kurduğunu haber verdiği kentin daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Kanaatimizce Kızıldağ Tarhuntaşsa'nın merkezi, diğer bir deyişle başkent olabilecek özelliklere sahip değildir. Bununla birlikte şimdilik Tarhuntaşsa şehri ile ilgili herhangi bir lokalizasyon önerimizin olmadığını da belirtmek isteriz.

IV. Tutḫaliya ile Kurunta arasında yapılan antlaşmada ile IV. Tutḫaliya'nın, Tarhuntaşsa'nın ve Kurunta'nın statüsünü belirlediği anlaşılmaktadır. Bronz Tablet'te, Kurunta'dan Hitit tahtında hak iddia etmemesi istenmiştir⁴²⁴. Tersinden düşünecek olursak tahtta hakkı olduğu vurgulanmış, Tarhuntaşsa tahtına razı olması yapılan antlaşma ile (Bo 86/299) sağlanmaya çalışılmıştır. Tarhuntaşsa'nın Hattuşa'ya bağlı kalıp kalmayacağı fal metinlerine de konu olmuştur⁴²⁵. Kurunta'nın bağlılığının fal metinlerinin konusunu oluşturması, Kurunta'nın saltanat iddiasına kalkışabileceği konusundaki korkuların somut kanıtları olarak kabul edilebilir.

Kurunta'ya Ait Mühür Baskısı. "Büyük Kral, Labarna, Kurunta", Otten 1988, 5, Abb. 1.

⁴²⁴ Bo 86/299 Kol. IV 5-15.

⁴²⁵ KUB XVIII 34 (CTH 572) Ay. 1.

J. Mellaart, Kurunta'nın IV. Tutḫaliya'nın yeğeni (III. Arnuwanda'nın oğlu), olduğunu iddia etmiştir⁴²⁶. Başkent Hattuša'da 3. Tapınakta Kurunta'ya ait bir mühür baskıları bulunmuştur⁴²⁷. Mührün üzerinde "Büyük Kral Labarna, Kurunta" ifadesi mevcuttur⁴²⁸. Kurunta'nın adı, kraliyet aedikulası ile çevrelenmiştir. Öte yandan Konya il merkezinin güneybatısında yer alan yandan Hatıp-Kurunta Anıtı keşfedilmiştir⁴²⁹. Hatıp Anıtı'nda "Büyük Kral, Kahraman [Muwa]talli'nin oğlu, Büyük Kral, [Kahraman], Kurunta⁴³⁰" ifadesi mevcuttur. Gerek Hattuša'da ele geçen mühür baskılarından gerekse Hatıp Anıtı'ndan anlaşıldığı kadarıyla, fal metinlerine⁴³¹ konu olan Kurunta'nın saltanat iddiasına kalkışacağı korkularının gerçekleştiği kesinleşmiştir. Zira Hitit devlet geleneğine göre "Büyük Kral" ünvanını sadece Hattuša'da hüküm süren krallar kullanabilirdi. Ayrıca Hatıp Anıtı'nın keşfi ile birlikte Kurunta'nın, II. Muwatalli'nin oğlu olduğu kesinleşmiştir.

Genel olarak araştırmacılar Kurunta'nın başkent Hattuša'da tahta çıktığı fikrini kabul edilmektedir⁴³². Bu noktada delil olarak, Kurunta'nın Boğazköy'de ele geçen mühür baskıları sunulmaktadır. Kurunta'nın büyük krallık yaptığıının

⁴²⁶ Mellaart 1993, 420.

⁴²⁷ Otten 1988a, 5, Abb. 1; Otten 1988b, 277 Abb. 1. Büyük kral mührü, envanter no. Bo 90/1085; Labarna mührü envanter no. Bo 90/1091. Herbordt 2005, 16., Tab. 6. Söz konusu mühürler oda 3'de ele geçmiştir. Herbordt 2005, 11, Tab. 2.

⁴²⁸ Otten 1988a, 5, Abb. 1.

⁴²⁹ Bahar 1996.

⁴³⁰ Dinçol A.-B. Dinçol 1996, 9.; Dinçol A. 1998b, 161; Dinçol A. 1998c, 28.

⁴³¹ KUB XVIII 34 (CTH 572) Ay. 1.

⁴³² Dinçol A.-B. Dinçol 1996, 9.

kesinleşmesi ile Kurunta'nın saltanatın süresi ile hangi zaman aralığında büyük kral olarak tahta çıktığı soruları tartışılmaya başlanmıştır. P. Neve, Kurunta'nın kısa bir süre⁴³³. A.M. Dinçol ise 5 yıl süreyle⁴³⁴ Hitit tahtına çıktığını düşünmektedir. Konya Hatıp'da keşfedilen kaya anıtının yapım süresi dikkate alınarak, Kurunta'nın krallık yaptığı sürenin 10 yıldan az olamayacağı⁴³⁵, sanıldığından uzun bir dönemi kapsadığı fikri beyan edilmiştir⁴³⁶.

Boğazkale yukarı kentte iki ayrı tahribat tabakası bulunmuştur (O. St. 4 ve O. St. 2)⁴³⁷. P. Neve, ilk tahribat tabakasının (O. St. 4⁴³⁸) IV. Tuthaliya döneminde, Kurunta'nın iktidarı ele geçirmeye çalıştığı sıradaki çatışmalar sırasında meydana geldiğini düşünmektedir⁴³⁹. Ayrıca Bronz Tablet'in Sfenskli Kapı'nın altında

⁴³³ Neve 1988b, 266.

⁴³⁴ Dinçol A. 2011, 276.

⁴³⁵ Özkan 1998, 75.

⁴³⁶ Dinçol A.-B. Dinçol 1996, 9.

⁴³⁷ Neve 1987b, 261-265.

⁴³⁸ P. Neve tarafından, Tuthaliya'nın iktidarının ilk yarısına ($\pm$ M.Ö. 1250-1230) tarihlenmektedir. Neve 1987b, 264.

⁴³⁹ Neve 1992b, 114.

bulunmuş olmasının iddiasına kanıt olarak kullanmaktadır⁴⁴⁰. P. Neve, Boğazkale O. St. 3 tabakasını ise IV. Tuthaliya'nın iktidarının ikinci yarısına tarihlemektedir⁴⁴¹.

Kurunta'nın saltanat iddiasına kalktığı dönem genellikle IV. Tuthaliya'nın iktidarı dönemine atfedilmektedir⁴⁴². IV. Tuthaliya'nın iktidarı ise bazı araştırmacılar tarafından iki evrede düşünülmüştür⁴⁴³. Bununla birlikte Hattuša'da IV. Tuthaliya döneminde gerçekleşen bir isyan hareketine dair yazılı herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kurunta'nın saltanat iddiasına kalktığına dair verilerin ortaya çıkmasıyla birlikte bazı araştırmacılar, IV. Tuthaliya'nın iktidarını birinci ve ikinci iktidarı dönemi olarak iki evreye ayırmaktadırlar. P. Neve⁴⁴⁴, T. Bryce⁴⁴⁵, IV. Tuthaliya'nın saltanatını iki evreye ayırmaktadır. Kurunta'nın saltanat iddiasına kaktığı dönemi IV. Tuthaliya'nın iktidarı döneminde gerçekleştiğini düşünerek, IV. Tuthaliya iktidarını iki ayrı evreye ayırdığımız vakit IV. Tuthaliya'nın tahtı nasıl kaybettiği(?) ve tahtı tekrar nasıl tekrar ele geçtiği(?) soruları karşımıza çıkmaktadır. IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen Hititçe çivi yazılı belgelerde, söz konusu soruların cevaplarına dair hiç bir kayıt ve ipucu mevcut değildir.

⁴⁴⁰ Neve 1990a, 23-24.; Neve 1992b, 113-114. Yeniden inşaa edilen Tapınak 3'ün eski yapısındaki tahribatın/yanmanın ve ayrıca kent surlarındaki tahribatın söz konusu isyan ile ilişkili olabileceğini düşünmektedir. Neve 1987b, 264.

⁴⁴¹ P. Neve tarafından, Tuthaliya'nın iktidarının ikinci yarısına ($\pm$ M.Ö. 1230'dan sonrası) tarihlenmektedir. Neve 1988b, 264.; Neve 1992b, 114.

⁴⁴² Ünal 2002, 185.

⁴⁴³ Sørenhagen 1992, 356-357.

⁴⁴⁴ Neve 1987b, 266.

⁴⁴⁵ Bryce 2005, XV, 319-321.

IV. Tutḫaliya ve Kurunta arasındaki yapılan antlaşma (Bronz Tablet)
hükümlerinin bozulması halinde gerçekleşecek senaryo kayıt altına alınmıştır.

Bo 86/299 Kol. III⁴⁴⁶

11 ve neslinden bir kız çocuğu almasın (korusun). Eğer oğlu veya torunu

12 Tarḫuntašša Ülkesi içinde (Ülkesi'nde) krallığa gelirse,

13 ve eğer tanrıların sözünü de herhangi bir şekilde bozarsa,

14 ve Tarḫuntašša Ülkesi'ni satarsa (başka birine versin), ve onu Kurunta'nın
neslinden

15 alsınlar ve onu Tarḫuntašša Ülkesi krallığına tayin etsinler.

16 Ve onu başka bir nesle hiçbir şekilde vermesinler.

Boğazköy'de ele geçen "Büyük Kral Kurunta" ünvanlı mühürlerden ve Kurunta Anıtı'ndan anlaşıldığı kadarıyla Kurunta Bronz Tablet hükümlerine bağlı kalmamıştır. Bu durumda Bronz Tablette yer alan hükümleri dikkate alındığında Tarḫuntašša tahtında Kurunta ve neslinin devam etmesine Hattuša'nın müsaade etmeyeceği belirtilmiştir.

Elimizdeki kesin veriler⁴⁴⁷ Kurunta'nın "Büyük Kral" ünvanını kullandığını belgelemektedir. Biz kez daha vurgulamak isteriz ki Kurunta'nın Hattuša'da tahta

⁴⁴⁶ Otten 1988a, 20-21.

⁴⁴⁷ Hatıp-Kurunta Anıtı ve Kurunta'ya ait 'Büyük Kral' aedikulası ile çevrili mühür baskıları.

çıkması konusu kesin dayanaklardan yoksundur. Konu tartışılmaktadır. Büyük ölçüde teklifler ve varsayımlar mevcuttur. Bu noktada konuya farklı bir bakış açısı getirmek istiyoruz.

Bronz Tablet'e baktığımızda Tarḫuntašša tahtına *tuhkanti*-/veliaht, prens⁴⁴⁸ sıfatıyla Kurunta atanmıştır. Kurunta'nın veliaht, prens oluşu vurgulanmıştır.

Bo 86/299 Kol. II⁴⁴⁹

79 Ona, tahtın en büyüğü olarak, Kargamış Kralı'na yapılan antlaşma (gibi) olsun.

80 Tarḫuntašša Ülkesi Krallığı içinde, tek başına büyük *tuhkanti* olsun.

RS 18.06 + 17.365 no.lu belgede Kargamış Krallığı'nın Hattuša tarafından büyük kral olarak tanındığına dair elimizde kesin kanıt bulunmaktadır.

RS 18.06 + 17.365 Öy.⁴⁵⁰

18' Eğer Ugarit kralı [N]iqmepa'nın [oglu] Ammištamru'yu

19' Büyük Hanım'ın [kızı] [ile ilgili meseleye ile ilişkili olarak] mahkemeye

⁴⁴⁸ MHW, 730.

⁴⁴⁹ Otten 1988a, 18-19.

⁴⁵⁰ Nougayrol 1956, 137-138; Taş 2007a, 318-321.

verirse

20' ve onu Hatti Ülkesi [k]ralının [huzurunda] ve K[arkamış] Ülkesi kralı[nın
huzurunda] getirirse,

21' [. . . .] **büyük krallar** [

Yukarıda verdiğimiz iki metin örneğini birlikte değerlendirdiğimizde Hattuša'nın Asur Krallığı'na karşı denge sağlamak amacıyla Kargamış kralı Ini-Tešup'u büyük kral olarak tanıdığı anlaşılmaktadır. Bu noktada şu soruyu sormak istiyoruz. IV. Tutḫaliya döneminde Hattuša'nın Kargamış örneğinde olduğu üzere Kurunta'nın "büyük kral" olarak kabul etmiş olması mümkün müdür?⁴⁵¹ Zira IV. Tutḫaliya döneminde gerçekleştiği düşünülen çatışmalar ile ilgili IV. Tutḫaliya, III. Arnuwanda ve II. Šuppiuliuma dönemlerine tarihlenen hiçbir çivi yazılı kayıt bulunmamaktadır. Tarḫuntašša ile ilişkilerin çatışmaya dönüştüğüne dair ipucu ileride değineceğimiz üzere II. Šuppiluliuma döneminde mevcuttur. Ancak Kargamış Kralı Ini-Tešup'un büyük kral olarak tanınması ve Tarḫuntašša Krallığı'nın Kargamış ile kıyaslanması, IV. Tutḫaliya'nın Hitit Krallığı'nın otoritesini sağlamak amacıyla tavizler vermek zorunda kaldığına işaret etmektedir.

II. Muwatalli'nin III. Hattušili'nin saltanat iddiasına kalkışabileceği düşüncesi ile Hitit başkentini Tarḫuntašša'ya taşımış olduğunu düşünmekteyiz. Bu noktada III. Hattušili'nin tahtı ele geçirmek adına yeğeni Urḫi-Tešup'a karşı giriştiği mücadeleyi

⁴⁵¹ H. Klengel, Tarḫuntašša'ya 'yüksek yer' (*šalli peda-*) olarak tanımlanan bir statü verildiğini belirtmektedir. Klengel 1999, 290.

kazanarak Hattuša'da tahta çıkmıştır. III. Hattuşili'nin tahtı ele geçirmek adına gerçekleştirdiği mücadele, Hitit Krallığı'nın IV. Tuthaliya döneminde Tarhuntašša'ya tavizler vermesi ile sonuçlanmıştır.

Tarhuntašša sorununu Hitit Krallığı'nın yıkılışı perspektifinde değerlendirdiğimizde, Hitit Krallığı'nın zayıf bağlarla birbirine bağlı olmak üzere Hattuša, Kargamış ve Tarhuntašša olmak üzere üç parçaya ayrılmakta olduğuna dair ipuçları ile karşılaşmaktayız. Hitit Krallığı'nın üç parçaya ayrılmakta olduğuna dair bir ipucu da Emar arşivindeki Msk 7358 no.lu metinde yer almaktadır.

Msk 7358⁴⁵²

- 1 Karkamış kralı Ini-Tešup'un önünde
- 2 Hešmi-Tešup şu şekilde konuştu: "Kitta
- 3 Benim hizmetime girdi, saraydan
- 4 [İsteyen] (O'nu benim hizmetimden) mühürlü bir belge ile tahsis eder"
- 5 Kral Kitta'ya sahipti, onun babası
- 6 ve onun evi Hešmi-Tešup'un hizmetinde
- 7 Hatti Ülkesi'nde ve Tarhuntašša Ülkesi'nde mühürlü belge ile tahsis edilmişti.

Emar'da ele geçen metin bir tahsis belgesidir. Kitta isimli kişi, Kargamış kralı Ini-Tešup'un kardeşi Hešmi-Tešup'un⁴⁵³ hizmetine girmesi konu edilmiştir. Metinde

⁴⁵² Arnaud 1986, 29-30; d'Alfonso 1999, 316.

dikkati çeken husus, söz konusu tahsisin tarafalarının Kargamış, Hitit ve Tarhuntašša krallıkları oluşudur. Söz konusu krallıklar metinde sırayla anılmışlardır.

IV.1.1.2. Lukka Seferi

Lukka, III. Hattušili'nin yıllıklarında, Lukka ülkeleri olarak tanımlanmıştır:

KUB XXI 6a Öy.^{? 454}

3' [] H̱awaliya Ülkesi [

4' [Nata]š(?) Ülkesi, Parḫa Ülkesi, H̱ar-ḫa[ššuwanta(?) Ülkesi

5' [-š]idawanta [Ülkesi], Utiḫ[- Ülkesi

6' ve Bütün [Lu]kka ülkele[ri

Hitit kraliyet arşivinde merkezi bir Lukka Krallığı'ndan[?] ve kralından[?] hiç bahsedilmez. Anlaşıldığı kadarıyla IV. Tutḫaliya döneminde, Lukka merkezi bir krallık değil, birden fazla krallığın bir araya gelmesi ile Lukka Ülkeleri olarak adlandırılan coğrafi bir bölge söz konusudur.

Lukka ülkelerinin lokalizasyonuna dair ilk teklif E. Forrer'e aittir. E. Forrer, Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen Lukka Ülkesi'nin güney Anadolu'da aramıştır⁴⁵⁵.

⁴⁵³ d'Alfonso 1999, 315.

⁴⁵⁴ (CTH 82) Gurney 1997, 128-129. Metnin tarihlendirilmesi için bkz. Gurney 1997.

⁴⁵⁵ Forrer 1926, 41; 80.

Yalburt Hiyeroglif Yazıtları⁴⁵⁶ Lukka Ülkeleri'nin konumu ve IV. Tutḫaliya'nın düzenlediği sefer hakkında bilgiler içerdiğinden burada vermek istiyoruz.

Yalburt Hiyeroglif Yazıtları⁴⁵⁷

- 1 § 1. Kahraman Büyük Kral Muršili'nin [torunu], Kahraman Büyük Kral Ḫattušili'nin oğlu, Kahraman Büyük Kral, Güneş (Majeste), Labarna Tutḫaliya.
- 2 § 1. [] vurdu/mahvetti.
§ 2. Ben Güneş (Majeste?) Labarna, []-tuša şehrine geri geldim.
§ 3. ve bana Fırtına Tanrısı []
- 3 § 1. [] yoktu.
§ 2. ve [ben] sınır[lara] vardığımda.
§ 3. []
- 4 § 1a. Ben Patara Dağı(na) vazgeçtim.
§ 1b. Ben [] sebep oldum.
§ 1c. ve ben bu 'kutsal havuzu' yaptım.
§ 2. ve bu ülkelere, Ḫatti'nin Büyük Kralı, babalarım (ve) büyükbabalarım hiç biri gitmemişti.

⁴⁵⁶ Yalburt Anıtı, Konya ili Ilgın İlçesi'nin yaklaşık 23 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Bkz. "IV. Tutḫaliya Dönemi Kaya Anıtları" başlığı.

⁴⁵⁷ Tercüme için bkz. Hawkins 1995, 69-71; Hawkins 1992, 260. Woudhuizen 1995b, 175 vd. Ayrıca bkz. Woudhuizen 2004a, 32-36.

- § 3. Ama Fırtına Tanrısı, Sahibem, beni sevdi,
- § 4. ve bu ülkeler [
- 5 § 1. [
- § 2. ^{HUR.SAG}Zi/a-a/i (a), ^{HUR.SAG}x-[ta]
- 6 § 1. Kuwalatarna [Ülkesi]'ndeki kadın (ve) çocuklar benim ayaklarıma/dizlerime⁷ kapandılar.
- § 2. [] pek çok sayıda koyun ve sığırı alıp götürdüm.
- § 3. ve [
- 7 § 1. ve (ben) Nipira Ülkesi'ni vurdum [
- § 2a. ve onu mahvettim/yıktım.
- § 2b. Güneş (Majestem?) Nipira ülkelerini, Kuwakawaluwanta (?) (ve) []-ša-[
- 8 § [] Sahibem, Fırtına Tanrısı (benim) önümden koştu ve (
- 9 § 1a. [] (Ben) Lukka ülkelerini mahvettim.
- § 1b. Wiyaniwanta Ülkesi'(nde?) (Ben) Büyük Kral [] yaptım.
- § 2. ve Lukka (ülkeleri)
- 10 § 1. [] yardımıyla
- § 2. Ben Kahraman [], Büyük Kral
- § 3. Sahibem, Fırtına Tanrısı benim önümde koşunca,
- 11 § 1. Beyim Fırtına Tanrısı (benim) önümden koştu
- § 2. ve ben Güneş (Majeste?) Atpa Şehri/Ülkesi'ni ele geçirdim.
- § 3. [

- § 4a. [
- § 4b. Bunlar(?) [] O/Onlar ele geçirdi.
- § 5. [
- 12 § 1. [
- § 2. ve (ben) Pinali'yi vurdum,
- § 3. ve ben Güneş (Majeste?) Pinali'ye karşı 'güçlü durdum.'
- § 4. Beyim Fırtına Tanrısı benim önümden koştu.
- 13 § 1. ve ben Güneş (Majeste?) ele geçirdim.
- § 2. ve (ben) Pinali'yi mahvettim.
- § 3. ve (ben) Awarna'ya gittim.
- § 4a. ve benim Güneşimin (Majestemin?) 4.100 eşiği (oradaydı),
- § 4b. ya da [
- 14 § 1. [] götürdüm.
- § 2. Tahta kendim oturdum.
- § 3. ve (ben) Büyük Kral [
- § 4. (Ben) Talawa şehrine indim.
- § 5. ve ban(a?) Talawa şehri [
- 15 § 1. [] kadın (ve) çocuklar dizleri[me]/ayaklarıma[?] kapandılar.
- § 2. [] pek çok[?] koyun ve sığırı [alıp götürdüm.]
- 16 § 1a. [] büyük-torun
- § 1b. Fırtına Tanrısı'nın lütfuyla,
- § 2a. ben bütün ülkeleri zapt ettim.

§ 2b. [] Geyik Tanrı []
17 § 1. [] [] Ülkesi'ni mahvettim.
§ 2. ve []-]sa Ülkesi'ni, Kuvalatarna Ülkesi'ni
18. ve 19. bloklar ise tamamen tahrip olmuştur.

Yalburt hiyeroglif yazıtlarından anlaşıldığı kadarıyla IV. Tutḫaliya'nın seferlerinin istikameti Lukka Ülkeleri'dir. Saldırıları Pinata ve Awarna şehirlerinde yoğunlaşmıştır. Yalburt anıtında yer alan 4. Bloкта: § 1c. ve ben bu 'kutsal havuzu' yaptım. § 2. ve bu ülkelere, Ḫatti'nin Büyük Kralı, babalarım (ve) büyükbabalarım hiç biri gitmemişti." ifadeleri yer almaktadır. 9. Bloкта ise "§ 2. ve Lukka (ülkeleri)" anılarak askeri seferin istikameti bildirilmiştir. IV. Tutḫaliya'nın Lukka seferi sonrası, Yalburt Anıtı'nı inşa ettiği ve Yalburt anıtından sonra Lukka Ülkeleri'nin sınırlarının başladığı yahut en azından Lukka ülkelerine yakın bir yerde olduğu anlaşılmaktadır.

Lukka ülkesi, Yalburt Anıtı'nın konumu ve hiyeroglif yazıtlardan elde edilen bilgilerle dayanarak klasik Likya⁴⁵⁸ ile eşitlenmiştir⁴⁵⁹. T. Bryce Lukka halkları için iki ayrı bölge (Konya civarı ile Klasik Karia bölgesi) önermektedir⁴⁶⁰.

Lukka ile ilgili olarak yukarıda verdiğimiz, III. Ḫattuşili dönemine ait KUB XXI 6a (CTH 82) Öy.⁷ 3'-6' da Lukka ülkeleri sayılmıştır. Lukka ülkeleri arasında

⁴⁵⁸ Easton ve diğ. 2002, 94.

⁴⁵⁹ Goetze 1957, 180-181; Poetto 1993, 83; Otten 1993a, 118 vd. Ayrıca bkz. del Monte-Tischler 1978, 249-250; del Monte 1992, 96.

⁴⁶⁰ Bryce 1974, 404.

Parḫa'nın adı da geçmektedir (4'). IV. Tutḫaliya dönemine ait Bronz Tablet'te ise Tarḫuntašša'nın batı sınırının Parḫa⁴⁶¹ ve Kaštaraya⁴⁶² nehri olduğu anlaşılmaktadır⁴⁶³. H. Otten, Kaštaraya'yı takip ederek, Eğirdir Gölü'nün Lukka'nın kuzey sınırı olabileceğini düşünmektedir⁴⁶⁴.

Yalburt Hiyeroglif Yazıtları'nda geçen Kuwalatarna Ülkesi, Kuwalapašši- (Likçe) Telebehi = (Yunanca) Telmessos⁴⁶⁵ ile; Wiyanawanta Ülkesi, klasik Oinoanda ile⁴⁶⁶; Pinali, Pina(ta) = (Likçe) Pinala = (Yunanca) Pinara ile⁴⁶⁷; Awarna, Arḫna (Likçe) = Xanthos (Yunanca) ile⁴⁶⁸; Talawa Şehri, Twala (Likçe) = Tlos (Yunanca) ile⁴⁶⁹; Patara = (Likçe) Pttara (ve Pttarazi 'Patara'lı) = (Yunanca) Patara⁴⁷⁰ ile eşitlenmiştir. ^{HUR.SAG}Zi/a-a/ī (a) ile ilişkilendirebileceğimiz, çivi yazılı metinlerde ^{URU}Zi-ī a-zi-ī a şeklinde geçen bir şehir adı bulunmaktadır⁴⁷¹. Kuwakawaluwanta

⁴⁶¹ Klasik Perge. Otten 1988a, 37; Dinçol ve diğ. 2001, 80.

⁴⁶² Klasik Kestros. Otten 1988a, 37; Dinçol ve diğ. 2001, 80.

⁴⁶³ Bo 86/299 Kol. I 61. Otten 1988a, 12-13.

⁴⁶⁴ Otten 1993a, 121.

⁴⁶⁵ Forlanini 1998, 219; Eichner 2005, 290.

⁴⁶⁶ Forlanini 1998, 220; Easton ve diğ. 2002, 95-96; Byce 2003b, 79; Woudhuizen 2004a, 28; Eichner 2005, 290.

⁴⁶⁷ Poetto 1993, 78-80; Easton ve diğ. 2002, 95-96; Eichner 2005, 290.

⁴⁶⁸ Poetto 1993, 78-80; Easton ve diğ. 2002, 95; Eichner 2005, 290.

⁴⁶⁹ Poetto 1993, 78-80; Easton ve diğ. 2002, 95-96; Forlanini 1998, 219; Eichner 2005, 290.

⁴⁷⁰ Easton ve diğ. 2002, 95-96; Eichner 2005, 290.

⁴⁷¹ del Monte-Tischler 1978, 499-500.

Ülkesi, Nipira Ülkesi ve Atpa Şehri/Ülkesi hiyeroglif yazıtlarda geçen diğer coğrafi yer adlarıdır.

Luwice « *luḫa-*, ışık⁴⁷² anlamına gelmektedir. *luk-* yakmak, ateşe vermek⁴⁷³; *luk-/lukk-* ateşlemek, tutuşturmak, aydınlatmak, sabah olmak, şafak sökmek⁴⁷⁴; *lukki-/lukkai-*: yakmak, ateşe vermek⁴⁷⁵ anlamlarına gelmektedir. Kelimenin anlamlarında anlaşılacağı üzere genel olarak KUR^{URU} *Lukka*, ışık ülkesi/aydınlık ülke anlamlarına gelmektedir. Bununla birlikte çivi yazılı metinlerde geçen *lu-uk-kat-ti* ifadesi ertesi günü/yeni günü ifade etmek için kullanılmıştır⁴⁷⁶. Bu kullanım, gün ve güneş ile ilişkilidir. Genel olarak Lukka memleketi, günümüz Güneybatı Anadolu'su ile lokalize edilmektedir. Güneybatı Anadolu, insan yaşamı için uygun iklim koşulları sunması ve güneşli gün sayısının fazlalığı ile bilinmektedir. M.Ö. II. Bin yılda güneybatı Anadolu dışında, başa Hattuşa ve Anadolu'nun geri kalanının sert iklim şartlarına maruz kaldığı dikkate alındığında, Hitit arşivinde bölgeyi tanımlamak için

⁴⁷² MHW, 410.

⁴⁷³ MHW, 410.

⁴⁷⁴ MHW, 410.

⁴⁷⁵ MHW, 411.

⁴⁷⁶ MHW, 410.; KBo X 20 Öy. III (CTH 106.A, ANTAH.ŞUM^{ŞAR} Festivali'nin günlük programı) (19) **lu-uk-kat-ti**-ma [I-N]A É^DU^{URU} *ḫa-la-ab* I-NA É^D[... -i a] (20) A-NA^D *Ka-a[t-ta]ḫ-ḫa* ^DU.GUR^D *ḫa-ša-me-li* (21) Û A-NA^D[x] ıEZEN *ḫa-da-ú-ri i-j a-an-zi* (19) **Ertesi gün** Halep şehri fırtına tanrısının tapınağında, (ve) Anatanrıça'nın tapınağında (20) tanrı Kataḫḫa(kraliçe), tanrı U.GUR, tanrı Ḫaşameli (21) ve tanrı EA için muharebe bayramını kutlarlar. Güterbock 1960, 83.

Luwice ışıık ve yeni gün anlamlarına gelen Lukka kelimesinin kullanılmasına şaşmamak gereklidir⁴⁷⁷.

Hititçe çivi yazılı metinlerden tanıdığımız Lukka Ülkesleri'nin lokalize edildiğı Güneybatı Anadolu'da, M.Ö. II. Bin yıl Lukka'sı hakkında arkeolojik verilerin azlığı dikkat çekicidir. Bölgenin coğrafi yapısına bakmak arkeolojik verilerin azlığı sorusunu yanıtlar niteliktedir. Bölge insan yaşamı için uygun sahil kesimi dışında tamamen dağlar ile kaplıdır. Ayrıca Teke yarımadası -sahil dışındaki kısmı- günümüzde de Anadolu'nun en seyrek nüfuslu bölgelerindendir. Bu noktada IV. Tuthaliya'nın Lukka seferini düşündüğümüzde, 'Lukka ülkesini önemli kılan nedir?' sorusu akla gelmektedir.

IV. Tuthaliya'nın Lukka Ülkeleri'ne seferler düzenlemesinin, diğer bir deyişle Hitit Krallığı'nın Güneybatı Anadolu'ya ilgi göstermesinin, bölgede bulunan gümüş ve bakır madenlerinin varlığıyla açıklanmaya çalışılmıştır⁴⁷⁸. Bu şekilde bir önerinin oluşmasında, Hitit İmparatorluğu'nun siyasi bir güç olarak ortaya çıktığı eski devirlerden itibaren yapılan sefer güzergahları ve Hititlerin siyasi ilgilerinin ticari ve ekonomik sebeplere dayandığı düşüncesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Batı/Güneybatı Anadolu'da Hitit ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde bakır, gümüş ve demir yataklarının mevcut olmadığı bildirilmiştir. Bu bağlamda Hititlerin batı ve özellikle güneybatı Anadolu'ya ilgi göstermeklerinin sebebi olarak maden gereksiniminin geçerli bir dayanak noktası olmadığı vurgulanmıştır⁴⁷⁹.

⁴⁷⁷ Seçer 2011, 32.

⁴⁷⁸ Yakar 1976, 117.

⁴⁷⁹ de Jesus 1978, 97-102.

Yalburt Anıtı'nın 4. bloğunda yer alan "§ 2. ve bu ülkelere, Hatti'nin Büyük Kralı, babalarım (ve) büyükbabalarım hiç biri gitmemiştir." ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla IV. Tuthaliya'dan önce hiçbir Hitit kralı Lukka ülkesine sefer yapmamıştır⁴⁸⁰. Bu bilgi bölgenin önemli maden zenginliklerini içerdiği tezi aleyhinde bir ipucu olduğunu da belirtmemiz gereklidir. Zira Lukka bölgesi zengin maden yataklarına sahip olsaydı, kuşkusuz imparatorluğun erken evrelerinde Hitit akınları bölgeye kendisini çekmeliydi. Yalburt Hiyeroglif Yazıtları'ndan IV. Tuthaliya'nın Lukka seferinin değerli madenler yüzünden gerçekleştirilme ihtimalinin çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

IV. Tuthaliya'nın talimatlarında düşman ülke olarak Lukka'nın da anılması⁴⁸¹, IV. Tuthaliya'nın bölgeye yaptığı seferin güvenliği sağlamaya yönelik olduğu noktasına işaret etmektedir. Bu noktada şu soruları sormak yerinde olacaktır:

- Lukkalıların Korsanlık faaliyetlerini⁴⁸² önleme amaçlı, Levant deniz ticaretinde Hitit çıkarlarını korumaya yönelik bir sefer miydi?
- Ege göçlerinin etkilerinin hissedilmesiyle birlikte Lukka bölgesine sefer yapma ihtiyacı mı duyuldu?

⁴⁸⁰ Yalburt 4. blok. Hawkins 1995, 68-69.

⁴⁸¹ KUB XXVI 12 (CTH 255.1) Öy. II 15.

⁴⁸² Bryce 2003a, 41.

Bunlardan birinci soruya göz attığımızda: Alaşıya kralından Mısır kralına gönderilmiş EA 38'de, Alaşıya kralı, Lukka Ülkesi halkı tarafından Alašia'daki köylere yapılan saldırılardan şikayet etmektedir.

EA 38'de⁴⁸³

12 Lukka'lılar tarafından

13 ülkemin köyleri, yıldan yıla

14 ele geçiriliyor.

EA 38 no.lu mektup, kronolojik açıdan bize net bir bilgi sunmasa da Lukkalıların Akdeniz'de korsanlık⁴⁸⁴ faaliyetlerinde bulunduklarını destekleyebilecek bir belge olarak kabul edilebilir.

2. soruyu ele aldığımızda: Merneptah'ın hükümdarlığı döneminde meydana gelen deniz kavimleri göçü ile ilgili kayıt⁴⁸⁵ dikkate değerdir. Ancak bu noktada vurgulamamız gerekir ki Merneptah ile IV. Tutḥaliya'nın çağdaş olup olmadığı sorusunun kesin bir cevabı mevcut değildir. Bununla birlikte 'Deniz Kavimleri'nin öncüllerinin sırasıyla Güneybatı Anadolu'ya ve üs edindikleri bölgeden Kıbrıs'a saldırılar düzenlemiş olmaları ihtimal dahilindedir. Öte yandan IV. Tutḥaliya'nın

⁴⁸³ Knudtzon 1915, 292-293; Moran 1992, 111.

⁴⁸⁴ Bryce 2003a, 41.

⁴⁸⁵ Breasted 1906, 243.

Amurru Kralı Šaušgamuwa ile yaptığı antlaşmada hiçbir Ahḫiyawa gemisinin Asur Kralına gitmesine müsaade edilmemesini istemektedir.

KUB XXIII 1 (VAT 7421) + Ay. IV⁴⁸⁶

23 Ahḫiyawa Ülkesi'nin gemisi O'na gitmesin.

Šaušgamuwa Antlaşması'nda böyle bir hükmün yer alması IV. Tuthaliya'nın Lukka seferi ile birlikte düşünüldüğünde, IV. Tuthaliya'nın Miken Krallığı ile eşitlediğimiz Ahḫiyawa'nın Doğu Akdeniz'e nüfuz etmesini engellemek amacıyla, güneybatı Anadolu'ya sefer düzenlemiş olması muhtemeldir. Yukarıda vurguladığımız üzere Güneybatı Anadolu'nun sahil kesimi dışında, günümüzde olduğu gibi M.Ö. II. bin yılda seyrek nüfuslu olduğu dikkate alındığında bölgeye düzenlenen seferin Ahḫiyawa'nın ticari ve siyasi faaliyetlerini engellemeye yönelik bir girişim olduğu düşünülebilir. Söz konusu gelişmeler IV. Tuthaliya döneminde, Hitit Krallığı'nın dönemin süper güçlerine karşı etkin bir şekilde mücadele ettiği anlaşılmaktadır. IV. Tuthaliya'nın Lukka Ülkesi'ne düzenlediği sefer ile ilişkilendirebileceğimiz ve Lukka'ya yapılan seferin Ahḫiyawa ile ilişkili olduğuna dair kayıt, III. Hattuşili dönemine tarihlenen Tawagalawa mektubunda yer almaktadır. Mektuba göre Ahḫiyawa kralı Lukka halkının yardımına Tawagalawa'yı göndermiştir⁴⁸⁷.

⁴⁸⁶ (CTH 105.A) Kühne-Otten 1981, 17; Taş 2007a, 257; 263.

⁴⁸⁷ KUB XIV 3 (CTH 181).

Yalburt Hiyeroglif Yazıtları'ndan ele edilen bilgilerden, IV. Tuthaliya'nın Lukka Ülkeleri'ni kontrol altına aldığı anlaşılmaktadır. Bu gelişme Tarhuntašša kralı Kurunta ile yapılan anlaşma ile birlikte değerlendirildiğinde, IV. Tuthaliya döneminde Lukka Ülkeleri ile Tarhuntašša'nın kontrolünün sağlamıştır. Diğer bir deyişle Hitit Krallığı'nın hakimiyet sahasının, Anadolu'nun güney ve güneybatısını kapsadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yukarıda açıkladığımız üzere Güneybatı Anadolu'nun önemli doğal zenginlikler barındırmaması nedeniyle, yapılan seferin daha ziyade Akdeniz'in güvenliğini sağlamaya yönelik olduğunu düşünmekteyiz.

IV.1.1.3. Batı Anadolu ile İlişkiler

Hitit Krallığı'nın erken dönemlerinde⁴⁸⁸ Batı Anadolu'ya lokalize edilen Arzawa Krallığı'nın varlığı bilinmektedir. Arzawa Krallığı'nın 4 krallıktan oluştuğu düşünülmektedir: Mira-Kuwaliya⁴⁸⁹, Šeha Nehri Ülkesi⁴⁹⁰, Wiluša⁴⁹¹, Hapalla⁴⁹². T. Bryce, Küçük Arzawa⁴⁹³ ve Tarhuntašša'nın da Arzawa Krallığı'na dahil olduğunu

⁴⁸⁸ Arzawa ile ilgili en erken kayıt I. Hattušili dönemine tarihlenmektedir. KBo X 1 + KBo X 2 (CTH

4) Bryce 2003b, 46.

⁴⁸⁹ Singer 1983, 206.

⁴⁹⁰ Singer 1983, 206.

⁴⁹¹ Singer 1983, 206; T. Bryce, Wiluša'yı klasik Truva'nın da bulunduğu bölgeye lokalize etmektedir. Bryce 2003a, 38. Hisarlık (Truva) Ayrıca bkz. Latacz 2002, 478; Easton ve diğ. 2002, 100.

⁴⁹² Singer 1983, 206; Bryce 2003a, 35.

⁴⁹³ Šeha Nehri ve Millawanda'nın güneyine lokalize edilmektedir. Bryce 2003b, 39.

düşünmektedir⁴⁹⁴. Arzawa'nın Apaša⁴⁹⁵ merkez⁴⁹⁶ olmak üzere büyük bir konfederasyon olduğu anlaşılmaktadır⁴⁹⁷. Hitit Krallığı'nın erken dönemlerinde önemli bir Anadolu gücü olan Arzawa Krallığı, II. Murşili'nin Batı Anadolu seferleri ile sona erdiği bilinmektedir⁴⁹⁸. II. Murşili Arzawa Krallığı'nı yıktıktan sonra Mira, Šeha Nehri Ülkesi ve Hapalla olarak üçe ayırmıştır⁴⁹⁹. Arzawa Krallığı'nın yıkılmasından sonra II. Murşili Hapalla Ülkesi'ne Targašnalli'yi⁵⁰⁰ kral olarak atamıştır.

Mira yer ismi Luwi-hiyeroglif yazıtlarında mi+rali-a (L391+L383-L450) biçiminde yazılmaktaydı. Karabel Hiyeroglif Yazıtı'nda⁵⁰¹, Latmos (Beşparmak) Dağlarındaki hiyeroglif yazıtlarda⁵⁰², Hattuša'daki Büyük Tapınak'ta açığa çıkarılan Mira kralı Tarkašnawa'ya ait mühür baskıları⁵⁰³ ile Tarkandemos mühründe⁵⁰⁴ Mira isminin bu şekilde yazıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Hattuša'da Nişantepe'de

⁴⁹⁴ Arzawa'nın, Truva'dan itibaren Ege kıyılarından doğuda Tuz Gölü'nün güneyine kadar uzandığı düşünülmektedir. Bryce 2003b, 54.

⁴⁹⁵ Apaša = Klasik Ephesos, eşitliği için bkz. Güterbock 1983, 138; Hawkins 1998, 1; Easton ve diğ. 2002, 94.

⁴⁹⁶ Apaša'nın merkez oluşu konusunda bkz. Singer 1983, 206.

⁴⁹⁷ Mira-Arzawa Krallığı'nın Menderes vadisinde yer aldığı düşünülmektedir. Hawkins 1998, 1.

⁴⁹⁸ KBo IV 3 Ay. III 29-34.

⁴⁹⁹ KBo IV 3 Ay. III 23-24.

⁵⁰⁰ KBo IV 3 Ay. III 24.

⁵⁰¹ Hawkins 1998, 4.

⁵⁰² Peschlow-Bindokat 2001, 368 vd.

⁵⁰³ Bittel ve diğ. 1975b, 51-52, Bo 388z, 385z, 386z, 387z.

⁵⁰⁴ Hawkins 1998, 2.

bulunan Miramuwa'ya ait bir mühür üzerinde, ülke ismi a vokali almamış şekliyle Mi+rali şeklinde yazılmıştır⁵⁰⁵. Mira, ilk defa I. Šuppiluliuma dönemi kayıtlarında anılmıştır⁵⁰⁶.

Mira'nın doğuda Aštarpa ve Šiyanta nehirleri ile Hitit Krallığına sınır, Afyonun batısında kalan plato olduğu düşünülmektedir⁵⁰⁷. Ayrıca Mira, Küçük yahut Büyük Menderes havzasında aranmıştır⁵⁰⁸. Kuwaliya ülkesi ise Menderes vadisi ve kolları üzerindeki coğrafi saha olarak lokalize edilmiştir. Başkent olarak Beycesultan önerilmiştir⁵⁰⁹.

Konya il merkezinin güneybatısında, Seydişehir'in güneyinde, Suğla Gölü'nün doğu kıyısında Aşağı Karaören köyüne yakın bir mesafede yer alan Orta Karaviran Höyük II'de, üzerinde Hitit hiyeroglifleri ve mühür baskısı taşıyan bir bulla bulunur. Hiyeroglifler J. Mellaart tarafından "Prens Ma-š(a)-ḫu-il(i)-u a-(?)-s" biçiminde okunmuştur⁵¹⁰.

Mašḫuiluwa, II. Muršili'nin anallerinde kral olarak anılmaktadır⁵¹¹. Ayrıca bu isim bir antlaşma metninden⁵¹² ve II. Muršili'nin hükümdarlığı döneminde

⁵⁰⁵ Peschlow-Bindokat 2001, 368.

⁵⁰⁶ Heinhold-Krahmer 1993, 219.

⁵⁰⁷ Easton ve diğ. 2002, 98.

⁵⁰⁸ Easton ve diğ. 2002, 100. Ayrıca bkz. Heinhold-Krahmer 1993, 220.

⁵⁰⁹ Easton ve diğ. 2002, 98.

⁵¹⁰ Mellaart 1954, 240.

⁵¹¹ KBo IV 3 Ay. III 23.

⁵¹² Beckman 1996, 66.

Arzawa'nın Mira-Kuwaliya eyaletindeki kral için yazılmış bir mektuptan⁵¹³ bilinmektedir. J. Mellaart, bulla üzerindeki isimle çivi yazılı metinlerde adı geçen Mašḫuiliwa'nın aynı kişi olduğunu, bununla birlikte bullanın O'nun prenslik dönemine ait olduğunu düşünmektedir. Ortakaraviran Höyük Mira-Kuwaliya'ya ait topraklar içine dahil etmektedir⁵¹⁴.

II. Muršili Arzawa Krallığı'nı yıktıktan⁵¹⁵ sonra II. Muršili Mira Kralı olarak Mašḫuiliwa'yı⁵¹⁶, saltanatının 12. Yılında ise Mašḫuiliwa'nın oğlu Kupanta-Kurunta'yı kral olarak atamıştır⁵¹⁷.

Bo 86/299 Kol. IV. 36'da şahitler arasında Mira kralı Alantalli'nin isminin yazılı oluşundan anlaşıldığı kadarıyla IV. Tutḫaliya döneminde Mira tahtında Alantalli oturmaktadır. Yukarıda açıkladığımız üzere Mira Ülkesi'nin batı Anadolu'nun en ucuna kadar uzandığının düşünülmesi, Bronz Tablette ise Mira Kralı Alantalli'nin isminin yer alması ile birlikte değerlendirdiğimizde, IV. Tutḫaliya döneminde Hitit Krallığı'nın sınırlarının Ege Denizi'ne kadar uzandığı anlaşılmaktadır.

Boğazköy'de 1967 yılında Büyük Tapınak kazılarında Tarkaskanawa yazılı kil bullalar ele geçmiştir⁵¹⁸. Tarkasnawa'nın Adı Karabel A kaya kabartması üzerinde yer almaktadır:

⁵¹³ KBo XVIII 15 (CTH 202) 3.

⁵¹⁴ Mellaart 1954, 240.

⁵¹⁵ KBo IV 3 Ay. III 29-34.

⁵¹⁶ KBo IV 3 Ay. III 23.

⁵¹⁷ KUB XIV 24 10-17.

Karabel A Yazıtı⁵¹⁹:

1 (Kral)Tarkasnawa, *Mira* (ülkesi) kralı,

2 Mira Ülkesi Kralı BIRD-li(?)'nin (oğlu),

3 Mira Ülkesi Kralı (. . .)'nın torunu.

J.D. Hawkins önceleri 'Tarkondemos' olarak adlandırılan mührü 'tar-kaš-ša-na-wa⁵²⁰ şeklinde okuyarak Mira Kralı Tarkasnawa'ya ait olduğunu⁵²¹ ifade etmiştir.

J.D. Hawkins yazıtı "*TARKASNA-wa/i* REX m[i+ra/i]-a [REGIO]"⁵²² şeklinde okumuştur⁵²³.

⁵¹⁸ Bittel ve diğ. 1975b, 51, Nr. 6(Bo. 388/z), 7A(Bo. 385/z), 7B(Bo. 386/z).

⁵¹⁹ Hawkins 1998, 4.

⁵²⁰ Hawkins 1998, 2. Ayrıca Tarkandemos mührü hakkındaki literatür için bkz. Hawkins 1998, 2 dn. 1-3.

⁵²¹ Hawkins 1998, 1.

⁵²² Hawkins 1998, 2.

⁵²³ B.J. Collins, J.D. Hawkins'e paralel şekilde mührü "TARKASNA-wa LUGAL KUR ^{URU}Me-ra!-a!" olarak okumuştur. Collins 2007, 11.

Tarkondemos Mührü. Collins 2007, 11; fig. 1.3.

Çine-Tepecik Höyükte üzerinde *Tarkasnaya/Tarkasnapiya* yazılı bulla ele geçmiştir⁵²⁴. Çine-Tepecik Höyük Menderes vadisinin güney ile bağlantısını sağlayacak noktada yer almaktadır⁵²⁵. Çine-Tepecik Vadisi (antik Marsyas nehri), Menderes'in güneyinde bir geçit özelliği göstermektedir⁵²⁶.

Çine-Tepecik Höyük'te Ele Geçen Mühür Baskılı Bulla. Günel-Herbordt 2009, 6, Abb. 4, 5, 6.

⁵²⁴ Günel-Herbordt 2010, 6.

⁵²⁵ Günel 2009, 235.

⁵²⁶ Günel-Herbordt 2010, 1.

Mira krallarının son üç nesli Boğazköy metinlerinden bilinmektedir⁵²⁷. J.D. Hawkins, Tarkasnawa'nın bunlardan sonuncusu olan Alantalli'nin oğlu olması gerektiğini düşünmektedir⁵²⁸.

J.D. Hawkins, Mira Krallığı'nın Hititlerin batıdaki sınırdaşı olduğunu, genellikle Afyon civarında arandığını vurgulayarak, Karabel Anıtı'nın Anadolu'nun en batısında yer almasından hareketle, Mira topraklarının Anadolu'nun en batısına kadar uzanmış olması gerektiğini düşünmektedir⁵²⁹.

Batı Anadolu'da yer aldığı bilinen Šeha Nehri Ülkesi'nin lokalizasyonu konusu tartışmalıdır. Šeha Nehri Ülkesi, Gediz (Hermos) ve Bakırçay (Kaikos) ile lokalize edilmiştir⁵³⁰.

F.C. Woudhuizen tarafından Mysia'daki Kaikos (Bakırçay) Nehri'ni Karkiša ile lokalize edilmiştir⁵³¹. Bakırçay'ın Maša ve Mira arasında sınır⁵³², Šeha Nehri'nin ise, Hermos (Gediz) olduğu fikri ifade edilmiştir⁵³³. Ayrıca Šeha Nehri'nin Mira ve Šeha nehri ülkeleri arasında sınır olduğu düşünülmektedir⁵³⁴.

⁵²⁷ bkz. aşağıda liste halinde verilmiştir.

⁵²⁸ Hawkins 1998, 1.

⁵²⁹ Hawkins 1998, 1.

⁵³⁰ Easton ve diğ. 2002, 100.

⁵³¹ Woudhuizen 2003, 4.

⁵³² Woudhuizen 2003, 6, Map 1.

⁵³³ Hawkins 1998, 2.

⁵³⁴ Hawkins 1998, 2; Woudhuizen 2003, 6, Map 1.

Arzawa Krallığı'nın yıkılmasından⁵³⁵ sonra II. Murşili Šeha Nehri Ülkesi'ne Manapa-Datta'yı⁵³⁶ kral olarak atamıştır. II. Muwatalli döneminde ise Šeha Nehri Ülkesi'nde Mašturi'nin kral olduğunu Šaušgamuwa Antlaşmasından biliyoruz:

KUB XXIII 1 Öy. II⁵³⁷

16 Šeha Nehri Ülkesi'nde kral olan Mašturi'yi

17 Muwatalli, bacanak olarak aldı

18 ve ona ^fDINGIR^{MEŠ}-IR (Maššanuzi) adlı kız kardeşini eş olarak verdi.

19 Ve onu Šeha Nehri Ülkesi'ne kral yaptı.

IV. Tutḫaliya dönemine geldiğimizde ise Bo 86/299 Kol IV 32'de şahitler arasında Šeha Nehri Ülkesi kralı olarak Mašturi'nin sayılmasından anlaşıldığı kadarıyla, IV. Tutḫaliya döneminde Šeha Nehri Ülkesi tahtında Mašturi oturmaktadır⁵³⁸.

⁵³⁵ KBo IV 3 Ay. III 29-34.

⁵³⁶ KBo IV 3 Ay. III 24.

⁵³⁷ (CTH 105.A) Kühne-Otten 1971, 10-11.

⁵³⁸ Bo 86/299 Kol IV 32'de şahitler arasında Šeha Nehri Ülkesi Kralı olarak Mašturi'nin adı yazılıdır.

Hitit Krallığı

Šeha Nehri

Mira

Hapalla

Ülkesi

II. Muršili	Manapa-Datta ⁵³⁹	Mašhuiluwa ⁵⁴⁰	Targašnalli ⁵⁴²
		Kupanta-Kurunta ⁵⁴¹	
II. Muwatalli	Mašturi ⁵⁴³	Kupanta-Kurunta ⁵⁴⁴	
III. Muršili (/Urhi- Tešup)	Mašturi ⁵⁴⁵	Kupanta-Kurunta	
III. Hattušili	Mašturi		
IV. Tutḫaliya	Mašturi ⁵⁴⁶	Alantalli ⁵⁴⁷	
III. Arnuwanda		Tarkašnawa(?) ⁵⁴⁸	
II. Šuppiluliuma		?	

Hitit Kralları ve Batı Anadolu'daki Çağdaş Vassal Krallar

⁵³⁹ KBo IV 3 Ay. III 24.⁵⁴⁰ KBo IV 3 Ay. III 23.⁵⁴¹ KUB XIV 24 10-17.⁵⁴² KBo IV 3 Ay. III 24.⁵⁴³ KUB XXIII 1 (CTH 105.A) Öy. II 16-18.⁵⁴⁴ Hoffner 2009, 314.⁵⁴⁵ KUB XXIII 1 (VAT 7421) + (CTH 105.A) Öy. II 21-27. Kühne-Otten 1971, 10-11.⁵⁴⁶ Bo 86/299 Kol IV 32'de şahitler arasında Šeha Nehri Ülkesi Kralı olarak Mašturi'nin adı yazılıdır.⁵⁴⁷ Bo 86/299 Kol. IV. 36.⁵⁴⁸ J.D. Hawkins, IV. Tutḫaliya'nın iktidarının son dönemlerinde Alantalli'den sonra Tarkašnawa'nın Mira kralı olduğunu düşünmektedir. Hawkins 1998, 1.

Hititlerin Batı Anadolu'daki varlığını belgeleyen çok fazla arkeolojik veriye sahip değiliz. Bununla birlikte Batı Anadolu'da kesinlikle Hitit kenti olma özelliği gösteren, Hitit yerleşimi olarak adlandırabileceğimiz kent yerleşimi de henüz tespit edilememiştir. Bu durumu söz konusu sahanın Hititlerin merkezinden uzaklığı ve söz konusu sahada yaşayan halkın Hitit olarak adlandırdığımız ırka ait olmayışı ile açıklanabilir. Batı Anadolu'da ele geçmiş Hitit etkili arkeolojik materyal ise sınırlı miktardadır⁵⁴⁹.

⁵⁴⁹ Afyon'un 45 km. güneybatısında Ahurhisar'da bronz bir heykel ele geçmiştir. İlaslı 1993, 301 vd., Fig. 1-3, Pl. 55 1a-b, Pl. 56 1a-b, Pl. 57 1a-b. İzmir ilinde Kemalpaşa-Torbalı yolu üzerinde, Karabel'den Torbalı yönüne uzanan yol ayrımına 7 km. mesafede, yolun doğu kesiminde Karabel A kaya kabartması yer almaktadır. Karabel kaya kabartmasının yer aldığı alanda vaktiyle Karabel B, C1 ve C2 kabartmalarının da varolduğu bilinmektedir. Hawkins 1998, 4 vd. Manisa'nın 7 km. kadar güneydoğusunda, Manisa-Turgutlu karayolu üzerinde yer alan Akpınar'dadır. Ehringhaus 2005, 84 vd. Abb. 153-155. Muğla ili sınırları içerisinde Latmos (Beşparmak Dağları)'nın doğusundaki hiyeroglif yazıtlar A. Peschlow-Bindokat tarafından yayımlanmıştır. Peschlow-Bindokat 363 vd. İzmir ili Torbalı ilçesi, Pancar Beldesi'nde bir stel parçası bulunmuştur. Işık-Atıcı-Tekoğlu 201, Taf. 4. Kadıkalesi (Kuşadası, antik Ania/Anea, Türkoğlu 2003, 18.)'nde 8 cm. boyunda Fırtına Tanrısı heykelciği bulunmuştur. Türkoğlu 2003, 19. Afyon'un 50 km. batısında hiyeroglifli bir stel bulunmuştur. Stel, 2 m. yüksekliğinde; üstte 48 cm., alt kısımda ise 25 cm. genişliğinde; üstte 23.5 cm., dipte ise 26 cm. kalınlıktadır. Stelin üst kısmında kanatlı bir güneş kursu ve iki cümleden oluşan bir hiyeroglif yazıt yer almaktadır. Stel bize bir prens (*Tarpa?*) tarafından ele geçirilen şehir (*wa/i₇-li*)'den bahsetmektedir. Fakat hiyeroglifler tam olarak anlaşılamamaktadır. Stel, Hitit imparatorluk dönemine tarihlenmektedir. Şahin-Tekoğlu 2003, 540 vd. Efes'te bulunmuş Hitit(?) figürini için bkz. Hanfmann 1962, Pl. 1-2. Milas'ta ele geçmiş figürin için bkz. Hanfmann 1962, Pl. 3. Ege'de Hitit sanat etkili heykelcikler ele geçmiştir: Tirnys'de (Canby 1969, Pl. 38), Nezero (Teselya)'da gümüş

İmparatorluğun kuruluşundan itibaren kurucu unsur Hitit hanedanı siyasi ve ekonomik gerekçelerle farklı coğrafi bölgelere ve kentlere ilgi duymuşlardır. Düzenlenen askeri seferlerin ardından ele geçirilen bölge yahut kente yönetici olarak, bir hanedan üyesi yahut eski idarecisi bağıllık yemini ettirilerek vassallık statüsü ile taht yetkileri geri verilmiştir. Burada vurgulamak istediğimiz Hititler ele geçirdikleri pek çok coğrafi saha yahut kenti iskan etmemişlerdir. Diğer bir deyişle ele geçirilen kentlere Hititler göç ettirilmemiştir. Buna mukabil yağma seferleri ile ele geçirilen kentin veya bölgenin bir kısım halkı NAM.RA olarak Hattuša'ya getirildiği bilinmektedir⁵⁵⁰. Tüm bu sebeplerden dolayı Hitit merkezine uzak yerlerde Hitit Medeniyetine ait arkeolojik mazleme sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte Hititlere atfedilen, Luwi kültür sahası içinde yer alan kaya anıtlarının bölgedeki vassal krallar tarafından inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu anıtlara Konya Hatıp'taki Kurunta ile İzmir'de Karabel ve Kayseri'de İmamkulu anıtları örnek olarak gösterilebilir.

IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenen Šaušgamuwa Antlaşması'nda Aḫḫiyawa Ülkesi anılmaktadır.

figürin (Canby 1969, Pl. 39) ve Lindos (Rodos)'da (Canby 1969, Pl. 41b) bulunmuş figürinler Hitit etkilidir. Ayrıca bkz. Cline 1991a, 133 vd.

⁵⁵⁰ KBo III 4 (CTH 61.I.A) Öy. II 41-45.

KUB XXIII 1 Ay. IV⁵⁵¹

14 Senin bir tüccarın Asur Ülkesi içine

15 gitmesin. Onun bir tüccarının

16 senin ülkende bulunmasına izin verme!

17 O, senin ülkeneye içeriye giremesin.

18 Eğer o, senin ülkeneye gelirse, O'nu yakala ve majesteme gönder! Bu mesele
ta[nrı yemini altında olsun.]

19 Majestem, Asur Ülkesi kralına düşmanca bir tavır içine girdiğimde sen
aynı şekilde hazırladığın ordu ve arabalı birlikleri majestemin

20 bulunduğu yere getireceksin! Nasıl Majestem hızlı ve etkili savaş gücüne
sahipse, sen (de) aynı şekilde

21 hızlı ve etkili savaş gücüne sahip ol! Sadık bir şekilde ordu ve arabalı
birlikleri

22 bulduğum yere getir! Bak işte bu mesele senin için tanrı yemini altında
olsun!

23 Aḫḫiyawa Ülkesi'nin gemisi O'na gitmesin.

⁵⁵¹ (CTH 105.A) Kühne-Otten 1971, 14-17; Taş 2007a, 256-257; 263.

Çivi yazılı metnin gelişinden anlaşıldığı kadıyla 23. Satırda 'O'na' zamiri ile Asur Kralı kast edilmektedir. IV. Tutḫaliya, Amurru kralı Šaušgamuwa'ya açık bir şekilde Aḫḫiyawa Ülkesi'nin hiçbir gemisinin Asur Krallığı ile iletişim kurmasını istememektedir. Diğer bir deyişle IV. Tutḫaliya, Aḫḫiyawa Krallığı'nın ticari faaliyetlerini kısıtlayarak ambargo⁵⁵² uygulamaktadır. IV. Tutḫaliya bu şekilde Yakındoğu'nun iki önemli gücü olan Asur ve Aḫḫiyawa'nın iletişim kurmasını engellemekle birlikte, Aḫḫiyawa Ülkesi'ni levant ticaretinin dışına itmeye yönelik bir hamlede bulunmuştur. KUB XXIII 1 Ay. IV 3'de ise Aḫḫiyawa Ülkesi'nin adı önce yazılmış, sonra silinmiştir.

KUB XXIII 1 Ay. IV⁵⁵³

1 LUGAL^{MEŠ} -*j a-mu ku-i-eš* ^{LÚ}MI-IH-R[U-T]I [

2 LUGAL <KUR>^{URU}Mi-iz-ri-i LUGAL KUR *Ka-ra-an-du-ni-aš*

3 LUGAL KUR *Aš-šur* LUGAL KUR *Aḫ-ḫi-j a-u-u a-iq*

1 Ve benimle eşit olan krallar

2 Mısır «Ülkesi» kralı, Babil Ülkesi kralı,

3 Asur Ülkesi kralı ve (silik kısım "Aḫḫiyawa Ülkesi kralı")

⁵⁵² Cline 1991b, 6 vd.

⁵⁵³ (CTH 105.A) Kühne-Otten 1971, 14-15.

Šauwgamuwa Antlaşması'nda, Aḫḫiyawa'nın adının silinmesi hadisesini T. Bryce, Millawanda'nın Hitit kontrolüne geçmiş olabileceği şeklinde yorumlamaktadır⁵⁵⁴. Bu durumda Aḫḫiyawa Batı Anadolu'daki prenslikleri isyana teşvik edemeyecektir.

Kanaatimizce Šaušgamuwa Antlaşması'nda Aḫḫiyawa Krallığı'nın adının yer alması bile Aḫḫiyawa Krallığının IV. Tutḫaliya döneminde önemli bir güç olarak varolduğunun kanıtı sayılmalıdır. Šaušgamuwa Antlaşması'nda Aḫḫiyawa Krallığı önemli bir güç olarak kabul edildiği içindir ki, antlaşmada Aḫḫiyawa'nın Asur ile ticaretini yasaklayıcı bir hüküm yer almıştır.

IV. Tutḫaliya döneminde 'Batı Anadolu ile İlişkiler' başlığı altında ele almamız gereken çivi yazılı metin Millawata mektubudur⁵⁵⁵. Millawata mektubu bilinmeyen bir Hitit kralı tarafından, bilinmeyen bir alıcıya gönderilmiştir. Mektubunun göndereni de alıcısı da belli değildir. Millawata mektubunun tarihlendirilmesinin kesin olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Bununla birlikte pek çok araştırmacı Millawata mektubunu IV. Tutḫaliya dönemi içerisinde görmek istemektedir. H.G. Güterbock⁵⁵⁶, I. Singer⁵⁵⁷, T. Bryce⁵⁵⁸ ve H.A. Hoffner⁵⁵⁹

⁵⁵⁴ Bryce 1989, 16-17.

⁵⁵⁵ CTH 182.

⁵⁵⁶ Güterbock 1983, 137.

⁵⁵⁷ Singer 1983, 205; 216. I. Singer Millawata mektubunda Awarḫa ve Pina şehirlerinin Emirgazi yazıtlarında geçmesini kanıt göstererek Millawata mektubunu IV. Tutḫaliya dönemine tarihlemiştir. Singer 1983, 216. Ancak belirtmemiz gerekir ki Emirgazi Hiyeroglif Yazıtları'nda Awarḫa ve Pina şehirlerinden bahsedilmez. Yalburt Hiyeroglif Yazıtları'nda Awarḫa ve Pina şehirlerinden

Millawata mektubunu IV. Tuthaliya dönemine tarihlemektedir. IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen Batı Anadolu ile ilgili kayıtların sınırlı olduğu dikkate alındığında, Millawata Mektubu'nun tarihlendirilmesi meselesinin önemi daha iyi anlaşılabacaktır.

KUB XIX 55 + KUB 48.90 Öy. I⁵⁶⁰

1 O'nun majestesi şöyle söyler: oğlum [] oğluma.... söyle,]

2 Ben majeste, (seni?) oğlumu aldım/kabul ettim, bir [] adam, ve sen beni efendin olarak tanıdın.

3 Ben babanın ülkesini sana (geri) verdim. Ama senin baban [] benim topraklarıma göz dikti.

4-6 []-dığında [] ve senin baban [] kentine karşı yürüdüğü zaman. O [] şehrine ele geçirdi []

7 ve O [] Majestem, []

8 sonra, majesteme, çok düşmanlıklar açıldı (savaşlar) başladı ve babanı yendim.

9-10 ama ben, majeste, seni kaldırdım [] Oğlum, ve sana dostça davrandım.

bahsedilmektedir. Emirgazi Hiyeroglif Yazıtları için bkz. "IV. Tuthaliya'nın Kült Reformu" başlığı.

Yalburt Hiyeroglif Yazıtları için bkz. "Lukka Seferi" başlığı.

⁵⁵⁸ Byce 2003b, 80.

⁵⁵⁹ Hoffner 2009, 313 vd.

⁵⁶⁰ (CTH 182) Hoffner 2009, 316 vd.; Sommer 1932, 198 vd.

11 Ayrıca, göklerin güneş tanrısı huzurunda biz bir yemin ettik [

12 Sen majestemi bey olarak kabul ettin.

13 Ben majeste, böylece yeniden denizi sınır yaptım [

14-15 her nasılsa kötü kişiler [] ve ayrıca baban işitti [

16-18 [] hatta gizledi [] Hatti'nin kralından

19 Senin baban [

20-21 Ama şimdi, babana rağmen [] Bana, sen, oğlum (benim) iyiliğimi

korumalısın [

22-23 Sen benim topraklarıma göz dikme⁹ [

24 baban []-dığında [

25 (Senin) baban krallık⁹ için [

26 O []nın⁹ benim sınır bölgeme onların saldırdıklarını işittiğinde

27 o durumda sen yeminini bozmayacaksın.

28 ve baban eskiden bana böyle davranmıştı, sen aynı şekilde davranmamalısın!

29 ve eğer sen [] uzak [

30 Ben majeste, sana destek⁹ vermeyeceğim.

31 Ama babanın bana karşı işlediği kötü herhangi bir [

32 Bu durum büyük (ölüm cezasına çarptırılması gereken) bir suçtur. Utime

ve Atriya şehirleri meselesi [] O değildi. [

33 Ben babana [] Atriya ve Utime meselesi ile ilgili olarak yazdım,

34 ve O, onu (sorunu) çözmedi. Eğer sen onu (sorunu) çözmezsen, sen, oğlum, suç işleyeceksin.

35 O yemin altındadır.

36-38 Ama baban [] bana karşı kötülük [] ^DUD.SIG₅ için kötü olaylar

39 bildikleri []

Ay. I

1' Ama eğer, oğlum, sen "Majesten [] vermedi" dersen

2' Nasıl isyan ettim?" Eğer, benim oğlum Agapuruşiya sorunu ile karşılaşır

3' Ben, majeste, bir yolunu bulup [] kaçak meselesi []

4' Ama bir kaçağın geri dönüşü gerekli değil mi? []

5' Biz (yeminimizi) Fırtına Tanrısı altına koyduk: "Biz kaçağı iyade edeceğiz."

6' Çünkü senin baban [] Tara[] kentinin rahibi []

7' O gönderdi [] sonra []

8' Ben onu ona geri vermedim mi?

9' Eğer Agapuruşiya olsaydı []

10' Piya-maradu [] dığı zaman [] []

11' "Ben gideceğim!" []

12' Agapurişiya []

13' şayet sen, oğlum, bil []

14' Ben onu şöyle haberdar ettim: []

15' Ve ona karşılık olarak [

16' bütün kalbiyle [

17' Agapuruşiya meselesi [

Yaklaşık 13 satır kırıktır.

32' [] ona [

33' Ama O [

34' Ve dahası ordular [] o uzağa gitti.

35' sonra gece O [] aşağı [

36' ve o zaman onun efendisi [] O []-e kaçtı

37' Sonra onlar kendileri için başka birisini efendi yaptılar. Ama ben, Majeste onu tanımadım.

38' Benim Walmu için yaptığım yazı kanunları elinde tutan Kulana-ziti

39' ve o şimdi, (sana) onları getirdi, oğlum, onları incele! Şimdi oğlum,

40' Majestemin iyiliğini sağladığım sürece, Ben Majeste, iyi niyetinize güveneceğim.

41' Wiluša ülkesinde onun krallığını yeniden kurmak için, Walmu üzerinden bana dön, oğlum.

42' O eskiden Wiluša ülkesi kralıydı, şimdi aynı şekilde olsun!

43'-44' O, *kulawani*- eskiden bizim vassalımız olduğu gibi, şimdi *kulawani*- aynı şekilde bizim vassalımız olacaktır.

45'-47' Ben Majeste olarak, ve sen, oğlum Millawanda Ülkesi'nin sınır(larını) tespit et/tayin et, sen [] ihmal etmemelisin. Ben, majeste senin iyiliğine güveneceğim. Ve [] ki ben Millawanda ülkesinin sınır bölgesi ile birlikte vermedim. [

Aşağı Kenar

1 Senin baban [] benim için her zaman talihsizlik diledi,

2 Ve onun Majestem için kötülük dilemesinin başlıca sebebi

2-3 Baban benim topraklarıma sahipliğiyle övündü.

3 ve erkenden o Arinna şehrine sahipliğiyle övündüğünde. o bana (şöyle)

söyledi: [

4 alacağım"

4 Ama baban, Utima ve Atriya şehirlerinin kaçaklarını bana iyade etmediği

zaman, sonra ben [

5 ve ben Kulana-ziti'yi gönderdim.

Sol Kenar

1.kn.1 Sen de [] Avarna ve Pina[?] şehirleri konusunda [] Ben, majestem [

1.kn.2 ben orada [] görmedim topuz ve ok yardımıyla [

1.kn.3 senin iyiliğini isteğin için dikkate alacağım , Ben [] görmedim [

Uzaklara baktım, (söz):

1.kn.3 Avarna ve Pina[?] konusunda sen şöyle söyledin: []

1.kn.4 "Bana Awarna ve Pina kaçaklarını bana ver. Ve Utima ve Atriya şehirlerinin kaçaklarını sana geri vereceğim." Ben Awarna ve Pina'nın kaçaklarını sana verdim, ama sen (kaçakları) bana vermedin. Bu hiç de iyi değil. Ve senin suçun [] suç []

J.D. Hawkins, Bronz Tablet'te geçen Mira kralı Alantalli'nin Tarkašnawa'nın soyundan (babası) olabileceğini iddia etmiştir⁵⁶¹. Millawata mektubunun alıcısının ise Mira Kralı Tarkašnawa olduğunu düşünmektedir⁵⁶².

Wiluša ile yapılan Alakšandu Antlaşması II. Muwatalli dönemine tarihlenmektedir⁵⁶³. III. Hattušili dönemine tarihlenen Tawagalawa mektubuna⁵⁶⁴ göre Wiluša Hitit ve Aḫḫiyawa kralları arasında tartışma konusu bir bölgedir⁵⁶⁵. Söz konusu siyasi gelişim dikkate alındığında Millawata mektubunun söz konusu politik gelişmelerin sonuna IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmesi mümkündür.

Millawata mektubunda geçen Pina ve Awarna şehirleri Yalburt 12. ve 13. blokta da geçmektedir⁵⁶⁶. Yalburt Anıtı'nın IV. Tutḫaliya dönemine tarihlendiğini bu noktada vurgulamak isteriz⁵⁶⁷. Millawata mektubunun, IV. Tutḫaliya dönemi Yalburt hiyeroglif yazıtları ile ilgili bağlantısı dikkate alınarak, yeni veriler tespit edilene kadar IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

⁵⁶¹ Hawkins 1998, 18.

⁵⁶² Hawkins 1998, 19; Bryce 2005, 309.

⁵⁶³ Bryce 1985, 14.

⁵⁶⁴ Tarihleme ve literatür için bkz. Hoffner 2009, 296-297.

⁵⁶⁵ KUB XIV 3 (CTH 181) Ay. IV 7-8. Bryce 1985, 14.

⁵⁶⁶ bkz. Hawkins 1995, 71; Woudhuizen 2004a, 34-35. Ayrıca bkz. "Lukka Seferi" başlığı.

⁵⁶⁷ Hawkins 1992, 261.

T. Bryce, (a) CTH 76 - Alaksandu Antlaşması; (b) CTH 181 - Tawagalawa Mektubu⁵⁶⁸); (c) CTH 191 - Manapa-Tarhunda Mektubu'nu Millawata mektubu ile ilişkili görmektedir⁵⁶⁹.

Millawata mektubunda Hitit kralı baban ile savaştım demektedir. Mektubun ilerleyen kesimlerinde ise oğlum diye hitap etmektedir. Kralın babanla savaştım demesinden ise mektubun alıcısının Hitit henedanına mensup olmadığı, oğlum diye hitap etmesinden ise mektubun alıcısının muhtemelen kız verme usulüyle Hitit hanedanına akrabalık bağı ile bağlandığı düşünülebilir.

Millawata mektubu IV. Tutḫaliya döneminde Hitit Krallığı'nın Batı Anadolu'ya hakim olduğunu ve sınırların Ege Denizi'ne kadar uzanmış olduğuna işaret etmektedir. Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Millawanda şehri de vassal krallık vasıtasıyla Hitit kontrolündedir.

IV. Tutḫaliya döneminde, Hitit Krallığı'nın Millawanda kenti dahil Batı Anadolu'ya hakim oluşu, Šaušgamuwa Antlaşması'nda Ahḫiyawa'ya ambargo olarak nitelendirilebilecek hükmün yer alması ve Lukka seferleri birlikte değerlendirildiğinde, IV. Tutḫaliya'nın Ahḫiyawa'yı doğu Akdeniz ticaretinin dışına itmeye yönelik bir siyaset uyguladığı gerçeği ile açık bir şekilde karşılaşırız. IV. Tutḫaliya'nın politikasının sonucu olarak Ahḫiyawa'nın Doğu Akdeniz'deki ticari faaliyetlerinin büyük bir darbe aldığı anlaşılmaktadır.

⁵⁶⁸ III. Hattušili dönemine tarihlenmektedir. Singer 1983, 210; Klengel 1999, 246; Easton ve diğ. 2002, 99.

⁵⁶⁹ Bryce 1985, 14.

Millawata mektubunun tarihlenmesi açısından bir ipucu da Tawagalawa Mektubu'nda mevcuttur. Tawagalawa mektubu III. Hattuşili dönemine tarihlenmektedir⁵⁷⁰. Ahhiyawa kralı tarafından gönderilen Tawagalawa mektubunda adı geçen Piyamaradu, Millawata mektubunda da anılmaktadır⁵⁷¹. Piyamaradu Lukka adamı olarak tanımlanmıştır. Söz konusu tanımlama Ahhiyawa'nın Anadolu'ya ilgisini yansıtması açısından önemlidir. 'Lukka Seferi' başlığı altında değerlendirdiğimiz üzere IV. Tutḫaliya, doğuda Asur Krallığı ile mücadele ederken batıda Ahhiyawa Krallığı ile mücadele halindedir. J.D. Hawkins'in önerisine katılarak Millawata mektubunun alıcısının Mira Kralı Tarkašnawa⁵⁷² olduğunu düşünmekteyiz. III. Hattuşili dönemine tarihlenen Tawagalawa mektubu Millawata mektubu ve IV. Tutḫaliya'nın Lukka Seferi birlikte değerlendirildiğinde, III. Hattuşili döneminde Batı Anadolu'da zayıflayan Hitit hakimiyetini sağlamak amacıyla IV. Tutḫaliya'nın Lukka'ya sefer düzenlediğini ve Mira kralı Tarkašnawa'ya Millawata mektubunu gönderdiğini düşünmekteyiz.

IV. Tutḫaliya'nın Lukka Seferi ve Millawata mektubundan anlaşıldığı kadarıyla IV. Tutḫaliya Batı ve Güneybatı Anadolu'da kontrolü sağlamıştır. Bununla birlikte Hitit Krallığı'nın yıkılışı perspektifinden baktığımızda ise IV. Tutḫaliya döneminde Ahhiyawa Krallığı'nın Anadolu'ya ilgisinin arttığı sonucunu çıkarabiliriz. IV. Tutḫaliya doğuda Asur, batıda Ahhiyawa ile mücadele ederken 'Tarḫuntašša ile İlişkiler' başlığı altında değerlendirdiğimiz iç sorunlar ile de mücadele etmek zorunda

⁵⁷⁰ Singer 1983, 210; Klengel 1999, 246; Easton ve diğ. 2002, 99; Hoffner 2009, 296-297.

⁵⁷¹ KUB XIV 3 (CTH 181) Öy. 3.

⁵⁷² Hawkins 1998, 19; Bryce 2005, 309.

kalmıştır. Kuşkusuz söz konusu mücadeleler Hitit Krallığı'nın zayıflamasında önemli etkenler olmuştur.

IV.1.2. IV. Tutḫaliya'nın Anadolu Dışındaki Faaliyetleri

IV.1.2.1. Asur Krallığı İle İlişkiler

Asur Krallığı M.Ö. 14. yy.'ın sonu ve M.Ö. 13. yy.'ın ilk yarısında, I. Adad-Nirari ($\pm$ M.Ö. 1307-1275) ve ardılı I. Šalmanaššar ($\pm$ M.Ö. 1274-1245) dönemlerinde Yakındoğu'da askeri ve politik gücünü önemli ölçüde artırmıştır⁵⁷³. I. Šalmanaššar'ın IV. Tutḫaliya ile çağdaş olup olmadığı konusu tartışmalıdır⁵⁷⁴. Ancak I. Šalmanaššar'ın soyundan I. Tukulti-Ninurta (1244-1208⁵⁷⁵) IV. Tutḫaliya'nın çağdaşıdır.

IV. Tutḫaliya'nın Asur kralı I. Tukulti-Ninurta'ya gönderdiği KUB III 74 (CTH 177.1) no.lu metkuptan, IV. Tutḫaliya'nın Asur Krallığı ile ilişkilere barışçıl olarak yaklaştığı anlaşılmaktadır.

⁵⁷³ Munn-Rankin 2006, 274.

⁵⁷⁴ Klengel 1999, 279-280; Taş 2007a, 59, dn. 183.

⁵⁷⁵ Dalley-Teissier 1992, 83.

KUB III 74 Öy.⁵⁷⁶

1-2 Majestem [Ḫatti Ülkesi kralı büyük kra]l Tutḫaliya (kardeşim) [Asur
Ülkesi kralı büyük] kral Tukulti-Ninurta'y[a] [şöyle der:]

3 [S]en Tukult[i-Ninurta

4 be]nim sağlığı (ile ilgili) [sana yazdım

5 bunun hakkında [herha]ngi bir şey [yazmadım

6 Ve [se]n şu şekilde [

7 [] x x x [

IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenen adak metni KBo XXIII 216'da⁵⁷⁷ ise IV. Tutḫaliya'nın gerçekte Asur kralı I. Tukulti-Ninurta'ya karşı üstünlük sağlamayı arzuladığına dair kayıt mevcuttur:

KBo XXXIII 216 Öy.⁵⁷⁸

x+1 [

2' [] -eceğim [] ve] eğer [

⁵⁷⁶ (CTH 177.1) Otten 1959, 65; Taş 2007a, 272-273.

⁵⁷⁷ Metnin tarihlendirilmesi için bkz. de Roos 1989, 42 vd.; Klengel 1999, 284.

⁵⁷⁸ (CTH 590) de Roos 1989, 47.

3' ya o sedirin ya da [

5' Eğer sen, Ninurta, Kumarbi (ve) [

6' bana verecek (ve) Asur kralını ye[ne]ceğim.

7' 3 stel dikeceğim [ve her birine]

8' Tanrı (için) 1 sığır ve 8 koyun vereceğim [(ve) festivaller

9' kutlayacağım ve [

10' ve² Arinna'nın Güneş Tanrıçası [

11' "iç kısım"ın [

12' "iç kısım"ın [

13' (şehrinin) bir kehaneti için [

14' şöyle [

I. Tukulti-Ninurta'nın yıllıklarında saltanatının erken dönemlerinde Hitit Krallığı kontrolündeki Suriye'ye seferler düzenleyerek 28.800 Hititliyi sürgün ettiğine dair kayıtlar mevcuttur.

RIMA I, 272

27 Hükümdarlığımın başında

28 (Hükümlerlik yıllarımda) Suriye'den 28.800 Hititliyi

29 Fırat'ın ötesinden

30 Kendi ÷lkeme göt÷rd÷m.

31 Paphu ÷lkesi'ni, Uqumanu ÷lkesi'ni Šarnida ve

32 Mehru ÷lkelerine kadar ele geçirdim.

33 Onların dağlarının ürünlerinden ve ÷lkelerinden

34 yıllık vergi aldım. Katmuhi ÷lkesi

35 Buššu, Alzu, Madanu, Niħanu

36 Alaia, Tepurzu, Purulumzu

37 Geniş Šubaru ÷lkesinin tüm÷.

38-39 Onların krallarını ayaklarımın altına aldım ve köleliğı kabul ettirdim.

RIMA I, 275-276

23 Hükümdarlığımın başında 28.800 Hititliyi

24 Fırat'ın ötesinden

25 Kendi ÷lkeme göt÷rd÷m. Qutu ÷lkesi ve Uqumanu ÷lkesi

26 Mehru ÷lkesi Elħunia ve Šarnida ÷lkeleri.

27 Savaşta Paphu'nun büyük ordusunu yendim.

28 Katmuħu ÷lkesi, Alzu ÷lkesi,

29 Madanu ÷lkesi, Niħanu ÷lkesi, Alaia ÷lkesi, Tepurzu ÷lkesi

30 Purulumzu ÷lkesi ve tüm büyük Šubaru ÷lkesi'nin efendisi oldum.

31 Nairi ÷lkesi'nin sarı dağlarını

32 bir sicim gibi kestim. Onların ordularını ve krallarını

33 ayaklarımın altına aldım.

I. Tukulti-Ninurta'nın yıllıklarında geçen 28.800 rakamının abartılı olduğu düşünülmektedir⁵⁷⁹. Söz konusu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Tukulti-Ninurta Suriye'ye yönelik seferler düzenlemiştir. Bu dönemde K. Suriye'nin Hitit Krallığı kontrolünde olduğu dikkate alındığında, I. Tukulti-Ninurta'nın seferlerinin Hitit Krallığı'na yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Şubarü Ülkesi'nin zengin bakır yataklarına sahip olduğu, I. Tutkulti-Ninurta'nın seferlerinin ekonomik amaçlar taşıdığı fikri ifade edilmiştir⁵⁸⁰.

Kuşkusuz gerginleşen ilişkiler kaşısında IV. Tutḫaliya kayıtsız kalmamıştır. IV. Tutḫaliya'nın Asur Krallığı'na karşı olası bir savaş için hazırlık yapıp yapmadığına dair çivi yazılı kayıtları incelediğimizde, Amurru Kralı Šaušgamuwa ile yapılan antlaşmada Asur Krallığı'nın ticari faaliyetlerini kısıtlayıcı, ambargo olarak niteleyebileceğimiz, bir madde yer almaktadır:

KUB XXIII 1 (VAT 7421) + Ay. IV⁵⁸¹

12 Asur Ülkesi kralı nasıl Majesteme düşmansa,

13 o senin de aynı şekilde düşmanın olsun!

14 Senin ülkenden bir tüccar Asur Ülkesi'ne

15 gitmesin. O'nun tüccarını

⁵⁷⁹ Singer 1985, 104.

⁵⁸⁰ Singer 1985, 104-105.

⁵⁸¹ (CTH 105.A) Kühne-Otten 1971, 14-17.

16 senin ÷lkene gelmesine izin verme!

17 O, senin ÷lkene içeriye girmesin.

18 Fakat eğer o senin ÷lkene gelirse onu yakala, O'nu majesteme gönder. Bu mesele [tanrı yemini alt]ın[a konsun!]

Asur Krallığı'nın askeri seferlerinin Hitit Krallığı ile savaşıa dönüştüğüne dair kayıt RS 34.165⁵⁸² no.lu mektuptur. Mektubun göndericisinin ve alıcısının olduğı kısımlar kırıktır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bir Asur kralından Ugarit kralına gönderilmiştir. I. Singer, mektubun I. Tukulti-Ninurta tarafından son Ugarit krallarından Ibiranu'ya gönderilmiş olabileceğini düşünmektedir⁵⁸³. Asur kralı, IV. Tutḫaliya'ya karşı kazandığı zaferi anlatmaktadır. RS 34.165'ten anlaşıldığı kadarıyla IV. Tutḫaliya ile I. Tukulti-Ninurta'nın kontrolündeki Hitit ve Asur kuvvetleri arasında Niḫriya'da bir savaş cereyan etmiştir. Savaş⁵⁸⁴ Hitit mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır⁵⁸⁵.

Niḫriya, Habur ve Baliḫ'in yukarı mecrasında aranmaktadır⁵⁸⁶. Niḫriya, KBo IV 14 (CTH 123) no.lu antlaşma metninde geçmektedir⁵⁸⁷. KBo IV 14 no.lu antlaşma bilinmeyen bir Hitit kralı ile bilinmeyen bir kral arasında yapılmıştır.

⁵⁸² Ugaritica VII, PLANCHE XLIV-XLV. Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Dietrich 2003, 112-117; Taş 2007a, 256; -263.

⁵⁸³ Singer 1985, 100.

⁵⁸⁴ M.Ö. 1234-33. Singer 1987, 414.

⁵⁸⁵ Singer 2000, 22.

⁵⁸⁶ Singer 1985, 106.

7-8 Böylece, (o) benim için durum kritiklik olduğunda, her hangi bir şekilde benden uzaktaydı, benim yanımda değildi.

9 Nihriya'dan yalnız gelmedim mi?

10 Sonra düşman Hurri ülkelerini yeniden işgal ettiği zaman

11 Alatarma şehrinde yalnız kalmadım mı?....

Kral kendisi için önemli bir anda vassalının(?) yanında olmadığı bilgisini vermektedir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla Nihriya'daki mücadele aynı kral (IV. Tutḫaliya(?)) döneminde uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. 'Hurri ülkeleri' tanımı ile Nihriya'daki mücadelenin ikinci kez gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu sırada ise kralın Alatarma şehrindedir. Alatarma Şehri'nin, Köylütolu Hiyeroglifli Taş Blok⁵⁸⁹ üzerindeki yazıtta geçtiği düşünülmektedir. J.D. Hawkins, yazıttaki taṣ-tara/i-ma(URBS) kelimesini Alatarma şeklinde tercüme etmektedir⁵⁹⁰. J.D. Hawkins'in önerdiği üzere Alatarma okunuşu kabul edildiği vakit, Nihriya'da düşman saldırısı gerçekleştiğinde kralın Köylütolu (Konya) yakınlarında bulunduğu sonucu

⁵⁸⁷ KBo IV 14 Kol. II 9; Kol. III 35.

⁵⁸⁸ (CTH 123) Stefanini 1965, 40; Otten 1963, 5.

⁵⁸⁹ Konya ili Kadınhanı ilçesine yaklaşık 9 km. uzaklıkta Köylütolu Köyü sınırları içerisinde keşfedilmiş hiyeroglifli taş blok. bkz. 'IV. Tutḫaliya Dönemine Tarihlenen Kaya Anıtları' başlığı.

⁵⁹⁰ Hawkins 2006, 62. Ayrıca bkz. del Monte-Tischler 1978, 6-7.

çıkılmaktadır. Metinden anlaşıldığı kadarıyla saldırı gerçekleştiği sırada kral Niḥriya'dan uzak bir şehirde bulunmaktadır.

KBo IV 14 Kol. II⁵⁹¹

57-61 Şayet Kral hastalanırsa veya şayet kral uzak diyarlara gitmek zorunda kalırsa, şayet herhangi bir şekilde bir felaket dönemi olursa: sen ihanet etmeye (=düşmanın tarafına geçmeye) çalışma!, ne bir kenara çekil!, ne de bir kenara çekilerek (kalarak) aşağılık yapma!

62 Ülkelerde (durum) kötüleştiğinde: şayet benden bir ülke

63-65 ayrılırsa, sen ihanet etmeye çalışma!, (ne) bir kenara çekil, (ne de) bir kenara çekilerek (kalarak) aşağılık yapma. Kralla birlikte (/kralın yanında) öl!

66 Şimdi, düşmanım olan kibirli (/kendini beğenmiş) Asurlu adamlar

67 uzun yıllardan beri ve bana karşı yükseldiler.

68 Şayet benim üzerine silahla gelirlerse ve şayet

69 ülkeye girerlerse, sen böyle bir

70-71 durumda sen ihanet etmeye çalışma, ne bir kenara çekil, ne de bir kenara çekilerek (kalarak) aşağılık yapma.

72 [Kral] ile öl! [Zaten] yemin altındasın.

⁵⁹¹ (CTH 123) Stefanini 1965, 42-43.

73 Şayet benden herhangi bir ülke ayrılırsa,

74 veya şayet bazı beyler beni terkederlerse,

75 sen de onlar ile birleşeceksin! ve şöyle diyeceksin: "Beni zorladılar!"?

Bunu yapma!

77 [Zaten] yemin altındasın.

Metnin devamında düşman olarak tanımlanan Asurlular, kralın tanımıyla sürekli olarak Hitit Krallığı aleyhine olmak üzere güçlendikleri yazılıdır. Kral bu düşman karşısında vassalından beklentilerini sıralamakta ve bağlılığını istemektedir.

Antlaşma metnini çok sayıda araştırmacı II. Şuppiluliuma dönemine atfetmektedir⁵⁹². P. Meriggi, KBo IV 14'ü II. Şuppiluliuma döneminin de ilerisine tarihlemektedir. Metnin yazarının II. Şuppiluliuma'nın oğlu olduğunu düşünmektedir⁵⁹³. I. Singer, metni IV. Tutḫaliya dönemi ile yakın ilişkisini gözeterek IV. Tutḫaliya dönemine tarihlemiştir⁵⁹⁴. Metnin tarihlendilmesi konusunda I. Singer'in tespitine katıldığımızı belirtmek isteriz. KBo IV 14'te iki ayrı savaşın yapıldığına dair ipucu mevcuttur. Anlaşıldığı üzere iki savaş da aynı kral (IV. Tutḫaliya(?)) döneminde yapılmıştır.

I. Tukulti-Ninurta'nın Suriye seferleri ve Nihriya Savaşı birlikte değerlendirildiğinde, RS 34.165 no.lu mektubun I. Tukulti-Ninurta tarafından Ugarit kralına Asur Krallığı'nın propagandasını yapmak amacıyla gönderildiği şeklinde

⁵⁹² Laroche 1953, 7. Literatür için bkz. Taş 2007a, 100, dn. 328.

⁵⁹³ Meriggi 1962, 90.

⁵⁹⁴ Singer 1985, 109 vd.; Singer 1987, 414.

yorumlanabilir. Savaşın meydana geldiği Niḥriya ise M.Ö. II. bin yılın başından itibaren maden ticaretiyle tanınmış önemli bir ticari merkezdir⁵⁹⁵. Bu noktada I. Tukulti-Ninurta'nın Yukarı Fırat havzası, Suriye seferleri ve Niḥriya'yı ele geçirmesini birlikte değerlendirdiğimizde: Büyük Şubarü Ülkesi zengin bakır yataklarına (Ergani) sahiptir. Niḥriya ise Eski Asur döneminden itibaren maden ticaretinin gerçekleştiği bir merkezdir. I. Tutkulti-Ninurta RS 34.165 no.lu mektubu levant ticaretinde önemli bir konumdaki Ugarit kralına propaganda amaçlı göndermiştir. I. Tukulti-Ninurta'nın bu askeri-siyasi hamleleri birlikte değerlendirildiğinde Asur seferlerinin Yukarı Fırat, K. Suriye'deki doğal zenginlikleri ve ticareti kontrol etmek amacını güttüğü anlaşılmaktadır.

IV.1.2.2. Suriye İle İlişkiler

Hitit Krallığı IV. Tuthaliya döneminde, Suriye'nin kontrolünü Kargamış, Ugarit ve Amurru vassal krallıkları vasıtasıyla sağlamıştır. IV. Tuthaliya döneminde Suriye başlığı altında inceleyeceğimiz tarihi hadiseler Hitit Krallığı'nın son dönemlerini daha iyi anlayabilmemiz açısından önemlidir.

I. Šuppiluliuma'nın Mitanni Krallığı'na karşı denge unsuru olarak kullanmak amacı oğlu Šarri-Kušuḥ (/Piyašili)'u bir antlaşma⁵⁹⁶ ile Kargamış Krallığı tahtına atadığı bilinmektedir⁵⁹⁷. K. Suriye'de ve civarında meydana gelen siyasi gelişmeler

⁵⁹⁵ Singer 1985, 105.

⁵⁹⁶ CTH 50.

⁵⁹⁷ Taş 2007a, 113.

Kargamış Krallığı'nın öneminin sürekli olarak artmasına neden olmuştur. Bu durumun sonucudur ki II. Murşili döneminde Kargamış kralı Šarri-Kušuh'a *tuhkanti* ünvanı verilmiştir⁵⁹⁸. Yukarıda bahsettiğimiz üzere I. Adad-Nirari'den itibaren Asur Krallığı'nın askeri ve siyasi gücünü sürekli olarak artırmıştır. I. Tukulti-Ninurta döneminde ise Asur Krallığı Hitit topraklarını hedef alarak K. Suriye'ye seferler düzenlemiş, Niğriya'da Asur ve Hitit ilişkileri savaşa dönmüştür. Tüm bu gelişmeler Kargamış Krallığı'nın stratejik önemini artırdığına işaret etmektedir.

IV. Tutḫaliya'nın iktidarının başında Kargamış tahtında Ini-Tešup oturmaktadır⁵⁹⁹. Çok sayıda çivi yazılı belgeden⁶⁰⁰ anlaşıldığı üzere IV. Tutḫaliya döneminde Kargamış Krallığı önemli bir politik güç haline gelerek K. Suriye'yi kontrol etmiştir⁶⁰¹. Zira RS 18.06 + 17.365 Öy. 20-21'de⁶⁰² Hitit ve Kargamış kralları 'büyük krallar' olarak adlandırılmıştır. Elimizdeki veriler IV. Tutḫaliya'nın Asur Krallığı'na karşı Kargamış Krallığı'nı tampon devlet olarak kullandığına işaret etmektedir.

Bronz Tablet'ten anlaşıldığı kadarıyla IV. Tutḫaliya'nın iktidarının başında Amurru Kralı Bentešina'dır⁶⁰³. Bentešina'nın ne kadar süre iktidarda kadığını kesin olarak bilemiyoruz. IV. Tutḫaliya, Hitit vassalı Amurru Kralı Šaušgamuwa ile bir

⁵⁹⁸ KBo I 28 (CTH 57).

⁵⁹⁹ Hawkins 1980, 431; d'Alfonso 1999, 319, Tabelle 1.

⁶⁰⁰ Taş 2007a, 119-120, dn. 418-419.

⁶⁰¹ Klengel 1999, 291; Taş 2007a, 118 vd.

⁶⁰² Nougayrol 1956, 137-138.

⁶⁰³ Bo 86/299 Kol. IV 36.

antlaşma yapmıştır. IV. Tutḫaliya antlaşma tabletinin ön yüzünde, Šaušgamuwa'yı damat yaparak Amurru kralı yaptığını hatırlatmakta sonra Hitit vassalı olarak Amurru Krallığı tarihini kısaca özetlemektedir⁶⁰⁴. Ayrıca Šaušgamuwa'nın bir vassal olarak Hitit Krallığı'na karşı sorumlulukları vurgulanmıştır⁶⁰⁵. Antlaşma tabletinin arka yüzünde ise IV. Tutḫaliya, kendi dönemi ile ilgili direktiflerini sıralamaktadır. Buna göre IV. Tutḫaliya, Mısır, Babil, Asur ve Aḫḫiyawa⁶⁰⁶ krallarını kendisine eşit olduğunu belirtmektedir⁶⁰⁷. IV. Tutḫaliya, vassalı Šaušgamuwa'ya Aḫḫiyawa ile Asur Ülkesi arasında gerçekleşebilecek ticari ilişkilere engel olması ve Asur tüccarlarını Amurru Ülkesi'ne sokmaması konusunda talimat vermektedir⁶⁰⁸.

IV. Tutḫaliya, Šaušgamuwa ile akrabalık ilişkisi kurup onu kral olarak atamış ve bir antlaşma ile Amurru Krallığı'nın Hitit Krallığı'na bağlılığını sağlama almıştır. Böylece IV. Tutḫaliya döneminde Amurru Krallığı ile ilişkilerin mahiyeti değişmiştir. Amurru Krallığı Hitit-Mısır ilişkilerinin odak noktası olmaktan çıkarak, güçlenen Asur Krallığı'nda karşı bir denge unsuru olarak kullanılmıştır.

Šaušgamuwa Antlaşması'ndan anlaşıldığı kadarıyla Babil Krallığı, antlaşmanın yapıldığı sırada hala ayaktadır⁶⁰⁹. Zira IV. Tutḫaliya'nın çağdaşı I.

⁶⁰⁴ KUB XXIII 1 (VAT 7421) + Öy. I 1-48. Kühne-Otten 1971, 6-9.

⁶⁰⁵ KUB XXIII 1 (VAT 7421) + Öy. II 1-48. Kühne-Otten 1971, 8-13.

⁶⁰⁶ Aḫḫiyawa Krallığı'nın adı yazılmış fakat daha sonra kazanmıştır. KUB XXIII 1 (VAT 7421) + Ay. IV. 3. Kühne-Otten 1971, 14-15.

⁶⁰⁷ KUB XXIII 1 (VAT 7421) + Ay. IV. 3. Kühne-Otten 1971, 14-15.

⁶⁰⁸ KUB XXIII 1 (VAT 7421) + Ay. IV. 1-26. Kühne-Otten 1971, 14-17.

⁶⁰⁹ KUB XXIII 1 (7421) + Ay. IV 2. Kühne-Otten 1971, 14-15.

Tukulti-Ninurta, yıllıklarında Babil kralı Kaštiliyaş'ı mağlup ederek O'nu ve ülkesini ele geçirdiğini bildirmektedir⁶¹⁰.

IV. Tuthaliya'nın saltanatının erken dönemlerinde, Ugarit tahtında hak iddia eden 3 kardeşin mücadelesi mevcuttur. IV. Tuthaliya⁶¹¹ ve Kargamış Kralı Ini-Tešup'un⁶¹² direktifleri ile II. Ammištamru Ugarit Krallığı'na atanmıştır. Asur Krallığı'nın gücünü artırdığı bir dönemde kuşkusuz Ugarit Krallığı'nın istikrarı Hitit Krallığı'nın Suriye'deki çıkarları açısından önem arz etmekteydi. Politik açıdan bakıldığında IV. Tuthaliya'nın Ugarit'in kontrolünü sağlamak açısından Kargamış Krallığı ile birlikte Ugarit'te meydana gelen gelişmelere doğrudan müdahaleler edilmiştir⁶¹³. Ayrıca Ugarit'e çeşitli askeri ayrıcalıklar verilmiştir. RS. 17.59 no.lu belgede Asur Krallığı ile mücadele sona erinceye kadar Ugarit'ten asker istenmeyeceği garanti edilmektedir⁶¹⁴.

II. Ammištamru'dan sonra Ugarit tahtında oğlu Ibiranu çıkmıştır. Ibiranu'nun iktidarının başında Hitit Krallığı'na bağlılıkta istekli olmadığı anlaşılmaktadır. mâr

⁶¹⁰ A.0.78.24. 34-40, RIMA I, 276.

⁶¹¹ RS 17.35 (CTH 215). Nougayrol 1956, 123; Taş 2007a, 307-308.

⁶¹² RS 17.352 (CTH 212.152) Nougayrol 1956, 121-122.

⁶¹³ II. Ammištamru'nun boşanma davası konusunda IV. Tuthaliya ve Kargamış Kralı Ini-Tešup'un izlediği politika hakkında bkz. Taş 2007a, 170 vd.

⁶¹⁴ RS 17.59 (CTH 108). Nougayrol 1956, 150-151; Taş 2007a, 332-333. H. Klengel, çatışmaların Mukış Krallığı'nda meydana gelen isyan hareketleri ile ilişkili olabileceği ifade edilmiştir. Klengel 1992, 140-141. Kanaatimizce RS 17.59, Niḫriya Savaşı'nın hemen öncesine tarihlenmelidir.

şarri Pihawalwi, Ibiranu'yu IV. Tutḫaliya'ya neden hediyeler ve elçi göndermediği konusunda uyarmaktadır⁶¹⁵.

Asur Krallığı M.Ö. 13. yy.'ın ilk yarısında siyasi ve askeri gücünü artırarak K. Suriye'nin kontrolünü sağlamak amacıyla Hitit Krallığı'na karşı IV. Tutḫaliya döneminde mücadeleye girişmiştir. Niḫriya'da mücadelenin savaşa dönüşmüştür. IV. Tutḫaliya, Asur Krallığı'na karşı denge unsuru olarak kullanmak amacıyla Kargamiş Krallığı'nı büyük kral olarak tanıdığı anlaşılmaktadır. K. Suriye ve Doğu Akdeniz limanı Ugarit'in Kargamiş'in kontrolüne bırakılmıştır. Ayrıca Ugarit Krallığı'ndan asker istenmeyeceği belirtilmiş ve yoğun mektuplaşmalar ile Hitit Krallığı'nın kontrolünden çıkmaması sağlanmıştır. II. Šuppiluliuma döneminde Asur tehditi ile ilgili günümüzde herhangi bir kayıt mevcut değildir. Bu durum IV. Tutḫaliya'nın Asur Krallığı'na karşı başarılı bir siyaset izlediğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Kargamiş'in büyük krallığının tanınmış olması, yukarıda değindiğimiz üzere Tarḫuntašša ile yapılan antlaşma ile birlikte değerlendirildiğinde Hitit Krallığı'nın IV. Tutḫaliya döneminde 3 parçaya ayrılmakta olduğu noktasına işaret etmektedir.

IV.1.2.3. Alašiya'nın Fethi

II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen KBo XII 38'de⁶¹⁶ geçen 'yine/yeniden' ifadesi, IV. Tutḫaliya'nın Alašia'yı ele geçirdiği şeklinde yorumlanmıştır⁶¹⁷.

⁶¹⁵ RS 17.247 (CTH 110), Nougayrol 1956, 191.

⁶¹⁶ Heinhold-Krahmer ve diğ. 1979, 73; Klengel 1999, 302.

⁶¹⁷ Güterbock 1967, 75; Knapp 1980, 45.

KBo XII 38 Öy. I⁶¹⁸

7' [götür]düm. Böylece Alaşıya memleketini yine

8' [] teb'a yaptım. Vergiye bağladım. Ona vergi olarak

9' [bun]u bağladım.

Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'deki stratejik konumu göz önüne alındığında, IV. Tuthaliya döneminde Hitit Krallığı'na aidiyeti konusu dönem tarihi açısından oldukça önemlidir.

III. Hattuşili'nin otobiyografisinde, Alaşıya (Kıbrıs)'ya yapılan sürgünlerden bahsedilmektedir⁶¹⁹. Söz konusu kayıt III. Hattuşili döneminde Kıbrıs'ın Hitit kontrolü altında olduğuna işaret etmektedir. H. Klengel, IV. Tuthaliya döneminde Alaşıya'nın ele geçirildiğini düşünmektedir⁶²⁰. Bununla birlikte Alaşıya'nın ele geçirilmesi ile ilgili olarak IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen herhangi bir kayıt mevcut değildir. IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen RS 17.352 no.lu belgeden⁶²¹ anlaşıldığı kadarıyla Alaşıya Hitit Krallığı kontrolündedir.

⁶¹⁸ (CTH 121) Güterbock 1967, 76-78; Otten 1963, 16.

⁶¹⁹ CTH 81 Kol. III 28. Otten 1981, 18.

⁶²⁰ Klengel 1999, 292.

⁶²¹ Tarihleme için bkz. Klengel 1999, 277-278.

RS 17.352⁶²²

10-11 Onlar her şeyi Alaşıya'ya (götürdüler.)

Yukarıda Lukka Seferi ve Batı Anadolu ile ilişkiler başlıkları altında tartıştığımız üzere, IV. Tutḫaliya döneminde Batı Anadolu'da Aḫḫiyawa ile siyasi problemler yaşanmıştır. Eldeki ipuçları IV. Tutḫaliya döneminde Alaşıya'nın Hitit kontrolünde olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte IV. Tutḫaliya döneminde Alaşıya'da düşman tehditi olduğuna ve bir sefer düzenlendiğine dair herhangi bir ipucuna sahip olmadığımızı belirtmek isteriz.

IV.1.3. IV. Tutḫaliya'nın Talimatları

CTH 255, IV. Tutḫaliya'nın prens ve yöneticilere talimatlarını içermektedir⁶²³. Söz konusu talimatlar CTH 255.2 (SAG 1) ve CTH 255.1 (SAG 2)'den oluşmaktadır. IV. Tutḫaliya SAG 1'de yerel idarecilere⁶²⁴; SAG 2'de ise asillere, prenslere ve yerel idarecilere hitap etmektedir.

⁶²² (CTH 212.152) Nougayrol 1956, 121-122; Taş 2007a, 311-312.

⁶²³ Klengel 1999, 282-283.

⁶²⁴ KUB XXVII I Kol. IV 54-56.

IV. Tutḫaliya, KUB XXVI 1 (CTH 255.2.A) Kol. IV 55'te Ušša şehri idarecilerine hitap edilmektedir. Ušša şehri güney Anadolu'da Karahöyükte aranmıştır⁶²⁵. Bronz Tabletteki bilgilere göre Ušša kentinin Tarḫuntašša ve Ḫulaya Nehri Ülkesi sınırında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Tarḫuntašša sınırları içerisine dahil edilmiştir⁶²⁶.

IV. Tutḫaliya'nın kendisinden önceki Hitit yönetim anlayışını döneminin gereksinimleri doğrultusunda düzenlediği görüşü ifade edilmiştir⁶²⁷.

KUB XXVI 1 Kol. I⁶²⁸

17 ve eğer herhangi bir şekilde(?) Majesteme karşı bir kötülük olursa

18 - Majestemin birçok biraderleri (vardır.) -

19 ve onlar bu konuda: onlar birine gider

20 ötekine giderse

21 ve şu şekilde konuşursa: "başka kimi

22 biz (hükümdar olarak) kabul edebiliriz? Bizim (için)

23 hiçbir şekilde beyimizin oğlu" - bu mesele

24 olmamalı. Aynı şekilde(?) koru!

25 sadece Majestenin neslini. Başka kimseye gitme.

⁶²⁵ del Monte 1992, 181.

⁶²⁶ Bo 86/299 Kol. I 29-42.

⁶²⁷ Daddi 2006, 119.

⁶²⁸ (CTH 255.2.A) von Schuler 1967, 9.

26 Majestemi ve majestenin neslini [kor]u!

KUB XXVI 1 no.lu metinde IV. Tutḫaliya çok sayıdaki erkek kardeşinin varlığını bildirmektedir. Kuşkusuz sözkonusu kardeşler tuḫkanti/veliaht, prens sıfatıyla Hitit tahtına çıkma hakkında sahiptirler. IV. Tutḫaliya, kardeşlerinin kendisine karşı kullanılmasından, Ḫattuša'da taht mücadelesinin çıkmasından endişe etmektedir. IV. Tutḫaliya entrikalara karşı olmak üzere kendisine ve nesline itaat edilmesini istemektedir. Aynı şekilde SAG 2'de uyarılar mevcuttur.

KUB XXVI 12 Kol. IV⁶²⁹

5 Ya da (eğer) kral hakkında bir arkadaş başka bir arkadaşla kötü bir şeyler

yaparsa

6 duyduğunu gizlerse

7 O onu krala söylemezse; ve kral

8 birisine söz söylerse, o kralın sözlerini çarpıtırsa

Yukarıda değindiğimiz üzere IV. Tutḫaliya iktidarının başında bir iç sorun olan Tarḫuntašša, doğuda Asur tehlikesi ve batıda Lukka ve Aḫḫiyawa sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Kuşkusuz iktidarının erken dönemlerine krallığın karşı karşıya kaldığı büyük tehditler karşısında krala bağlılığın hayati önem taşıdığının farkındaydı. Ušša şehrinin Tarḫuntašša'nın kuzeybatısında yer aldığı dikkate

⁶²⁹ (CTH 255.1.A) von Schuler 1967, 27.

alındığında, IV. Tutḫaliya'nın Lukka seferi öncesinde talimatlarını yazdırdığı düşünülebilir. Tutḫaliya'nın karşı karşıya kaldığı manzara, krallığa bağlılığın önemini vurgulamak üzere direktiflerini yazdırmasına neden olmuştur.

IV.1.4. IV. Tutḫaliya'nın Kült Reformu

IV. Tutḫaliya döneminde kült uygulamalarının yeniden gözden geçirildiği pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir⁶³⁰. Gerçekleştirdiği yenilikler 'Kült Reformu'⁶³¹ yahut kült organizasyonunun yeniden gözden geçirilmesi⁶³² olarak adlandırılmaktadır. Bu noktada imparatorluğun erken dönemlerine ait, kült metinleri ile festival metinlerinin gözden geçirilerek yeni kopyalarının hazırlandığı düşüncesi ifade edilmiştir⁶³³.

CTH 501-530 katalog numaraları altında toplanmış kült envanter metinlerinin büyük çoğunluğunun M.Ö. 13. yy.'a ait olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte M.Ö. 13. yy.'a tarihlenen kült envanter metinlerin III. Hattuşili ve sonrası döneme tarihlendirildiği belirtilmiştir⁶³⁴. Ayrıca ilkbahar ve sonbahar festivalleri IV. Tutḫaliya'nın kült reformu ile ilişkili görülmüştür⁶³⁵.

⁶³⁰ Goetze 1957, 169; Mellaart 1974, 514; Hazenbos 2003, 11 vd.; 142; 209 vd.; Collins 2006, 39; Hawkins 2006, 50; van den Hout 2006, 88.

⁶³¹ Kohlmeyer 1995, 2650. McMahon 1991, 34.

⁶³² Goetze 1957, 169; Hazenbos 2003, 3; Collins 2006, 39; Hawkins 2006, 50; van den Hout 2006, 88.

⁶³³ McMahon 1989, 71; McMahon 1991, 82.

⁶³⁴ Hazenbos 2003, 1-2; van den Hout 2006, 88 vd.

Çivi yazılı metinler üzerine yapılan araştırmalarla, IV. Tutḫaliya'nın kendi döneminde, Hitit dinini gözden geçirek çağına uygun bir şekilde düzenlemelere gittiği anlaşılmaktadır. Söz konusu dini düzenlemelerin arkelolojik kanıtlarını başta başkent Hattuša'da görmekteyiz. Boğazkale Yukarı Şehir'de imparatorluğun geç evresinde (M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısında), erken dönemlerde iskan edilen aşağı şehirden farklı olarak dini amaçlarla tapınaklar inşaa edilmiştir⁶³⁶. Bu bağlamda Boğazkale Yukarı Şehir'in, IV. Tutḫaliya'nın girişimleriyle tapınaklar bölgesi haline getirilmeye çalışıldığı fikri ifade edilmiştir⁶³⁷. Bununla birlikte Yukarı Şehir'de yer alan Aslanlı, Sfenksli, Kral kapılarında gösterişli kabartmaların varlığı söz konusu kapıların ritüel amaçlarla da kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir⁶³⁸.

Yazılıkaya A ve B⁶³⁹ galerileri genel bir kabulle IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmektedir⁶⁴⁰. A galerisinde No. 64'de Tutḫaliya dağlar üzerinde tasvir

⁶³⁵ Hazenbos 167, 167-172; Collins 2006, 39. G. McMahon, Bütün Koruyucu Tanrılar için düzenlenen festivalleri (çivi yazılı metinlerin numaraları için bkz. Mahon 1991, 85), IV. Tutḫaliya'nın iktidarının geç dönemlerine tarihlemiştir. McMahon 1991, 211.

⁶³⁶ Neve 1992b, 112.

⁶³⁷ Şehir kapılarının hangi kral zamanında inşa edildiğini kesin olarak tespit etmek güçtür. Neve 1985, 160.

⁶³⁸ Neve 1992b, 112.

⁶³⁹ B galerisinin II. Šuppiluliuma tarafından babası IV. Tutḫaliya'nın 'ölü kültü' ile ilgili olarak yeniden düzenlendiği iddia edilmiştir. Darga 1990, 159. Bittel at. al. 1975, 256. Yazılıkaya B galerisinde, galerinin dip kısmında yer alan isim kartuşunun III. Tutḫaliya'ya ait olduğu iddia edilmiştir. Beran 1962, 151, Abb. 9.

⁶⁴⁰ van den Hout 2002, 79.

edilmiştir⁶⁴¹. B galerisinde ise Tutḫaliya NERGAL ile birlikte tasvir edilmiştir. Yazılıkaya'da A ve B galerilerinde IV. Tutḫaliya'nın hiyeroglif ile yazılmış isim kartuşları mevcuttur.

Yazılıkaya'da yer alan tanrılar Hurri pantheonuna aittir. Bununla birlikte genel olarak III. Hattuşili ve IV. Tutḫaliya dönemlerinde Hurri dini tesirinin fazla olduğu düşünülmektedir⁶⁴². Yazılıkaya'da betimlenen tanrılar Hitit Krallığı'nın resmi pantheonunu yansıtmaktadır. Yazılıkaya'nın banisinin IV. Tutḫaliya olması, krallık pantheonunu ve tanrılar arasındaki hiyerarşide gerçekleştirdiği düzenlemeleri belgelediği düşünülmektedir⁶⁴³.

Başkent Hattuşa'da IV. Tutḫaliya dönemine atfedilen arkeolojik materyaller, IV. Tutḫaliya'nın kült reformunu belgeler niteliktedir. İmparatorluğun geneline göz attığımızda ise karşımıza çoğu Luwice hiyeroglifli kaya anıtları çıkmaktadır: Yalburt Anıtı, Eflatunpınar Anıtı, Fasıllar Anıtı, Emirgazi Altarları, Köylütolu, Delihasanlı Steli⁶⁴⁴. Bununla birlikte çeşitli sanat eserleri IV. Tutḫaliya'nın kült reformu arasında bağ kurulmuştur. J.D. Hawkins, geyik biçimli ve yumruk biçimli sunu kapları ile IV. Tutḫaliya dönemi kültleri arasında bağlantı kurarak, sunu kaplarının IV. Tutḫaliya'nın kült organizasyonunun yeniden gözden geçirmesi ile

⁶⁴¹ Otten 1967, 223.

⁶⁴² de Roos 2002, 188.

⁶⁴³ Bittel ve diğ. 1975a, 256.

⁶⁴⁴ Söz konusu anıtlar, "IV. Tutḫaliya Dönemi'ne Tarihlenen Kaya Anıtları" başlığı altında detaylı olarak incelenmiştir.

ilişkilendirmiştir⁶⁴⁵. Tutḥaliya dönemine tarihlenen adak metinleri de mevcuttur⁶⁴⁶. Koruyucu tanrı ^DAla'nın büyük ölçüde IV. Tutḥaliya dönemine tarihlenen geç dönem çivi yazılı metinlerde geçtiği belirtilmiştir⁶⁴⁷.

IV. Tutḥaliya döneminde taşrada gerçekleştirilen ritüellere dair örnek olarak Emirgazi Hiyeroglif Yazıtları'nı örnek olarak gösterebiliriz.

Emirgazi Hiyeroglif Yazıtları⁶⁴⁸:

§1 []

§2 ve Sarpa Dağı⁶⁴⁹ üzerine *Á.CERVUS*₃ *463 (Kırların Koruyucu Tanrısı sembolü/heykeli⁶⁵⁰) koy.

§3 ve ben kendim için önde bu steli diktim (kurdum).

§4 Benim torunumun oğlu olan (o) []

⁶⁴⁵ Hawkins 2006, 50.

⁶⁴⁶ CTH 590. de Roos 2002, 187.

⁶⁴⁷ McMahon 1991, 13.

⁶⁴⁸ Hawkins 1995, 89. Satır, 2-4; 16-17; 24-37'nin tercümelerinde, Hawkins 2006, 55-56'daki tercüme esas alınmıştır. Tercüme için ayrıca bkz. Masson 1979, 13 vd.; Woudhuizen 2004a, 50-53; Woudhuizen 2004b, 26-30.

⁶⁴⁹ Hawkins 2006, 56, §2. E. Masson Emigazi yatılarında geçen dağ adını ^{MONT}Salaka şeklinde okumuştur. Masson 1979, 13.

⁶⁵⁰ Hawkins 2006, 57, §30.

- §5 []
- §6 Bu stel için biri otursun/ikamet etsin.
- §7 ve gelecekte hiç kimse bu stele zarar vermesin.
- §8 Hiç kimse (onu) kaldırmasin (yerini değiştirmesin).
- §9 Hiç kimse (onu) *TARZANU*- yapmasın.
- §10 Ve hiç kimse bu sözleri bozmasın.
- §11 Tanrılar için *HWISTA* steli yapan,
- §12 onun steli *HWISTA* yapılsın.
- §13 Fakat eğer bir prens, []
- §14 *TATU*(için) ona büyük olsun.
- §15 ve herkes bizzat kendi [] ilerlesin!
- §16 Fakat, eğer biri o/onlara(?) Dağ (üzerindeki?) "balta" zarar verirse []
- §17 Dağ "balta" [] *TATU*- olmalı!
- §18 ve *AVIS*₂ kapıda (ve) ülkede(?) duracak.
- §19 Fakat stel için 414 koyun *MALUWA* durursa,
- §20 Eğer biri onları kaldırırsa,
- §21 414 koyunun sahibi *TATU* olsun. []
- §22 O, 414 koyunu tekrar götürsün.
- §23 ve kapı(da) (onları) versin.

§24 Fakat bu stellere zarar verecek

§25 ya da onları kutsal yapmayacak,

§26 onun için Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Göğün Fırtına Tanrısı, Kırların Koruyucu Tanrısı, Sarpa Dağı (ve) Tanrıça Ala krallığını(?) zayıflatırsa
*303('s)(?)!

§27 Fakat kral bu stelleri sağlam tutacak

§28 ve onları mahvettirmeyecek

§29 onu Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Göğün Fırtına Tanrısı, Kırların Koruyucu Tanrısı, Sarpa Dağı (ve) Tanrıça Ala [] tanrı tamamen sağlamlaştıracak.

§30 ve (O) Sarpa Dağı (üzerine) *Á.CERVUS*,*463 (Kırların Koruyucu Tanrısı sembolü/heykeli⁶⁵¹) koyacak,

§31 O [

§32 *VITELLUS*.285 olup olmadığı,

§33a Ben/Benim Güneşim (Majestem), Büyük Kral, Labarna, Tutḫaliya [

b [] tam yerine onu ver.

§34 (O) bana bir ritüel vermez.

§35 ona Geyik Tanrı, Sarpa Dağı [(ve) tanrıça Ala...]

§36 (O) bana bir ritüel vermez,

⁶⁵¹ Hawkins 2006, 57, §30.

§37 Geyik Tanrısı, Sarpa Dağı (ve) tanrıça Ala güçlü bir şekilde (ve) ANARASUHA-! içinde onun önünde koşar.

Çivi yazılı ritüel ve festival metinlerinden; başkent Hattuša'da Yukarı Şehir'de tapınakların inşa edilmesinden; Yazılıkaya'da Hitit kraliyet pantheonunun tasvir edilmesinden ve Anadolu'nun pek çok yerinde büyük çoğunluğu Luwi hiyeroglifleri içeren anıtların inşa edilmesinden, IV. Tuthaliya'nın tüm Hitit Krallığı'nın hükmettiği tüm coğrafi sahada bir kült reformunu gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu noktada, 'IV. Tuthaliya niçin Hitit Krallığı'nda kült reformunu gerçekleştirmek istemiştir?' sorusunu sormak istiyoruz.

IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen bir fal metninde sorumuzun cevaplarına dair ipuçları bulunduğunu düşünmekteyiz.

KBo XII 58 + XIII 162 Öy.⁶⁵²

2 Ben sahibem [Arinna'nın] [Güneş Tanrıçası'na] [karşı] günah işledim ve sahibem Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nı küstürdüm.

3 ve ben senin için düzenlediğim festivallerde [senin] rehberliğin için kehanet için sormaya başladım.

4 Eğer sen, sahibem Arinna'nın Güneş Tanrıçası, festivallerin herhangi bir safhası hakkında benim hakkında öfkeliysen

⁶⁵² (CTH 385.9) Hazenbos 2003, 11-12.

5 [sonra] sahibem Arinna'nın Güneş Tanrıçası bana geri dön. Düşmanı yenmek istiyorum.

6 [Eğer sen] sahibem Arinna'nın [Güneş Tanrıçası] benim yanımda olursan, Ben günah çıkaracağım ve düşmanı yeneceğim.

7 benim günahım [senden önce] ve asla tekrar festivalleri uygulamayı unutmayacağım/ihtmal etmeyeceğim

8 [festivalleri] bahar festivallerini ve sonbahar festivallerini uygulayacağım.

9 Ben dakik bir şekilde bahar, sonbahar festivallerini sonbahar festivallerini [senin için] tapınakta vaktinde kutlayacağım.

10 festivalleri bırakmayacağım

11 Eğer sen, sahibem, Arinna'nın Güneş Tanrıçası

Çivi yazılı metinden anlaşıldığı kadarıyla, Tuthaliya Hitit Krallığı'nın düşmanlar karşısında zor durumda kalmasını, kendisinin tanrıya karşı işlediği bir günahın sonucunda gerçekleştiğini düşünmektedir. Tuthaliya, Güneş Tanrıçası'nın desteğini sağlayarak Hitit Krallığı'nın düşmanlarını yenebilmek için festivalleri vaktinde ve kusursuz olarak gerçekleştireceğini vaat etmektedir. Çivi yazılı metinden anlaşıldığı kadarıyla IV. Tuthaliya'yı rahatsız eden Hitit Krallığı'nın düşmanlar karşısında zor duruma düşmüş oluşudur. Ancak biz IV. Tuthaliya'nın da babası III. Hattuşili'nin siyasetini devam ettirdiğini düşünmekteyiz. Tarhuntaşša ile ilişkiler başlığı altında değerlendirdiğimiz üzere III. Hattuşili'nin Urhi-Teşup'a karşı giriştiği mücadele ile tahtı zorla ele geçmiştir. IV. Tuthaliya şüphesiz babasının tahtı zorla elde ettiğinin, Hitit tahtında hakkı olan Urhi-Teşup'un ve Kurunta'nın tahtta hakları

olduğunun farkındadır. Ritüel metninden anlaşıldığı kadarıyla IV. Tutḫaliya söz konusu hadiseyi bir günah olarak değerlendirmektedir. Çivi yazılı metnin IV. Tutḫaliya'nın iktidarının erken dönemlerine tarihlenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

IV. Tutḫaliya'nın kült reformunun gerçekleştirme nedenleri ile ilişkili gördüğümüz Anadolu'nun etnik yapısı konusuna dikkati çekmek istiyoruz. Hitit Krallığı'nın kurucu unsuru olan Hitit halkının Kızılırmak kavsi içinde açıkça izlenebilmektedir. Hitit Krallığı'nın kurucu unsuru olan Hititler dışında, çivi yazılı metinlerden edindiğimiz bilgilere göre başta Luwi⁶⁵³, Hurri⁶⁵⁴, Kaška⁶⁵⁵ kavimleri olmak üzere pek çok halk anılmaktadır. M.Ö. II. bin yıl Anadolu'sunun etnik yapısı için çizilen bu genel çerçeveye göz attığımızda, gerçekte etnik olarak Hititler olarak adlandırılan halkın Anadolu'da sadece Kızılırmak kavsi içinde yoğunlukta olduğu gayet açıktır. Anadolu'nun etnik yapısının Hitit Krallığı'nın aleyhinde gelişmelere yol açtığı diğer bir deyişle söz konusu kavimlerin Hitit Krallığı'na karşı düşmanlık yaptıkları yukarıdaki Anadolu'nun etnik yapısına dair genel değerlendirmenin incelenmesi sonucu çıkarılabilecek bir sonuçtur. Bu noktada IV. Tutḫaliya'nın Yazılıkaya'da Hurri pantheonunun tasvir edilmesinin Hurrili halklar üzerinde, yine büyük ölçüde Luwili halkın yaşadığı coğrafi sahada ise Luwice hiyeroglifler içeren

⁶⁵³ Batı ve Güney Anadolu'da Luwi kökenli halk yaşamaktadır. Bryce 2003b, 54.

⁶⁵⁴ Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ve Çukurova ve civarında Hurri halkı yaşamaktadır. Bryce 1986, 93 vd.

⁶⁵⁵ Kızılırmak kavsinin kuzey ve kuzeydoğusunda uzanan topraklarda Kaška kavmi oturmaktadır. Bryce 1986, 87 vd.

anıtların inşa edilmiş olması Luwili halkın desteğini de sağlama amacı güttüğünü düşünmekteyiz.

Sonuç olarak IV. Tuthaliya dönemindeki kült reformunun esasında IV. Tuthaliya'nın Anadolu için uyguladığı emperyal politikalarının sonuçları olduğunu düşünmekteyiz.

IV.1.5. IV. Tuthaliya Dönemine Tarihlenen Kaya Anıtları

J.D. Hawkins Luwi dili ve hiyeroglif yazısıyla yazılmış anıtsal taş yazıtlara sahip olan ilk Hitit kralının IV. Tuthaliya olduğunu belirtmektedir⁶⁵⁶. Ceyhan Nehri kıyısında Sirkeli'de II. Muwatalli'ye ait relief ile Luwice hiyeroglif yazıtın varlığı bilinmektedir⁶⁵⁷. Bununla birlikte J.D. Hawkins'in de belirttiği üzere çok sayıda rölyef ve Luwice hiyeroglif yazıt IV. Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir.

Yazılıkaya, Boğazale'nin yaklaşık 2 km. kuzeydoğusunda bulunmaktadır. A ve B galerilerinden oluşmaktadır⁶⁵⁸. Tanrı kabartmaları ve nişlerin varlığı Hitit metinlerinde bahsi geçen bayram kutlamaları, kült törenleri yahut ölü ritüellerinin bir kısmının bu kutsal alanda gerçekleştirildiğini düşündürmektedir⁶⁵⁹.

⁶⁵⁶ Hawkins 1994, 92.

⁶⁵⁷ Ehringhaus 2005, 98, Abb. 175-176.

⁶⁵⁸ Alexander 1986, Pl. 2.

⁶⁵⁹ Yazılıkaya B galerisinde iki (Bittel ve diğ. 1975a, 40, Abb. 10a; Ehringhaus 2005, 28, Abb. 43.) doğu duvarında ise bir niş (Bittel ve diğ. 1975a, Taf. 47, 2-3.) mevcuttur.

Yazılıkaya'nın inşasının III. Hattuşili döneminde başladığı, A galerisinin büyük ölçüde IV. Tuthaliya döneminde oluşturulduğu, B galerisinin ise II. Šuppiluliuma döneminde düzenlendiği düşünülmektedir⁶⁶⁰.

Yazılıkaya A galerisinin girişinde, B galerisinde IV. Tuthaliya'nın kabartması ve isim kartuşu yer almaktadır⁶⁶¹.

P. Neve, Yazılıkaya'nın inşası ile ilgili olarak, IV. Tuthaliya'nın siyasi durumunu güçlendirmek için, imparatorluğun sınırları içindeki kült merkezlerini bir araya toplama amacına yöneldiğini düşünmektedir⁶⁶².

Köylütolu Hiyeroglif Yazıtlı Taş Bloğu, Konya ili Kadınhanı ilçesine yaklaşık 9 km. uzaklıktaki Köylütolu Köyü sınırları içerisinde, Kadınhanı-İlgin karayolunun kuzey yakasında bulunmuştur. 1884 yılında M. Sokolowski tarafından görülerek yayımlanmıştır⁶⁶³. W. M. Ramsay⁶⁶⁴, J.L. Gelb⁶⁶⁵ tarafından görülmüştür.

⁶⁶⁰ Alexander 1986, 115; Darga 1992, 159; Klengel 1999, 275. Neve 1990a, 33. Bittel ve diğ. 1975a, 256.

⁶⁶¹ Yazılıkaya A galerisindeki rölyef için bkz. Alexander 1986, Pl. 45- 46. Yazılıkaya B galerisindeki rölyef için bkz. Alexander 1986, Pl. 57.

⁶⁶² Neve 1990a, 29.

⁶⁶³ Sokolowski 1885, 261-263.

⁶⁶⁴ Ramsay 1889, 179-180.

⁶⁶⁵ Gelb 1939, 36; Pl. LXII-LXIII.

Köylütolu Hiyeroglif Yazıtlı Taş Bloğu 180 cm. genişliğe 90 cm. yüksekliğe ve 100 cm. kalınlığa sahiptir. Taş blok IV. Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir⁶⁶⁶.

Taş bloğun buluntu yerine ait olup olmadığı sorusu henüz cevaplanabilmiş değildir. Taş bloğun üst kesiminde büyük bir oyuk yer almaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla daha büyük bir taş bloğunun parçasıdır. Taş blok 'küçük kutsal havuz' olarak tanımlanmıştır⁶⁶⁷. W.M. Ramsay, Köylütolu'nda mevcut sur kalıntılarının varlığına dikkati çekmiştir⁶⁶⁸. Köylütolu'da tespit edilen buluntuların bir baraj setine ait olduğu iddia edilmiştir⁶⁶⁹. Karakuyu Steli ile Köylütolu Steli'nin benzer özelliklere sahip olduğu düşüncesi ifade edilmiştir⁶⁷⁰.

Köylütolu Hiyeroglif Yazıtı⁶⁷¹

1 Atlı birlikler[]dığı zaman,

2 Ancak ben büyük kralın adına Attarima şehrini aldım.

3 Onun yüzünden(?)[](askerler)im şehirde (ve) evler(inde) []-dı]

⁶⁶⁶ Masson 1980, 111; Ehringhaus 2005, 121. F. Woudhuizen ise yazıtın II. Muwatalli yahut III. Hattuşili dönemine tarihlenebileceğini düşünmektedir. Woudhuizen 1995b, 162; Woudhuizen 2004a, 19-21.

⁶⁶⁷ Masson 1980, 106.

⁶⁶⁸ Ramsay 1889, 181.

⁶⁶⁹ Emre 1993, 8.

⁶⁷⁰ Emre 1993, 9.

⁶⁷¹ Woudhuizen 2004a, 21-22.

4 Büyük kral bir kahraman(gibi) güçlü, (ve kendine ait olan) neslimin adını verdi.

5 Ve O, *warpa*-(sında) onu onaylayacak

6 koruyucular bizim mülkümüzü korumalı.

7 (Böylece) Attarima('ya ait olan) bu (yerler) çok güvenli olacak!.

8 Saray memuru, koruyucuların komutanı Prens Šauška-Kuruntis

Yazıtta kral(?⁶⁷²)'ın Alatarma(?) şehrinde gerçekleşebilecek herhangi bir ayaklanma yahut saldırıya karşı lanetlemesi ve tehditi söz konusudur. Meydana gelebilecek herhangi bir tehdit durumuna karşı yüksek rütbeli, Šauška-Kuruntis duruma müdahale etmekle görevlendirilmiştir. Šauškakuruntis'e ait mühür baskılarının varlığı bilinmektedir⁶⁷³.

Hiyeroglif yazıtın ana konusunu okunuşu tartışmalı bir şehir oluşturmaktadır. Hiyeroglif yazıtlarda geçen şehir ismini E. Masson Titarma; F.C. Woudhuizen Attarima şeklinde okumuştur⁶⁷⁴. J.D. Hawkins ise yazıt üzerindeki ta₅-tara/i-ma(URBS) kelimesini Alatarma şeklinde tercüme etmiştir⁶⁷⁵. Alatarma kenti tüm koruyucu tanrılar için gerçekleştirilen festival metinlerinde ^DAla ile birlikte anılmaktadır.

⁶⁷² J.D. Hawkins, Köylütolu Hiyeroglif Yazıtları'nın IV. Tutḫaliya'nın ağzından yazıldığını düşünmektedir. Hawkins 2006, 62.

⁶⁷³ Herbordt 2005, nos. 373-378.

⁶⁷⁴ Woudhuizen 2004a, 21.

⁶⁷⁵ Hawkins 2006, 62.

KUB II 1 Öy. III⁶⁷⁶:

34 Hatti şehrinin Ala'sı,

35 ordunun Ala'sı,

36 Alatarma şehrinin Ala'sı

37 Šarpa dağının Ala'sı

38 Šaluw[anda] dağının Ala'sı

Köylütolu'nun güneydoğusunda yer alan Emirgazi yazıtlarında da ^DAla'nın anıldığı⁶⁷⁷ dikkate alındığında bölgede koruyucu tanrı kültünün varolduğu anlaşılmaktadır.

Köylütolu yazıtı Alatarma şehrinin stratejik açıdan önemli bir konuma sahip oluşunun belgesi niteliğindedir. Yazıt Lukka sınırına yakın bir mevkidedir. Yalburt Hiyeroglif Yazıtları'ndan⁶⁷⁸ ve çivi yazılı metinlerden⁶⁷⁹ anlaşıldığı kadarıyla IV. Tuthaliya döneminde bu bölgede savaşlar meydana gelmiştir. Yalburt hiyeroglif yazıtlarında IV. blokta IV. Tuthaliya: "ve bu ülkelere, Hatti'nin Büyük Kralı,

⁶⁷⁶ (CTH 682.1.A) McMahon 1991, 108-109. KUB II 1, IV. Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir.

Archi 1975, 90-92; McMahon 1991, 83; 137 vd.; Collins 2010, 70.

⁶⁷⁷ Guzzo-Marazzi 2010, 19.

⁶⁷⁸ IV. Tuthaliya dönemi içerisinde 'Lukka Seferi' alt başlığı altında tercümesi verilmiştir.

⁶⁷⁹ KUB XXVI 12 (CTH 255.1) Öy. II 15.

babalarım (ve) büyükbabalarım hiç biri gitmemiştir.⁶⁸⁰ denilmektedir. Yine Yalburt hiyeroglif yazıtlarında 9. blokta gerçekleşen seferin istikametinin Lukka ülkeleri olduğu belirtilmektedir⁶⁸¹.

Köylütolu Hiyeroglif yazıtında verilen bilgiler IV. Tutthaliya'nın Lukka seferi ile ilişkilendirilmiştir⁶⁸². Köylütolu Hiyeroglif yazıtının konusunu oluşturan Alatarma şehrinin Lukka sınırına yakın bir konumda olduğu anlaşılmaktadır.

Yalburt Anıtı, Konya ili Ilgın ilçesinin 23 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Anıt 1970 yılındaki yol çalışmaları sırasında rastlantı sonucu ortaya çıkmıştır. 1970-72-73-75 yıllarında Anadolu Medeniyetleri Müzesi adına R. Temizer tarafından kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir⁶⁸³. Çalışmalar sonucu dörtgen biçimli bir havuz ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde havuzun suları çekilmiştir. Havuz kuzey, güney ve batı yönlerinde üzerinde hiyeroglif yazıt barındıran taş bloklarla çevrilidir. Anıt deniz yüzeyinden 1338 m. yüksekliktedir. 38. 45557° Kuzey, 31. 97926° Doğu koordinatlarında yer almaktadır.

Anıt, inşasının ardından geçen tarihi süreç içinde, bloklar yeniden inşa malzemesi olarak kullanılmak suretiyle dağıtılmış ve dağınık bir durumda günümüze ulaşmıştır. 12.80 x 8.5 m. ölçülerindedir. Blokların sıralanışı konusu netliğe

⁶⁸⁰ Hawkins 1995, 68-69.

⁶⁸¹ Hawkins 1995, 68-69.

⁶⁸² Ehringhaus 2005, 47.

⁶⁸³ Temizer 1984, 54; Hawkins 1995, 66.

kavuşmamıştır. Farklı sıralamalar mevcuttur. Havuz'a ait kirectaşından 10 adet fragman Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunmaktadır⁶⁸⁴.

Anıt üzerindeki yazıtlarda IV. Tuthaliya'nın Lukka ülkeleri ve Wiyanawanda memleketlerine düzenlediği askeri seferler ve Awarna memleketi üzerine saldırı anlatılmaktadır. Anıt genel bir kabul ile IV. Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir⁶⁸⁵.

Emirgazi, Konya'nın kuş uçuşu $\pm$ 120 km. doğusundadır. Emirgazi'nin yaklaşık 3.5 km. kuzeydoğusundaki Kötü Dağı'nın eteklerinde W.M. Ramsay ve T. Callender tarafından bazalttan mamul 4 hiyeroglifli atlar (A, B, C, D) ve dörtgen biçimli 1 taş blok (V) bulunmuştur⁶⁸⁶. Emirgazi'de 1953 yılında bulunan 1 adet fragman S. Alp tarafından yayımlanmıştır⁶⁸⁷. Emirgazi'de ele geçen taş bloklar (A, B, C, D) bilimsel literatürde Emirgazi Altarları olarak adlandırılmaktadır⁶⁸⁸. Altarlar IV.

⁶⁸⁴ 10 adet fragman yeni bilgilere ulaşmamız açısından çok fayda sağlamamaktadır. Karasu-Poetto-Savaş 2001, 229 vd.

⁶⁸⁵ Temizer 1984, 54; Hawkins 1992, 261; Klengel 1999, 275; Woudhuizen 2004a, 26; Woudhuizen 2004b, 22.

⁶⁸⁶ Callender 1906, 179. Ayrıca literatür için bkz. Gelb 1939, 13-14. B. Hroznı, altarların bir şehrin giriş kapısı yakınında konumlanmış olabileceğini düşünmektedir. Hroznı 1936, 197. E. Masson ise atları, kurban masası olarak tanımlamıştır. Masson 1979, 6.

⁶⁸⁷ Alp 1973.

⁶⁸⁸ Kohlmeyer 1995, 2645.

Tutḫaliya dönemine tarihlenmektedir⁶⁸⁹. Emirgazi §30'da hitap eden ve Šarpa Dağı üzerine tanrı sembolü/heykeli yerleştiren IV. Tutḫaliya'dır⁶⁹⁰.

Hititçe çivi yazılı metinlerde sunak/adak masası anlamında, Sum. ZAG.GAR.RA, Hitt. *ištanana*-⁶⁹¹ şeklinde geçmektedir. Kral tarafından gerçekleştirilen ritüel işleminde sunular altar üzerine yerleştirilmektedir:

KUB XXV 32 Ay. III⁶⁹²

x+1-7' Kral ZA.BA₄.BA₄'ya ibadet ederken. Kral (ileri) yürür ve kutsanmış bir öküz (ve) 4 koyunu ZA.BA₄.BA₄'ya. [Onlar] (onları) [keser ve etleri altara yerleştirir. Onlar 1 danna- ekmeğini, 1 tat[lı] ekmeği, 1 tatlı kalın ekmeği, tatlı yağlı keki (ve) eti altara yerleştirir. Onlar ritonu şarap ile dol[durur] ve geri yerleştirir. [Onlar üç kez] bira, şarap (ve) walḫi [sunar]

Emirgazi yazıtlarında geçen Šarpa Dağı⁶⁹³ Arisama Dağı⁶⁹⁴ ve Hasan Dağı⁶⁹⁵ ile eşitlenmiştir. Uda Şehri'nin lokazlisasyonu ile ilgili makale çalışmamızda Šarpa Dağı'nı Kötü Dağ ile eşitledik⁶⁹⁶.

⁶⁸⁹ Hrozný 1936, 197; Masson 1979, 4 vd.; Mellaart 1984, 73; Klengel 1999, 275; Woudhuizen 2004a, 48; Collins 2010, 70.

⁶⁹⁰ Hawkins 2006, 57.

⁶⁹¹ MHW, 280.

⁶⁹² (CTH 681.1) McMahon 1991, 68-69.

IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenen bir diğer Hitit Anıtı Eflatunpınar'dır⁶⁹⁷.

Konya ili Beyşehir ilçesi Sadıkhacı beldesi hudutları içindedir. Beyşehir İlçesi'nin yaklaşık 25 km. kuzeyinde yer alır. Deniz yüzeyinden 1141 m. yükseklikte ve 37. 82666° Kuzey, 31. 67511° Doğu koordinatlarında yer almaktadır.

Anıt, yerden büyük bir güçle fışkıran su kaynağı mecrasının batısına kurulmuştur. Ön yüzde 16 taş blok bulunmaktadır. Anıtın ön yüzeyi 7.02 m. x 4.5 m. ölçülerindedir⁶⁹⁸. Yer ve gök tanrılarının kombinasyonundan oluşmaktadır. Anıtın önünde 30 x 36 m. ölçülerinde düzgün bir havuz mevcuttur⁶⁹⁹.

Eflatunpınar Anıtı'nı incelediğimiz diğer anıtlardan farklı kılan yön anakayaya işlenmemiş oluşudur. Diğer bir deyişle iri trakit taşların bir araya getirilmesiyle

⁶⁹³ bkz. del Monte-Tischler 1978, 353; del Monte 1992, 142-143. E. Masson, Emigazi Hiyeoglif Yazıtları'nda geçen dağ adını ^{MONT}Salaka şeklinde okumuştur. Masson 1979, 13. Bütün koruyucu tanrılar için düzenlenen festival metni KUB II 1'de Şarpa Dağı ^DAla ile birlikte anılmaktadır: KUB II 1 (CTH 682.1.A) Ay. IV 35 [h]u-u-ma-an-ta-aš ^DA-a-la-aš 36 []x-ku-uš-nu-u a-an-ti-iš 37 [^DA]-[a¹]-la-aš ŠA ^{HUR.SAG}Ša-ar-p[a] 38 [^DA-a-]a-aš GURUN-aš i-i a-at-na-aš 35-36 bütün pınarların(?) Ala'sı, x-kuşnuu anti- Ala, 37 Şarp[a] Dağı'nın Ala'sı, 38 bütün meyvelerin bolluğunun Ala'sı. McMahon 1991, 112-113. KUB II 1 (CTH 682.1.A) IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmektedir. Archi 1975, 90-92; McMahon 1991, 83; 137 vd.; Collins 2010, 70.

⁶⁹⁴ Hawkins 2006, 58; Collins 2010, 70.

⁶⁹⁵ Forlanini 1987, 77.

⁶⁹⁶ Özcan 2013, 202.

⁶⁹⁷ Klengel 1999, 275; Börker-Klähn-Börker 1976, 32 vd. K. Bittel, Eflatunpınar Anıtı'nı M.Ö. 14.-13. yy.'a tarihlemektedir. Bittel 1953, 4.

⁶⁹⁸ Erkanal 1980, 288.

⁶⁹⁹ Özenir 1998, 139.

oluşturulmuştur. Bu bağlamda Eflatunpınar Anıtı'na en yakın örnek Ilgın'da bulunan Yalburt Anıtı'dır. Anıt 1837 yılında, W. J. Hamilton'un ziyaretiyle bilim dünyasına tanıtılmıştır⁷⁰⁰. 1996 yılında A. Sırrı Özenir tarafından temizlik ve kazı çalışmaları yapılmıştır⁷⁰¹. Eflatunpınar hiçbir yazıtsal belirti taşımamaktadır.

Bronz Tablette geçen "D KASKAL.KUR = Pınar Havuzu⁷⁰²" ifadesinin Eflatunpınar'ı ifade ettiği iddia edilmiştir⁷⁰³.

Bo 86/299 Kol. I⁷⁰⁴

22 Daha önceden Pitašša Ülkesi'nin içinde bulunan Naḥḥanta Şehri sınır idi.

23 Babam O'na sınırı çizdi. Babamın yaptığı antlaşma metnine göre

24 Arimatta Şehri'nin su kaynağı sınır yapılmıştır.

Bronz Tablet'ten anlaşıldığı kadarıyla IV. Tutḫaliya'nın Hitit tahtına oturduktan sonraki ilk icraatlarından birisi Tarḫuntašša kralı Kurunta ile antlaşma yapmak olmuştur. Eflatunpınar Anıtı'na baktığımızda ise günümüzde pek çok bilim adamı tarafından IV. Tutḫaliya dönemine atfedilmektedir. Bronz tabletteki D KASKAL.KUR = Pınar Havuzu⁷⁰⁵ ifadesinin Eflatunpınar ile eşitlenebileceğini

⁷⁰⁰ Hamilton 1842, 350-351.

⁷⁰¹ Özenir 1998, 135 vd.

⁷⁰² van den Hout 1995b, 55.

⁷⁰³ Dinçol A.-B. Dinçol 2000, 179; Dinçol A.-B. Dinçol 2005, 6; Dinçol ve diğ. 2000, 13; Dinçol ve diğ. 2001, 80.

⁷⁰⁴ Otten 1988a, 11-12.

⁷⁰⁵ van den Hout 1995b, 55.

düşünmek Eflatunpınar Anıtı'nı III. Hattuşili ve öncesi döneme tarihlenebileceği anlamını taşımaktadır. Eflatunpınar Anıtı'nı IV. Tutḫaliya dönemine tarihlediğimizde ise, Kurunta ile yapılan antlaşmayı IV. Tutḫaliya'nın iktidarının daha geç dönemlerine tarihlemeyi gerektirir. Yahut anıtın inşasının III. Hattuşili döneminde başladığını, IV. Tutḫaliya döneminde bitirildiğini kabul etmemiz gerekir. Kanatımızca Eflatunpınar Anıtı IV. Tutḫaliya dönemi eseridir. IV. Tutḫaliya Antlaşma ile sınırları çizdikten sonra, Antlaşmada tespit edilmiş sınır bölgesine Hitit anıtlarını yaptırarak sınırları işaretlemiş olması daha akla yatkındır. Bu durumda Bronz Tablet'te geçen ^DKASKAL.KUR = Pınar Havuzu⁷⁰⁶ ifadesi Eflatunpınar'dan başka bir yapıya işaret etmiş olmalıdır.

Fasıllar Anıtı, Konya İl'i Beyşehir İlçesi'ne bağlı Fasıllar Köyü'nün hemen üst kesimindeki yamaçta yer almaktadır.

Anıt, 8.20 m. uzunluğunda, 1.70 m. genişliğinde, volkanik bir kayac türü olan trakitin işlenmesiyle meydana getirilmiş taş bloktur⁷⁰⁷.

Anıtın biritilmediği⁷⁰⁸, bilinmeyen bir sebeple bulunduğu yamaçta bırakıldığı düşünülmektedir. Anıtın üst kısımlarında gayet iyi bir işçilik mevcuttur. Tanrının külahındaki çıkıntılar gayet güzel verilmiştir. J. Mellaart, Fasıllar Anıtı'nın Eflatunpınar Anıtı'nın bir parçası olduğunu, Eflatunpınar'a taşınırken bilinmeyen bir sebeple bu yamaçta bırakıldığı fikrini savunmaktadır⁷⁰⁹. Ancak Fasıllar Anıtı'nın alt

⁷⁰⁶ van den Hout 1995b, 55.

⁷⁰⁷ Mellaart 1962, 111.

⁷⁰⁸ Alexander 1968, 79.

⁷⁰⁹ Mellaart 1962, 115.

kısımındaki çıkıntı Eftalunpınar Anıtı'na monte edilmesini zorlaştıracaktır. Fasıllar Anıtı'nın üst kısmındaki kayaç türü ile anıtın kaya türü birbirine benzemekle birlikte, bulunduğu yerde imal edildiğini de iddia etmek de güçtür.

Fasıllar Anıtı'ndaki ana figürün Fırtına Tanrısı'nı⁷¹⁰ yansıttığı iddia edilmiştir. Anıtın al kısmında ise her iki yanındaki aslanlarla birlikte bir dağ tanrısı tasvir edilmiştir.

Hatıp Anıtı, 1994 yılında Hasan Bahar başkanlığındaki bir ekip tarafından, Konya ve Karaman illerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiştir⁷¹¹. Rölyef, 90° dik ana kaya yüzeyine 2 x 1.75 boyutlarında ve 5 cm. derinlikte bir nişin içine işlenmiştir. Söz konusu niş toprak yüzeyinden yaklaşık olarak 5 m. yüksekliktedir. Deniz yüzeyinden 1167 m. yükseklikte ve 37°76'45.7" kuzey, 32°40'15.0" doğu koordinatlarında yer almaktadır. Hatıp Anıtı'nın banisi Kurunta'nın, IV. Tutḥaliya ile çağdaş oluşu Bo 86/299'dan bilinmektedir.

Anıtın işlendiği kayalık alanın çeşitli yerlerinden su fışkırmaktadır. Ana kaya yüzeyinde sola dönük vaziyette işlenmiş bir erkek figürü yer almaktadır (Lev. Vb). Figürün baş ve bacakları profilden gövdesi cepheden işlenmiştir. Sola doğru dönük ve adımını ileri atmış bir şekilde tasvir edilmiştir. İleri uzattığı sol elinde bir mızrak, sağ elinde ise omuzu üzerine yasladığı bir yay tutmaktadır. Başında konik bir başlık yer almaktadır. Başlığının alt kesiminde bir şerit ile ön kesiminde iki boynuz benzeri çıkıntı belirtilmiştir. Gözü profilden işlenmiştir. Kulağında bir küpe bulunmaktadır. Figürün belinde hilal⁷ kabızlı bir kılıç mevcuttur. Figürün ayaklarında ucu yukarı

⁷¹⁰ Kohlmeyer 1995, 2652.

⁷¹¹ Bahar 1996.

doğru kıvrık ayakkabılar (^{KUŞ}E.SIR *hattili*⁷¹²) bulunmaktadır. Figürün solunda ise hiyeroglif yazıt yer almaktadır.

Sol elinde yay sağ elinde mızrak tutan figürler, Güneykale Oda Yapısı⁷¹³, Karabel⁷¹⁴, Hanyeri⁷¹⁵, İmamkulu⁷¹⁶ ve Boğazköy Tutḥaliya Steli'nde⁷¹⁷ yer almaktadır.

Hatıp Hiyeroglif Yazıtı⁷¹⁸:

Büyük Kral, Kahraman⁷¹⁹ [Muwa]ttalli'nin oğlu, Büyük Kral, [Kahraman],
Kurunta

Röyelfin keşfiyle birlikte Kurunta'nın babasının II. Muwatalli olduğu anlaşılmıştır. Kurunta Anıtı, IV. Tutḥaliya dönemi hiyeroglif anıtları olan

⁷¹² Darga 1990, 127.

⁷¹³ Hawkins 1995, Abb. 15.

⁷¹⁴ Ehringhaus 2005, 89, Abb. 161. S. Lloyd, relyefin bir kralı tasvir ettiğini düşünmektedir. Lloyd 1967, 72

⁷¹⁵ Ehringhaus 2005, 77, Abb. 142-143.

⁷¹⁶ Ehringhaus 2005, 72, Abb. 133-134.

⁷¹⁷ Darga 1992, 192, Res. 196-197.

⁷¹⁸ Dinçol, A.-B. Dinçol 1996, 9.; Dinçol A. 1998a, 161; Dinçol A. 1998b, 28. Ayrıca bkz. Börker-Klähn 1999, Abb. d1 a-c.

⁷¹⁹ J. Börker-Klähn, hiyeroglif yazıtta kahraman anlamına gelen hiyerogliflerin varlığına dikkati çekmektedir. Börker-Klähn 1999, 59 vd.; Abb. d1 a-c.

Eflatunpınar ve Fasıllar anıtlarına yakın mesafededir. Vassal bir kralın Hitit kontrolü altındaki bir bölgede Hitit büyük kralı olarak anıt yaptırmasına dikkat çekilmiştir⁷²⁰.

Hatıp Anıtı'nın yaklaşık 250 m. batısında M.Ö. II. bin yıla tarihlenebilecek kale kalıntısı ile seramik tespit edilmiştir⁷²¹.

Hatıp figürünün savaşçı karakterli bir tanrı tasviri olduğu iddia edilmiştir⁷²². Hatıp tasvirinin tanrı olabileceğini düşünmemiz için elimizdeki yegane ipucu figürün boynuzlu bir başlık ile giyimli oluşudur. Hitit sanatında figürlerin başlıklarındaki boynuz genel olarak tanrılık sembolü olarak kabul edilmektedir. Ancak kral tasvirlerinde de başlıklarda boynuzların tasvir edildiği bilinmektedir. Kral tasvirleri boynuzlu başlık taşıyanlar ve taşımayanlar olarak iki gruba ayrılmaktadır⁷²³.

M.Ö. 13. yy. kral tasvirlerinde boynuzlu örnekler mevcuttur. Bu örneklerden Fraktin'de III. Hattuşili boynuzlu bir başlık giymektedir⁷²⁴. Fraktin Anıtı'nın bir ölüm anıtı olduğu fikri teklif edilmiştir⁷²⁵. Šaušgamuwa Antlaşması üzerinde yer alan IV. Tutḫaliya mühründe kral boynuzlu bir başlık giymektedir (Lev. VIa). IV. Tutḫaliya'nın saltanatının erken dönemlerine tarihlenen Šaušgamuwa Antlaşması üzerinde boynuzlu başlık ile tasvir edilen IV. Tutḫaliya'nın ölü oluşu fikri tabii ki

⁷²⁰ Dinçol, A.-B. Dinçol 2000, Dinçol, A.-B. Dinçol 2005, 2.

⁷²¹ Bahar 1996, 4; Karauğuz 2003, 7.

⁷²² Dinçol, A.-B. Dinçol 1996, 9.

⁷²³ van den Hout 1995a, 548.

⁷²⁴ bkz. Ehringhaus 2005, 61, Abb. 112.

⁷²⁵ Savaş 2001, 108.

kabul edilemez. Ayrıca kralların ritüellerde tanrı kıyafetleri giydiğine dair kayıtlar mevcuttur:

KBo XV 15 Ay.⁷²⁶:

x+3 [Š]A LUGAL ALAM x[

4' []x ŠA LUGAL-R[U-UT-TI^{TÜG}NÍG.LÁM^{MEŠ} u a-aš-ši-j a-an-
zi]

5' [nu-uš-š]a-an^{TÜG} lu-u-pa-[an-ni-in A-NA SAG.DU-ŠU ší-j a-an-zi]

6' [nu-uš]-ša-an H_U-UP-PÍ^{H₁.A} A.NA GEŠTU^{H₁.A}-ŠU ti-j a-an-zi]

7' [^{KUŠ}]E.SIR ha-at-ti-li-[uš A-NA GÌR^{MEŠ}-ŠU šar-ku-u a-an-zi]

x+3] kralın resmi [

4' krallığın bayram kıyafetlerini giyer

5' başında kalot vardır.

6' kulaklarında küpe vardır.

7' ve o ayaklarına Hatti stilinde ayakkabılar giyer.

KUB XLII 98 Öy. I⁷²⁷

⁷²⁶ (CTH 448.4.4.A) Kümmel 1967, 136-137; van den Hout 1995a, 552.

10'] ^{TÚG}NÍG.LÁM^{ME-EŠ} LUGAL-UT-TI *u a-aš-ši-i a-an-zi u a-aš-ši-i a-an-zi-ma*

11'] I^{NU-TUM} ^{TÚG}GÚ.È.A *HUR.RI* I ^{TÚG}E.ÍB I ^{TÚG}lu-[*pa-an-ni*-(?)

12' ^{ME}]Š I^{NU-TUM} ^{TÚG}GAD.DAM^{ME-EŠ} I^{NU-TUM} KUŠE.SIR[

10' krali bayramlık elbiseleri [] giyer [yani] giye[r]

11'] 1 Hurri gömleği⁷²⁹, bir hafif kemer/tunika, bir ka[lot,

12'] bir takım tozluk, bir takım ayakkabı [

Hatıp'daki figürün bir tanrı ile ilişkilendirilemeyeceğine dair ipucu İmamkulu Rölyefi'nde mevcuttur. İmamkulu Rölyefi'nde bir boğa tarafından çekildiği anlaşılan araba üzerinde tasvir edilen figür, gerek kompozisyon⁷²⁸ gerekse hiyeroglif yazıttan⁷²⁹ anlaşıldığı üzere Fırtına Tanrısı'dır⁷³⁰. Fırtına Tanrısı'nın arkasında tasvir edilen ileri uzattığı sol elinde bir mızrak, sağ elinde ise omuzu üzerine yasladığı bir yay tutan figürün ismi prens Ku(wa)lanamuwa şeklinde okunmuştur⁷³¹.

⁷²⁷ (CTH 470.26) Kümmel 1967, 31; van den Hout 1995a, 552.

⁷²⁸ Ehringhaus 2005, 72, Abb. 133-134.

⁷²⁹ Ehringhaus 2005, 73.

⁷³⁰ bkz. Ehringhaus 2005, 72, Abb. 133-134.

⁷³¹ Ehringhaus 2005, 72-73.

Sonuç olarak Hatıp'ta tasvir edilen figürün bir tanrıyı değil, hiyeroglif yazıtın sahibi olan Kurunta'yı tasvir ettiğini düşünmekteyiz.

IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenen eserler arasında Kayseri İl'i Pınarbaşı İlçesi Karakuyu Köyü'nde ele geçmiş Karakuyu I ve II⁷³² stelleri yer almaktadır⁷³³. Karakuyu, Kayseri il merkezi'nin yaklaşık 125 km. kuzeydoğusundadır.

Hititlerin yörede, Gödeli Dağı'ndan mevsimlik olarak süzülen suların biriktirildiği toprak bir baraj inşa ettikleri anlaşılmaktadır. Barajın su gideri olarak düşünülen mevkiide, bent/oluk kapağı olarak kullanıldığı düşünülen taş bloklara rastlanmıştır⁷³⁴. Bloklardan Karakuyu I olarak adlandırılan hiyeroglif yazıtlı blok Kayseri Arkeoloji müzesine taşınmıştır.

Karakuyu I, 188 cm. uzunluğunda; 96 cm. yüksekliğinde; kalınlığı ise 23-25 cm. arasında değişmektedir⁷³⁵. Hiyeroglifli stel üzerinde 1. satırda (sağdan sola doğru) "kahraman, büyük kral, labarna Tutḫaliya, labarna, büyük kral, kahraman Hattušili"⁷³⁶, 2. satırda ise "Tutḫaliya Šarpa"⁷³⁷,wanta (ve) Sunnara Dağları avlanır⁷³⁸ yazılıdır.

⁷³² Karakuyu II Steli için bkz. Gelb 1939, Pl. LII.

⁷³³ Tarihleme için bkz. Steinherr 1972, 5; Klengel 1999, 275; Hawkins 2006, 61.

⁷³⁴ Emre 1993, 1 vd.

⁷³⁵ Gelb 1939, 32-33.

⁷³⁶ B. Hrozný, "Labarna, büyük kral, kahraman Tutḫaliya, kahraman, büyük kral labarna Hattušili" şeklinde okumuştur. Hrozný 1936b, 200. Stel üzerindeki 2. Satırın okunuşu

⁷³⁷ Šarpa Dağı'nın Emirgazi'nin kuzeydoğusunda yer alan Kötü Dağ ile eşitlenmesi önerilmiştir. Özcan 2013, 202.

⁷³⁸ Hawkins 2006, 62.

J. D. Hawkins, Karakuyu A stelindeki yazıtındaki ilk satırının tek başına anlam ifade etmediğini, soyağacı başlangıç cümlelerinden oluştuğunu ve yazıtın başka bir blokta (sol) devam ettiğini düşünmektedir⁷³⁹.

IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenen çok sayıda stel bulunmaktadır⁷⁴⁰. Tutḫaliya Steli, Boğazkale Yukarı Şehir'de, 5. Tapınağa bağlı 'a' yapısında ele geçmiştir⁷⁴¹. Sağ elinde mızrak tutan asker giyimli figürün, sol elinin üzerinde yer alan Hieroglif yazıtta MAGNUS.REX MONS.tu / Büyük Kral Tutḫaliya yazılıdır. P. Neve, Kral Kapısı'na yaklaşık 100 m. mesafede bulunan Tutḫaliya Steli ile Kral Kapısı Tasviri'nin aynı usta tarafından, aynı dönemde yapıldığını⁷⁴², Kral Kapısı'nın ise IV. Tutḫaliya döneminde inşa edildiğini yahut elden geçirildiğini düşünmektedir⁷⁴³. K. Kohlmeyer, stel üzerindeki figürün IV. Tutḫaliya'yı yansıttığını düşünmektedir⁷⁴⁴.

Sirkeli'deki II. Muwatalli rölyefinde gözler cepheden tasvir edilmiştir⁷⁴⁵. Fraktin'de tasvir edilen III. Hattusili ve Puduḫepa tasvirlerinin gözleri cepheden işlenmiştir⁷⁴⁶. Tutḫaliya Steli ve Kral Kapısı Figürleri'nde ise gözler mükemmel bir

⁷³⁹ Hawkins 2006, 61.

⁷⁴⁰ Eserlerin listesi için bkz. Hawkins 1995, 121.

⁷⁴¹ Neve 1987a, 236; 247, Res. 18.

⁷⁴² Neve 1987a, 236; Neve 1992b, 119-120.

⁷⁴³ Hattuša kent kapılarının yeniden inşa faaliyetleri IV. Tutḫaliya dönemine atfedilmektedir. Neve 1985, 160.

⁷⁴⁴ Kohlmeyer 1995, 2648.

⁷⁴⁵ bkz. Ehringhaus 2005, 98, Abb. 175, Abb. 176.

⁷⁴⁶ bkz. Ehringhaus 2005, 62, Abb. 113; 63, Abb. 115.

işçilik ile profilden verilmiştir. Tutḫaliya Steli ve Kral Kapısı figürlerinde vücuttaki kaslar natüralist şekilde belirtilmiştir⁷⁴⁷. Ayrıca Kral Kapısı ve Tutḫaliya Steli'ni diğer Hitit kaya kabartmaları ve sanat eserlerinden ayıran bir unsur, başlıklarda yer alan -tanrılık sembolü- boynuzların işleniş biçimidir. Hitit sanatında boynuz başlığın önüne ve arkasında ileriye uzanacak şekilde işlenmektedir. Tutḫaliya Steli (Lev. VIb) ve Kral Kapısı Tasviri (Lev. VII)'nde ise boynuzlar mükemmel bir işçilikle başlığın üzerinde verilmiştir. Söz konusu ayrıntılar iki tasvirin birbiri ile aynı yahut yakın dönemde üretildiklerine işaret etmektedir. Kral Kapısı ve Tutḫaliya Steli tasvirleri gözlerin profilden verilmesi ve kasların mükemmel bir işçilikle belirtilmesi yönüyle, M.Ö. 13. yy.'ın ilk yarısına tarihlenen Sirkeli ve Fraktin örneklerinden farklıdır. Kanaatimizce Tutḫaliya Steli ve Kral kapısı figürleri M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısına IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmelidir.

Delihasanlı Steli, 1995 yılında, J. Seeher başkanlığında yürütülen çalışmalar sırasında, Boğazkale'ye 10 km. uzaklıktaki Delihasanlı Köyü'nde bulunmuştur⁷⁴⁸. Stel üzerindeki yazıt J.D. Hawkins tarafından, "§1 bütün dağlar üzerine [(Kırların?) Koruyucu Tanrısı] §2 Majeste, Büyük Kral, Labarna Tudhaliya inşa etti⁷⁴⁹" şeklinde okunmuştur. Stel, IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmektedir⁷⁵⁰.

⁷⁴⁷ Kral Kapısı tasvirinin göğsündeki kıllar dahi tasvir edilmiştir. Bittel 1976, 232, Abb. 26. Ayrıca figürün başında Hitit sanatında alışık olmadığımız, Miken sanatının Hitit sanatına etkisi olarak değerlendirebileceğimiz sorguç yer almaktadır (Lev. VII).

⁷⁴⁸ Seeher 1997, 328; Res. 18; Seeher 1996, 356; Hawkins 2006, 63-64.

⁷⁴⁹ Hawkins 2006, 64.

⁷⁵⁰ Seeher 1997, 328; Seeher 1996, 356; Hawkins 2006, 63-64.

Luwi hiyeroglifleri barındıran çok sayıda Hitit anıtı IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmektedir. Söz konusu anıtları incelediğimizde, Yazılıkaya'da Hurri tanrıları isim kartuşları ile birlikte işlenmiştir. Yazılıkaya'nın inşasının III. Ḫattušili döneminde başladığı düşünülmektedir⁷⁵¹. Bununla birlikte rölyeflerin pek çoğu IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmektedir⁷⁵². Yazılıkaya'dan anlaşılmaktadır ki Anadolu'daki Hurri pantheonu, Hitit pantheonuna dahil edilmiştir. Bu şekilde Anadolu'da yaşayan Hurrili halk üzerinde siyasi otoritenin sağlanmaya yahut kuvvetlendirilmeye çalışıldığını düşünmekteyiz. III. Ḫattušili döneminde başlayan emperyalist politikaların oğul IV. Tutḫaliya döneminde devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca IV. Tutḫaliya döneminde inşa edilmiş Luwi hiyeroglifleri içeren anıtlara göz attığımızda, Yalburt, Emirgazi, Köylütolu, Karakuyu Steli aynı şekilde siyasi otoritenin sağlanmasına yönelik olarak inşa edilmiş anıtlar olduğunu düşünmekteyiz. Tarḫuntašša'nın kuzey-kuzeybatı doğrultusunda uzanan Hitit anıtlarının Hitit Krallığı'nın sınırlarını belirtmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak IV. Tutḫaliya döneminde inşa edilen Hitit anıtlarının, IV. Tutḫaliya'nın Anadolu'da izlemiş olduğu emperyal politikaların somut kanıtları olduğunu düşünmekteyiz.

⁷⁵¹ Alexander 1986, 115.

⁷⁵² Alexander 1986, 115.

IV.2. IV. Tutḫaliya Dönemi Sonrası

IV.2.1. III. Arnuwanda Dönemi

III. Arnuwanda'nın IV. Tutḫaliya'nın soyundan geldiği ifade edilmiştir⁷⁵³. Bununla birlikte KUB XXVI 32 Öy. I 9'da verilen bilgiden anlaşıldığı kadarıyla III. Arnuwanda, IV. Tutḫaliya'nın erkek kardeşidir(?)⁷⁵⁴.

III. Arnuwanda'nın tahtta kaldığı sürenin kısa olduğu yönünde genel bir kabul mevcuttur⁷⁵⁵. Boğazkale'de III. Arnuwanda'ya ait mühür baskıları ele geçmiştir⁷⁵⁶. Boğazkale'de III. Arnuwanda'ya ait 45 mühür baskısı mevcuttur⁷⁵⁷. Ele geçen mühür baskıları ilk bakışta III. Arnuwanda'nın krallık süresinin çok da kısa olmadığını düşündürmektedir. Ancak bir günde yüzlerce mühür baskının üretilebileceği dikkate alındığında III. Arnuwanda'ya ait mühür baskılarının miktarından yola çıkılarak kralın hükümdarlık süresi hakkında yorum yapılmasını güçleşmektedir.

⁷⁵³ Klengel 1991, 238; Klengel 1999, 297.

⁷⁵⁴ G. McMahon, IV. Tutḫaliya'nın oğlu olduğunu düşünmektedir. Mc Mahon 1989, 71.

⁷⁵⁵ Singer 1987, 417; McMahon 1989, 71; Klengel 1991, 238; Klengel 1999, 297; Bekman 2000, 26; Klengel 2002, 419.

⁷⁵⁶ Güterbock 1940, 39-42; Nr. 64. Kuzey Kapı'nın güneyinde III. Arnuwanda'ya ait mühür baskısı ele geçmiştir. Seeher 1996, 251; Res. 8.

⁷⁵⁷ Neve 1992d, 87.

III. Arnuwanda'ya Ait Mühür Baskısı. Güterbock 1940, No. 64.

Hititçe çivi yazılı metinlerin yeniden tarihlenmesi çalışmaları tez konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle Batı Anadolu ile ilişkili olarak M.Ö. 13. yy.'a tarihlenen Madduwatta metni⁷⁵⁸ ile III. Arnuwanda dönemine tarihlenen Hititçe metinler duktusları dikate alınarak günümüzde M.Ö. 15. yy.'ın sonuna tarihlenmektedir. Günümüzde III. Arnuwanda dönemine tarihlenen çivi yazılı metin bulunmamaktadır⁷⁵⁹. III. Arnuwanda dönemi ile ilgili olarak bilgi alabileceğimiz çivi yazılı metin, II. Šuppiluliuma'nın tahta geçişi ile ilgili olarak savunmasıdır⁷⁶⁰. Ayrıca II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen KUB XXVI 32 no.lu çivi yazılı metin⁷⁶¹ III. Arnuwanda dönemi hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır:

⁷⁵⁸ Knapp 1980, 45, dn. 7.

⁷⁵⁹ van den Hout 2006, 79 dn. 9.

⁷⁶⁰ bkz. "II. Šuppiluliuma'nın Tahta Çıkışı Konusundaki Savunması" başlığı.

⁷⁶¹ Metnin tarihlendirilmesi için bkz. Laroche 1953, 74; Klengel 1999, 285; 303. Ayrıca değerlendime için bkz. Otten 1963, 2 vd.

1 [A.NA ^MŠu-up-]pí-lu-li-j a-ma ta-bar-na LUGAL.GAL

2 [^Mx-x-]LUGAL-ma GAL DUB.ŠAR.GIŠ A.NA SAG.DU-ŠÚ ti-u-u a-an-zi

3 [x-]x PAP-nu-ma-an-zi a-u-u a-an UGU ti-u-u a-an-zi

4 zi-la-du-u a kiš-an še-er li-ik-ta

5 EN-IA-mu UL GUR-in Û[G]-an ME-aš LÚ^{MEŠ URU} Ĥat-ti GIM-an ^{DUTU}ŠI
EN-IA

6 dam-me-la KAR-a/EN-IA-mu-kán A.NA A.BU.IA AMA-IA-j a

7 me-ek-ki TUR-an ar-ha ME-aš nu-mu EN-IA

8 UR?.TUR GIM-an a-pé-el iš-ga-šú?-u-u a-an-ta-za x-iš-u a-za šal-la-nu-ul

9 ku-it-m[a-a]n ŠEŠ ^{DUTU}ŠI LUGAL-uš e-eš-ta ú-uk-ma-za

10 BE.LU e-šú-un na-an PAP-aš-ha-at IGI-an-da-aš-ši UL

11 ku-it-ki u a-aš-da-hu-un ^{DUTU}ŠI-ma EN-IA : ku-u a-j a-ta-za

12 šal-la-nu-mar-ra-za ša-ku-u a-šar-it ZI-it PAP-ha-ha-at : hur-ti-an-da-ši
UL

13 ku-e-da-ni-ik-ki pí-di an-da ú-e-ri-ah-ha-ha-[a]t

14 ma-a-an-ma-aš-ši LÚ^{MEŠ URU} Ĥat-ti in-na-ra-a-ma ú-u a-a-i

15 ú-te-er UL-ma-an-ta(?) an-da ta-a-li-j a-nu-un

16 a-u-u a-an UGU-ma-an-ši ti-j a-nu-un EN-IA-m[u?-m]a-an

⁷⁶² (CTH 124.A) Transkripsiyon ve Tercüme için bkz. Laroche 1953, 74-75.

17 [PA]P-*ah-ha-at* A.NA ^DUTU^{ŠI}-*ma-aš a-u-ū a-an* [UGU *ti-j a-*

18]*x* ^DUTU^{ŠI} *x*[

19]*x-ta*[

1 [Šup]piluliuma, tabarna büyük kral

2 X-x-Šarruma, tahta tablet yazıcısı baş katibi, kendisine ...?

3 O'nu korumak için (ve) gelecekte yanında

4 kalmak (için) şu şekilde yemin etti:

5 Efendim beni aldı, başkasını değil, oysaki Majestem efendim

6 Hatti'nin insanlarından farklı görüyordu. Efendim, beni annemden ve babamdan

7 çocuk yaşta almıştı. Efendim

8 sadık bir şekilde(?) kendi usulüyle ... beni yetiştirdi.

9 Majestemin erkek kardeşi kral olduğu sürece, ben

10 bey olarak yaşadım ve onu korudum; ve ona karşı

11 hiçbir yanlışım olmadı. Majestem, efendim, hep bu (?)

12 eğitim sayesinde, samimi bir kalple korudum. O 'nunla

13 hiçbir fırsatta kendimi eşit görmedim.

14 Ve O'na karşı Hatti şehri halkı şiddetli(?) şikayetler

15 etmemiş olmasalardı, onu terk etmezdim.

16 O'nun yanında olurdum, efendimi(?)

17 korurdum.

18 [] Majesteme [

19 []-ta [

KUB XXVI 32 no.lu metnin yazarı II. Šuppiluliuma'dır. II. Šuppiluliuma, gençlik yıllarında tahta tablet yazıcılarının başıdır ve tahta nasıl geçtiğini açıklamaktadır. Metinden anlaşıldığı kadarıyla III. Arnuwanda IV. Tutḫaliya'nın erkek kardeşidir(?). II. Šuppiluliuma ise çocuk yaşta babasından alınarak III. Arnuwanda(?) tarafından yetiştirilmiştir. II. Šuppiluliuma, III. Arnuwanda'ya bağlılık yemini etmiştir. Bununla birlikte başkent Hattuša halkının III. Arnuwanda'ya karşı isyan etmesi nedeniyle II. Šuppiluliuma, III. Arnuwanda'ya karşı bağlılık yemini bozduğunu bildirmektedir.

III. Arnuwanda'nın tahta çıktığı sıradaki yaşı hakkında bilgi sahibi değiliz. Çivi yazılı metinden anlaşıldığı üzere III. Arnuwanda IV. Tutḫaliya'nın kardeşidir(?). IV. Tutḫaliya'nın uzun bir saltanat sürdüğü dikkate alındığında III. Arnuwanda'nın tahta çıktığında yaşlı olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte II. Šuppiluliuma'nın

11 [DUMU?⁷⁶⁵.N]ITA NUMUN LUGAL GAL DUMU *Tu-ut-ḫa-
li-ḫ a²*

12 [Ku]-zi-^DU-up ŠEŠ-*IA*

13 []*si-ḫ a-a-it*

14 []x

14 [*A*]-*BI-IA-ḫ a*

2 [] orada

3 [] oturak adamlarının başı

4 [] - dıḡında

5 [] ve orada Armaziti (ve) oturak adamlarının büyüḡü

6 [] tanrılara(?) yemin eder

7 [-dıḡı] zaman (olumsuzluk)

8 [] sahibem bilir(?)

9 [Tutḫal] iya genç(?) Arnuwanda'nın

10 [kardeşi Šup]piluliuma büyük

11 [] büyük kral Tutḫaliya'nın oḡlu neslinden erkek
[(çocuk)]

12 [Ku]-zi-Tešup kardeş

13 [] (mühür) bastı

14 []x

⁷⁶⁵ krş. Stefanini 1962, 19.

Ele aldığımız metnin satırlarının baş kısımları kırıktır. Šuppiluliuma ve genç Arnuwanda'dan bahsedilmektedir. R. Stefanini, metnin 9. satırının baş kısmını Šuppiluliuma şeklinde tamamlamıştır⁷⁶⁶. Ayrıca 10. Satırın kırık baş kısmı kısım için R. Stefanini ŠEŠ (kardeş) şeklinde tamamlamak istemektedir⁷⁶⁷. Şu halde R. Stefaninin önerisine göre 9. ve 10. satırlar Šuppiluliuma'nın genç kardeşi Arnuwanda şeklinde devam etmektedir. 11. satırda II. Šuppiluliuma'nın ismi tekrar anılarak büyük sıfatıyla devam etmektedir. Arnuwanda'nın Šuppiluliuma'yı çocuk yaşta yanına alarak yetiştirdiğine dair yukarıda verdiğimiz KUB XXVI 32 no.lu metin dikkate alındığında R. Stefaninin tamamlamalarının şüpheli olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce 9. satır Tutḫaliya şeklinde tamamlanmalıdır. Bu durumda 10. satırda ŠEŠ (kardeş) kelimesinin varlığından söz edilebilir.

10. satırda Šuppiluliuma'nın adının ardından büyük sıfatı yer almaktadır. 11. Satırda ise IV. Tutḫaliya'nın oğlu ve onun neslinden bir çocuktan bahsedilmektedir. 9. satırda Šuppiluliuma'nın büyük oluşunun vurgulandığı dikkate alındığında, II. Šuppiluliuma'nın Tutḫaliya'nın büyük oğlu olduğu düşünülebilir.

J. Mellaart, Kızıldağ yazıtlarından⁷⁶⁸ hareketle IV. Muršili'nin varlığından, söz eder. IV. Muršili'nin, Šuppiluliuma'nın yeğeni, III. Arnuwanda'nın oğlu olduğunu

⁷⁶⁶ Stefanini 1962, 20.

⁷⁶⁷ Stefanini 1962, 20.

⁷⁶⁸ Kızıldağ III: "Kahraman Büyük Kral Muršili'nin oğlu, Güneş, Büyük Kral Hartapuş; Fırtına Tanrısı (için?) bu/buradaki şehri inşa etti." Hawkins 1992, 264; Karağuz-Bahar-Kunt 2002, 8.

kabul eder⁷⁶⁹. Bununla birlikte, II. Šuppiluliuma dönemi kayıtları⁷⁷⁰, III. Arnuwanda'nın çocuğunun olmadığını bildirmektedir. IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen KUB XXXI 23'te⁷⁷¹ Urḫi-Tešup ile birlikte Arnuwanda'nın adı anılmaktadır. Söz konusu metinde Arnuwanda'nın oğlu ifadesi geçmektedir.

KUB XXXI 23 Ay.⁷⁷²

x+1 [] (iz) [

2' [] KUR[?] r^{URU}1[

3' *A-NA* DINGIR^{MEŠ} x[

4' *ma-a-an-ma-za* DINGIR^{r^{MEŠ}1} [

(silinmiş)

5' *ke-e* INIM^{II.A} *ku-e* r^{ŠA/ša}1[

6' ^m *Úr-ḫi*-^DU-*ub* ^M *Ḫal-pa*-L[^Ú

⁷⁶⁹ Mellaart 1993, 420.

⁷⁷⁰ KBo XII 41+KUB XXVI 33+KBo XIII 225 (CTH 122) Öy. II 10-13. d'Alfonso 2007, 209; 212.

⁷⁷¹ van den Hout 1998, 59.

⁷⁷² van den Hout 1998, 58-59.

7' ŠA DUMU^M *Ar-nu-ū a-^ran*[-

8' *me-ek-ka₄-i a-aš-ša*(-)

9' GIM-*an* SIxSÁ-^r*tā*[-*at*

10' [^{URU?}] KÙ.BABBAR-*kán ū*[-

11' [] x [

x+3' tanrılara/için [

4' eğer sen, tanrılar [

5' bu meseleler ki [

6' Ur̥hi-Tešup [ve[?]] Ḫalpazi[ti

7' **Arnuwan[da]'nın oğlu** [

8' ve pek[?] çok [

9' (o) olarak kurulmuştu [

III. Arnuwanda dönemine tarihlenen çivi yazılı metin olmayışı, ölen Hitit krallarının ardından bağlı halkların ayaklandığına dair ipuçları ve II. Šuppiluliuma

dönemi kayıtları⁷⁷³ dikkate alındığında III. Arnuwanda döneminde Hitit Krallığı'nın önemli tehditler ile karşı karşıya olduğu düşünülebilir. Hitit Krallığı'nın düşmanları karşısında III. Arnuwanda'nın bilemediğimiz sebeplerden dolayı yetersiz kalması II. Šuppiluliuma'nın iktidarı ele geçirmesine neden olmuştur. Vurgulamamız gerekir ki II. Šuppiluliuma'nın III. Arnuwanda ile taht mücadelesine girmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir.

⁷⁷³ KBo XII 41+KUB XXVI 33+KBo XIII 225 (CTH 122). d'Alfonso 2007, 209; 212. KUB XXVI 32 (CTH 124.A) Öy. I 1-18. Laroche 1953, 74-75.

IV.2.2. II. Šuppiluliuma Dönemi

İlk defa E. Laroche II. Šuppiluliuma adlı Hitit kralının varlığını tespit etmiştir⁷⁷⁴. II. Šuppiluliuma, II. Muršili'nin soyundan, III. Hattušili'nin torunu, IV. Tudhaliya'nın oğludur⁷⁷⁵. Yaklaşık olarak M.Ö. 1210 yılında tahta çıktığı kabul edilir. Merneptah (1212-1202⁷⁷⁶)'ın çağdaşıdır⁷⁷⁷. KBo XII 38 Ay. III 4'de Šuppiluliuma'nın adı ^MKÙ.GA.PÚ(TÚL); Nişantaş Hiyeroglif Yazıtı'nda ise KÙ.GA.TÚL-má⁷⁷⁸ şeklinde yazılmıştır.

II. Šuppiluliuma'ya Ait Mühür Baskısı. Güterbock 1940, No. 1a.

⁷⁷⁴ Laroche 1953, 70 vd.

⁷⁷⁵ KBo XII 41 + KUB XXVI 33 + KBo XIII 225 (CTH 122) Öy. 1-4. Transkripsiyon ve tercüme için bkz. d'Alfonso 2007, 207 vd.; Otten 1963, 7. KBo XII 38 Öy. II 4-9.

⁷⁷⁶ M.Ö. 1205 - ?, Dalley-Teissier 1992, 84

⁷⁷⁷ Singer 1987, 417; Hawkins 1995, 58.

⁷⁷⁸ Steinherr 1972, 9.

II. Šuppiluliuma, Hitit Krallığı'nın son kralı olarak kabul edilmektedir⁷⁷⁹. Bununla birlikte II. Šuppiluliuma'dan sonra tahta çıkmış bir kralın varolabileceği ihtimali ile bilinen son büyük Hitit kralı olarak da kabul edilmektedir⁷⁸⁰. II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen az miktarda çivi yazılı kayıt mevcuttur⁷⁸¹.

Nişantepe ve Güneykale Hiyeroglif Yazıtı dışında, Yukarı Şehir'de Yerkapı yakınında, Tapınak 3'de II. Šuppiluliuma'ya ait yazılı dökümanlar açığa çıkarılmıştır⁷⁸². Yukarı Şehir'de tapınak 3'de ve Aşağı Şehir'de II. Šuppiluliuma'ya ait mühür baskıları ele geçmiştir⁷⁸³. Boğazkale'deki arkeolojik çalışmaların sonucu olarak O. St. 2 tabakası⁷⁸⁴ II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmiştir⁷⁸⁵.

Genel olarak II. Šuppiluliuma dönemi Asur ile gerginliklerin olmadığı bir dönemdir⁷⁸⁶.

⁷⁷⁹ Hawkins 1994, 92; Klengel 1999, 309.

⁷⁸⁰ Hawkins 1994, 92.

⁷⁸¹ Hawkins 1995, 57; Klengel 1999, 301-305.

⁷⁸² Neve 1988b, 264.

⁷⁸³ Neve 1989, 221; Res. 23.

⁷⁸⁴ P. Neve tarafından, II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmektedir. Neve 1988b, 264. Bu evrede daha çok üretime yönelik işlikler inşaa edilmiştir. Neve 1992b, 114.

⁷⁸⁵ Neve 1988b, 264.

⁷⁸⁶ Singer 1987, 414.

IV.2.2.1. II. Šuppiluliuma'nın Tahta Çıkışı Konusundaki

Savunması

II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen KBo XII 41 + KUB XXVI 33 + KBo XIII 225 Öy. II'de⁷⁸⁷ II. Šuppiluliuma tahta çıktığı süreci anlatmakta ve tahta çıkışının meşru bir şekilde gerçekleştiğini açıklamaktadır:

KBo XII 41 + KUB XXVI 33 + KBo XIII 225 Öy. II⁷⁸⁸

1'-12' Hatti'nin (halkı) [...] ona karşı ve kendim (dahi) günah işlemedim. Eğer [O] [herhangi bir evlada] sahip olsaydı, eğer [ben] buna dahil değilsem, ben onun soyunu koruyacaktım! Ama hiç evladı yoktu. Ha[mile] kadın olup olmadığını sordum ve hamile kadın yoktu.

10'-13' Eğer Arnuwanda [bir evlada sahip olsaydı], ben günaha girerdim! [beyim]in soyunun dışında kalacaktım! Ben [başka] birisini bey yapmak istesem [

14'-17' Ayrıca, Tuthaliya'nın gen[ç] yaşta [başka oğlu?] olsaydı. O [tek] olduğu [için], [ben] Hattuša[nın] kadın [ve erkeklerini] [onun ellerin?]e [koyardım?]

⁷⁸⁷ Tarihleme için bkz. Klengel 1999, 301.

⁷⁸⁸ (CTH 122, II. Šuppiluliuma ile Kargamiş Kralı Talmi-Tešup Arasındaki Antlaşma.) d'Alfonso 2007, 209; 212.

19'-23' Šuppiluliuma [...]. Onu [...]; her biri [...] Büyük kral, Tut[haliya]'nın oğlu Šuppilu[iuma] [Hatti Ülkesi'nin] kralı oldu.

24'-25' Hatti ülkesi [

II. Šuppiluliuma, tahta çıkışının Hitit siyasi geleneklerine uygun olduğunu ve III. Arnuwanda'nın çocuğunun olmadığı bilgisini vermektedir. II. Šuppiluliuma'nın verdiği bilgiler, III. Arnuwanda'nın saltanat süresinin kısa olduğu düşündürmektedir. Öte yandan II. Šuppiluliuma'nın tahta çıkışı konusunda bir savunma yazdırmış oluşu, diğer bir deyişle tahta çıkışının meşru olduğunu açıklama ihtiyacı hissetmesi, bu dönemde başkent Hattuša'da karışıkların ve siyasi çekişmelerin meydana geldiği yönünde bir ipucu olarak kabul edilebilir. KUB XXVI 32 Öy. I'deki⁷⁸⁹ bilgiler II. Šuppiluliuma'nın tahtı zorla ele geçirdiği noktasına işaret etmektedir. Çivi yazılı metinde III. Arnuwanda'nın saltanat süresi, hangi sebepler ile tahttan uzaklaştığı yahut ölüp ölmediği yönünde herhangi bir bilgi mevcut değildir. III. Arnuwanda dönemi hakkında günümüzde yegane ipucu olan çivi yazılı metin III. Arnuwanda döneminin sönük geçtiğine işaret etmektedir. Hitit Krallığı'nın düşmanları karşısında düştüğü zor durumu gören II. Šuppiluliuma'nın yönetimi ele almak istediğini düşünmekteyiz.

⁷⁸⁹ KUB XXVI 32 (CTH 124.A) Öy. I 1-18. Laroche 1953, 74-75.

IV.2.2.2. II. Šuppiluliuma'nın Kargamış Kralı Talmi-Tešup ile Yaptığı Antlaşma

II. Šuppiluliuma anlaşıldığı kadarıyla tahta geçtikten sonra Kargamış kralı Talmi-Tešup ile bir antlaşma yapmıştır. Antlaşma metni büyük ölçüde yıpranmıştır. Bununla birlikte gerek II. Šuppiluliuma döneminde Hitit Krallığı'nın durumu ipuçları sunması yönüyle önemlidir.

KBo XIII 41 + KUB XXVI 33 + KBo XIII 225 Öy. I⁷⁹⁰

1 [Ben] [Kahraman Büyük Kral] Muršili'nin soyundan gelen, Kahraman Büyük Kral Hattušili'nin oğlunun oğlu, Kahraman Hatti Ülkesi'nin Kralı, Büyük Kral Tutḫaliya'nın oğlu, Kahraman H[atti Ülkesi'nin Kralı, (Büyük Kral)] Majeste Š[(uppilul(i) ama)] ve

Kargamış Ülkesi'nin Kralı Šarri-K[ušuḫ'un torunu, Kargamış Ülkesi'nin Kralı Šaḫurunuwa'nın oğlunun oğlu, Kargamış Ülkesi'nin Kralı [Ini-Tešup'un oğlu, Kargamış Ülkesi'nin Kralı [Tal]mi-Tešup, onların şart koştukları bir diğer antlaşma tableti şöyle devam eder:

8-12 [(Šuppilu)liuma('nın çocukları)] edildi. [(Šarri-Kušuḫ)] ile (onun) yurdu [ve şimdi . . . antlaşmanın)....]

13-17 [(ve Mur)]šili [...onlara. Šuppiluliuma) ... (Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası için?)] [

⁷⁹⁰ (CTH 122) Transkripsiyon ve tercüme için bkz. d'Alfonso 2007, 207 vd.; Otten 1963, 7.

18-23; x+1 [(Muršili)] isyana teşvik [

2'-4' [

5'-6' Ini-[Tešup]'un oğlunun oğlu, [Talmi-Te]šup [için?

Antlaşma tableti Öy. I'de kral II. Šuppiluliuma ve Kargamış Kralı Talmi-Tešup'un soy ağacı verilmektedir. Tablette [(Mur)]šili'nin adı geçmektedir. Anlaşılmaktadır ki tabletin ilk kısmında eski hadiselerle atıf mevcuttur. Öy. II'de ise yukarıda çevirisini verdiğimiz üzere II. Šuppiluliuma tahta çıkışının meşru olduğunu ispatlamak için bir savunma yazmıştır⁷⁹¹.

KBo XII 41 + KUB XXVI 33 + KBo XIII 225 Ay. III⁷⁹²

2'-3' Yer [...] [...]nın kölesi değil [

4'-9' Eğer savaş sırasında bana [...], ben kendim [olmayacak/olmadı] [...] ona. [...] çünkü korkunun [...] Mısır Ülkesi'nin dostça [...]. Ve ben senin için getireceğim [...] -ye/-ya [...], ama düşman beyi [

10'-18' Hatti'nin sakinleri sadakatsiz oldu [...] Ben kendim dahil [...]. [Ben?] onu benden uzağa taşıdım [...Eğer] Hatti'nin herhangi bir sakini Majesteme karşı [kanıt arayacaksa] onu gizlemeyeceğim. İçin [...] Onları ele

⁷⁹¹ KBo XII 41 + KUB XXVI 33 + KBo XIII 225 (CTH 122) d'Alfonso 2007, 209-212.

⁷⁹² (CTH 122) Transkripsiyon ve tercüme için bkz. d'Alfonso 2007, 210-213.

geçireceğim ve [için...] plan yapmayacağım [] Eğer [O...] bana çok fazla
eğer bir adam isterse [...] beni çok fazla, ve Majesteme...: “Ona herhangi bir
kötülük yapılmamalı”

19'-20' Bu durumda, hükümdar[lık ...] ile ilgili [...] tanrılar (onu?)
anlaşmalara saygılı yap[ar]. [Kahraman] Büyük Kr[al], Tutḫaliya'nın nesli
olarak soyuna sadık olacağım ve dahası O'nun neslinin beyliğini
sürdüreceğim.

21'-23' oğul, ki seni [krallığa] yükselteceğim, ben O'nu derebeyi olarak
[koruyacağım]

Antlaşma tabletleri Ay. III'de II. Šuppiluliuma Hitit halkının sadakatsizliğinden
yakınmaktadır. II. Šuppiluliuma'nın, günümüzde III. Arnuwanda dönemine
tarihlenen çivi yazılı metin olmadığı için şimdilik kaydıyla sönük olarak
nitelendirebileceğimiz iktidarının ardından, Hitit tahtına çıktığı anlaşılmaktadır.
Ayrıca II. Šuppiluliuma'nın iktidarının başında başta Ḫattuša olmak üzere krallık
genelinde isyanların çıktığı düşünülebilir. II. Šuppiluliuma tahta çıktıktan sonra,
Kargamiš kralının desteğini sağlamak amacıyla bir antlaşma yapma ihtiyacı
hissetmiştir. Antlaşmada II. Šuppiluliuma'nın tahta nasıl çıktığını açıklaması ve Hitit
Krallığı'nın düştüğü zor durumu belgelemesi açısından önemlidir. Yine antlaşmada
Mısır, dost ülke olarak tanımlanmaktadır. II. Šuppiluliuma döneminde Hitit-Mısır

ilikileri ile birlikte değerlendirebileceğimiz kayıt Merneptah'a aittir. Merneptah, Hitit Krallığı'nı ayakta tutmak için gemilerle tahıl gönderdiğini bildirmektedir⁷⁹³.

II. Šuppiluliuma tahtı ele geçirdikten sonra nesline bağlılık istemektedir.

KUB XIX 28 Ay. IV⁷⁹⁴

1' [] x x-x-x[

2' []x *pár-aš-du*

3' []x A-NA NUMUN ^mŠu-up-pí-lu- 𐎶𐎵 -[u-ma]

4' *ša-ku-wa-aš-ša-ri-i]t ZI-it a-aš-šu ták-ke-eš-ki*

5' [] 𐎶𐎵 [Š]u-up-pí-lu-li-u-ma-ia

6' []k]u-iš-za ^mŠu-up-pí-lu-li-u-ma-an

7' [] *ša-ku-wa-aš-ša-ri-it ZI]I-it i-la-li-iš-ki-iz-zi*

8' [] ^mT]u-ut-ḫa-li-ia DINGIR^{MEŠ}-aš pí-ra-an

9' [] x-x-iš-ki-iz-zi

10' []x *nu-za a-pa-a-aš UN-aš*

11' [](-) 𐎶𐎵𐎶 -lu-lu² a-uš-du

12' []x(-)ḫa-at-ta-ru a-pé-el-za-kán

13' [] 𐎶^{MEŠ}-ŠÚ^{GIŠ}KIRI₆ KISLA[𐎶]

14' []az-zi-ki-iz-zi ak-ku-uš-ki-iz-zi

15' []*nu-u]š²-ši a-aš- 𐎶šu𐎶 e-eš-du*

⁷⁹³ Breasted 1906, 244, § 580.

⁷⁹⁴ Transkripsiyon için bkz. Giorgieri 1995, 290-291.

16' [^mŠu-up-pí-lu-l]i-u-ma DUMU ^mTu-ut-ḫa-li-ia

1' [] x x-x-x[

2' []x yeşillik(?)

3' []x Šuppiliuma('nın) nesline

4' içten bağlılık iyilik istedi

5' [] Šuppiluliuma

6' [herk]im Šuppiluliuma'yı

7' [içten] bağlılık ister

8' Tutḫaliya Tanrıların önünde

9' [is]tedi

10' [] ve oradaki adam

11' 𒀭ga𒀭 -lu-lu' bak!/gözetle!

12']x(-)ḫa-at-ta-ru O yer

13' [] köleler bahçe, harman yeri

14' yerler, içerler

15' ve o iyi olsun

16' [] Tutḫaliya'nın oğlu [Šuppilul]iuma

V.2.2.3. Kıtık Yılları

Büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı Hitit ekonomisinde su varlığı hayati bir faktördür. Anadolu'daki nehir ve ırmaklar, Mısır'daki Nil nehrinin yaptığı gibi suni bir sulamaya uygun değildir. Bu açıdan bakıldığında iklim şartlarının ve yağmurun Hitit tarımı, ekonomik yaşamı açısından büyük önem taşıdığı kolaylıkla anlaşılabilir. II. Šuppiluliuma döneminde Anadolu'da yiyecek sıkıntısının yaşandığına işaret eden çivi yazılı belgeler mevcuttur.

RS 18.38⁷⁹⁵

1-2 Majestenin Ammurapi'ye mesajı. (O şöyle) söyler:

3-4 Majeste ve her şey çok iyidir.

5-10 Majestenin [ba]basının huzurunda [senin] ba[ban], O'nun kölesi, gerçekten itaatkar bir şekilde yaşadı; bir k[öle] için gerçekten (ve) O onun tasarrufunda idi ve [onun] e[fendisi] O(nu) gerçekten korudu. Benim babam asla ta[hıl] ihtiyacı duymadı, (ama) sen, kendi açıdan, farketmedin ki bu ne, nasıl şeylerdi.

11-16 şimdi sen majesteye, efendine bağlısın; bir kö[le] olarak gerçekten, sen onun tasarrufundasın. Ama [se]n, kendi açıdan, majesteye, efendine (karşı

⁷⁹⁵ (CTH 187) Pardee 2003, 94-95; Virolleaud 1965, 84-86, no. 60.

sorumluluğunu) sen hiç fark etmedin. Bana, majestene, efendine, yıldan yıla, niye gelmiyorsun?

17-30 Şimdi senin majesteye, efendine, yiyecek -şöyle ki ülkende yiyecek olmadığı- ile ilgili gönderdiğin bir tablet konusunda: Majeste'nin kendisi sıkıntı çekiyor. [Şimdi] eğer ben git(?) [] bir hediye [] majeste [] yiyecek O donatacak []

31-35 'Ib'altu (ayında) [...] ama benim katibim yok. Bizim katipler genellikle 'kusursuz'. (böyle) bir adam ara, o nerede olabilir ve onu bana gönder.

RS 18.38 no.lu mektup bir Hitit kralı tarafından son Ugarit kralı Ammurapi'ye gönderilmiştir⁷⁹⁶. I. Singer göndericinin 'majeste' hitabını kullanmasına dikkat çekerek⁷⁹⁷ içerik yönünden benzer bir mektubun Kargamış kralı tarafından gönderildiğini vurgulamıştır⁷⁹⁸. Karkamış kralı Talmi-Teşup ve Ammurapi, II. Şuppiluliuma ile çağdaştır⁷⁹⁹. Kanaatimizce RS 18.38 no.lu mektubun göndericisi Ammurapi'nin çağdaşı Kargamış kralı Talmi-Teşup'tur. RS 18.38'den anlaşıldığı üzere II. Şuppiluliuma'nın çağdaşları olan Talmi-Teşup ve Ammurapi dönemlerinde Kargamış ve Ugarit krallıklarında yiyecek sıkıntısının çekilmesi, Yakındoğu'daki kuraklık hadiseleri ile ilişkili olsa gerektir.

⁷⁹⁶ Pardee 2003, 94.

⁷⁹⁷ Singer 1999, 707.

⁷⁹⁸ RS 13.007_B, Singer 1999, 708.

⁷⁹⁹ Lehmann 1979, 481.

Hitit başkenti Hattuša'da ele geçmiş Bo 2810⁸⁰⁰ envanter numaralı çivi yazılı
metin Anadolu'da yaşanmış bir kuraklık hadisesine işaret etmektedir:

Bo 2810 Öy. II⁸⁰¹

1' [] x []

2' [] [bü[tün] ülkeler []

3' ve bu ülkelerde her kim []

4' 'oğlum' bu ülkeleri muhafaza et []

5' asla (hiçbir şeyin) değişmesine izin verme!

6' Oğlum, gemi hakkında bana şunları yazdın:

7' "Tahıl yüklü/dolu yüz gemi (sana) geldi."

8'-9' oğlum neden bana karşı bu şekilde hareket ettin?

10'-11' neden o (tahıl) bir gün bile olsa senin yanında bekliyor? Oğlum

bilmiyor mu ki

12'-13' benim ülkelerimde kıtlığın devam ettiğini? Şimdi, oğlum onu (derhal)

gönder!

14'-15' ve onlar Ura'ya yahut Lašti'ye yükünü boşaltsın.

16'-17' Hangi yer oğlum için uygunsa oraya boşaltsın.

⁸⁰⁰ J. Yakar, Bo 2810 envanter numaralı çiviyazılı metnin alıcısının Ugarit kenti kralı Ammurapi olduğunu düşünmektedir. Yakar 2006, 36.

⁸⁰¹ (CTH 127) Klengel 1974, 172-173; Hoffner 2009, 363.

Bilinmeyen bir Hitit kralı⁸⁰² tarafından kimliği belirtilmemiş bir muhataba yazılan Bo 2810 envanter numaralı mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Hitit Krallığı'nda yiyecek sıkıntısı mevcuttur.

Göndericinin bir günlük gecikmeden yakınmasından anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Hitit Krallığı büyük bir kıtlık yaşamaktadır. Göndericinin alıcıya 'oğlum' şeklinde hitap etmesi gönderici ile alıcı arasındaki akrabalık ilişkisinin varlığına(?) işaret etmektedir.

H. Klengel, Bo 2810'un IV. Tuhtaliya'nın saltanatının geç dönemleri ile II. Šuppiluliuma'nın erken dönemleri arasına tarihlenebileceğini düşünmektedir⁸⁰³. III. Arnuwanda'nın bir erkek çocuğunun olmadığı bilgisini II. Šuppiluliuma'nın tahta çıkışı ile ilgili savunmasından biliyoruz⁸⁰⁴. Çivi yazılı metinde bahsi geçen, "Tahıl yüklü/dolu yüz gemi..." ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla mektubun muhatabı bir sahil kentinde oturmaktadır. Bahsi geçen kent için M.Ö. II. bin yılın önemli sahil şehri Ugarit ve Alalah(?) önerilmiştir⁸⁰⁵. IV. Tutḫaliya'nın Ugarit Vassal Krallığı ile çok sayıdaki yazışmaları arasında, Ugarit kralları ile akrabalık ilişkisi bulunduğu dair herhangi bir kayıt mevcut değildir.

⁸⁰² Mektupta geçen 'benim ülkelerim', (Bo 2810 Öy. II 12') ifadesinden hareketle mektubun göndericisinin bir Hitit Kralı olduğu konusunda fikirbirliği mevcuttur. Klengel 1974, 173; Hoffner 2009, 363.

⁸⁰³ Klengel 1999, 298. H. Klengel, söz konusu mektubu aynı eserde III. Arnuwanda dönemi ile ilişkili olarak değerlendirmiştir. Klengel 1999, 310.

⁸⁰⁴ KBo XII 41+KUB XXVI 33+KBo XIII 225 (CTH 122). Trankripsiyon ve tercüme için bkz. d'Alfonso 2007, 207 vd.; Otten 1963, 7.

⁸⁰⁵ Klengel 1974, 171-172; Singer 1999, 718.

H. Klengel, Bo 2810 ile Merneptah⁸⁰⁶ dönemi kayıtlarını ilişkilendirmiştir⁸⁰⁷.

H. Otten, Merneptah'ın 'Deniz Kavimleri' ile mücadelesinin IV. Tutḥaliya'nın iktidarından daha sonraki bir dönemde gerçekleştiğini düşünmektedir⁸⁰⁸. Karnak yazıtlarında, Merneptah'ın 5. saltanat yılında 'Deniz Kavimleri'ne karşı savaşını anlatan yıllıklarında Hitit Ülkesi'ne tahıl sevk edildiğine dair bilgiler mevcuttur:

"Kheta'yı canlı tutmak (ayakta tutmak) için gemilere tahıl almama (göndermeme) sebep oldu⁸⁰⁹."

Kanaatimizce elimizdeki kısıtlı veriler Bo 2810 envanter no.lu çivi yazılı metnin II. Šuppiluliuma dönemine ait olduğu noktasına işaret etmektedir. Bo 2810 envanter no.lu mektuptan anlaşıldığı kadarıyla tahıl sevkiyatı gemiler ile yapılmıştır. Olasılıkla sevkiyatın yapıldığı kent Alalah (Mukiş Krallığı) ve mektubun alıcısı ise Hitit hanedanından bir prens(?)'dir.

Ugarit arşivinde Mukiş ve Ura üzerinden tahıl gönderildiğine dair bir mektup mevcuttur.

⁸⁰⁶ G. Beckman, IV. Tutḥaliya ile Merneptah'ın çağdaş olduğunu düşünmektedir. Beckman 2000, 28.

⁸⁰⁷ Klengel 1974, 167; Klengel 1999, 298.

⁸⁰⁸ Otten 1983, 15-16.

⁸⁰⁹ Breasted 1906, 244, § 580.

RS 20.212 Öy.⁸¹⁰

1'-2' Ugarit kralı [...-e] [şu şekilde] konuşur:

3'-4' Majestem için her şey iyi olsun.

5'-7' Kral seni vassal olarak hizmet yükümlülüğünden kurtardı. (aynı şekilde)

kral olarak sana mühürlü bir tableti (bunun üzerine) gönderdiğinde, O orada bu konu hakkında şu şekilde konuşmadı mı?

8'-9' "ben O'na ne yazdıysam, O dinleyecek ve sonra yapacak"

10'-13' O'nun sana yazdığını, neden yapmıyorsun? Her zaman daima kralın, beyin nasıl istiyorsa yap;

14'-16' O [seni] hizmet yükümlülüğünden kurtardı, ve sen, sana kral ve beyin sana ne yazdıysa yap!

Ay. 17'-20' Şimdi Ura şehrinin halkı benim majestemden yiyecek istedi. Majeste onlara Mukiş Ülkesi'nden 2000 (*kor*⁸¹¹) tahıl talimatı verdi.

21'-26' ve sen, onlara ülkelerine götürmek için büyük bir gemi ve denizciler ver. Onlar (onu) bir yahut iki araba ile nakledecekler, ve sen onlara ve gemiye izin ver.

27'-30' Bu konu majeste Ali-ziti, kralın görevlileri ve Kunni tarafından gönderildi. Bu önemli bir konu! Derhal [...] ile donat!

⁸¹⁰ Schwemer 2006, 259-260. Ugaritica V, 105-107, no. 33.

⁸¹¹ Schwemer 2006, 259, dn. 38.

Sol kn. Onların büyüklerine (tahıl) nakli(ni) ve teslimi(ni) yönlendir! [bu] ülkeden yahut başka bir ülkeden beslemek ve canlı tutmak için! Ver! O, yaşam yahut ölüm için geliyor!

Tablette göndericinin yazılı olduğu kısım kırılmıştır. Mektubun Ugarit kralı Ammurapi tarafından, Hititli bir prense gönderildiği düşünülmektedir⁸¹². Metinden anlaşıldığı üzere büyük kralın talebi, Ugarit kralı Ammurapi(?) tarafından -Ugarit kralına bağlı- Mukış kralına iletilmektedir. Ammurapi(?), tahılın Ura şehrine aktarılması için gemi ve denizciler sağlanmasını istemektedir. Bu şekilde tahıl Ugarit'ten Mukış aracılığıyla Ura şehrine ulaştırılacaktır. Mektubun sonunda tahıl naklinin ölüm kalım meselesi olduğunun vurgulanmasından anlaşılabacağı üzere Anadolu'da kıtlığın etkileri hat safhadadır. RS 20.212 II. Šuppiluliuma dönemi içerisinde değerlendirilmektedir⁸¹³. Ayrıca RS 20.212'de verilen bilgilerin Mısır firavunu Merneptah'ın verdiği bilgiler⁸¹⁴ ile uyumlu olduğu dikkati çekmektedir.

J.D. Hawkins⁸¹⁵ ve I. Singer⁸¹⁶ II. Šuppiluliuma döneminde bir kıtlık hadisesinin yaşandığı düşünülmektedir.

Ḫattuša yakınında bilinen su kaynaklarına göz attığımızda: Kızılarkayası Deresi⁸¹⁷, Ḫattuša'nın kuzeyinde Budaközü deresi⁸¹⁸ ve Kral kapısının güneyinde

⁸¹² Schwemer 2006, 258.

⁸¹³ Klengel 1974, 170.

⁸¹⁴ Breasted 1906, 244, § 580.

⁸¹⁵ Hawkins 1995, 61.

⁸¹⁶ Singer 1987, 417.

Sülüklü Göl⁸¹⁹ yer almaktadır. Hattuša'da, doğu platosunda, bir havuz kalıntısı olduğu düşünülen kesme taşlar bulunmuştur⁸²⁰. Ayrıca günümüzde doğudaki platodan Büyükkale'ye doğru uzanan yolun orta mecrasında 1.7 x 1.3 ölçülerinde yaklaşık 1m. derinlikte bir su yalağı bulunmuştur. Yalak yakınlarında su kaynağı bulunmaktadır⁸²¹. Benzer bir havuz yapısına ait kalıntılara Nişantepe yakınında rastlanmıştır⁸²². Hattuša Yukarı Şehir'de, ev 10-11-12 civarında havuz yapısına rastlanmıştır⁸²³. Büyükkaya'da Kuzey Kapı'nın 10 m. güneyinde 4 x 5 m. boyutlarında 2 m. derinlikte havuz yapısı bulunmuştur⁸²⁴. 1990 yılı çalışmaları sırasında, Güneykale'nin doğusunda, büyük ebatlarda iki ayrı gölet ortaya çıkarılmıştır. Göletlerin Aşağı Şehrin su ihtiyacını karşıladığı düşünülmektedir⁸²⁵. Boğazkale 2000 yılı kazı çalışmaları sırasında Yukarı Şehir'de Güney Havuzları (Havuz 1-5) ortaya çıkarılmıştır⁸²⁶. Havuzlar M.Ö. 15/14. yy.'dan eski bir döneme aittir⁸²⁷. Havuz 3 ve 4, 72 x 14/15 m. ölçülerindedir⁸²⁸. Havuz 5, 40 x 15 m. ölçülerindedir⁸²⁹.

⁸¹⁷ Neve 1994, 293. Kızılarkayası deresi günümüzde sadece bahar aylarında büyük miktarda su taşımaktadır. Schachmeyer 2011, 219.

⁸¹⁸ Seeher 1996, 253.

⁸¹⁹ Seeher 2001a, 306.; Seeher 2004, 13.

⁸²⁰ Neve 1991b, 240; Res. 10.

⁸²¹ Neve 1991b, 229.

⁸²² Neve 1992c, 362-363, Res. 6.

⁸²³ Neve 1985, 156.

⁸²⁴ Seeher 1997, 324; Res. 7.

⁸²⁵ Neve 1992c, 365, Res. 15; Seeher 1998, 498-499; Res. 1.

⁸²⁶ Seeher 2002, 190; 194, Res. 5.; Seeher 2003, 105.

2007 ve 2009 yılı Boğazkale kazı çalışmaları sırasında Yazılıkaya çevreden gelen suları toplayan 2 baraj yapısı tespit edilmiştir⁸³⁰. Yazılıkaya'nın güneybatısında büyük bir havuzun kalıntıları bulunmuştur⁸³¹.

Hattuša'da kent yakınında su kaynaklarının bolluğu, başkentin Hattuša olarak seçilmesinde kuşkusuz etkili olmuştur. Kentin çeşitli yerlerinde yer alan büyük ebatlarda havuz yapıları, Yazılıkaya'da baraj kalıntıları ve kent içindeki büyük ebatlardaki silo yapılarının bulunuşu imparatorluğun sıkıntılı dönemler için aldığı önlemlerdir. Bununla birlikte Hitit İmparatorluğun çeşitli bölgelerine yayılan baraj yapıları mevcuttur. Alacahöyük yakınında Gölpınar'da⁸³², Kayseri Pınarbaşı Karakuyu⁸³³, Köylütolu'nda⁸³⁴ baraj ve su yapılarının varlığı bilinmektedir. Söz konusu baraj yapılarını incelediğimizde M.Ö. 13. yy.'a tarihlendikleri dikkati çekmektedir⁸³⁵.

⁸²⁷ Seeher 2003, 106.

⁸²⁸ Seeher 2002, 190; 194, Res. 5.

⁸²⁹ Seeher 2003, 105.

⁸³⁰ Schachner 2009, 485; Schachner 2011, 220-221.

⁸³¹ Schachner 2009, 485.

⁸³² Çınaroğlu-Genç 2004, 281-282; Çınaroğlu-Genç 2005, 266-267; Çınaroğlu-Çelik 2006, 2. Baraj setinin genişliği 15 m. uzunluğu ise yaklaşık 110 m.dir. Çınaroğlu-Genç 2004, 282; Çınaroğlu-Genç 2005, 266. Hafire göre baraj içme ve sulam suyu temininde kullanılmıştır. Çınaroğlu-Çelik 2006, 2 vd. Ayrıca bkz. Emre 1993, 7-8.

⁸³³ Emre 1993, 1 vd.

⁸³⁴ Dinçol ve diğ. 2000, 3.

⁸³⁵ Emre 1993, 1 vd.

Aynı şekilde Boğazkale'de mevcut tahıl siloları kıtlığa karşı alınmış önlemler olarak değerlendirilmiştir⁸³⁶.

Boğazkale'de aşağı ve orta, doğu platosunda İmparatorluğun geç evresine tarihlenen, dörtgen biçimli 6-10 m. kenar uzunluklarına sahip yaklaşık 2 m. derinlikte, tabanları taş döşeli 11 tane tahıl silosu tespit edilmiştir. Silolar İmparatorluğun son evresine, M.Ö. 13. yy.'ın ortalarına tarihlenmektedir⁸³⁷. Ayrıca Orta Plato bölgesinde 18 x 12 m. uzunluğa sahip bir silosu yer almaktadır⁸³⁸.

Poternli Sur'un yakınında 118 x 30/40 m. ölçülerinde yer altı silosu tespit edilmiştir. Silo M.Ö. 13. yy.'ın ortalarında terkedilmiştir⁸³⁹. Silo'nun 4200-5900 ton tahıl depolama kapasitesine sahip silo yıllık 23.000 - 32.000 kişinin ihtiyacını karşılayacak kapasitede olduğu tahmin edilmektedir⁸⁴⁰. Boğazkale'deki siloların başkentte yer alan Hitit bürokrasisi, rahipler ve askerlere hizmet ettiği düşünülmektedir⁸⁴¹.

Kuraklık konusunda eldeki kısıtlı metin örneklerini arkeolojik materyaller desteklemektedir. Bu noktada su yapılarının IV. Tuthaliya dönemine tarihlendiği

⁸³⁶ Klengel 1999, 311.

⁸³⁷ Seeher 1997, 325; Seeher 1998, 500-501; Res. 5-6-7.; Seeher 1999, 418-419; Plan 3, Res. 4.; Seeher 2000a, 18; Seeher 2000b, 300; Seeher 2001a, 303. Siloların ortalama 70 ton hububat kapasitesine sahip olduğu düşünülmektedir (1 silo 200 kişinin yıllık ihtiyacı). Seeher 1999, 419.

⁸³⁸ Seeher 1998, 501.

⁸³⁹ Seeher 2000a, 19; Seeher 2000b, 300-301; Seeher 2001a, 304 vd.

⁸⁴⁰ Seeher 2001a, 305. Silo'daki tahıl kalıntılarının C 14 sonuçları M.Ö. 16. yy. tarihini vermektedir. Silo yanmıştır. Seeher 2002, 189.

⁸⁴¹ Ünal 1977, 435.

dikkate alındığında, M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısında Anadolu'da kuraklığın hissedildiği anlaşılmaktadır. Bo 2810 no.lu metin ise bu kuraklığın II. Šuppiluliuma döneminde kuvvetli bir şekilde hissedildiğini belgelemektedir.

IV. Tuthaliya döneminde su yapıları ve barajların inşa edilmiş oluşu kuraklığın hissedilmeye başlandığını ve önlemler alınmaya çalışıldığına işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında III. Arnuwanda döneminde Hitit Krallığı'nın düşmanları, Hattuša'daki entrikalar dışında kuraklığın da krallığı zayıflatıcı bir unsur olarak ortada olduğu gerçeği ile karşılaşmaktayız. Bo 2810 Öy. II⁸⁴² no.lu çivi yazılı metinden anlaşıldığı kadarıyla II. Šuppiluliuma döneminde kuraklık hat safhaya ulaşmıştır. IV. Tuthaliya, III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemlerine tarihlenen ipuçları bir araya getirilince Hitit Krallığı'nın kuraklık nedeniyle düşmanlarına karşı zayıf düştüğü gerçeği ile karşı karşıya kalmaktayız. II. Šuppiluliuma'nın bir kral olarak Hitit tahtında oturması ve kuraklığın tesiri ile birlikte değerlendirildiğinde, kralın tabi halklar üzerinde otorite kurmasının güç olduğu kolaylıkla anlaşılabacaktır. Bo 2810 no.lu metinden anlaşıldığı üzere kral Mısır'dan yardım istemek zorunda kalmıştır.

IV.2.2.4. II. Šuppiluliuma'nın Alaşiya Seferi

KBo XII 38'de⁸⁴³ verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla II. Šuppiluliuma Alaşiya'ya bir sefer düzenlemiştir.

⁸⁴² (CTH 127) Klengel 1974, 172-173; Hoffner 2009, 363.

⁸⁴³ II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmektedir. Klengel 1999, 302.

KBo XII 38 Ay. III⁸⁴⁴

x+1 ve baba[m

2' harekete [geçtim.] [

3'-4' Ben, Büyük kral Šuppiluliuma derhal denizi [geçtim.]

5' ve Alaşıya memleketinin gemileri bana karşı

6' deniz içinde üç kez savaş açtı.

7' ve onları yok ettim. Ve gemileri

8' ele geçirdim. Ve onları deniz içinde

9' ateşe verdim.

Çivi yazılı metinden anlaşıldığı kadarıyla savaş karada ve denizde gerçekleşmiştir. II. Šuppiluliuma'nın karada ve denizde gerçekleştirdiğini bildirdiği savaş 'Deniz Kavimleri' ile ilgili görülmüştür⁸⁴⁵. Bununla birlikte KBo XII 38'in Hitit İmparatorluğu'nun son günlerine tarihlenebileceği fikri önerilmiştir⁸⁴⁶.

⁸⁴⁴ (CTH 121) Güterbock 1967, 75 vd.; Otten 1963, 13 vd.

⁸⁴⁵ Otten 1983, 21; Singer 1996, 67-68.

⁸⁴⁶ Knapp 1980, 44.

KBo XII 38 Öy. I⁸⁴⁷

3' [] eşlerini, çocuklarını,
4' [] ben yakaladım. Bütün mallarıyla
5' [gümüş, al]tın, bakır ile birlikte ve NAMRA'larını
6' [top]lattım. Ve onları Hattuša şehrine
7' [götür]düm. Böylece Alaşiya memleketini yine
8' [] teb'a yaptım. Vergiye bağladım. Ona vergi olarak
9' [bun]u bağladım.

10' [] Alaşiya memleketinin kralına, ^{LÚ}Pidduriye olduğu gibi
11' [] Arinna Güneş Tanrıçası için Tabarna, Büyük Kral [için]
12' [] Arinna Güneş tanrıçasının rahibi (için) şu vergi olsun:

13' [] x altın: 1 talent bakır, 3 BÂN *GA-IA-TUM*.

14' [] Arinna kenti Güneş tanrıçası için

15' [al]tın altın, 1 talent bakır, 3 BÂN *GA-IA-TUM*.

16' [] Zippalanda kenti Fırtına tanrısı için

⁸⁴⁷ (CTH 121) Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Güterbock 1967, 75 vd.; Otten 1963, 13 vd., Hoffner, 2003a, 193.

17' [altın, 1 Tal]ent bakır, 3 [BÁN] *GA-IA-TUM*

18' [Hat]ti [kenti Fırtına tanrısı için]

19' [altın, 1 tale]nt bakır, 3 BÀN *GA-IA-TUM*

20' [Nerik ken]ti Fırtına tanrısı için

21'] kapları

22' [

23' [Hattu]şa kentinde sunarlar.

24' [] orada

25' [] x

KBo XII 38 Ay. III x+1'de babam (*A-BU[-IA]*) kelimesi ile IV. Tutḫaliya'ya atıf yapılmakta ve metnin devamında gerçekleşen savaş tasvir edilmektedir. Ayrıca Öy. I 7' de geçen 'yine/yeniden' kelimesi ile birlikte değerlendirildiğinde önceden olduğu gibi Alaşiya'da tekrar Hitit hakimiyeti kurulmuştur.

Hitit tarihinde Alaşiya II. Šuppilulima dönemine kadar, zaman zaman tutsakların sürgüne gönderildiği, Hitit Krallığı'na bağlı bir memleket görünümündedir. II. Šuppiluliuma döneminde ise Alaşiya düşman bir memleket olarak bilinmektedir⁸⁴⁸. KBo XII 38'de anılan düşman memleketin Mikenler yahut

⁸⁴⁸ Barnett 2006, 369.

Mikenli korsanlar⁸⁴⁹; düşman gemilerinin ise Ahhiyawalılara ait olabileceği iddia edilmiştir⁸⁵⁰.

Kıbrıs'ta Enkomi kenti GH II ve GH III tabakaları II. Šuppiluliuma dönemine denk gelmektedir. Ardından gelen GH II tabakasında yer alan seramikler Miken varlığına işaret etmektedir⁸⁵¹.

Büyük ölçüde tahrip olmuş KBo XII 39'in⁸⁵² Alaşiya seferi ardından yeniden vassal krallık haline getirilen Alaşiya Krallığı ile yapılmış bir antlaşma olduğu ifade edilmiştir⁸⁵³.

KBo XII 39 Öy. I⁸⁵⁴

x +1] Alaši[ya ülkesi

2'] geri x [

3'] fakat [] ülkesi kralı [

4'] sözler içinde x-[

⁸⁴⁹ Georgiou 1979, 92.

⁸⁵⁰ Knapp 1980, 46.

⁸⁵¹ Georgiou 1979, 91.

⁸⁵² (CTH 141) II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmektedir. Klengel 1999, 301. J.D. Hawkins ise KBo XII 39'un II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenebileceğini bununla birlikte IV. Tuthaliya döneminin de olası olduğunu düşünmektedir. Hawkins 1995, 60.

⁸⁵³ Otten 1963, 10; Knapp 1980, 45.

⁸⁵⁴ Otten 1963, 10-12.

5'] x olsun. ^{LÚ}PIDDU[RI
6'] x kentinde iyi olsun. [
7'] Alaşıya Ülkesi sağlıklı olsun [
8'] iyi yiyiniz, hafif olsun. [
9'] koyun(lar) iyi doğursun, fakat tanrılar [
10'] hayatta tutsun[lar]
11'] bu meseleye, göğün tanrıları şahit [olsunlar!]

12'] Ben, majeste antlaşma tabletini [
13'] bütün [ülkeler] silahlarla [
14'] Güneşin doğuşundan Güneş[in batışına] kadar? [
15'] Arinna Güneş Tanrıçası'nın [Ta]pınağı gümüşten [
16'] Tutḫaliya'nın Hatti kentini kim in[şa etti?
17'] Fırtına tanrısı[nı], kim inşa etti? Asur Ülkesi kralı [
18'] ve onu kim aştı? Kapı [

KBo XII 39 Ay. I⁸⁵⁵

x+1] x [
2'] kardeş [
3'] x x [
4'] yapar x [

⁸⁵⁵ Otten 1963, 11-12.

5'	dü]şman olu[r
6'	] x ülkesi[nin
7'	] ve onu [
8'	] Hatti [şeh]ri ki [
9'	] yakalayın! Bu [
10'	] Hattili adam [
11'	] Alaşiya [Ülkesi]'ne gönder[dim'?
12'	o] adamı başka bir yer[e
13'	b]u adamı gözetin! [
14'	] nasıl emrederse [
15'	Hat]ti Ülkesi'nin üzerindeki kötülükler [ne zaman
16'	] saklama[yın]! [
17'	] Hattili adam
18'	] Hatti Ülkesi [
19'	] x [

Antlaşma büyük ölçüde yıpranmıştır. Antlaşma'nın son bölümünden anlaşıldığı kadarıyla II. Šuppiluliuma Kıbrıs adasına bir yönetici göndermiştir. Yöneticinin direktiflerine uyulmasını istemektedir. Kral kötü haberlerin saklanmamasını istemektedir.

II. Šuppiluliuma'nın Kıbrıs seferinin 'Deniz Kavimleri' ile ilişkili olduğunu düşünmekteyiz. Çivi yazılı metinden anlaşıldığı kadarıyla II. Šuppiluliuma denizde ve karada düşmanlar ile savaşarak Kıbrıs'a hakim olduktan sonra Kıbrıs'a bir idareci göndererek duruma hakim olmuştur. Aynı dönemde Hitit Krallığı'nın bir kuraklık sıkıntısı yaşadığı dikkate alındığında Hitit Krallığı'nın düştüğü zor durum daha iyi anlaşılabacaktır.

IV.2.2.5. II. Šuppiluliuma'nın Tarḫuntašša Seferi

II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen, yukarı şehirdeki Güneykale Hieroglif Yazıtı'nda⁸⁵⁶ II. Šuppiluliuma'nın Tarḫuntašša'ya gerçekleştirdiği bir sefer anlatılmaktadır.

Güneykale Hieroglif Yazıtı'nın Tercümesi⁸⁵⁷:

§1 a. Hatti ülkesi (için) Güneş (Majeste[?]) bütün ülke(leri) buyruk altına aldığı(nda)

b. Wiyaniwanta, Tamina, Maša, Lukka, Ikuna,

§2 a. Eski büyük kralları (ben) yücelttim.

b. Kahraman Büyük Kral Šuppiluliuma,

⁸⁵⁶ Neve 1991b, 228.

⁸⁵⁷ Hawkins 1995, 23; Hawkins 1990, 308-310.

§3 Bütün Tanrı(lar), Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hatti'nin Fırtına Tanrısı, Ordunun Fırtına Tanrısı, Šauška [], Kılıç Tanrısı, Šapini'nin⁸⁵⁸ Fırtına Tanrısı, Hatti'nin Tanrı(ları) [] yardımcı oldular.

§4 a. Güneş (Majeste') onları' buyruk altına aldı.

b. Wiyaniwanta, Tamina, Maša, Lukka, Ikuna,

§5 a. 'Prens-Adam'ın Hatti'nin sınırlarına kadar, Hatti Ülkesi'nden (aldığı) bütün ülkeleri Güneş (Majeste') çekip aldı bunu'

§6 Kahraman Büyük Kral Šuppiluliuma, Hatti (için), bütün toprakları üzerinde inşaatlar yaptım.

§7 [] şehri, [] şehri, [] ülkesi, [] şehri, [] şehri, Tihihaša şehri, Tarhna' onun üzerine inşa etti(m).

§8 a.[] dağını Güneş (Majeste') buyruk altına aldı.

b. []

§9 Büyük Kral Šuppiluliuma Güneş (Majeste') buyruk altına aldı.

§10 [] dağı verdi'.

§11 'Prens-Adam' [] Dağı'nı []

§12 a. Tarhuntašša kenti ülkesini Güneş' buyruk altına aldı.

b. []

§13 Eskiden atalardan (büyük baba(lara)-büyük anne(lere)) hiçbirine []

§14 Büyük Kral Šuppiluliuma, Güneş (Majeste') buyruk altına aldı.

§15 a.'Prens-Adam' Tarhuntašša şehrini buyruk altına almıştı.

b. (Ben geri) aldım.

⁸⁵⁸ Šapini = Šapinuwa(?).

§16 (Ben) Tana şehrini inşa ettim.

§17 Tarḫuntašša şehrinde, []ršama şehrinde, [] şehrinde (ben) tanrılara kurbanlar sundum.

§18 Burada bu yıl kutsal bir yer altı yolu inşa ettim.

II. Šuppiluliuma Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'nda Wiyanawanta, Tamina, Maša, Lukka, Ikuna kentlerine seferler gerçekleştirdiğini bildirmektedir. Ancak Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'nın ana konusunu Tarḫuntašša kentine gerçekleştirilen seferin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kimliği açık bir şekilde verilmeyen §5, §15, 'Prens-Adam'ın Hatti Ülkesi'ne saldırdığı bildirilmekte ve bu saldırının karşılığında II. Šuppiluliuma'nın Tarḫuntašša ülkesine sefer düzenleyerek tekrar Hitit Krallığı'nın sınırlarının güvenlik altına alındığı anlaşılmaktadır.

Tarḫuntašša Vassal Krallığı'nın sınırları kesin olarak bilinmemekle birlikte genel olarak güney Anadolu'da yer aldığı kabul edilmektedir⁸⁵⁹. Çivi yazılı metinlerden bilindiği üzere Ura kenti Hitit Krallığı'nın Akdeniz'e açılan kapısıdır⁸⁶⁰. Tarḫuntašša'nın elde çıkması, Ura kenti ile diğer önemli güney Anadolu limanları ile Hitit başkenti Hattuša arasındaki ticari bağlantının kopması yahut ticari yolların güvenliğinin sağlanamaması anlamına gelecektir. Tarḫuntašša'nın konumu gayet stratejiktir. Tarḫuntašša'nın kontrolünün kaybedilmesi ve Hitit Krallığı'nın güney sınırlarının tehdit altına girmesi, Hitit Krallığı'nın Akdeniz'e nüfuzunu büyük ölçüde

⁸⁵⁹ del Monte-Tischler 1978, 405; del Monte 1992, 162.

⁸⁶⁰ Martino 1999, 291 vd.

sınırlandırabilecek bir gelişmedir. Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'ndan anlaşıldığı kadarıyla II. Šuppiluliuma Hitit Krallığı'nı bu zor durumdan kurtarmıştır.

H.G. Güterbock, Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'nda bahsi geçen §5, §15, 'Prens-Adam'ın Kurunta olabileceğini düşünmektedir⁸⁶¹. Öte yandan J. Mellaart, IV. Muršili'nin⁸⁶² II. Šuppiluliuma'ya karşı isyan ettiğini düşünmektedir.

Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'nda geçen §5, §15, 'Prens Adam' ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla, Hitit sınırlarına saldırı gerçekleştiren kişinin kimliği net olarak belirtilmemekle birlikte 'Prens' oluşu vurgulanmıştır. Bu durum Tarḫuntašša tahtında oturan kişinin, Hitit hanedan üyesi diğer bir ifade ile Hitit tahtında hak iddia edebilecek tarihi kişilik olabileceği şeklinde de yorumlanabilir. Diğer bir deyişle *tuhkanti*-/veliaht, prens⁸⁶³ ünvanını taşıyan bir hanedan üyesinin varlığına işaret etmektedir. Tarḫuntašša'daki mücadele, II. Šuppiluliuma'nın tahta çıkışı hakkındaki savunması⁸⁶⁴ dikkate alınarak değerlendirildiğinde, II. Šuppiluliuma'nın tahta çıktığı sırada başkent Hattuša ve krallık genelinde isyanların meydana geldiği şeklinde

⁸⁶¹ Güterbock 1992, 54.

⁸⁶² J. Mellaart, Kızıldağ III yazıtından (bkz. Hawkins 1992, 264) hareketle IV. Muršili'nin varlığından söz eder. IV. Muršili'nin III. Arnuwanda'nın oğlu ve II. Šuppiluliuma'nın yeğeni olduğunu kabul eder. Mellaart 1993, 420. Bununla birlikte II. Šuppiluliuma dönemi kayıtları (KBo XII 41+KUB XXVI 33+KBo XIII 225 (CTH 122) Öy. II 1-13. d'Alfonso 2007, 209; 212.), III. Arnuwanda'nın çocuğu olmadığını bildirmektedir.

⁸⁶³ MHW, 730.

⁸⁶⁴ bkz. "II. Šuppiluliuma'nın Tahta Çıkışı Konusundaki Savunması", başlığı.

yorumlanabilir. Bo 86/299'dan bildiğimiz üzere IV. Tuthaliya döneminde Tarhuntašša tahtında veliaht (*tuhkanti-*) sıfatıyla Kurunta oturmaktadır⁸⁶⁵.

Hattuša'da Kurunta'nın büyük kral ünvanını kullandığına diğer bir deyişle saltana iddiasına kalkıştığına dair mühür basıları ele geçmiştir⁸⁶⁶. Kurunta'nın Tarhuntašša tahtında ne kadar süre ile oturduğu sorusu kesin bir şekilde yanıtlanamamıştır. Ayrıca Tarhuntašša antlaşmalarının kronolojisi hakkında fikir birliği sağlanamamıştır. Bununla birlikte 'Tarhuntašša ile İlişkiler' başlığı altında Tarhuntašša antlaşmalarının kronolojisini eldeki veriler ışığında değerlendirdik.

Günümüze kadar Kurunta'nın IV. Tuthaliya dönemi içerisinde saltanat iddiasına kalkıştığı fikri ön plana çıkmıştır⁸⁶⁷. Kurunta'nın saltanat iddiasına kalkıştığı dönemi IV. Tuthaliya'nın iktidarı döneminde gerçekleştiğini düşünerek, IV. Tuthaliya iktidarını iki ayrı evreye ayırdığımız vakit IV. Tuthaliya'nın tahtı nasıl kaybettiği(?) ve tahtı tekrar nasıl tekrar ele geçtiği(?) soruları karşımıza çıkmaktadır. IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen Hititçe çivi yazılı belgelerde, söz konusu soruların cevaplarına dair hiç bir kayıt ve ipucu mevcut değildir. Kurunta'nın saltanat iddiasını IV. Tuthaliya dönemi içinde düşünen P. Neve, Yukarı Şehir'deki tahribatı Kurunta'nın saltanat iddiası ile ilişkili görmek istemektedir⁸⁶⁸. Söz konusu tahribat IV. Tuthaliya'nın iktidarının sonuna ait olabileceğinin göz ardı edilmemesi

⁸⁶⁵ Bo 86/299 Kol. II 79-80. Otten 1988a, 18-19.

⁸⁶⁶ Otten 1988a, 5, Abb. 1; Otten 1988b, 277 Abb. 1; no. Bo 90/1085, Herbordt 2005, 16 Tab. 6; no. Bo 90/1091, Herbordt 2005, 11, Tab. 2.

⁸⁶⁷ Neve 1988b, 266; Bryce 2005, XV, 319-321.

⁸⁶⁸ Neve 1990a, 23-24.; Neve 1992b, 113-114.

gerektiğini düşünmekteyiz. Ayrıca Hitit İmparatorluk dönemi boyunca Hattuša'nın başta iç karışıklıklar olmak üzere yabancı halklar (Kaşkalar) tarafından tahrip edildiği dikkate alındığında Hattuša'daki söz konusu tahribatın, Kurunta'nın saltanat iddiasına kalkışması dışında açıklamaları yapılabilmektedir.

II. Šuppiluliuma döneminde Tarḫuntašša tahtında kimin oturduğuna dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu noktada fikir yürütebilmemizi sağlaması açısından, bir Hitit Kralı ve Tarḫuntašša kralı Ulmi-Tešup arasında yapılmış antlaşma⁸⁶⁹ ve Ulmi-Tešup'un kimliği meselesi konumuz açısından önem arz etmektedir.

İsmi bilinmeyen bir Hitit kralı (III. Hattušili yahut IV. Tuthaliya)'nın Ulmi-Tešup ile yaptığı antlaşmadan bilinen Ulmi-Tešup'un kimliği ile ilgili olarak öne sürülen görüşleri bir kez daha gözden geçirdiğimizde: Ulmi-Tešup isminin Kurunta'nın bir diğer adı (aynı kişi)⁸⁷⁰ ve Ulmi-Tešup'un Kurunta'nın Tarḫuntašša tahtının ardılı⁸⁷¹ olduğuna dair iddialardır. Yukarıda Tarḫuntašša antlaşmalarının kronolojisini ele aldığımız kısımda tartıştığımız üzere, kanaatimizce Ulmi-Tešup'un Kurunta'dan farklı bir tarihi şahsiyet olarak Tarḫuntašša tahtında oturma olasılığı mevcut değildir.

⁸⁶⁹ KBo IV 10 + KUB XL 69 + 1548/u (CTH 106.B).

⁸⁷⁰ Güterbock 1961, 86, dn. 3; Gurney 1983, 98, dn. 7. O.R. Gurney, Ulmi-Tešup ile Kurunta'nın aynı kişi olduğu fikrini kabul eder. Fakat KBo IV 10, III. Hattušili dönemine tarihlenirse çift isim tezinin çürütülebileceğini ekler. Gurney 1993, 19-20; Otten 1988a, 4; Klengel 1991, 232; Klengel 1999, 290; Beckman 2000, 26.

⁸⁷¹ van den Hout 1995b, 11-20.

Ulmi-Teşup Antlaşması'nın III. Hattuşili dönemine tarihlenmesi, Kurunta'nın saltanat iddiasına kalkıştığı dönemin III. Arnuwanda(?)⁸⁷² (II. Šuppiluliuma(?))⁸⁷³ dönemine denk gelebileceği şeklinde bir fikrin de söz konusu olabileceği noktasına işaret etmektedir. Söz konusu görüş Kurunta'nın IV. Tutḫaliya'dan daha uzun bir ömür sürdüğünün kabul edildiği noktasına dayanmaktadır.

II. Šuppiluliuma dönemi kayıtları Hattuša'da iç karışıkların meydana geldiğine işaret etmektedir. KBo XII 39 Ay. I 15' 'de "[Hatt]ti Ülkesi'nin üzerindeki kötülükler [ne zaman⁸⁷⁴" denilerek Hitit Krallığı'nın yaşadığı sıkıntılardan dem vurulmaktadır. KBo XII 41 + KUB XXVI 33 + KBo XIII 225 Ay. III 10"da "Hatti'nin sakinleri sadakatsiz oldu⁸⁷⁵" denilmektedir. KBo XII 41 + KUB XXVI 33 + KBo XIII 225 Öy. II 1'-23"de⁸⁷⁶ II. Šuppiluliuma tahta çıkışının meşru olduğunu savunmaktadır. II. Šuppiluliuma, KUB XXVI 32 Öy. I'de II. 14 Ve O'na karşı Hatti şehri halkı şiddetli(?) şikayetler 15 etmemiş olsalardı, onu terk etmezdim⁸⁷⁷ diyerek III. Arnuwanda'ya itaat etmeyi bıraktığını açıklamaktadır. Tüm bu ipuçları III. Arnuwanda döneminde Hattuša'da iç karışıklıklar yaşandığına işaret etmektedir. III.

⁸⁷² I. Singer, Kurunta'nın saltanat iddiasına kalkıştığı dönemi III. Arnuwanda dönemi içerisinde görmektedir. Singer 2000, 26.

⁸⁷³ H.G. Güterbock, Güneykale Yazıtı'nda verilen Tarḫuntašša hakkındaki bilgilerin Kurunta ile bağlantılı olabileceğini düşünmektedir. Güterbock 1992, 54.

⁸⁷⁴ Otten 1963, 11-12.

⁸⁷⁵ (CTH 122) Transkripsiyon ve tercüme için bkz. d'Alfonso 2007, 210-213.

⁸⁷⁶ (CTH 122, II. Šuppiluliuma ile Kargamiş Kralı Talmi-Teşup Arasındaki Antlaşma.) d'Alfonso 2007, 209; 212.

⁸⁷⁷ (CTH 124.A) Transkripsiyon ve Tercüme için bkz. Laroche 1953, 74-75.

Arnuwanda KUB XXVI 32 Öy. I 9'dan öğrendiğimize göre⁸⁷⁸ IV. Tutḫaliya'nın kardeşidir. O'nun IV. Tutḫaliya ile kardeş oluşu, saltanat sürdüğü dönemde yaşlı(?), hasta(?) olabileceği düşüncelerini akla getirmektedir. Böylece IV. Tutḫaliya'nın ölümünün ardından, *tuḫkanti* ünvanına sahip Kurunta, Hattuša'daki karışıklıkları fırsat bilerek, III. Arnuwanda'nın saltanatı döneminde Tarḫuntašša'da büyük krallığını ilan etmiş olduğu fikri önerilebilir. P. Neve'nin IV. Tutḫaliya'nın iktidarının ikinci yarısına tarihlediği, Hattuša O. St. 3 tabakasının⁸⁷⁹ III. Arnuwanda dönemine tarihlenebileceğini düşünmekteyiz.

Sonuç olarak Klengel'in önerisine⁸⁸⁰ katılarak Kurunta'nın 'Büyük Kral'lığını Hattuša'da değil de Tarḫuntašša'da ilan etmiş olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca Kurunta'nın saltanat iddiasına kalkışmasını, III. Arnuwanda dönemi içerisinde görmek istiyoruz.

Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'ndan anlaşıldığı kadarıyla II. Šuppiluliuma'nın seferleri şu yönlerde yapılmıştır: 1- Wiyanawanta⁸⁸¹ ve Lukka⁸⁸² 2- Tamina⁸⁸³ ve

⁸⁷⁸ (CTH 124.A) Transkripsiyon ve Tercüme için bkz. Laroche 1953, 74-75.

⁸⁷⁹ P. Neve tarafından, Tutḫaliya'nın iktidarının ikinci yarısına ($\pm$ M.Ö. 1230'dan sonrası) tarihlenmektedir. Neve 1988b, 264.; Neve 1992b, 114.

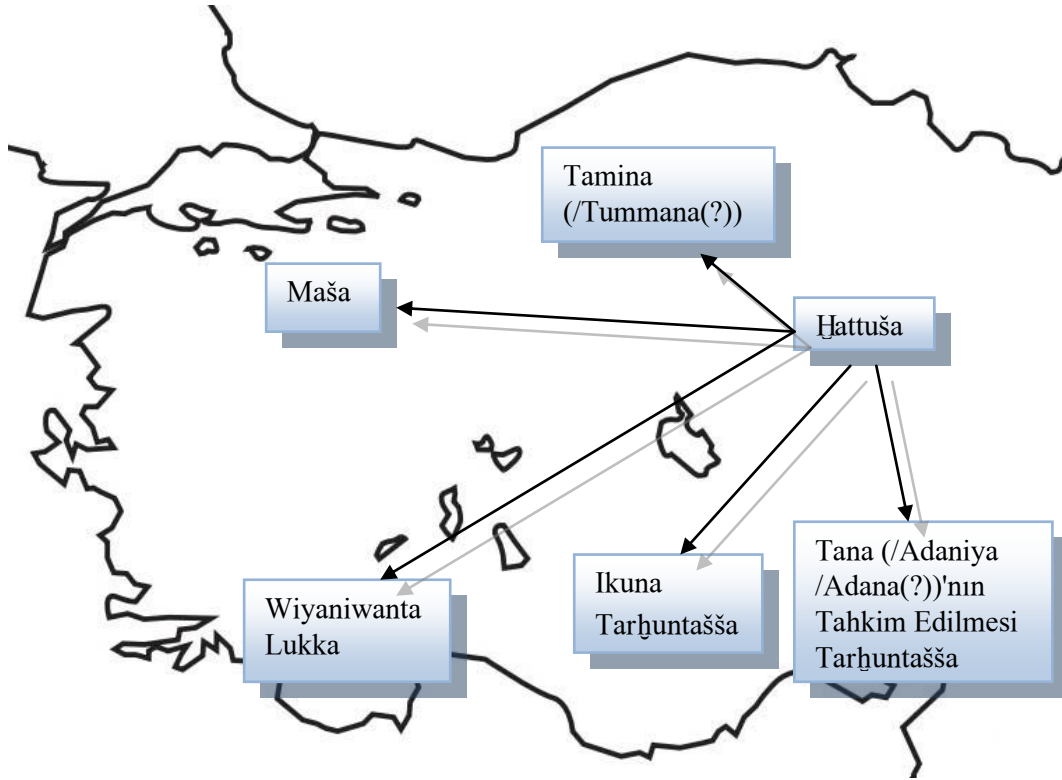
⁸⁸⁰ Klengel 1999, 296.

⁸⁸¹ Klasik Oinoanda. Forlanini 1998, 220; Easton ve diğ. 2002, 95-96; Byce 2003b, 79; Woudhuizen 2004a, 28; Eichner 2005, 290. Wiyanawanta, Yalburt Hiyeroglif Yazıtlarında, 9. blokta anılmaktadır. Hawkins 1995, 68-69.

⁸⁸² Güneybatı Anadolu. Goetze 1957, 180-181; Poetto 1993, 83; Otten 1993a, 118 vd. Ayrıca bkz. del Monte-Tischler 1978, 249-250; del Monte 1992, 96.

⁸⁸³ Tamina = Tummana(?). Kuzeybatı Anadolu'da aranmaktadır. del Monte-Tischler 1978, 437-438.

Maša'ya⁸⁸⁴ 3- İsmi okunamayan bir dağa 4- Ikuna'ya⁸⁸⁵ ve Tarḫuntašša Ülkesi'ne 5- Tana (/Adaniya/Adana(?))⁸⁸⁶'nın tahkim edilmesi.

Tarḫuntašša, Wiyaniwanta, Tamina, Maša, Lukka, Ikuna'ya gerçekleştirilen seferlere göz attığımızda, II. Šuppiluliuma'nın seferlerinin Anadolu'nun kuzeybatı, güney ve güneybatı istikametine gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Mücadelelerin iklimin uygun olduğu dönemlerde yapıldığı göz önüne alınırsa, II. Šuppiluliuma döneminde

⁸⁸⁴ Maša klasik Misya ile eşitlenmiştir. Ünal 2002, 114; Taş 2007c, 15 vd. Maša için öne sürülen görüşler için bkz. del Monte-Tischler 1978, 264-265.

⁸⁸⁵ Ikuwaniya(?), Konya. Del Monte-Tischler 1978, 137-138.

⁸⁸⁶ Hawkins 1995, 42; 57.

Hitit Krallığı'nın aynı anda birden fazla düşman ile savaşmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Metin, Tana'yı da içine alan üç şehrin tahkim edilmesiyle devam etmektedir. Bu durum düşman olası düşman saldırılarının gelebileceği istikamete işaret etmektedir.

II. Šuppiluliuma'nın seferlerinin Güneybatı Andolu'ya yoğunlaşması, Kıbrıs Seferi ve, Çukurova'nın tahkim edilmesi (Tana/Adaniya/Adana(?))⁸⁸⁷ önemlidir. Kıbrıs'ta⁸⁸⁸, Çukurova Bölgesi'nde Tarsus ve Yümüktepe'de II. Šuppiluliuma dönemi ile çağdaş tabakalarda ele geçen GH IIIB seramikleri⁸⁸⁹ tehditin adresi hakkında bize ipucu sunmaktadır. Zira GH IIIB seramikleri, M.Ö. 13. yy.'a tarihlenen Miken seramikleridir⁸⁹⁰. Eldeki verilerden II. Šuppiluliuma'nın 'Deniz Kavimleri'nin önünden kaçan Miken halkları ile mücadele etmiş olduğuna işaret etmektedir.

IV. Tutḫaliya'nın Lukka seferi göz önüne alındığında Anadolu'nun güneybatı noktasına IV. Tutḫaliya'dan sonra II. Šuppiluliuma'nın da seferler düzenlemesi bölgede Hitit Krallığı'nın tehdit eden önemli düşmanların varlığı anlaşılmaktadır. Kanaatimizce söz konusu düşmanlar 'Deniz Kavimleri'nin önünden kaçan Miken halkıdır.

Akadca bir mektupta (RS 34.139) ismi bilinmeyen bir Tarḫuntašša kralı, Ammurapi'den yapı malzemesi yahut gemilerde kullanılacak (i-bi-ḫi TUR^{MEŠ}) 'küçük

⁸⁸⁷ Hawkins 1995, 42; 57.

⁸⁸⁸ Desborough 2006, 659.

⁸⁸⁹ Güterbock 1992, 53.

⁸⁹⁰ Desborough 2006, 658.

halatlar' istemektedir⁸⁹¹. I. Singer, son Ugarit kralı Ammurapi'ye gönderilmiş RS 34.139 no.lu mektubu, Tarḫuntašša'nın Krallığının son günlerine kadar politik durumunu sürdürdüğünün ispatı olarak görmek istemektedir⁸⁹².

Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'ndan anlaşıldığı kadarıyla IV. Tuthaliya döneminde Hitit Krallığı'nın karşı karşıya kaldığı tehditler, III. Arnuwanda döneminde yeniden ortaya çıkmıştır. Söz konusu tehditleri Tarḫuntašša sorunu, sırasıyla Lukka ve Kıbrıs'taki düşman tehditleridir. Yazıtta geçen Tana (Adania?)'dan anlaşılabacağı üzere sefer düzenlenen istikametler arasında Çukurova da yer almaktadır. III. Arnuwanda döneminde Hattuša'da meydana gelen iç karışıklıklar ve kuraklık dikkate alındığında Hitit Krallığı oldukça güç bir duruma düşmüştür. Yazıtlarda Tamina ve Maša'nın anılması düşman tehdidinin Hattuša merkez olmak üzere, kuzeybatı istikametinde de mevcut olduğu noktasına işaret etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla III. Arnuwanda'nın Hitit Krallığı'nın düştüğü durum karşısında yetersiz(?) kalmasıyla birlikte II. Šuppiluliuma Hitit tahtını ele geçirerek Hitit Krallığı'nın düşmanları karşısında düştüğü zor durumdan kurtardığını belirtmektedir.

⁸⁹¹ Malbran-Rabat 1991, 41-42.

⁸⁹² Singer 1996, 68.

IV.2.2.6. II. Šuppiluliuma Dönemi'ne Tarihlenen Kaya Anıtları

Boğazkale'de Yukarı Şehir'de, 1988 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında Frig duvarı içinde devşirme malzeme olarak kullanılmış, 1.04 m. x 0.70 m. ölçülerinde, Hitit dönemine ait bir stel⁸⁹³ (Lev. VIIa) ve 4 m. uzunluğunda; 3 - 3.5 m. yüksekliğinde; elinde Lituus tutan figürün bulunduğu arka kısımda 1.6 m.; dışarıya açılan kısmında ise 3.3 m. genişliğinde ve trapez biçimli plana sahip bir oda tespit edilmiştir⁸⁹⁴ (Lev. VIIIb). Güneykale oda yapısı, II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmektedir⁸⁹⁵.

Frig duvarı içinde tespit edilen stel üzerindeki sola dönük olarak işlenmiş asker giyimli figür, sağ elinde mızrak tutmaktadır. Benzer figürlere Karabel⁸⁹⁶, Hanyeri⁸⁹⁷, İmamkulu⁸⁹⁸, Hemite⁸⁹⁹, Hatıp⁹⁰⁰ anıtlarında da rastlanmaktadır. Stelin kabaca işlenmiş oluşu, Güneykale oda yapısının tamamlanamadığını düşündürmektedir⁹⁰¹. Stelde tasvir edilen figürün tanrılaşmış II. Šuppiluliuma'ya ait olduğu düşünülmektedir⁹⁰².

⁸⁹³ Neve 1990b, 230; Res. 14.; Neve 1992b, 123.

⁸⁹⁴ Neve 1990b, 231 vd.; Neve 1991b, 227; Neve 1992b, 124.

⁸⁹⁵ Neve 1991b, 228; Hawkins 1990, 310-311; Hawkins 1995, 21; Woudhuizen 2004a, 31.

⁸⁹⁶ S. Lloyd, relyefin bir kralı tasvir ettiğini düşünmektedir. Lloyd 1967, 72

⁸⁹⁷ Ehringhaus 2005, 77, Abb. 142-143.

⁸⁹⁸ Ehringhaus 2005, 72, Abb. 133-134.

⁸⁹⁹ Ehringhaus 2005, 110, Abb. 193-194.

⁹⁰⁰ Ehringhaus 2005, 104, Abb. 185-186.

⁹⁰¹ Neve 1990b, 233.

Hiyeroglifli odanın dip kesiminde, sağ elinde ANKH (L. 369) hayat/yaşam sembolü, sağ elinde asa (^{GiS}*kalmuṣ*) taşıyan bir figürü yer almaktadır (Lev. VIIIb). Figür kanatlı güneş kursunun altına işlenmiştir⁹⁰³. H.G. Güterbock, güneş kursunun hiçbir zaman kral tasvirinin üzerinde görülmediğini belirtmektedir⁹⁰⁴. Oda yapısındaki tasvir, başındaki yuvarlak takkesi, sağ elindeki ucu kıvrık asa ve uzun elbisesi ile tasvir edilen Yazılıkaya 34 No.lu kabartmaya oldukça benzemektedir⁹⁰⁵. 34 No.lu kabartmadaki tasvirin ileri uzattığı sol elinin üzerinde DEUS SOL.CAELUM (L. 390+191+182), güneş ve gökyüzü anlamlarına gelen hiyeroglifler bulunmaktadır. Buradan figürün Gökyüzünün Güneş Tanrıçası (^DUTU)'nı tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ugarit'te ele geçen mühür baskıları üzerinde güneş kursu altında, başında takke, sağ elinde asa tutan tanrıça figürleri yer almaktadır (Lev. VIIIb).

H.G. Güterbock'a göre arkada yer alan figür Güneş Tanrıçası'nı sembolize etmektedir⁹⁰⁶. Burada "tanrı + yol" yani yer altı dünyasına girişi anlatan bir kült hadisesini gösteren "yüce yer altı yolu" işareti bulunmaktadır⁹⁰⁷. B.J. Collins, Hitit

⁹⁰² Neve 1990b, 230; Neve 1992b, 123; Güterbock 1993, 226; Hawkins 1990, 311; Hawkins 1995, 19. K. Kohlmeyer stel üzerinde 'ölmüş ve tanrılaştırmış' II. Šuppiluliuma'nın tasvir edildiğini düşünmektedir. Kohlmeyer 1995, 2648.

⁹⁰³ Neve 1992b, 124.

⁹⁰⁴ Güterbock 1943, 276.

⁹⁰⁵ Seeher 2011, 57, Res. 52.

⁹⁰⁶ Güterbock 1993, 226.

⁹⁰⁷ Hawkins 1994, 92; Neve 1991b, 227-228; Kohlmeyer 1995, 2648.

inanç sisteminde, Güneş Tanrıçası'nın aynı zamanda ölü ruhlarını yeraltındaki yeni ikametgâhlarına taşıyan bir ruhların rehberi olarak kabul edildiğini belirtir⁹⁰⁸.

Tespit edilen oda yapısının sağ duvarı 6 satırlık hiyerogliflerle kaplanmıştır (Lev. VIIIb). Hiyerogliflerin arkaik bir stile sahip olduğu⁹⁰⁹ ve Hitit İmparatorluk dönemine ait olduğu vurgulanmıştır⁹¹⁰.

Güneykale Oda Yapısı (2. No.lu oda) yazıtı, II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen KBo XII 38 Öy. II x+4-21'deki kayıtlar ile ilişkilendirilmiştir⁹¹¹.

KBo XII 38 Öy. II⁹¹²

x+4-5 Şimdi (babam) Tutḫaliya'nın bu heykeli [henüz inşa edilmemiş idi.]

6-10 (Böylece) Büyük Kral Muršili'nin torununun oğlu, Büyük Kral [Ḫat]tušili'nin torunu ve Büyük Kral Tutḫa[liya]'nın oğlu, Ḫatti Ülkesi Kralı ben Šuppi[luliuma] (bunu) inşa ettim.

11 tıpkı babam büyük Kral Tutḫaliya'nın

12 gerçek bir kral olduğu gibi,

13 ben de aynı şekilde

14 onları yazdım.

⁹⁰⁸ Collins 2002, 224.

⁹⁰⁹ Hawkins 1990, 310-311.

⁹¹⁰ Hawkins 1990, 306.

⁹¹¹ Güterbock 1967, 81.

⁹¹² (CTH 121) Güterbock 1967, 76; 78.

15 Hiçbir şeyi eksik bırakmadım.

16 Keza hiçbir şeyi saklamadım.

17 ^{NA}₄hekur SAG.UŠ yapısı [inşa] ettim.

18 Ve (bir) heykel yaptım. Ve onu ^{NA}₄hekur SAG.UŠ yapısına

19 soktum.

20 Onu (yerleştirdim).

21 (Onu) memnun ettim.

KBo XII 38 Öy. II x+4-21'de II. Šuppiluliuma babası IV. Tutḫaliya adına ^{NA}₄hekur SAG.UŠ yapısı inşa ettiğini ve ayrıca içine babasının bir heykelini yerleştirdiğini bildirmektedir. Metnin devamında inşa edilen oda yapısı ile ilgili bilgiler mevcuttur.

KBo XII 38 Ay. IV⁹¹³

1 [] yap(ma)dı.

2 hiçbir şey []

3-4 ve [ben] büyük kral Šuppiluliuma onun için bu ebedi tepeyi⁹¹⁴ inşa ettim.

5-9 Ben O'[nun hey]kelini [] yerleştirdim [] (ve) ver(dim) (onun için), köy halkı, onlar 70 tahsis edecek.

⁹¹³ (CTH 121) Güterbock 1967, 77-78; Hoffner 2003a, 193.

⁹¹⁴ Mosole. Hoffner 2003a, 193.

Güneykale oda yapısının ölü kültü ile ilişkili olduğu yönünde görüşler mevcuttur. J.D. Hawkins, bir ucu açık odalı, yontulmuş bloklarla inşa edilmiş ve geniş bir parçayla örtülmüş bir lahit olarak tanımlamaktadır⁹¹⁵. Ayrıca Güneykale oda yapısının II. Šuppiluliuma'ya ait ^{NA}₄hekur SAG.UŠ⁹¹⁶ ^{NA}₄hekur⁹¹⁷ ve É NA₄ (taş ev, mozole/türbe)⁹¹⁸ yapısı olduğu düşünülmektedir.

Kazı çalışmaları Güneykale oda (2 No.lu oda)'nın 100 x 30 ölçülerinde yığma bir tepe ile örtülü olduğuna işaret etmektedir⁹¹⁹.

Yukarı Şehir'deki Güneykale O yapısı ve Yazılıkaya B galerisinin ölü kültü ile ilgisi günümüzde de tartışılmaktadır. II. Šuppiluliuma'nın talimatlarında ölü kültü ile ilgili bilgiler mevcuttur:

ABoT I 56 Ay. III⁹²⁰

2' fakat Hatti Ülkesi [

3' ve onları eski [

⁹¹⁵ Hawkins 1994, 92.

⁹¹⁶ Güterbock 1967, 81; Imparati 1977, 63; van den Hout 2002, 80.

⁹¹⁷ Neve 1994, 295; van den Hout 2002, 78-80; Schachner 2009, 477-478.

⁹¹⁸ Darga 1992, 197.

⁹¹⁹ Neve 1992c, 365.

⁹²⁰ (CTH 256) Otten 1958, 104-105. ABoT I 56 II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmektedir. Heinhold-Krahmer ve diğ. 1979, 74.

- 4' Ölülerin (ruhların) evleri [
5' ve angarya[dan] o [özgürdür(ler)] [
6' Kim ölüden (ruhlardan) bir şey [
7' Ölülerin (ruhların) evleri [
8' babalardan <ve> büyükbabalara [
9' ölülere ilişkin talimatlar (ruhlar) [
10' angar[yalar] ve [
11' ortaya çıkarılır ve [
12'-13' o angarya fakat uygun değildi[r
14' ve o zarar verir. [
15' Bu konu yemin altına [konmalıdır!]
-

- 16' Hangi yerin ölülere (ruhlara) [(ait olduğu) duyulursa]
17' [vermelidir.] ancak ona ve onu herkes [
18' ve çünkü her yer [-de]
19' Hangi yerin ölülere (ruhlara) [
20 -malı ...[

ABoT I 56'dan anlaşıldığı kadarıyla II. Šuppiluliuma döneminde ölümlere (ruhlara) tahsis edilmiş yapılar mevcuttur. Günümüzde Hitit Dini'nde ölü kavramı üzerinde tartışmalar devam etmektedir. Henüz bu oda yapılarının işlevi ve mahiyeti hakkında bilgi sahibi değiliz. Kuşkusuz arkeolojik ve filolojik araştırmalar ilerledikçe bu konudaki fikir yürütme şansına sahip olabileceğiz. Ancak II.

Šuppiluliuma'nın talimatlarında ölümlere (ruhlara) yönelik bir açıklamanın bulunması, II. Šuppiluliuma döneminde ölü kültürünün öneminin arttığına işaret etmektedir.

Boğazkale Yukarı Şehir'de Güneykale Oda Yapısı (2. No.lu oda)'nın batısında yer alan anakaya üzerine işlenmiş hiyeroglif yazıtlar⁹²¹ bilimsel literatürde Nişantaş yahut Nişantepe olarak adlandırılmaktadır. Nişantaş Hiyeroglif Yazıtı II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmektedir⁹²².

Nişantaş hiyeroglif yazıtı tarihi süreç içerisinde çevre koşulların etkisiyle büyük ölçüde tahrip olmuştur (Lev. IXb). Yazıt A (10 ½ satır) B (5 satır) olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır⁹²³. Nişantepe'de II. Šuppiluliuma'ya ait hiyeroglif yazıtın bulunduğu kayalığın üstündeki kalıntılarda taslak halinde aslanlar ve iki adet sfenkse ait parçalar bulunmuştur⁹²⁴. Günümüze ulaşmış parçalar Boğazkale Müzesi'ndedir.

⁹²¹ Anakaya üzerine, 9 x 2.40 m.lik bir panoya işlenmiştir. Steinherr 1972, 1; Woudhuizen 2004a, 72.

⁹²² Otten 1967, 230-231; Laroche 1970, 97; Gonnet 1975, 19, f. 58a-b; Hawkins 1998-01, 579; Ehringhaus 2005, 121.

⁹²³ Bossert 1933-34, 177, Abb. 9; Hawkins 1998-01, 580.

⁹²⁴ Bossert 1933-34, 174, Abb. 4.; 175, Abb. 5.

Nişantaş Hiyeroglif Yazıtları⁹²⁵:

§1 Ben majeste, büyük kral labarna, Šuppiluliuma, labarna, büyük kral, Hatti
Ülkesi kralı, kahraman, Tutḫaliya'nın oğlu, büyük kral, kahraman, Hatti
Ülkesi kralı, Hattušili'nin torunu.

§2 Babam büyük kral Tutḫaliya tanrılar sayesinde yaptı.

Nişantaş Hiyeroglif Yazıtı büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bununla birlikte okunabilen satırlar KBo XII 38 (CTH 121) Öy. II 22-27 ile benzerlik göstermektedir. Söz konusu benzerlikten yola çıkan araştırmacılar Nişantaş Yazıtı'nda anlatılanların II. Šuppiluliuma'nın Kıbrıs seferini konu alan KBo XII 38'in hiyeroglif versiyonu olduğu düşünülmektedir⁹²⁶.

Nişantaş Hiyeroglif yazıtında geçen *labarna/tabarna*⁹²⁷ ünvanı Eski Hitit döneminde kullanıldığı bilinen bir kral ünvanıdır. Söz konusu unvan Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenen Karakuyu I Hiyeroglif yazıtında IV. Tutḫaliya tarafından kullanıldığı bilinmektedir⁹²⁸.

⁹²⁵ Woudhuizen 2004a, 74.

⁹²⁶ Güterbock 1967, 81; Laroche 1970, 94-95; Steinherr 1972, 4; Hawkins 1994, 92; Woudhuizen 2004a,

⁹²⁷ MHW, 396.

⁹²⁸ Steinherr 1972, 5.

KBo XII 38 (CTH 121) Ay. III 4'de Šuppiluliuma'nın bir diğer adı olarak ^MKÙ.GA.PÚ(TÚL) yazılıdır. Šuppiluliuma'nın adı Nişantaş Hiyeroglif Yazıtı'nda ise KÙ.GA.TÚL-má şeklinde yazılmıştır⁹²⁹.

II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen iki hiyeroglif yazıt başkent Hattuša'da yer almaktadır. IV. Tuthaliya döneminde Luwi hiyeroglifleri içeren anıtların Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yer alması, II. Šuppiluliuma döneminde ise Güneykale Oda Yapısı ve Nişantaş Hiyeroglif Yazıtı'nın başkent Hattuša'da yer alması dikkate alındığında Hitit Krallığı'nın Anadolu'daki hakimiyetinin çok da güçlü olmadığı yönünde bir ipucu olarak kabul edilebilir.

IV.2.2.7. II. Šuppiluliuma'nın Dini Faaliyetleri

Güneykale'nin doğusunda yer alan 92 x 65 m. ölçülerindeki gölde ritüel amaçlı votif kaplar ele geçmiştir. 1 ve 2 no.lu (SÜDBURG) yapıların üzerinde yer alan tepe söz konusu gölün set kısmını oluşturmaktadır (Lev. VIIIb-IXa). Bu durum Güneykale Oda Yapısı'nın dini amaçlardan ziyade ritüel amaçlı inşaa edildiği fikrini akla getirmektedir⁹³⁰. Güneykale Oda Yapısı'nın II. Šuppiluliuma döneminde inşa edilmesi göz önüne alınca söz konusu buluntular, dönemindeki ritüel faaliyetler hakkında fikir vermektedir. Bununla birlikte Yukarı Şehir'de tapınaklar bölgesinde, Nişantepe'ye kadar olan kısımdaki yeni yapıların ve tamiratların bitirilemediği, yarım

⁹²⁹ Steinherr 1972, 9.

⁹³⁰ Neve 1992c, 365-366.

kaldığı anlaşılmaktadır⁹³¹. Nişantepe'nin kuzeyindeki Kuzey Binası (Kuzey Yapı Kompleksi) II. Šuppiluliuma döneminde tamamlanmıştır⁹³². Boğazkale'ye arkeolojik açıdan göz attığımızda, IV. Tuthaliya'ya ve II. Šuppiluliuma dönemlerini dini faaliyetler açısından kıyasladığımızda, II. Šuppiluliuma dönemini daha sönük olarak değerlendirebiliriz. Zira IV. Tuthaliya döneminde bir kült reformu gerçekleştirilmesine ve bunlar ile ilgili çivi yazılı kayıtların elimize geçmesine rağmen II. Šuppiluliuma dönemini bu açıdan kıyaslamak mümkün değildir. Şüphesiz bu durum yukarıda belirttiğimiz üzere krallığın düşmanları karşısında düştüğü zor durum ile ilişkilidir.

II. Šuppiluliuma'nın Dini Faaliyetleri ile ilgili olarak CTH 124 katalog numarasında toplanan çivi yazılı metinlere değinmemiz gerekmektedir. Çivi yazılı metinler büyük ölçüde tahrip olmalarına rağmen dönemin metinlerin yazarı ve dönemin karakteri hakkında ipuçları sunmaktadır. CTH 124.B II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmektedir⁹³³.

KBo XIV 112⁹³⁴

x+1' [] x []
2' [] DINGIR^{MEŠ} x x x []

⁹³¹ Neve 1989, 227-228.

⁹³² Neve 1992c, 364.; Neve 1993, 327.

⁹³³ Glocker 2009, 146 vd.

⁹³⁴ (CTH 124.B) Glocker 2009, 149.

3' [] ZI-IA ti-x[

4' [P]AB-aš-ḫi na-at-kán [

5' [^mK]Ú.GA.PÚ-ma-an x[

6' [] ma-ši-ṽ a-an [

7' [T]I-aš-ṽ a-kán [

8' [-]i[?] ša-na-[a-ḫ-

9' [ĩ]a-an-ḫi GIM-]-an

10' [š]a-ku-[wa-šar-it ZI-it

x+1' [] . [

2' [] tanrılar [

3' [] benim hayatım [

4' [] ben [k]oruyorum. Ve O [

5' [] Šuppiluliuma [

6' [] ne kadar [

7' [] yaşamın [

8' [] den[emek

9' [] olarak []
10' [] bu [mesele] [yemin altına konul[sun]]!
11' [] sami]mi [bir şekilde

CTH 124 katalog numarasında yer alan KBo XIV 112 no.lu metnin 5. satırında ^mK]Û.GA.PÚ-ma olarak geçmektedir. Aynı şekilde KBo XII 38 Ay. III 4'de Šuppiluliuma'nın adı ^MKÛ.GA.PÚ(TÚL); Nişantaş Hiyeroglif Yazıtı'nda ise KÛ.GA.TÚL-má⁹³⁵ şeklinde yazılmıştır. Söz konusu yazım biçimi metnin kesinlikle II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenmesi gerektiği noktasına işaret etmektedir. Bununla birlikte çivi yazılı metin içeriği itibariyle dönem hakkında ipucu sunmamaktadır.

KUB XXVI 32 Ay. III⁹³⁶

15' "bu da yemin altında (mı)?" Benim neslimi sadece sahibem
koruya(cak)tır.

16' Eğer [sahibem] beni nasıl daima koruyduysa

17' o bana herhangi bir şekilde kötü olan, ne olursa olsun bana

18' uygun olsun. fakat yaş[am] için [sahibem]

⁹³⁵ Steinherr 1972, 9.

⁹³⁶ (CTH 124.A) Glocker 2009, 149.

19' yaşam için [

20' arkasında [

KUB XXVI 32 Ay. III'de ise Šuppiluliuma tanrılara dua ederek iyilik dilemektedir. Neslinin tanrılar tarafından korunmasını istemektedir.

KUB XL 38⁹³⁷

x+1' [] x [

2' [] ve bana/beni [

3' [

4' [] samimi bir tavırla [

5' [b]azıları

6' [yü]ksek dereceli be[y

7' [] Güneş Tanrıçası, kudr[etli] Fırtına Tanrısı

8' [[ay]nı şekilde beni korur

9' [] Majeste mağlup etti

10' [] O yerlerin üstesinden geldi

11' [] ... [

⁹³⁷ (CTH 124.B) Glocker 2009, 155-156.

12' [

i]çinde

KUB XL 38 oldukça tahrip olmuştur. Bununla birlikte anlaşılmaktadır ki II. Šuppiluliuma krallığın düşmanlarına karşı kazandığı zaferlerden bahsetmektedir. Yine metinden anlaşıldığı kadarıyla II. Šuppiluliuma Güneş Tanrıçası ile Fırtına Tanrısı'nı koruyucu tanrılar olarak düşünmektedir.

V. M.Ö. 13. YY.'İN SONUNDA YAKINDOĞU VE ANADOLU'NUN DURUMU

Yakındoğu'da M.Ö. 13. yy.'ın sonuna gelindiğinde, kıta Yunanistan'ı, Anadolu ve Suriye'de, başta Hitit başkenti Hattuša'nın da bulunduğu pek çok kent bir yangın tabakasıyla kaplanmıştır. Söz konusu hadise Bronz Çağı'nın sonu olarak kabul edilmektedir.

M.Ö. 13. yy.'ın ortalarından itibaren Yunanistan Anakarası'ndaki Miken kentleri yakılıp yıkılmıştır⁹³⁸. M.Ö. 8. yy.'a kadar uzanan Yunan karanlık çağı başlamıştır⁹³⁹. Kıbrıs M.Ö. 13. yy.'ın sonunda tahrip edilmiştir⁹⁴⁰. Kıbrıs'ta M.Ö. 12. yy.'ın başından itibaren gele geçen seramikler GH IIIC:1b olarak tanımlanmaktadır⁹⁴¹. Suriye'de Ugarit kenti GBÇ'nin sonundaki yıkımın ardından terk edilmiştir. Ugarit kentinin yeniden iskanı M.Ö. 4.-5. yy.'da başlamıştır⁹⁴². Gerçekleştirilen kazılar sonucunda, Ugarit halkının kenti telaşla terk edildiği anlaşılmaktadır. Kazı çalışmalarında Ugarit düştüğü sırada yeni fırına verildiği

⁹³⁸ Argolis'de Mykenai, Tiryns; Korinth'de Zygories; Peloponnesos'da Pylos; Beotia'da Krisa, Phokis ve Gla kentleri olmak üzere merkez ve Güney Yunanistan yakılıp yıkılarak terk edilmiştir. Desborough 2006, 659.

⁹³⁹ Desborough 2006, 663-667. D. Stanislawski, Yunanistan Anakarasındaki M.Ö. 1150-750 arasındaki evreyi karanlık çağ olarak adlandırmıştır. Stanislawski 1973, 398.

⁹⁴⁰ Karageorghis 2000, 255; Desborough 2006, 668-669. M.Ö. 13. yy.'ın sonunda başta Enkomi olmak üzere Kıbrıs şehirleri tahrip edilmiştir. Kalavassos şehri ise terk edilmiştir. Karageorghis 2000, 274.

⁹⁴¹ Karageorghis 2000, 255.

⁹⁴² Yon 2006, 24, Kronolojik Tablo.

anlaşılan tabletler⁹⁴³ ele geçmiştir. Ugarit'in düşüşünün 1190'dan tarihinden önce gerçekleşmediği kabul edilmektedir⁹⁴⁴. Ugarit hafırı M. Yon, yaklaşık olarak M.Ö. 1190/1185'lerde Ugarit kentinin tahrip edildiğini bildirmektedir⁹⁴⁵. Genel olarak Ugarit'in 1185'den önce tahrip edildiği kabul edilmektedir⁹⁴⁶. Ugarit'in tahribinin II. Šuppiluliuma döneminde gerçekleştiği düşünülmektedir⁹⁴⁷.

Son Hitit kralı olarak bilinen II. Šuppiluliuma dönemine ait Kıbrıs ve Tarhuntašša seferlerini içeren çivi yazılı metinler ile Güneykale Hiyeroglif Yazıtı Hitit Krallığına ait son yazılı dökümanlardır. K. Bittel⁹⁴⁸ ve G.A. Lehmann⁹⁴⁹, Hitit başkenti Hattuša şehrinin büyük bir yangınla son bulduğunu bildirmiştir. P. Neve, Boğazkale Yukarı Şehir'de tapınaklar mahallesi ve Tapınak I civarındaki son Hitit yapı evresi yaklaşık olarak M.Ö. 1200 yıllarında yangınla son bulduğunu belirtmektedir⁹⁵⁰. Hattuša'nın düşüşü ile ilgili olarak kullanılan kısa, orta ve uzun kronolojiye bağlı olarak farklı tarihler önerilmiştir. M.Ö. 1200⁹⁵¹, M.Ö. 1190⁹⁵², M.Ö. 1180⁹⁵³ ve 1176⁹⁵⁴ önerilen tarihler arasındadır.

⁹⁴³ RS 18.148. Virolleaud 1965, 88-89, no. 62.

⁹⁴⁴ Drews 1993, 6.

⁹⁴⁵ Yon 2006, 21. M.Ö. 13. yy.'ın sonlarında tahrip edilen Ugarit şehrinde, M.Ö. 13.-1. yy.'lar arasında yeniden iskan edilmemiştir. Astour 1965, 254.

⁹⁴⁶ Dickinson 2006, 21.

⁹⁴⁷ Hawkins 1995, 60.

⁹⁴⁸ Bittel 1950, 74; Bittel 1983, 26.

⁹⁴⁹ Lehmann 1970, 41.

⁹⁵⁰ Neve 1988b, 255.

⁹⁵¹ Dinçol A. 1980, 52; Dinçol A.-B. Dinçol 2000, 175; Dinçol A.-B. Dinçol 2005, 2.

Başkent Boğazkale'de günümüze kadar sivil halkın yerleşimi ile ilgili kalıntı ele geçmemiştir. Boğazkale'de gün yüzüne çıkan yapılar daha ziyade kral ve bürokratlara ait yapılar ile tapınaklardan oluşmaktadır. Hattuša'nın sınırlarının surların dışına taşıdığı kabul edilmektedir⁹⁵⁵.

Yukarı Şehir'de tapınaklar bölgesinde, 7, 4 ve 6 no.lu tapınaklar imparatorluğun son dönemlerine değin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna mukabil 9 ve 10 no.lu evler imparatorluğun geç evresinde yıkıma uğramıştır⁹⁵⁶. Yukarı Şehir'de tapınaklar bölgesinde 5 çömlekçi fırınının önceleri tapınaklara bağlı olarak dini amaçlarla kullanılmakla birlikte sonradan üretime yönelik olarak atölye olarak kullanıldıkları anlaşılmıştır⁹⁵⁷.

Yukarı Şehir'de tapınaklar bölgesinde İmparatorluğun geç evresinde mevcut tapınaklardan bazıları yıkma ve boş alanları kullanmak suretiyle, yeni üretime yönelik yapılar inşaa edilmiştir⁹⁵⁸. Benzer bir durum aşağı şehirde Büyük Tapınak'ın kutsal alanında meydana geldiği anlaşılmıştır⁹⁵⁹. Tapınaklar bölgesinde ele geçen tapınaklara has, adak çanak-çömlek, küçük votiv kaplar ve kol ve matara/şişe biçimli libasyon amaçlı kaplar, ritonlar ve üzerleri süslenmiş kabartmalı kapların

⁹⁵² Hoffner 2006, 275.

⁹⁵³ Glatz-Matthews, M.Ö. 1200-1180 arasında bir tarihi önermektedir. Glatz-Matthews 2005, 50.

⁹⁵⁴ Mellaart 1984, 78.

⁹⁵⁵ Schachner 2009, 485.

⁹⁵⁶ Neve 1984, 145.

⁹⁵⁷ Neve 1984, 145.

⁹⁵⁸ Neve 1985, 145; Neve 1986, 218; Neve 1987a, 234.

⁹⁵⁹ Neve 1987a, 234.

dışında bol miktarda mutfak çömlekleri ele geçmiştir⁹⁶⁰. P. Neve, Boğazkale'nin mimari yapılarında meydana gelen değişimi Hitit Krallığı'nın son dönemlerindeki zayıf duruma bağlamaktadır. İmparatorluğun gücünün azalması ile birlikte halkın kent içinde iskan edilmesine paralel olarak yapıların sayılarının ve mahiyetlerinin farklılaştığını üretime yönelik olarak inşa edildiklerini düşünmektedir⁹⁶¹. P. Neve, tapınak mahallesinin son evresine dikkati çekmektedir. Geç evrede tapınaklar arasındaki boş alanlara, hatta eski tapınakların yerine belli bir plan gözetmeksizin atölye, depo niteliğinde yapıların inşa edildiğini bildirmektedir. Boğazkale'deki çok sayıda tapınağın yer aldığı Yukarı Şehir'de ele geçen geç evreye tarihlen seramik ve madeni araç ve silahların özensizliğine dikkati çekmektedir. Bu durum kent surları dışındaki halkın, sur içine göçü ile artan üretim ihtiyacını karşılama çabasından doğmuş olduğunu düşünmektedir⁹⁶².

Ele geçen arkeolojik veriler bizi P. Neve'nin sonucundan farklı bir noktaya da ulaştırabilmektedir. Yukarı Şehir'de ele geçen arkeolojik veriler tapınak sayısının ve üretime yönelik işliklerin arttığını göstermektedir. Bununla birlikte genel olarak şehirde iskanın arttığına ispatlayacak kanıtlar mevcut değildir. Dolayısı ile krallığın son dönemlerinde tapınaklar bölgesinde artan imar faaliyetlerini dönemin dini hassasiyetlerinin artması, tapınak sayısının artmasına paralel olarak, tapınakların ihtiyacı olan ritüel malzemelerinin üretimi için yeni işliklerin inşa edilmesi olarak da değerlendirmek mümkündür.

⁹⁶⁰ Neve 1986, 219.

⁹⁶¹ Neve 1986, 234; Neve 1988b, 250.

⁹⁶² Neve 1990a, 29-30; Neve 1992b, 118.

Alacahöyük Bronz Çağı'nın sonlarına tarihlenen bir dönemde büyük bir yangınla tahrip olmuştur⁹⁶³. Truva VI GTÇ yerleşimi derin bir savunma hendeği ile korunmaktadır⁹⁶⁴. Truva VI bir depremle ± M.Ö. 1220'lerde son bulmuştur⁹⁶⁵. Truva VI'da Miken GH IIIA2 ve GH IIIB seramikleri ele geçmiştir⁹⁶⁶. Truva VIIa yangınla son bulmuştur⁹⁶⁷. Truva VIIa⁹⁶⁸'da ise Miken seramikleri ele geçmiştir⁹⁶⁹. Söz konusu seramikler GH IIIC seramikleridir⁹⁷⁰. Truva VIIa tabakasının ± M.Ö. 1200'lerde sona erdiği düşünülmektedir⁹⁷¹. E. Akurgal, Truva VIIa'nın yıkımından sonraki Truva VIIb1 tabakasında Güneydoğu Avrupa menşeli seramiklerin bulunmasını kanıt göstererek, Mikenlerin Truva VIIa'nın tahribinden sorumlu olmadığını düşünmektedir⁹⁷².

⁹⁶³ Bittel 1983, 31.

⁹⁶⁴ Latacz 2002, 480; Pernicka-Aslan 2012, 512; 516, Plan 2.

⁹⁶⁵ Drews 1993, 42.

⁹⁶⁶ Mee 1984, 51. C.B. Mee, Truva VI'da ele geçen seramiklerin %98'inin yerli işçilik ürünü olduğunu ve Anadolu'ya ait olduğunu bildirmektedir. Mee 1984, 51.

⁹⁶⁷ Easton ve diğ. 2002, 85.

⁹⁶⁸ Truva VIIa, M.Ö. 1240-1200 arasında tarihlenmektedir. Akurgal 1983, 71.

⁹⁶⁹ Akurgal 1983, 68 vd. Truva VIIa'nın tahribinden Mikenler sorumlu tutulmaktadır. Niemeier 1998, 19.

⁹⁷⁰ Mee 1984, 48; Drews 1993, 42.

⁹⁷¹ Akurgal 1983, 70.

⁹⁷² Akurgal 1983, 71.

Maşathöyük (/Tapikka⁹⁷³) GBÇ kenti şiddetli bir yangıla tahrip olmuştur⁹⁷⁴. Hitit yerleşiminin üzerinde ise EDÇ'nin erken safhalarına ait seramikler bulunmaktadır. Söz konusu seramikler arasında kırmızı renkli ve geometrik motifler işlenmiş kaplar mevcuttur. Hafır malzemenin, Demir Çağı'nın en erken safhalarına ait olduğunu düşünmektedir. En alt tabakada Frig fibulaları da ele geçtiğini bildirilmektedir⁹⁷⁵. Fraktin Höyük Hitit yapı katı büyük bir yangınla sona ermiştir⁹⁷⁶.

Ortaköy (/Šapinuwa⁹⁷⁷)'da, Hitit yerleşiminin yangınla son bulmasının ardından tekrar M.Ö. 6. yy.'da iskan edilmiştir⁹⁷⁸.

Kuşaklı (/Šarišša⁹⁷⁹), GBÇ kenti yangınla son bulmuştur. Yıkımın ardından yapılar onarım görmüştür (1b tabakası)⁹⁸⁰. Anlaşıldığı kadarıyla Kuşaklı'da yıkımın ardından yerleşim devam etmiştir. Onarım tabakalarındaki seramiklerin az sayıdaki kısmının benzerlerinin, Yukarı Fırat bölgesinde EDÇ tabakalarında mevcut olduğunu bildirilmektedir. Kuşaklı'da yerleşim M.Ö. 7.-6. yy.'da tekrar başlamıştır⁹⁸¹.

Kadı Kalesi (Kuşadası, Antik Ania/Anea)'nde Orta ve Geç Tunç Çağı'na tarihlenen çanak çömlek ele geçmiştir. İskan GTÇ'nin sonunda kesintiye

⁹⁷³ Lokalizasyon için bkz. Alp 1980, 58.

⁹⁷⁴ Özgüç 1978, 15; Bittel 1983, 31.

⁹⁷⁵ Özgüç 1978, 16-17.

⁹⁷⁶ Özgüç 1948, 265.

⁹⁷⁷ Lokalizasyon için bkz. Süel 1999.

⁹⁷⁸ Süel A.-M. Süel 1996, 268.

⁹⁷⁹ Lokalizasyon için bkz. Wilhelm 1995, 37-42.

⁹⁸⁰ Müller-Karpe 1999, 448.

⁹⁸¹ Müller-Karpe 1999, 448-449.

uğramıştır⁹⁸². Yerleşimde 8 cm. boyutunda Hitit etkili Fırtına Tanrısı heykelciğinin bulunmasından⁹⁸³, şehrin Hitit Krallığı ile siyasi yahut ticari faaliyetler ile ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Alishar, Hitit İmparatorluk katı yangınla sona ermiştir⁹⁸⁴.

GBÇ'de genel olarak Anadolu'nun batı ve orta kesiminde yer alan yerleşimler bir yangın ile tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Yıkımın ardından Orta Anadolu nüfus yoğunluğunda ani bir düşüş yaşanmıştır⁹⁸⁵. Anadolu'nun merkezinde yer alan, tahrip edilmiş önemli yerleşim birimlerinin yeniden inşası arasında uzun bir boşluk mevcuttur⁹⁸⁶. GBÇ'de iskan edilen pek çok höyükte uzun bir dönem yerleşim olmamıştır. Anadolu'da pek çok merkezde yeni yerleşimler Demir Çağı'nın ortalarından itibaren başlamaktadır. Diğer bir deyişle Anadolu'nun nüfusu Demir Çağı ortalarından itibaren artmaya başlamıştır. K. Bittel, Anadolu'da yangınla tahrip olmuş Hitit yerleşmelerini bir harita ile göstermiştir⁹⁸⁷. Ankara'nın güneyinde Karaoğlan ile Kızılırmak'ın doğusunda yer alan Hattuša, Alacahöyük, Maşathöyük, Fraktin, Tarsus, Yümüktepe (Mersin), GBÇ yerleşimleri yangınla son bulmuştur⁹⁸⁸.

⁹⁸² Mercangöz 2003, 128.

⁹⁸³ Türkoğlu 2003, 19.

⁹⁸⁴ Schmidt 1933, 1. Alishar, GBÇ II tabakasının üzerinde Frig malzemesi ele geçmiştir. Gorny 1995, 162-163.

⁹⁸⁵ Seeher 2010, 221.

⁹⁸⁶ Güterbock 1992, 53.

⁹⁸⁷ Bittel 1977, Abb. 1; Bittel 1983, 32, Abb. 2.

⁹⁸⁸ Bittel 1983, 31-33.

K. Bittel, böyle bir felaketin, Kızılırmak Nehri'nin doğusuna kıyasla batı kesiminde görünmediğine işaret etmiştir⁹⁸⁹.

Batı Anadolu'da, Aydın ili sınırları içerisindeki Çine-Tepecik Höyük'te üzerinde Tarkasnaya/Tarkasnapiya⁹⁹⁰ yazılı bullanın ele geçmiş oluşu, yerleşimin GBÇ Mira Krallığı ile ilişkisini yansıtmaları açısından önemlidir. Ayrıca Çine-Tepecik Höyükte Orta ve GBÇ'ye tarihlenen⁹⁹¹ sur duvarı⁹⁹² ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu sur duvarı M.Ö. II. bin yıl yerleşimini batıdan çevrelemekte ayrıca sur yapısına bağlı olarak kule kalıntısı ortaya çıkarılmıştır⁹⁹³. Çine-Tepecik II 1 kültür katı, GBÇ'nin son evrelerine tarihlenmektedir⁹⁹⁴. II 1 tabakası bir yangınla son bulmuştur⁹⁹⁵. Çine-Tepecik II 1 tabakasında, GBÇ'nin son evresine tarihlenen Miken seramikleri (GH III B-C) ele geçmiştir⁹⁹⁶.

Kilise Tepe, Silifke'nin yaklaşık 45 km. kuzeybatısında yer almaktadır⁹⁹⁷. Kilise Tepe III d⁹⁹⁸ tabakasında üzerinde ta/tupiyala yahut /ta/tupilaya'ya ait M.Ö. 13.

⁹⁸⁹ Bittel 1977, 40 vd.; Bittel 1983, 38.

⁹⁹⁰ Günel-Herbordt 2010, 6.

⁹⁹¹ Günel 2007, 241. N/13 ve N/12 açmalarında ele geçen seramikler M.Ö. II. Bin yılı tarihlenmektedir. Günel 2008, 76 vd.

⁹⁹² Günel 2006, 22 vd.; Günel 2007, 238; Günel 2010b, 460-461; Günel 2012, 20.

⁹⁹³ Günel 2009, 231; Günel 2010a, 28.

⁹⁹⁴ Günel 2007, 236-237; Günel 2008, 78; Günel 2009, 227; 235; Günel 2010a, 28; Günel 2010b, 460-461.

⁹⁹⁵ Günel 2010b, 460 vd; Günel 2012, 22 vd.

⁹⁹⁶ Günel 2008, 73-74; 75; Günel 2009, 233; Günel 2012, 23-24.

⁹⁹⁷ Eski adıyla Maltepe. Hansen-Postgate 1999, 111.

yy.'a tarihlenen fildişinden mamul damga mühür bulunmuştur⁹⁹⁹. Kilise Tepe'de III. (a-e) tabaka GBÇ'ye tarihlenmektedir. IIIe tabakası bir yangınla son bulmuştur¹⁰⁰⁰. IIIe tabakasının üzerindeki IIa-b tabakalarından, IIb'de Tarhunta-piya (arabacı) ve Saliya'ya ait iki mühür ele geçmiştir¹⁰⁰¹. Ayrıca üzerinde sa-tu-wa-li yazan bir damga mühür Kilise Tepe buluntuları arasındadır¹⁰⁰². Ele geçen mühürler yerleşimdeki Hitit varlığına işaret etmektedir. Nitekim Kilise Tepe'nin GBÇ'de idari bir merkez ve garnizon olduğu düşünülmektedir¹⁰⁰³.

Kilise Tepe IIc tabakası şiddetli bir yangınla son bulmuştur. Kilise Tepe IIc'nin tahribi için M.Ö. 1200'den daha ileri bir tarih önerilmektedir. Kilise Tepe IId tabakasında GH IIIC seramikleri ele geçmiştir. IId'nin M.Ö. 1150'den sonraki bir dönemde tahribinin ardından zayıf bir yerleşimin (IIe) ardından Kilise Tepe, M.Ö. 7-6. yy.'larda (IIIf-h) yeniden iskan edilmiştir¹⁰⁰⁴.

Doğu Anadolu'da Fırat'ın doğu yakasında yer alan Norşuntepe yangınla tahrip olmuştur¹⁰⁰⁵.

⁹⁹⁸ Kilise Tepe IIId tabakası bir yangınla yıkılmıştır. IIId tabakasından alınan ağaç örneklerinin dendrokronoloji yöntemiyle değerlendirilmesinden M.Ö. 1380 tarihine ait oldukları anlaşılmıştır. Hansen-Postgate 1999, 111.

⁹⁹⁹ Collon-Jackson-Postgate 2010, 172-174.

¹⁰⁰⁰ Hansen-Postgate 1999, 111; Collon-Jackson-Postgate 2010, 172.

¹⁰⁰¹ Hansen-Postgate 1999, 111.

¹⁰⁰² Baker ve diğ. 1995, 188-189, Pl. XXVI (b).

¹⁰⁰³ Baker ve diğ. 1995, 143.

¹⁰⁰⁴ Hansen-Postgate 1999, 112-113.

¹⁰⁰⁵ Güterbock 1992, 53.

Çukurova şehirleri Tarsus¹⁰⁰⁶ ve Yümüktepe (Mersin)¹⁰⁰⁷ yangınla tahrip olmuştur. Bu şehirlerde 'Deniz Kavimleri'ne atfedilen GH IIIC ele geçmiştir¹⁰⁰⁸. İskenderun Körfezi'ndeki Kinet Höyük'teki M.Ö. II. bin yıl kültürü GBÇ sonunda çöküşe geçmiştir¹⁰⁰⁹. Alalah'daki yerleşim M.Ö. 13. yy. terk edilmiştir. Terk edilen höyükte GH IIIC seramikleri ele geçmiştir¹⁰¹⁰. Bu durum Alalah'ın yaklaşık olarak 'Deniz Kavimleri'nin göçü hadisesinden yaklaşık 100 yıl önce şehri terk ettiği anlamına gelmektedir¹⁰¹¹.

Bronz Çağı'nın sonunda Hattuša'nın yakılıp, yıkılması ile birlikte çivi yazısı ve Hititçe yok olmuştur. Bununla birlikte orta, doğu ve güneydoğu Anadolu'da hiyeroglif Luwicesi ile yazılmış yazıtlar artarak varlığını devam ettirmiştir¹⁰¹². T. Bryce ise Hitit Krallığı'nın yıkılış hadisesi için 'Nihai Son' tabirini kullanmıştır¹⁰¹³. Ancak günümüze kadar geçen zamanda, ele geçen yeni kanıtlar ile birlikte Hitit Krallığı'nın yıkılmasından sonra hanedanın devam ettiğine dair somut kanıtlar tespit edilmiştir.

¹⁰⁰⁶ Desborough 2006, 659.

¹⁰⁰⁷ Güterbock 1992, 53.

¹⁰⁰⁸ Güterbock 1992, 53. Tarsus'ta ele GH IIIB-C seramikleri için bkz. French 1975, 53 vd., Fig. 1. Ele geçen seramiklerin kısmen Yunanistan Anakarasından ithal ve yerli örneklerden oluşmaktadır. French 1975, 55.

¹⁰⁰⁹ Gates 2006, 308.

¹⁰¹⁰ Yener-Akar 2012, 6.

¹⁰¹¹ Yener-Akar 2012, 7.

¹⁰¹² Hawkins 2002, 410.

¹⁰¹³ Bryce 1979, 96.

J.D. Hawkins, III. Ramses'in yıkıldığını belirttiği, Kargamış Krallığı'nın M.Ö. 1200-900 tarihleri arasında varlığını devam ettirdiğini ifade etmektedir¹⁰¹⁴. Hitit başkenti Hattuša'nın düşmesinin ardından Kargamış'ta Hitit hanedanının devam ettiğine dair kanıtlar mevcuttur. Urfa ili sınırları içindeki Samsat'ın az yukarısında, Fırat'ın sol yakasındaki Lidar höyük'te üzeri mühür baskılı iki bulla ele geçmiştir¹⁰¹⁵. Mühürler Talmi-Tešup'un¹⁰¹⁶ oğlu, Kargamış kralı Kuzi-Tešup'a¹⁰¹⁷ aittir.

¹⁰¹⁴ Hawkins 1974, 70.

¹⁰¹⁵ Abb. 1-2, Sürenhagen 1986, 183-184.

¹⁰¹⁶ Talmi-Tešup, I. Šuppiluliuma tarafından Šarri-Kušuh'un Kargamış kralı olarak tayin edilmesi ile başlayan hanedanın bilinen son üyesidir. Talmi-Tešup II. Šuppiluliuma ile çağdaştır. II. Šuppiluliuma ile Kargamış kralı Talmi-Tešup arasında yapılan antlaşmada Talmi-Tešup'un soyağacı verilmektedir: KBo XII 41 + KUB XXVI 33 + KBo XIII 225 (CTH 122) Öy. I // KUB XL 37: 5) [*Ú^M Tal-]mi^DU-up-pa-aš* LUGAL KUR *URU Kar-ga-miš* [(DUMU)] 6) [(*M^F ni^DU-up* LUGAL K]UR *URU Kar-ga-miš* DUMU.DUMU-ŠÚ ŠA <*M Ša-ḫu-ru-nu-ṽ a* LUGAL KUR *URU Kar-ga-miš* DUMU.DUMU.DUMU-ŠU ŠA> *M Šar-ri-k[u-šu-uḫ]* 7) [LUGAL KUR *URU Kar-ga-mi*]š *iš-ḫi-ú-la-aš TUP-PU kiš-an i-ṛe* [-er] 5-7) Kargamış Ülkesi'nin Kralı Šarri-K[ušuḫ]'un torununun oğlu, Kargamış Ülkesi'nin Kralı Šaḫurunuwa'nın torunu, Kargamış Ülkesi'nin Kralı [Ini-Tešup'un oğlu, Kargamış'ın ve ülkesinin kralı [Tal]mi-Tešup, onların şart koştukları bir diğer antlaşma tableti şöyle devam eder.: d'Alfonso 2007, 207; 212. Šarri-Kušuh, Šaḫurunuwa, Ini-Tešup, Talmi-Tešup. I. Šuppiluliuma'dan sonra dört Hitit kralı ile çağdaşırlar: II. Muršili, III. Hattušili, IV. Tutḫaliya ve II. Šuppiluliuma. III. Hattušili'nin babasının en küçük çocuğu olması ve onun erkek kardeşi Muwatalli ve yeğeni Urḫi-Tešup'ından önde olması Büyük Kralları dört nesil, Kargamış hanedanının 4 neslinden daha uzun devam ettirmiştir. Böylece Kuzi-Tešup 5. Neslin temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürenhagen 1986, 189; Hawkins 1988, 99-101; Güterbock 1992, 54. Ayrıca J.D. Hawkins, Malatya krallarının yazıtlarında daha sonraki nesli de bulmuştur: "Kargamış'ın Kahraman Büyük Kralı, Kuzi-Tešup'un oğlu, PUGNUS-mili'nin oğlu Runtij aš" ve "Kahraman, Kuzi-Tešup'un oğlu PUGNUS-mili'nin oğlu,

Kuzi-Tešup'a Ait Mühür Baskısı. Sürenhagen 1986, 118, Abb. 3.

Mühürlerden Abb. 1'in üzerindeki çivi yazılı halka lejant okunabilmektedir¹⁰¹⁸. Mührün üzerindeki hiyeroglifler ise J.D. Hawkins tarafından:

Arnuu antiš; Runtij aš. Hawkins 1988, 100 vd. Malatya'nın bu iki kralı kardeşir ve Kargamış kralı Kuzi-Tešup'un torunlarıdır. Böylece son Hitit kralı II. Šuppiluliuma'nın ölümünün ardından çağdaş Kuzi-Tešup, Kargamış'ta büyük krallığını ilan ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁰¹⁷ Kuzi-Tešup Boğazkale arşivindeki çiviyazılı metinlerden bilinmektedir. KUB XXII 29 11,13; 11'de ^Mku-zi-^DU-(pa)-<aš>, 13'de: baş kısmı kırık olarak [...^Mku-z]i-^DU-up biçiminde geçmektedir. Ayrıca II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen KUB XXI 7 Ay.[?] III 12'de Kuzi-Tešup anılmaktadır: 12 [...^Mku-z]-zi-^DU-up ŠEŠ-IA

¹⁰¹⁸ Çiviyazılı halka lejant:

A: ^lku-zi-^dte-šup^l (LUGAL)! (KUR) ka[r-g]a-mis (İR)! (ku)-ba-(ba)

B: ^lku-[zi-^dte-šup LUGAL KUR ka[r-ga]-[mis İR ku-ba-ba]

A: [DUM]U ^lt[al]-mi ^(d)[te-šup] LUGAL! (KUR) (kar)-ga-[mi]s UR-SU/UR.SAG!

B: DUM[U ^lt[al]-mi-^dte-šup LUGAL KUR k]ar-ga-mis UR-SU/UR.SAG!

"Tanrı(lar) tarafından gözetilen, Kargamış ülkesi kralı, (Kral) Talmi-Teşub('un) oğlu, Karkamış ülkesi kralı (Kral) Kuzi-Teşub¹⁰¹⁹" şeklinde okunmuştur. Sivas ili sınırları içindeki Gürün'de bulunmuş hiyeroglif yazıtta Kargamış kralı Kuzi-Teşub'un 'Büyük Kral' ünvanını kullandığı dikkati çekmektedir.

Gürün 1-3¹⁰²⁰

Fırtına Tanrısı, tanrıça Hepat, büyük tanrı Şarruma: Kargamış'ın büyük kralı, kahraman Kuzi-Teşub'un torunu, Malizi şehri ülkesinin beyi PUNGUS-mili'nin oğlu Runtiyaş(?)

Kargamış kralı Kuzi-Teşub'a ait mühür baskılarının bulunmasıyla birlikte, Hitit Krallığı'nın Kargamış kolunun krallığın doğu kanadı olarak varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. J.D. Hawkins, Gürün ve İspekçur'da bulunan mühürlerin hanedanın devamı ile ilişkili olduğunu düşünmektedir¹⁰²¹. Ayrıca Kargamış'ta II. Şuppiluliuma'nın soyundan gelen V. Tutḫaliya'nın varlığı tartışılmıştır¹⁰²².

Tercümesi: "Kahraman, Kargamış (Ülkesi) Kralı!, T[a]lmi-[Teşub]'un oğlu, Kar[g]amış Ülkesi 'Kralı'! <Tanrıça> 'Ku'ba'ba'nın 'hizmetkarı'! Kuzi-Teşub". Sürenhagen, 1986, 186.

¹⁰¹⁹ Hawkins 1988, 100.

¹⁰²⁰ Hawkins 2002, 296.

¹⁰²¹ Hawkins 1988, 101.

¹⁰²² Simon 2009, 259 vd.

Emar'da ele geçen tabletlerde¹⁰²³ Kargamış kralı Ini-Tešup'un adı geçmektedir. Emar krallarının da Kargamış soyundan geldikleri öne sürülmüştür¹⁰²⁴.

Emar'ın tahribi Kassit kralı Melişıpak'ın ikinci yılı, M.Ö. 1187'ye tarihlenmektedir¹⁰²⁵. Emar'ın tahribinden Ermenilerin sorumlu olduğu iddia edilmiştir¹⁰²⁶.

Elbistan Karahöyük'de Uzun hiyeroglif metinli bir stel bulunmuştur. Yerleşimin Bronz Çağı'nın sonunda tahrip edildiğine dair bir iz mevcut değildir¹⁰²⁷. Korucutepe, Elazığ'ın yaklaşık 30 km. doğusunda yer alan Korucutepe'nin Bronz Çağı'nın sonunda tahrip edildiğine dair iz mevcut değildir¹⁰²⁸.

J.D. Hawkins, Hattuša'nın yıkılışı ile birlikte, Hitit hanedanının ve emperyal yönetim şeklinin sona erdiğine dikkati çekmektedir¹⁰²⁹. Nitekim III. Hattuşili döneminde Hitit Krallığı'nın önce ikiye ayrıldığına dair çivi yazılı kayıtlar mevcuttur. IV. Tutḫaliya döneminde ise Kargamış büyük krallık olarak tanınmıştır. Aynı dönemde Tarḫuntašša varisi Kurunta'nın *tuḫkanti* sıfatıyla Tarḫuntašša tahtına oturmuştur. II. Šuppiluliuma döneminde ise Tarḫuntašša ile ilişkilerin savaşa dönüştüğüne dair kayıtlar Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'ndan anlaşılmaktadır¹⁰³⁰. II.

¹⁰²³ Msk 731014 1, 23, 35. Arnaud 1986, 210, No. 201; Msk 731017 1. Arnaud 1986, 213, No. 202.

¹⁰²⁴ Dalley-Teissier 1992, 83 vd.

¹⁰²⁵ Arnaud 1975, 88 vd; Singer 1987, 416; Tropper-Vita 2004, 146.

¹⁰²⁶ Singer 1987, 419.

¹⁰²⁷ Güterbock 1992, 54.

¹⁰²⁸ Griffin 1974, 67-73; 79-80, TABLE 5B.

¹⁰²⁹ Hawkins 2002, 410.

¹⁰³⁰ Hawkins 1995, 23; Hawkins 1990, 308-310.

Šuppiluliuma dönemindeki bu kayıt III. Arnuwanda dönemine tarihlenen çivi yazılı metin olmadığı dikkate alındığında, Tarḫuntašša'nın Hattuša'ya bağlılığı bıraktığı sonucu çıkmaktadır. Sonuç olarak III. Hattušili, IV. Tutḫaliya, III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma döneminde Hitit Krallığı'nın Hattuša, Tarḫuntašša ve Kargamış olmak üzere üç parçaya ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu noktada J.D. Hawkins'in görüşüne katıldığımızı bildirmek isteriz.

Bronz Çağı'nın sonuna denk gelen dönemde Anadolu'daki küçük olarak adlandırabileceğimiz yerleşimler (höyükler) büyük ölçüde terk edilmiştir. Orta ve büyük olarak tasnif edebileceğimiz yerleşimler ise yangınla tahrip edilmişlerdir. Bronz Çağı sonunda Anadolu'nun nüfusunun büyük ölçüde seyredildiği, arkeolojik buluntulardan çıkarılabilecek bir sonuçtur. Anadolu ve Yakındoğu'da meydana gelen bu ölçüde bir tahribatın kuşkusuz bir ya da birkaç yıl içinde meydana geldiğini düşünmek elimizdeki kısıtlı veriler ile çelişmektedir. Yakındoğu'daki bu tahribatın uzun bir zaman dilimi içerisinde cereyan ettiği anlaşılmaktadır.

Hitit Krallığı'nın yıkılışı ile birlikte yazılı kaynaklar kesintiye uğrarken Anadolu'nun EDC'nı yazılı kaynaklardan takip etme imkanı da ortadan kalmıştır. Bu aşamada arkeolojik veriler büyük öneme haizdir. Anadolu'da yer alan M.Ö. II. bin merkezlerinde yapılan araştırmaların sonucunda yerleşimlerin GTC tabakaları yangınla son bulduğu anlaşılmıştır. Yerleşimlerde yaklaşık olarak 400 yıllık bir

boşluktan sonra yeni yerleşimler tespit edilmiştir. Söz konusu dönem "Karanlık Çağ¹⁰³¹" olarak adlandırılmaktadır.

GBÇ'nın sonunda Anadolu'nun görünümünü ele aldıktan sonra Anadolu'nun EDÇ'daki durumunu ele almak istiyoruz.

Karaman sınırları içindeki Kızıldağ'da 'Büyük Kral'¹⁰³² ve kanatlı güneş kurslu aedícula'lı olarak Hartapuş ismi yazılı, Karadağ hiyeroglif yazıtlarının varlığı bilinmektedir¹⁰³³. Karadağ, Kızıldağ yazıtları ile aynı döneme tarihlenebilecek Burunkaya hiyeroglif yazıtı Kızıldağ'ın yaklaşık 150 km. kadar kuzeyinde Aksaray'dadır. Hiyeroglif yazıt S. Alp tarafından yayımlanmıştır¹⁰³⁴. Bu yeni buluntu krallığın sınırlarının bu bölgeye kadar uzandığını belgelemiştir¹⁰³⁵.

Kızıldağ'daki Hartapuş Anıtı'nın¹⁰³⁶ tarihlendirilmesi meselesi hakkında henüz bir fikir birliği oluşmamıştır¹⁰³⁷. Kızıldağ ve Karadağ'da bulunan hiyeroglif yazıtlar

¹⁰³¹ Kealhofer ve diğ. 2009, 275. Orta Anadolu'da 450 yıl sürdüğü söylenmiştir. Akurgal 1959, 120. Lydia, Karia ve Likya'da M.Ö. 1500-750 yılları arasındaki, yaklaşık 450 yıl karanlık dönem olarak adlandırılmıştır. Akurgal 1983, 77-78. K. Bittel, (Orta Anadolu'da) M.Ö. 1200-800 arasını 'Karanlık Çağ' olarak adlandırmaktadır. Bittel 1983, 25.

¹⁰³² Kızıldağ I. Karağuz-Bahar-Kunt 2002, 8; Karağuz 2005, 132. Kızıldağ II. Karağuz-Bahar-Kunt 2002, 8. Kızıldağ III. Hawkins 1992, 264; Karağuz-Bahar-Kunt 2002, 8. Kızıldağ IV. Hawkins 1992, 264-265. Ayrıca bkz. Karağuz-Bahar-Kunt 2002, 8.

¹⁰³³ Hawkins 1992, 265.

¹⁰³⁴ Alp 1974. Yazıt Aksaray ilinin doğusunda, Gücünkaya köyünün 2. Km. güneyinde, Burunkaya tepesinde yer almaktadır. Alp 1974, 18.

¹⁰³⁵ Güterbock 1992, 54.

¹⁰³⁶ Bittel 1986, 103, Fig. 10-1.

Boğazkale Yukarı Şehir'deki Güneykale Oda Yapısı'nın keşfedilmesinden önce geç Hitit eserleri olarak değerlendirilmekteydi¹⁰³⁸. H. Gonnet, Kızıldağ yazıtlarını Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından sonraki bir tarihe ait olduğunu ispatlamaya çalışmıştır¹⁰³⁹. H. Gonnet, Hartapuş yazıtlarındaki Hitit imparatorluk dönemine işaret eden hiyerogliflerin, M.Ö. 10. yy.'dan önceye tarihlendirmeye engel olduğunu belirterek, imparatorluğun düşüşünün sonra M.Ö. 1187 yıllarında bölgeye hakim olduğunu düşünmektedir¹⁰⁴⁰. Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'nın keşfi ile bu tarihlemelerin bir kısmı değişmiştir. Yazıtlar için yapılan tarihlemeler günümüzde M.Ö. 12. yy.'ın başına kadar geri çekilmiştir¹⁰⁴¹. J.D. Hawkins, Güneykale Hiyeroglif Yazıtı ile Kızıldağ'daki harabelerdeki hiyerogliflerin benzerliğine dikkati çekmiştir¹⁰⁴². J.D. Hawkins, Karadağ, Kızıldağ ve Aksaray'daki Burunkaya yazıtları imparatorluğun düşüşünün erken dönemlerine tarihlemektedir¹⁰⁴³. J.D. Hawkins, Hitit Krallığı'nın yıkılışı ile birlikte Tarhuntaşşa'nın ayakta kalarak imparatorluk geleneğini devam ettirdiğini düşünmektedir¹⁰⁴⁴.

¹⁰³⁷ Bittel 1986, 105.

¹⁰³⁸ S. Alp Kızıldağ I'i M.Ö. 10 yy.'ın ortalarına tarihlemiştir. Alp 1974, 22.

¹⁰³⁹ Kızıldağ yazıtlarında adı geçen Kral Hartapuş'un Hitit İmparatorluk dönemi kayıtlarında şahıs adı olarak sadece *Hartapu-* olarak görüldüğünü, yazıtlardaki '-şa' son ekine Hitit İmparatorluk dönemi kayıtlarında rastlanmadığını belirtir. Gonnet 1983, 21.

¹⁰⁴⁰ Gonnet 1984, 119-120.

¹⁰⁴¹ Alp 1995a, 9; Alp 1995b, 24.

¹⁰⁴² Hawkins 1992, 269.

¹⁰⁴³ Hawkins 1994, 93.

¹⁰⁴⁴ Hawkins 1994, 93.

Kızıldağ I'deki tasvirler ve hiyeroglif yazıt için farklı tarihlendirme önerileri mevcuttur. Kızıldağ'daki kral betimi, stil özelliklerine bakılarak M.Ö. 8. yy.'dan eski bulunmamaktadır¹⁰⁴⁵. Hiyeoglif yazıt ise M.Ö. 12. yy.'ın başlarına¹⁰⁴⁶ ve M.Ö. 13. yy.'a¹⁰⁴⁷ tarihlenmektedir. Görüldüğü üzere Kızıldağ'daki hiyeroglif yazıt ile hiyeroglif kabartmalar farklı dönemlere tarihlenmektedir. Bu noktada bir kargaşa dikkati çekmektedir. Tahtta oturan kral kabartmasının M.Ö. 8. yy.'da hüküm sürmüş başka bir kral (Wašušarmaš) tarafından, Hartapuş onuruna yaptırılmış olabileceği¹⁰⁴⁸, bir diğer ihtimal olarak da, Anadolu'da Asur etkisinin yaşandığı bir dönemde yaşayan, Hartapuş'la aynı adı taşıyan bir kral tarafından yaptırılmış olabileceği varsayım olarak ileri sürülmüştür¹⁰⁴⁹.

Kızıldağ I'in M.Ö. 8. yy.'a tarihlendiren araştırmacıların argümanlarından birisi tasvirin Asur etkili oluşudur. Anadolu'da gerek Hitit İmparatorluk dönemi¹⁰⁵⁰ gerekse Geç Hitit dönemlerindeki eserlerin ikonografisinden ve Hitit imparatorluk dönemine tarihlenen çivi yazılı metinlerden biliyoruz ki¹⁰⁵¹ Hitit eserlerinin pek çoğu

¹⁰⁴⁵ Orthmann 1980, 402; Güterbock 1992, 54; Hawkins 1992, 269.

¹⁰⁴⁶ Hawkins 1992, 269; Alp 1995a, 9; Alp 1995b, 24. Singer 1996, 68. H. G. Güterbock hiyeroglif yazıtın arkaik döneme tarihlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Güterbock 1992, 54.

¹⁰⁴⁷ I. Singer, Hartapuş'un Tarhuntašša'daki saltanatının, Hitit Krallığı'nın düşüşünden önceki bir zaman dilimine tarihlenebileceğini düşünmektedir. Singer 1996, 68 vd.

¹⁰⁴⁸ Alp 1995b, 24.

¹⁰⁴⁹ Alp 1995a, 10; Alp 1995b, 25.

¹⁰⁵⁰ Alacahöyük kent kapısındaki sfenksler Mısır sanatı etkilidir.

¹⁰⁵¹ Mezopotamya kökenli heykeltıraşların Anadolu'ya geldiği, III. Hattusili'nin Babil kralı Kadaşman-Enlil II'ye yazdığı mektuptan KBo I 10 (CTH 172) Ay. 58-61 bilinmektedir: "[üstelik, kardeşim]: Ben

Anadolu dışındaki kültürlerin sanat tesirlerini taşımaktadır. Anadolu dışından gelen taş ustaları tarafından yapılmıştır. Kızıldağ I yazıtının Asur etkili oluşu kanaatimizce tasvirin M.Ö. I. bin yıla tarihlenmesini zorunlu kılmaz. Kral Hartapuş, M.Ö. 12. yy.'da yahut M.Ö. 8. yy.'dan daha eski bir dönemde Asur Ülkesi'nden bir ustaya tasvirini yaptırmış olması bir ihtimal olarak kabul edilebilir.

J. Mellaart, Hartapuş'un III. Murşili'nin oğlu olduğunu iddia etmiştir¹⁰⁵². Ayrıca Hartapuş'un, III. Murşili (/Urhi-Teşup)'nin sürgünde doğan oğlu olduğu iddia edilmektedir¹⁰⁵³. Urhi-Teşup'un (/III. Murşili'nin) Hartapuş'un babası olduğu, Urhi-Teşup'un Tarhuntaşsa'dan ayrılırken yerine kral Hartapuş'u bıraktığı düşünülmektedir¹⁰⁵⁴.

J.D. Hawkins, Hartapuş'un Urhi-Teşup (/III. Murşili)'un oğlu olabileceğini fikrini reddetmektedir¹⁰⁵⁵. III. Hattuşili'nin Urhi-Teşup'a karşı saltanat mücadelesine giriştiğini III. Hattuşili'nin otobiyografisinden bilmekteyiz. Hartapuş'un Tarhuntaşsa'da bulunması III. Hattuşili açısından kabul edilemez bir durumdur. Pek çok kez Tarhuntaşsa Ülkesi ile antlaşmalar¹⁰⁵⁶ yapılmıştır. Söz konusu antlaşmalar,

[heykeller] yapmak ve onları aile mahallerine yerleştirmek istiyorum. Kardeşim [bana] bir heykeltraş [gönder. Heykeltraş] heykelleri bitirdiğin[de] ben onu yollayacağım ve o evine gitsin. [Önceki] heykeltraşı [geri göndermedim mi?] ve o, Kadaşman-Turgu'ya dönmedi mi? [Kardeşim, heykeltraşı] esirgeme!" Beckman 1996, 137.

¹⁰⁵² Mellaart 1974, 514.

¹⁰⁵³ Dinçol ve diğ. 2000, 16; Dinçol ve diğ. 2001, 84; Dinçol A. 2011, 280.

¹⁰⁵⁴ Ünal 2002, 182.

¹⁰⁵⁵ Hawkins 1992, 270.

¹⁰⁵⁶ 'Tarhuntaşsa İle İlişkiler' başlığı altında tartışılmıştır.

eski hadiseler ve kişilere atıflar yaparken Hattuş'un bahsetmeyi unutulmasının mümkün olmadığını düşünmekteyiz. Hattuş'un şimdilik olmak kaydıyla Hitit hanedanı ile ilişkisini kurabilmek için hiçbir kanıtı sahip değiliz.

Elimizdeki veriler (Kızıldağ-Karadağ yazıtları) Hattuş'un Tarhuntaşa'da krallık yaptığını belgelemektedir. Ancak Hattuş'a'da Hittit krallığı ayakta iken, Hattuş'a'ya rağmen, Hattuş'un etkinliğini Aksaray civarına kadar genişletmiş olmasını mümkün görmüyoruz. III. Arnuwanda(?) (II. Šuppiluliuma(?)) döneminde Kurunta'nın saltana iddiasına kalkmasının izleri dışında Hattuş ayakta. Bu sebeplerden dolayı Hattuş'un krallığının en iyi ihtimalle II. Šuppiluliuma'nın iktidarının sonuna tarihlendirilebileceğini düşünmekteyiz. Bununla birlikte eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle Hattuş ve O'nun krallığının şimdilik olmak kaydıyla Hitit Krallığı ile bağlantısının kurulmasının oldukça güç olduğunu düşünmekteyiz.

J.D. Hawkins, Karahöyük (Elbistan)'te ele geçen stelin kitabesindeki yazıtta adı geçen Büyük Kral Ir-Tešup'un, Hattuş'un neslinden olabileceğini iddia etmektedir¹⁰⁵⁷.

GBÇ'nin sonunda Hitit Krallığı'nın yıkılmasıyla birlikte Tarhuntaşa ve Kargamış krallarının ayakta kaldığı anlaşılmaktadır¹⁰⁵⁸. Eldeki buluntular, bunlardan Tarhuntaşa Krallığı'nın ömrünün uzun olmadığını göstermektedir. Kargamış Krallığı'nın nispeten daha uzun bir ömre sahip olduğu anlaşılmaktadır. Orta Anadolu'nun doğusundan gelerek, Kızılırmak kavsi olmak üzere, Hitit kültürü

¹⁰⁵⁷ Hawkins 1993, 277.

¹⁰⁵⁸ Klengel 1999, 309; Hawkins 2002, 410-411.

Anadolu'da $\pm$ M.Ö. 1650-1200 tarihleri arasında etkin bir şekilde hakimiyetinin ardından tekrar Orta Anadolu'nun doğusu ile Doğu Anadolu'da siyasi etkinliğini devam ettirmiştir.

Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı üzere GBC'nın sonunda Yunanistan Anakarası, Ege ve Akdeniz adaları, Anadolu ve Suriye'de çok sayıda kent bir yangın ile tahrip olmuştur. Söz konusu yıkımın sebepleri bilim adamları arasında hala tartışılmaktadır. Henüz çözüme kavuşturulamamıştır. Bu noktada Araştırma konumuz olan Hitit Krallığı ile Yakındoğu'da gerçekleşen yıkım hadisesi ile ilgili görüşleri ele almak istiyoruz. Vurgulamak isteriz ki Hitit Krallığı'nın yıkılış hadisesini Yakındoğu'daki gelişmelerden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Bu sebeptendir ki GBC'nın sonunda Hititi Krallığı'nın durumu açıklayabilmek için Yakındoğu coğrafyasındaki durum ile birlikte ele alınmıştır.

VI. HİTİT KRALLIĞI'NIN YIKILIŞI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

V.1. Deprem

C.F.A. Schaeffer M.Ö. 1200 tarihinde Anadolu (Alalah, Hattuša, Alişar ve Alacahöyük) ve Suriye (Ugarit) kentlerini yerle bir eden büyük bir depremin Hitit krallığının sonunu getirdiği düşüncesini öne sürmüştür¹⁰⁵⁹. C.F.A. Schaeffer'den sonra Ugarit kazılarının başkanlığını yürüten M. Yon, Ugarit kentinin sonunu 'Deniz Kavimleri'nin getirdiğini¹⁰⁶⁰ belirterek, C.F.A Schaeffer'in görüşünü dolaylı olarak reddetmiştir.

Depremlerin Hitit Krallığı'nın sonunu getirdiği iddiasını III. Ramses'e ait kayıtlar¹⁰⁶¹ ve Hattuša'da gerçekleştirilen kazı çalışmaları çürütmüştür. Depremlerin Hitit Krallığı'nın sonunu getirdiği yönündeki düşünce arkeolojik verilerce desteklenmemektedir. C.F.A Schaeffer'in önerisinin aksine K. Bittel¹⁰⁶², Lehmann¹⁰⁶³ ve P. Neve¹⁰⁶⁴, Hattuša'nın kuvvetli bir yangının ardından terk edildiğini belirtmiştir. Hattuša, Alaşiya ve Ugarit düşman halkların saldırıları sonucunda yakılıp yıkılmıştır.

¹⁰⁵⁹ Ugaritica V, 753-768.

¹⁰⁶⁰ Yon-Caubet-Mallet-Desfarges 1982, 170; Yon 2006, 21.

¹⁰⁶¹ bkz. aşağıda 'GÖÇLER' başlığı altında.

¹⁰⁶² Bittel 1950, 74; Bittel 1983, 26.

¹⁰⁶³ Lehmann 1970, 41.

¹⁰⁶⁴ Neve 1988b, 255.

V.2. Göçler

Hitit Krallığı'nın yıkılışı hadisesini açıklamaya yönelik görüşler arasında en popüler olanlarını göçler başlığı altında toplayabiliriz.

H.H. von der Osten, Hitit başkentinin tahrip edilmesinden, batıdan gelen barbarlar yahut doğudan, Ermeni dağlarından gelen istilacıların sorumlu olduğunu iddia etmiştir¹⁰⁶⁵. H.H. von der Osten'in görüşü kendisine destekçi bulamamıştır. Günümüze kadar M.Ö. 13. yy.'ın sonunda, Ermeni dağları ile kast edilen Doğu Anadolu'dan batıya gerçekleşen herhangi bir göç hadisesinin izleri tespit edilememiştir. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz üzere Doğu Anadolu'da başta Kargamış kentinin M.Ö. 1200-900 tarihleri arasında varlığını devam ettirdiği bilinmektedir¹⁰⁶⁶.

E. Akurgal, Trakya kökenli halkların M.Ö. 1200'lerde Truva VIIa'yı, M.Ö. 1180'de Hattuşa'yı tahrip ettiği, M.Ö. 1170'lerde ise Asur sınırlarına dayandıkları düşüncesindedir¹⁰⁶⁷. A. Ünal ise 'Deniz Kavimleri'nin göçünün Hitit Krallığı'nın yıkılışına etkisinin bulunmadığını düşünmektedir¹⁰⁶⁸.

Genel olarak 'Deniz Kavimleri'¹⁰⁶⁹ göçleri olarak adlandırılan hadise, GBÇ sonunda Hitit başkentinin de aralarında olduğu Yakındoğu şehirlerinin tahribinin

¹⁰⁶⁵ von der Osten 1927, 77.

¹⁰⁶⁶ Hawkins 1974, 70.

¹⁰⁶⁷ Akurgal 1983, 71-72.

¹⁰⁶⁸ Ünal 2002, 84.

¹⁰⁶⁹ Bittel 1977, 40; Güterbock 1992, 53; Klengel 2002, 419.

müsebbibi olduğu düşünülmektedir¹⁰⁷⁰. Göç hadisesinin yaklaşık olarak M.Ö. 1200 tarihlerinde gerçekleştiği kabul edilmektedir¹⁰⁷¹.

V.2.1. Mısır Kayıtları

GBÇ sonunda gerçekleşen bir göç hadisesi ile ilgili olarak elimizdeki yazılı veriler büyük ölçüde Mısır kayıtlarına dayanmaktadır. Söz konusu kayıtlar Mısır firavunları Merneptah ve III. Ramses'e aittir.

Merneptah (M.Ö. 1213-1203¹⁰⁷²/M.Ö. 1236-1223¹⁰⁷³/M.Ö. 1213-1204 & 1224-1215¹⁰⁷⁴)'ın hükümdarlığı döneminde meydana gelen 'Deniz Kavimleri' göçü ile ilgili kayıtlardan¹⁰⁷⁵, göçe katılan kavimler hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

"Majestenin zaferlerin ilki, Libya Ülkesi'nde tüm kuzey ülkelerinden gelen *Ekwes* ('*k'-w'-š*'), *Luka* (*Rw-kw*)¹⁰⁷⁶, *Serden* (*Š'-r'-d-n*), *Sekelesh* (*Š'-k-rw-š*)'e kaşı zafer kazandı¹⁰⁷⁷."

¹⁰⁷⁰ Beckman 2007, 111.

¹⁰⁷¹ Boysal 1971, 67; Drews 1993, 48.

¹⁰⁷² Singer 1987, 417; Beckman 2000, 28; Hornung-Krauss-Warburton 2006, 493.

¹⁰⁷³ Barnett 2006, 366.

¹⁰⁷⁴ Lehmann 1979, 486.

¹⁰⁷⁵ Breasted 1906, 243.

Kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Merneptah Libya'ya kuzeyden (Güney Avrupa'dan) gelen haklar ile savaşmıştır.

Karnak yazıtlarından 'Deniz Kavimleri'nin Libya Kralı önderliğinde bir ittifak kurarak Mısır'ın kuzey sınırlarına kadar ulaştıkları¹⁰⁷⁸ anlaşılmaktadır:

"[] üçüncü sezonda, şöyle konuştu: 'Libya'nın önderi, Ded (*Dy-d*)'nin oğlu Meryey (*M-r'-y'-yw-y*), okçuları [] Serden ([*Š*] '*r'-d-n*), Şekeleş (*Š'-k-rw-š*), Ekweş (*'k'-w'-š*), Luka (*Rw-kw*), Tereş (*Tw-ry-š*)'ler ile ülkesinin en iyi savaşçılarını ve her erkeğini alarak Thenu'nun ülkesini ele geçirdi. O kadınları ve onların çocuklarını [] ordugâh liderlerini aldı ve batı sınırındaki Perire bölgesine ulaştı¹⁰⁷⁹."

Merneptah bu haberi aldıktan sonra Meryey'e ve mütteliklerine karşı hazırlıklara girişmiştir¹⁰⁸⁰. Merneptah, Karnak yazıtlarında müttelikleri şu şekilde tasvir etmektedir:

¹⁰⁷⁶ Lukka, Klasik Likya. Rougé 1867, 29-30; Drews 1993, 49; Güneybatı Anadolu. M.Ö. II. Binyıl Güneybatı Anadolu'sunda yaşayan Lukka halkı ile (Mansel 1999, 87; Barnett 2006, 366) lokalize edilmiştir. Anadolu'nun güneyi, Bittel 1950, 73.

¹⁰⁷⁷ Breasted 1906, 241, §574.

¹⁰⁷⁸ "... Onlar *Oasis* tepelerine kadar ulaştılar", Breasted 1906, 244, § 580.

¹⁰⁷⁹ Breasted 1906, 243, § 579,

¹⁰⁸⁰ Breasted 1906, 243-245; § 580.

"Onlar zamanlarını (yakınlarındaki) ülkelere giderek, savaşarak ve günlük olarak kendilerini doyurmak için harcıyorlar¹⁰⁸¹."

Merneptah'ın verdiği bilgiler bu kavimlerin sadece günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çevrelerindeki topraklara saldıran istilacılar olduklarına işaret etmektedir. Merneptah yazıtlarında müttefiklere karşı kazandığı zaferi ve elde ettiği ganimetleri sıralamaktadır¹⁰⁸². Karnak ve Athribis Steli'nde¹⁰⁸³ verilen bilgilere göre Merneptah'ın ele geçirdiği köleler aşağıda gösterilmiştir.

¹⁰⁸¹ Breasted 1906, 244, §580.

¹⁰⁸² Breasted 1906, 246, § 584.

¹⁰⁸³ Stel, Merneptah'ın Libya seferi hakkında bilgiler vermektedir. Breasted 1906, 254 vd.

Esir Sayısı	Kavim	Lokalizasyon
6359	Libyalı ¹⁰⁸⁴	Libya
222	Sekeleş (<i>Š'-k'-rw-š'</i>) ¹⁰⁸⁵ / <i>Škrš</i> ¹⁰⁸⁶	Sicilya ¹⁰⁸⁷ (İtalya)
742	Tereş (<i>Tw-rw-š'</i>) ¹⁰⁸⁸ Tereş/Turşa (<i>Trš</i>) ¹⁰⁸⁹	Tyrzenia (İtalya'nın Güney ve Batı Kıyıları) ¹⁰⁹⁰
200 ¹⁰⁹¹	Serden (<i>Š'-r'-d-n-n'</i>) ¹⁰⁹² / <i>(Trš</i> ¹⁰⁹³)	Sardinya ¹⁰⁹⁴ (İtalya)
2201	Ekweş (<i>'-k'-w'-y-š'</i>) ¹⁰⁹⁵ / <i>('lkwš</i> ¹⁰⁹⁶)	Aka ¹⁰⁹⁷

¹⁰⁸⁴ Breasted 1906, 248, § 588.

¹⁰⁸⁵ Breasted 1906, 249, § 588.

¹⁰⁸⁶ Barnett 2006, 366.

¹⁰⁸⁷ Rougé 1867, 25; Drews 1993, 49; Mansel 1999, 87.

¹⁰⁸⁸ Breasted 1906, 249; § 588.

¹⁰⁸⁹ Barnett 2006, 366.

¹⁰⁹⁰ Drews 1993, 49; Tirsenerler yahut Etrüskler, Rougé 1867, 25-26; Mansel 1999, 87; Trš/Tyrzenians = Etrüskler, Oettinger 2010, 233.

¹⁰⁹¹ Karnak yazıtlarında Ekweşlerden önce sayılan Şerdenlerden ele geçirilen esir sayısı hakkında bilgi bulunmamasına rağmen (Breasted 1906, 249; § 588) Athribis Steli'de Ekweşlerin sayısı hakkında 200 rakamı verilmektedir (Breasted 1906, 255; § 601).

¹⁰⁹² Breasted 1906, 249; § 588.

¹⁰⁹³ Barnett 2006, 366.

¹⁰⁹⁴ Rougé 1867, 22-24; Drews 1993, 49; Mansel 1999, 87.

¹⁰⁹⁵ Breasted 1906, 255; § 601.

¹⁰⁹⁶ Barnett 2006, 366.

Merneptah'ın Ele Geçirdiği Esirler ve Milliyetleri.

Merneptah'ın müttefikler (Deniz Kavimleri) ile yaptığı savaş, firavunun 5. saltanat yılına¹⁰⁹⁸, M.Ö. 1232'ye¹⁰⁹⁹ tarihlenmektedir¹¹⁰⁰. Merneptah'ın ele geçirdiği esir sayılarından, göç hadisesinde adı geçen kavimlerden Akaların çoğunluğu oluşturdukları anlaşılmaktadır¹¹⁰¹.

Deniz Kavimleri'nin göçü ile ilgili olarak bir yazılı kayıt da Ugarit'te ele geçen RS 34.129 no.lu metindir. Söz konusu mektup Šikila mektubu olarak da bilinmektedir¹¹⁰².

RS 34.129¹¹⁰³

1-4 Büyük kral, güneş (majeste) şehir yöneticisi'ne şöyle söyler:

¹⁰⁹⁷ Rougé 1867, 28-29; Drews 1993, 49; Barnett 2006, 366. Mikenler ile eşitlenmektedir. Mansel 1999, 87.

¹⁰⁹⁸ Singer 1987, 415.

¹⁰⁹⁹ Kısa kronolojiye göre 5. saltanat yılında M.Ö. 1208'de. Drews 1993, 49-50.

¹¹⁰⁰ Barnett 2006, 366.

¹¹⁰¹ Barnett 2006, 367.

¹¹⁰² Šikila mektubu (RS 34.129)'nun değerlendirilmesi için bkz. Lehmann 1979.

¹¹⁰³ (CTH 187) Dietrich-Loretz 1978, 55; Ugaritica VII, PL. XI.

5 şimdi yanındaki kral (hala) küçük(tür). O bilmiyor. Güneş (majeste), ona Lunadušu'nun gemiler üzerinde yaşayan Šikilalar'ı yakalaması hakkında bir emir vermişti.

Šikila mektubunun Ugarit'in son yıllarına ait olduğu ve bahsi geçen kralın Ammurapi olduğu iddia edilmiştir¹¹⁰⁷. Mektubun Ugarit'ten büyük Hitit büyük kralına yazıldığı fikri ifade edilmiştir¹¹⁰⁸. Kanaatimizce mektup Kargamış kralı tarafından yazılmıştır.

Ugarit'in sahil kenti Ras İbn Hani'de ele geçen RS 34.356¹¹⁰⁹ no.lu mektup Mısır kralına hitaben yazılmıştır:

"Bütün ülkelerin kralı, adaletin kralı, görkemli kral, kralların kralı, Mısır kralı, büyük kral, Güneş.¹¹¹⁰"

I. Singer söz konusu mektubu deniz yoluyla Mısır Ülkesi'nden Hatti Ülkesi'ne yapılan tahıl bir sevkiyatıyla ilişkili görmektedir¹¹¹¹.

Merneptah'ın verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Dor kavimlerinin yerlerinden söküp attığı ağırlıklı olarak Mikenlerden oluşan halklar Libya topraklarına ve ardından Mısır'da saldırmıştır. Merneptah düşman halkların kuzey ülkelerinden geldiği bilgisini vermektedir. Anlaşılmaktadır ki Avrupa'nın güneyinden kalkan halklar K. Afrika'da bir birlik kurarak Mısır'a karşı mücadeleye girişmişlerdir.

¹¹⁰⁷ Singer 1987, 416.

¹¹⁰⁸ Dietrich-Münster 1978, 53.

¹¹⁰⁹ CTH 187.

¹¹¹⁰ Singer 1987, 416.

¹¹¹¹ Singer 1987, 416-417.

Mısır kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla firavun Merneptah Deniz Kavimleri'nin saldırılarını güçlükle durdurabilmiştir.

'Deniz Kavimleri' göçünün, III. Ramses'inn 8. saltanat yılı ile Merneptah'ın 5. saltanat yılı arasında; M.Ö. 1207 ile M.Ö. 1180 tarihleri arasında olduğu düşünülmektedir¹¹¹².

Ugarit arşivinde ele geçen RS L.1'in 'Deniz Kavimleri' ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

RS L.1¹¹¹³

1 Böylece kral

2 Ugarit Kralı

3 Ammurapi'ye

4 der ki:

5 s[el]am olsun sana!

6 Tanrılar

7 seni sağlıkla yaşatsın!

8 bana yazdığınız gibi: "denizde

9 düşman gemileri görüldü"

10-11 gemilerin görüldüğü doğruysa

¹¹¹² Singer 1987, 416; Yakar 2006, 35.

¹¹¹³ Ugaritica V, 85-86.

-
- 12 çok (olabilir)
- 13 Yakın! Gerçekte
- 14 ilgilendikleriniz
- 15 senin askerleriniz ve savaş arabalarınız
- 16 onlar
- 17 neredeler? Senin yakınında
- 18 değiller mi? Hayır?
- 19 seni geçen düşmanın arkasında mı?
- 20 Hiç kimse düşmanın arkasına
- 21 düşmeyecek mi?
- 22 surlarla çevrili
- 23 senin şehirlerine
- 24-25 askerlerin, savaş arabalar[ın] içeri girsin
- 26 düşmanı beklesinler
- 27 düşmanı gözetlesinler.
- 28 ve güçlü durun.

Alaşiya (/Kıbrıs)'dan gönderildiğini düşündüğümüz mektupta yaklaşan tehlikeye karşı Ugarit kenti uyarılmaktadır. Bu mektup Kıbrıs'ın Ugarit ile ilişki içerisinde olduğuna işaret etmektedir. Ugarit'in Hitit vassalı olduğu dikkate alındığında Ugarit Krallığı'nın son günlerine kadar Hitit Krallığı'nın kontrolünde olduğuna dair dolaylı bir ipucudur.

Ugarit arşivinde 'Deniz Kavimleri'nin göçü ile ilişkilendirebileceğimiz bir mektup da RS 20.238 no.lu mektuptur:

RS 20.238¹¹¹⁴

1 Alaşıya Ülkesi kralına

2 babam

3 Ugarit Ülkesi kralı şöyle der:

4 oğlun

5 babamın ayaklarına kapandım

6 babama selam olsun!

7 Evlerine, eşlerine, askerlerine

8 her şeye

9 Alaşıya Kralı'na

10 baba çokça çokça

11 selam olsun!

12 Baba işte düşman gemileri geldiler.

13 Benim olan şehirleri ateşe

14 verdiler.

15-18 Onlar ülkeme hiç de hoş olmayan şeyler yaptılar

¹¹¹⁴ Ugaritica V, 87-89.

19 Benim babam
20 bilmiyor mu ki
21 tüm askerlerimin
22 Hatti Ülkesi'nde ve
23 tüm gemilerimin Lukka Ülkesi'de
24 beklediğini. Şu ana kadar onlar
25 geri gelmediler ve ülke bu şekilde kaldı.
26 Babam! Bu ülke hakkında
27 bilgin olsun.
28 şu anda buradaki düşmanın 7 gemisidir.
29 ülkeye
30 kötülük yaptılar.
31 şu anda
32 düşman gemileri
33 bekliyorsa
34 seni bilgilendireyim
33 bilgin olsun.

RS 20.238 no.lu mektup Alaşıya (/Kıbrıs)'dan Ugarit'e gönderilmiştir. Göndericinin Alaşıya Ülkesi kralı olduğu anlaşılmaktadır. Mektupta açık şekilde belirtildiği üzere Kıbrıs düşman saldırıları karşısında zor duruma düşmüştür. Durumun zorlaştıran bir sebep de Alaşıya gemilerinin Lukka Ülkesi'nde bulunmasıdır. Kanaatimizce Lukka Ülkesi'nde bulunan gemiler Hitit Krallığı'na

Hitit başkenti Hattuša arşivinde elimizde 'Deniz Kavimleri'nin saldırıları ile ilişkilendirebileceğimiz çivi yazılı metin örneği II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen KBo XII 38 no.lu metindir:

10' fakat ben (Alašiya) memleketine

286

- 11' vardığımda
- 12' ve bana (karşı) Alaşıyalı düşmanlar
- 13' kalaba[lık halde sava]şa geldi.
- 14' ve onları [
- 15' [v]e beni [
- 16' [

II. Šuppiluliuma'nın bilinmeyen düşman/düşmanlar ile karada ve denizde savaş gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. III. Hattušili¹¹¹⁶ ve IV. Tutḫaliya¹¹¹⁷ döneminde Kıbrıs'ın Hitit Krallığı'nın kontrolünde oluşu, dikkate alınarak bahsi geçen düşman ve düşmanların 'Deniz Kavimleri' ile ilişkilendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

I. Singer, II. Šuppiluliuma'nın Lukka ve Tarḫuntašša seferleri ardından, Deniz Kavimleri'ne karşı ilk olarak Kıbrıs'ta mücadele verdiđini, daha sonra Anadolu ve Suriye sahilleri bunu takip ettiđini düşünmektedir¹¹¹⁸. Kanaatimizce IV. Tutḫaliya'nın Lukka seferi 'Deniz Kavimleri'nin öncü birliklerine karşı verilmiş bir mücadeledir. II.

¹¹¹⁶ KUB I 1 + KBo III 6 + KUB XIX 67 + 1513/u Kol. III 28. Otten 1981, 18.

¹¹¹⁷ IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenen (Klengel 1999, 277-278) RS 17.352 no.lu belgeden, Kıbrıs'ın IV. Tutḫaliya döneminde Hitit kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır. RS 17.352 (CTH 212.152) Nougayrol 1956, 121-122.

¹¹¹⁸ Singer 1996, 67.

Šuppiluliuma'nın Lukka ve Kıbrıs'ta verdiği mücadele ise Mısır kralı Merneptah'ın verdiği bilgiler ile birlikte değerlendirilmelidir.

Firavun Merneptah'tan sonraki Mısır krallarının verdiği bilgiler ile ilişkilendirebileceğimiz çivi yazılı metin kaydı ne Ugarit ne de Hitit başkenti Hattuša'da ele geçmemiştir. I. Singer, III. Ramses dönemi kayıtlarından 15-20 yıl önce Ugarit'in tahrip edildiğini düşünmektedir¹¹¹⁹.

Deniz Kavimleri ile ilgili bilgi veren bir diğer firavun ise III. Ramses (M.Ö. 1187-1157¹¹²⁰/1187-1156 & 1198-1167¹¹²¹)'tir. Medinet-Habu yazıtlarında III. Ramses'in düzenlediği seferler hakkında bilgiler yer almaktadır.

5. Saltanat yılına¹¹²² denk gelen M.Ö. 1182'de¹¹²³, III. Ramses Libyalı istilacılar ile karada ve denizde savaştığı bilgisini vermektedir:

"Kuzey ülkelerinin vücutları titredi, yani Peleset, Thekk[er], [] 'Onlar toprakların<dan> atıldı, yaklaşıyorlar', ruhları hasta. Onlardan *thr* savaşçıları karada; bir diğer (grup) denizde. Bunlardan [karadan] gelenler [kesildi ve bertaraf edildi]. Bundan sonra Amon-Re onları imha etti. Onlardan Nil'in ağzına girmiş olanlar, bir 'tuzağa düşmüş' kuş gibiydiler....¹¹²⁴"

¹¹¹⁹ Singer 1987, 418.

¹¹²⁰ Hornung-Krauss-Warburton 2006, 493.

¹¹²¹ Lehmann 1979, 486.

¹¹²² Edgerton-Wilson 1936, 19.

¹¹²³ Drews 1993, 50; Yon 2006, 21.

¹¹²⁴ Edgerton-Wilson 1936, 30-31; Pl. 27-28.

III. Ramses, 8. Saltanat yılına tarihlenen¹¹²⁵ yazıtında (M.Ö. 1179¹¹²⁶) Libyalı istilacılara karşı sefer düzenlediği seferi anlatmaktadır. III. Ramses yazıtında Hatti, Alaşıya ve Levant'taki şehirlerin tahrip edildiği bilgisini vermektedir:

"Yabancı ülkelere gelince, onlar kendi adalarında 'gizli bir ittifak' yaptılar. [Onlar] mücadele ile aynı anda topraklarından 'uzaklaştırılıp' dağıtıldılar. Hatti, Kode, Karkamış, *Yereth* [Arzawa¹¹²⁷], ve *Yeres* [Alaşıya (Kıbrıs?)¹¹²⁸] ülkelerinden hiç biri bunların saldırılarına karşı koyamadı. (Ki onlar) [bir anda] yok edildiler. Amurru Ülkesi'nde bir yerde ordugah [kurdular]. Onlar, buranın halkı sanki hiç yokmuşcasına mahvettiler. Onlar önlerinde bir ateş perdesi ile Mısır üzerine yöneldiler. Konfederasyon *Peleset*, *Theker*¹¹²⁹, *Şekeleş*, *Denye*<n> ve *Veveşlerin* ittifakından oluşuyordu. Bu insanlar dünyanın üzerindeki <her> ülkeye el uzatıyorlardı. Kalpleri güvenle doluydu ve kendi kendilerine 'planlarımızı başarıyoruz!' diyorlardı.¹¹³⁰"

¹¹²⁵ Edgerton-Wilson 1936, 49; Dothan 1983, 102.

¹¹²⁶ Drews 1993, 46.

¹¹²⁷ Edgerton-Wilson 1936, 53, dn. 17a.

¹¹²⁸ Edgerton-Wilson 1936, 53, dn. 17a; Desborough 2006, 668.

¹¹²⁹ Sicilyalılar ile eşitlenmiştir. Drews 1993, 52, dn. 13.

¹¹³⁰ Edgerton-Wilson 1936, 53; Astour 1965, 254; Mansel 1999, 88; Barnett 2006, 371.

III. Ramses, Medinet-Habu yazıtlarında, istilacılarla Nil'in ağzında karada ve denizde savaşarak onları yok ettiği bilgisini vermektedir¹¹³¹.

I. Singer, II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen KBo XII 38'de anlatılan savaşın denizde ve karada geçtiğini belirterek III. Ramses'in verdiği bilgiler ile benzerliğine dikkati çekmiştir¹¹³². III. Ramses'in verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, III. Ramses'in iktidarı döneminde Hitit Krallığı artık ayakta değildir. II. Šuppiluliuma dönemine tarihlenen KBo XII 38'dan¹¹³³ ise anlaşılmaktadır ki kral denizde ve karada gerçekleştirdiği savaşı kazanmıştır. Bu noktada III. Ramses kayıtlarını II. Šuppiluliuma dönemi ile ilişkilendirmenin mümkün olmadığını düşünmekteyiz.

Merneptah ve III. Ramses dönemlerine tarihlenen kayıtlar bize açıkça göstermektedir ki Deniz Kavimleri'nin göçü hadisesi kısıtlı bir zaman aralığında meydana gelmemiştir. Uzun bir zaman diliminde dalga dalga meydana geldiği anlaşılmaktadır. III. Ramses'in verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, III. Ramses döneminde Hitit Krallığı ayakta değildir.

¹¹³¹ Edgerton-Wilson 1936, 55-56; Pl. 46.

¹¹³² Singer 2000, 27.

¹¹³³ (CTH 121) Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Güterbock 1967, 75 vd.; Otten 1963, 13 vd., Hoffner, 2003a, 193.

V.2.2. Asur Kayıtları

İlk defa H. Wickler, M.Ö. 8. yy.'ın sonlarında, Asur kaynaklarında geçen Mušku kralı Mita ile Frig kralı Midas'ın eşit olduğunu iddia etmiştir¹¹³⁴.

I. Tiglat-pileser (M.Ö. 1114 - 1076¹¹³⁵), babasının 12.000 kişiden oluşan Mušku ordusunu yendiğini kalan birlikleri ise kendisinin yok ettiğini ve Mušku topraklarını ülkesine dahil ettiğini anlatır.

RIMA II, 33, 18-20¹¹³⁶

[] babam, Tanrı Aşşur'un desteği ile, majestem, 12.000 Mušku askerini [mağlup ettim.] Geri kalan askerleri ülkemden söküp attım (ve) yok ettim. (Böylece) [tüm Mušku Ülkesi'nin] efendisi oldum (ve) (O'nu) ülkemin sınırları içine kattım.

I. Tiglat-pileser (M.Ö. 1114 - 1076¹¹³⁷) saltanatının ilk yılında, Alzu¹¹³⁸ ve Purulumzu ülkelerinde, Muşkuların 5 önderinin 20.000 askerine karşı savaştığını ve Katmuğu Ülkesi'ni ele geçirdiğini söyler.

¹¹³⁴ Wickler 1898, 136.

¹¹³⁵ RIMA II, 5.

¹¹³⁶ I. Tiglat-pileser 12.000 kişiden oluşan Mušku birliğine karşı savaştığını farklı metinlerde tekrar eder: A.0.87.4 Kol. I 18-19, RIMA II, 42; A.0.87.10 Kol. I 21-23; RIMA II, 53.

RIMA II, 14, 62-77

Tahta çıktığım yıl: Alzu ve Purulumzu ülkelerinde 50 yıldır oturan 20.000 Mušku (ve) onların beş kralını -Tanrı Aşşur'a vergi ve armağan taşıyıcılar, majestem,- savaşta mağlup edebilmiş kral yoktu. Kendi güçlerinden eminlerdi. Onlar Katmuğu ülkesine indiler (ve) ele geçirdiler. Majestem, Tanrı Aşşur'un desteği ile, majestem, savaş arabalarımı ve askerlerimi çabukça yerleştirip (ve), arkadan destek beklemeden, engebeli Kaşiyari Dağı'nı geçtim. Onların 20.000 silahlı adamıyla savaştım. Onları yenilgiye uğrattım.

Metinde geçen kentlerden Alzu Elazığ civarında aranmaktadır¹¹³⁹. Ayrıca I. Tiglat-Pilaser, Katmuğu ülkesinde yaşadığı anlaşılan Muşkuların, şehirlerini yağmaladığından ve aldığı ganimetlerin sayısız olduğundan bahseder¹¹⁴⁰. Bu kayıttan Mušku kavminin Alzu, Purulumzu ve Katmuğu ülkeleri civarında yaşayan bir halk olduğu anlaşılmaktadır.

I. Tiglat-pilaser dönemine ait farklı metin yerlerinde 20.000 ve 12.000 rakamının geçmesi, 20.000 rakamının abartılı olduğunu düşündürmektedir.

¹¹³⁷ RIMA II, 5.

¹¹³⁸ Alzi/Alše, Yukarı Fırat vadisinde aranmaktadır. del Monte-Tischler 1978, 10; Bartl 1995, 205.

¹¹³⁹ Russel 1984, 180 vd.

¹¹⁴⁰ A.0.87.1 Kol. I 62-85, RIMA II, 14.

Genel olarak, M.Ö. 12.-11. Yüzyıllar arasındaki Mušku Ülkesi'nin Yukarı Fırat Vadisi olarak kabul edilmektedir¹¹⁴¹. Asur kayıtlarında geçen Mušku'lar, Kaška kavmi ile ilişkilendirilmiştir¹¹⁴². Bununla birlikte Mušku kavminin Frig halklarını ifade ettiđi daha çok kabul gören görüştür¹¹⁴³. F. Işık, I. Tiglat-pileser (M.Ö. 1114 - 1076¹¹⁴⁴) kayıtlarında geçen halkın Friglerle eşitlenmesi gerektiđini düşünmektedir¹¹⁴⁵.

I. Tiglat-pilaser kayıtlarında dikkatimizi çeken husus, babasının Mušku ordusunu yendiğini haber vermesidir¹¹⁴⁶. Bu bilgi Muşkuların Asur sınırlarında görüldüğü tarihin kanaatimizce 50 yıl¹¹⁴⁷ daha geri çekilebileceğini ifade etmektedir¹¹⁴⁸. I. Tiglat-Pilaser'in saltanatının M.Ö. 1114 - 1076¹¹⁴⁹ tarihleri arasına yerleştirildiği dikkate alındığında 1114 + 50 = 1164 tarihi elde edilir. Özetle I. Tiglat-Pilaser'in verdiği bilgilere dayanarak Muşkuların M.Ö. 1164'lerde Dođu Anadolu'da bulundukları düşünülebilir.

¹¹⁴¹ Mellink 1965, 319.

¹¹⁴² Goetze 1957, 185.

¹¹⁴³ Sevin 1991, 96.

¹¹⁴⁴ RIMA II, 5.

¹¹⁴⁵ Işık 2003, 23.

¹¹⁴⁶ A.0.87.2 Kol. I 19-20, RIMA II, 33.

¹¹⁴⁷ Röllig 1993, 493. A.0.87.1 Kol. I 64-65'de Muşkuların 50 yıldır Alzu Prulumzu ülkelerinde oturdukları yazılıdır. RIMA II, 14.

¹¹⁴⁸ Işık 2003, 23.

¹¹⁴⁹ RIMA II, 5.

Muškuların Asur kaynaklarında yeniden görülmesi II. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 890-884¹¹⁵⁰)'nin hükümdarlığı dönemindedir¹¹⁵¹.

II. Aşurnaşirpal (M.Ö. 883-859¹¹⁵²) saltanatının ilk yılında Kutmuhi Ülkesi'ne sefer yapmıştır. Katmuhi ve Mušku ülkelerinden vergi ve haraç olarak, bronz kaplar, sığırlar, koyunlar ve şarap almıştır¹¹⁵³. Asur kayıtlarında III. Adad-nārārî (M.Ö. 810-873¹¹⁵⁴) döneminde Mušku ülke adı olarak geçmektedir¹¹⁵⁵.

Asur kayıtlarında görünen Muškular olarak adlandırılan kavim, anlaşılmaktadır ki M.Ö. 12. yy.'ın başlarında Anadolu'da bulunmaktadır. Söz konusu kavmin Frigler ile ilişkilendirilmiştir. Bu noktada belirtmek isteriz ki elimizde filolojik ipuçları bulunmakla birlikte M.Ö. 12. yy.'a tarihlenmiş Frig buluntusu henüz mevcut değildir.

V.2.3. Arkeolojik Durum

'Deniz Kavimleri'nin göçleri ile ilgili olarak Yakındoğu yerleşimlerinde ele geçen seramikleri hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz. GH IIIB seramikleri M.Ö.

¹¹⁵⁰ RIMA II, 163.

¹¹⁵¹ A.0.100.5 Kol. I 129-121, RIMA II, 177.

¹¹⁵² RIMA II, 189.

¹¹⁵³ A.0.101.1 Kol. I 73-74, RIMA II, 198.

¹¹⁵⁴ RIMA III, 200.

¹¹⁵⁵ A.0.104.2010 10, RIMA III, 232.

XIII. yy.'a tarihlenen Miken seramikleridir¹¹⁵⁶. Söz konusu seramikler 'Deniz Kavimleri'nin göçünden hemen önceki dönemi ifade etmektedir. Miken GH IIIB tabakasının ardından Miken şehirleri tahrip edilmiştir¹¹⁵⁷. GH IIIC seramiği yarı Miken olarak tanımlanmıştır¹¹⁵⁸. 'Deniz Kavimleri'nin göçü hadisesine arkeolojik buluntular açısından bakıldığında, Miken GH IIIC: 1 seramiği Deniz Kavimleri'ne atfedilmiştir¹¹⁵⁹.

GBÇ'nın sonunda Kıbrıs Mikenler tarafından kolonize edilmiştir¹¹⁶⁰. Kıbrıs'ta Enkomi, Sinda ve Kition'da¹¹⁶¹ ve Girit'te GH IIIC seramiği ele geçmiştir¹¹⁶². Benzer seramik formları bu günkü İsrail'de Beth Shean ve Ashdod¹¹⁶³, Tell Abu Hawam, Ashkelon, Tel Miqne¹¹⁶⁴, Tel Akko ve Tell Keisan¹¹⁶⁵'da ele geçmiştir¹¹⁶⁶. Batı Anadolu'da Milet'te GH IIIC¹¹⁶⁷ seramikleri bulunmuştur.

¹¹⁵⁶ M.Ö. 13. yy.'a tarihlenen Mikent seramikleridir. Desborough 2006, 658.

¹¹⁵⁷ Snodgrass 1973, 209.

¹¹⁵⁸ Desborough 2006, 664.

¹¹⁵⁹ Dothan 1983, 102; Hawkins 1995, 58. GH IIIC seramiği yarı Miken olarak tanımlanmıştır. Desborough 2006, 659.

¹¹⁶⁰ Knapp 2008, 3; 11.

¹¹⁶¹ Desborough 2006, 659-660.

¹¹⁶² Desborough 2006, 659.

¹¹⁶³ Dothan 1983, 102.

¹¹⁶⁴ Dothan 1983, 103.

¹¹⁶⁵ Dothan 1983, 104.

¹¹⁶⁶ Dothan 1983, 102.

¹¹⁶⁷ Desborough 2006, 660.

Yakındoğu merkezlerine öncelikle 'Deniz Kavimleri'nin önünden kaçan Miken halklarının (Miken GH IIIB seramiği), peşinden ise Mikenleri göçe zorlayan halkların (Yarı Miken GH IIIC seramiği) göç ettikleri anlaşılmaktadır.

M.Ö. 12. yy.'ın başlarında kuzeybatı Yunanistan'dan orta ve güneye uzanan bir tahribat tabakası mevcuttur. Söz konusu tahribat Dor kavimlerinin göçleri ile açıklanmıştır¹¹⁶⁸. Yunanistan'daki GH IIIC seramiği ise yarı Miken olarak tanımlanmaktadır¹¹⁶⁹. Yunanistan anakarasındaki GH IIIB-C seramiklerindeki değişim kuzeyden gelen göçler ile açıklanmıştır. Yunanistan'daki GH IIIC seramiğindeki bu değişimden kuzeyden gelen Dorlar sorumlu tutulmuştur¹¹⁷⁰. Anlaşıldığı kadarıyla M.Ö. 12. yy.'ın sonlarından itibaren Balkanların batısından günümüz Yunanistan Anakarasına Dor göçleri gerçekleşmiştir¹¹⁷¹.

Günümüzde 'Deniz Kavimleri'nin Anadolu içlerine nüfuz ederek Hitit Krallığı'nı yıkmaları pek çok araştırmacı tarafından pek mümkün görülmemektedir¹¹⁷².

¹¹⁶⁸ Mellaart 1984, 74; Desborough 2006, 660; 664.

¹¹⁶⁹ Desborough 2006, 664.

¹¹⁷⁰ Bouzek 1973, 173; Mellaart 1984, 74.

¹¹⁷¹ Bouzek 1973, 173.

¹¹⁷² Seeher 2010, 221.

V.2.4. Antik Kayıtlar

Her ne kadar bronz çağıdan sonraki dönemlere tarihlenseler de göçler başlığı altında değinmemiz gereken bir kaynak grubunu da Antik Yunan Kayıtları oluşturmaktadır. Nitekim Antik Yunan kayıtlarında Balkanlardan Anadolu'ya gerçekleşen göçler hakkında bilgiler verilmektedir. Yunan kaynaklarında Balkanlardan Anadolu'ya göçen kavimler, Mısır kaynaklarından farlılık göstermektedir.

Antik kayıtlar, Friglerin kökeninin Balkanlar'a dayandığı hususunda birleşmektedir¹¹⁷³. Strabon, Friglerin Anadolu'ya ne zaman göçtükleri konusunu tartışmıştır¹¹⁷⁴.

K. Bittel, Friglerin Anadolu'ya göçünü yaklaşık olarak M.Ö. 1200 tarihlerine yaklaştırmaktadır. Yaklaşık olarak aynı tarihlerde yukarı Fırat havzasında görüldüklerini belirtmiştir. Bu noktada K. Bittel, görünmek tabiriyle yukarıda değindiğimiz Asur kayıtlarını kast etmektedir. K. Bittel, Friglerin göç rotalarının doğu yönünde ve ilk krallarının çift dilli terminolojiye göre Midas - Mita olduğunu düşünmektedir¹¹⁷⁵. Frigler, Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından ilk kralları Anadolu'nun merkezinde güçlü bir krallık kurmuştu.

¹¹⁷³ "Bazı otoritelere göre Mysialılar, Phrygialılar ve Bithynialılar isimlerini Avrupa'dan gelmiş olan üç göçmen kabile Moesi, Bryg ve Thyn'den almıştır...". Plin. V. XLI. 145; "...Thrakia'dan gelen Phrygialılar, Troia ve dolaylarını çevirerek burayı ele geçirince bunlar (Mysia'lılar) da Lydia'ya komşu olan Kaikos kaynağının üst tarafına yerleşmişlerdir.". Strabon XII. VIII. 3; Herod. VII. 73.

¹¹⁷⁴ Strabon XIV. XII. 29.

¹¹⁷⁵ Bittel 1942, 109.

Genel olarak M.Ö. 12. yy.'da gerçekleşen 'Deniz Kavimleri' göçlerinin Balkanların kuzeybatı kesiminden Illirya'dan kaynaklandığı düşünülmüştür. Frigler, söz konusu halklar içerisinde değerlendirilmiştir¹¹⁷⁶. Illir baskısıyla Dor ve Frig kavimlerinin göç hadisesinin başladığı düşünülmektedir¹¹⁷⁷.

Demir Çağı yenilikleri, geometrik seramik, yakma gömmeler ve demir üretimi, göçmen Balkan kavimlerine atfedilmektedir¹¹⁷⁸.

Orta Anadolu'daki merkezlerde 'Karanlık Çağ' olarak adlandırılan Erken Demir Çağı yerleşimlerinin üzerinde Frig yerleşimleri, seramiği ve yerleşimleri mevcuttur. Söz konusu Frig yerleşimleri ve maddi kalıntıları, M.Ö. 8. yy.'ın ortalarına tarihlenmekte ve Erken Frig yerleşimleri olarak adlandırılmaktadır. Orta Anadolu'da yerleşimlerinde ele geçen hiçbir Frig sanat eserlerinin M.Ö. 750'den daha eski olmadığı söylenmiştir¹¹⁷⁹. Günümüzde ise Frig seramikleri daha erken dönemlere tarihlenmektedir. Bu noktada Hitit başkenti Boğazkale'de gerçekleşen çalışmalar rehber niteliği taşımaktadır.

İmparatorluğun son evresinde Büyükkaya'nın doğusundaki sur yapısı tamir edilmiş ve kuzeyde yeni bir sur yapısının inşaa edildiği tespit edilmiştir¹¹⁸⁰

Boğazkale'de EDÇ'na (M.Ö. 12-10. yy.) tarihlenen yerleşim kalıntıları bulunmuştur. Söz konusu yerleşimde ele geçen seramikler, büyük ölçüde el yapımı

¹¹⁷⁶ Meyer 1928, 567.

¹¹⁷⁷ Drews 1993, 73.

¹¹⁷⁸ Drews 1993, 63.

¹¹⁷⁹ Akurgal 1959, 119-120.

¹¹⁸⁰ Seeher 2000a, 17; Seeher 2001a, 303.

ve basit formludur. Bununla birlikte Büyükkale'de ele geçen malzeme, Hitit seramik geleneğinin etkilerini taşımaktadır¹¹⁸¹.

1993 yılında P. Neve başkanlığında, Boğazkale Büyükkaya'da yapılan kazı çalışmaları sırasında Büyükkaya'da Eski Frig çağının erken evreleri (EDÇ/Karanlık Çağ'a)'ne tarihlenen sursuz düz yerleşim kalıntıları tespit edilmiştir¹¹⁸². Yerleşimde polikrom bezekli Frig seramiği ele geçmiştir¹¹⁸³. Söz konusu yerleşimin altında yangınla son bulmuş, Hitit İmparatorluğu'nun son evresine ait tabakalar tespit edilmiştir¹¹⁸⁴. Büyükkaya'da ele geçen EDÇ/Karanlık Çağ seramikleri M.Ö. 12.-10. yüzyıllar arasında tarihlenmektedir¹¹⁸⁵.

Büyükkaya'da ele kırmızı boyalı seramiklerin benzerleri GBÇ'ye tarihlenen IIa-e tabakalarında da ele geçmiştir¹¹⁸⁶.

Boğazkale'deki erken Frig¹¹⁸⁷ yerleşimlerinde demir üretimi ile ilgili ocak ve cüruf kalıntılarının bulunması¹¹⁸⁸, savaş sanayinde bronzu kullanan Hititlere sağlanan üstünlüğü belgelemektedir.

¹¹⁸¹ Genz 2001, 1-2; Seeher 1998, 502.

¹¹⁸² Seeher 2010, 222 vd.

¹¹⁸³ Neve 1995, 202; Res. 14.; Seeher 1996, 251 vd.; Res. 11-12-13.; Seeher 1997, 326; Res. 12.; Seeher 1999, 419-420; Res. 12.

¹¹⁸⁴ Seeher 1998, 501-502.

¹¹⁸⁵ Kealhofer ve diğ. 2009, 280, TABLE 1.

¹¹⁸⁶ Hansen-Postgate 1999, 117-119.

¹¹⁸⁷ Güneykalesinde, Nişantepe'de, şehir surları dışında, Güneykale'den doğu platosuna uzanan sahada ve doğu platosunda Frig yerleşim izleri tespit edilmiştir. Neve 199b, 229 vd.; Neve 1991b, 228-230; Neve 1992c, 365.; Büyükkale'de Erken Frig (Karanlık Çağ) düz yerleşim Neve 1995, 202; Seeher

Büyükkaya'da ele geçen ve EDC/Karanlık Çağ'a tarihlenen seramikler büyük ölçüde el yapımıdır. Bir kısmı ise çark yapımıdır ve Hitit seramiklerine benzemektedir¹¹⁸⁹. J. Seeher bu benzerliği yeni gelen kavimlerin Hitit formlarını taklit etmesi olarak açıklamaktadır¹¹⁹⁰. Kanaatimizce bu tablo Büyükkale EDC/Karanlık Çağ sakinlerinin çark kullanmayı bilmediklerine ve Hititlerin bölgede varlığının devam ettiğine işaret etmektedir. Hitit seramiklerini andıran seramik geleneği hızlı bir şekilde ortadan kalmıştır¹¹⁹¹. Hitit seramik geleneğinden farklı bir gelenek ile üretilen seramikler renkli ve üzerlerinde geometrik desenler ile bezelidir¹¹⁹². Yerel ve yerel olmayan seramik tiplerini belirlemek amacıyla, Büyükkaya EDC/Karanlık Çağ seramikleri üzerinde gerçekleştirilen nötron aktivasyon analizlerinin sonuçlarına göre seramikler ithal değildir. Boğazkale'de üretilmişlerdir¹¹⁹³.

1996, 251 vd.; Seeher 1997, 326; Res. 12.; Seeher 1998, 501-502. Poternli Sur yakınındaki silo yapısının üzerinde M.Ö. 8-7. yy.'a tarihlenen yapı kalıntıları bulunmuştur. Ele geçen kalıntılar Güneykale'de ele geçen kalıntılar ile benzerlik göstermektedir. Seeher 2001a, 305-306. Sarıkale'nin güneydine, EDC'nin orta ve geç evreleri (M.Ö. 11-10. yy./Karanlık Çağ)'ne tarihlen seramik tespit edilmiştir. Seeher 2005, 353; Schachner 2008, 168.

¹¹⁸⁸ Seeher 1998, 502; Seeher 2000a, 19; Seeher 2010, 222 vd.

¹¹⁸⁹ Kealhofer ve diğ. 2009, 280.

¹¹⁹⁰ Seeher 2010, 225-226.

¹¹⁹¹ Kealhofer ve diğ. 2009, 280.

¹¹⁹² Kealhofer ve diğ. 2009, 280; 281, Fig. 3, no. 3.

¹¹⁹³ Kealhofer ve diğ. 2009, 295.

J. Seeher, Büyükkaya'da tespit edilen seramiklerin benzerlerinin, Çankırı ili sınırları ile Karabük ilinin doğu kesimini kaplayan yaklaşık olarak 200 x 180 km.lik bir sahaya yayıldığını belirtmektedir¹¹⁹⁴. El yapımı seramiklerin Kaşka kavmine ait olup olamayacağı sorusu sorulmuştur¹¹⁹⁵. Seramikler Kaska kavmi ile ilişkilendirilmiştir¹¹⁹⁶. Kaanatimizce söz konusu seramiklerin Kaşka kavmine aidiyeti fikri bilimsel verilerle desteklenmemektedir. Zira günümüzde Kaşka kavmine ait olduğu bilinen bir seramik tipolojisi mevcut değildir.

Sarıkale'nin güneyinde, EDÇ (M.Ö. 11.-10. yy./Karanlık Çağ)'na tarihlenen seramikler bulunmuştur¹¹⁹⁷. Boğazkale'de ele geçen ve Karanlık Çağ'a tarihlenen seramiklerin benzerlerine, Alacahöyük'ün doğusunda da rastlanmıştır. Yol çalışmaları sonucu tespit edilen tek yerleşimli düz iskan Erken Frig dönemine tarihlenmektedir¹¹⁹⁸. Kaman Kalehöyük, IId tabakası buluntuları Karanlık Çağ/EDÇ'ye tarihlenmektedir¹¹⁹⁹. Aynı şekilde Boğazkale seramiklerinin benzerleri Alişar IV seramiklerine benzemektedir¹²⁰⁰

¹¹⁹⁴ Seeher 2010, 224-225; Fig. 2.

¹¹⁹⁵ Seeher 2010, 224.

¹¹⁹⁶ Glatz-Matthews 2005, 57. Hititler ile Kaşkalılar arasındaki sınırı Kızılırmak'ın bir kolu olan Devrez Çayı'nın çizdiğini düşünmektedir. Glatz-Matthews 2005, 62.

¹¹⁹⁷ Seeher 2005, 353; Schachner 2008, 168.

¹¹⁹⁸ Çınaroğlu-Genç 2005, 266.

¹¹⁹⁹ Omura 1992, 323, Res. 8;1.

¹²⁰⁰ Seeher 1996, 252.

Boğazkale'de Nişantaş'tan itibaren Yukarı Şehir'de megaron tarzı yapılardan oluşan Frig yerleşimi tespit edilmiştir¹²⁰¹. Hitit dönemi yapı elemanlarının Frig yapılarında devşirme malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmıştır¹²⁰². Güneykale ve Nişantepte'deki Frig yapılarında ele geçen buluntular Friglerin son evresine M.Ö. 750-650 arasında tarihlenmektedir¹²⁰³. Bununla birlikte Boğazkale kent surları dışındaki Frig yerleşim kalıntıları Eski Frig evresine tarihlenmektedir¹²⁰⁴.

Gerek Asur kayıtları gerekse arkeolojik veriler dikkate alındığında Friglerin M.Ö. 8. yy.'dan daha önce Anadolu'da yer aldıklarına dair ipuçları mevcuttur.

Arkeolojik araştırmaların sonuçlarına göz attığımızda: M.Ö. 12.-8. yy. aralığı Anadolu için karanlık çağ olarak adlandırılmaktaydı. Günümüzde ise yukarıda belirttiğimiz üzere başta Hitit başkenti Hattuša ve Anadolu'daki diğer merkezlerde yapılan arkeolojik çalışmaların sonuçlarına göre Frig seramikleri M.Ö. 10.-11. yy.'a kadar eskiye götürülebilmektedir.

¹²⁰¹ Neve 1991b, 226.

¹²⁰² Neve 1990b, 230.; Neve 1993, 329.

¹²⁰³ Neve 1990b, 230; Neve 1991b, 226; 1992b, 122-123.

¹²⁰⁴ Neve 1991b, 228. Kentin dışındaki Frig yerleşiminde eritme fırınlarına ait kalıntılar (üfleç parçaları, kalıplar, cüruf, demirdöküm parçacıkları, bu bölgede demirci atölyelerinin yer aldığını göstermektedir. Söz konusu Frig yerleşimi Büyükkale Ila ile çağdaştır. Bu durum Friglerin demiçağının en erken dönemlerinde Boğazkalede yerleştiklerine işaret etmektedir. Demiri kullanmaları bronz çağını yaşayan kavme üstünlük kurmalarının sebeplerini izah eder niteliktedir. Düz yerleşim kalıntıları ise göçebe oluşlarına ve göçebe oluşları nedeniyle de yüksek bir medeniyet inşa edemediklerini düşündürmektedir. Neve 1991b, 228.

Yukarıda ele aldığımız Asur kayıtlarına göre Anadolu'da M.Ö. 12. yy.'da Frigler ile ilişkilendirilen Mušku kavmi yer almaktadır. J. Seeher eldeki verilere dayanarak, yıkımdan Friglerin sorumlu olabileceğini daha fazla ağırlık kazanan görüş olarak öne sürmektedir¹²⁰⁵.

¹²⁰⁵ Seeher 2010, 221.

V.3. Savaş Teknolojisindeki Gelişmeler

Hitit Krallığı'nın yıkılışı hakkındaki görüşler arasında savaş teknolojisindeki gelişmelere nadiren değinilmektedir¹²⁰⁶.

Hititlerin de içinde bulunduğu Yakındoğu kavimlerinin, Deniz Kavimleri göçleri sırasında direnç gösterememesinin nedenleri üzerinde düşünen araştırmacılar söz konusu durumu savaş teknolojisindeki gelişmeler ile açıklanmaya çalışmışlardır.

M.Ö. 13. yy.'ın sonunda Yunanistan Anakarasında Yeni Tip II olarak adlandırılan kılıçlar ortaya çıkmaktadır¹²⁰⁷ (Lev. X). Yeni tip II kılıcın Miken halkları tarafından kullanıldığı düşünülmektedir¹²⁰⁸. Yeni Tip II kılıçlarının Adriyatikte Ithaki Adası'nda¹²⁰⁹ kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Kıbrıs'ta Enkomi'de ele geçmiştir¹²¹⁰. N.K. Sandars Yeni Tip II kılıcın yerel demir ustalarının elinden çıktığını düşünmektedir¹²¹¹. Yakındoğu'da ise ± M.Ö. 1200'lerde Yeni Tip II" olarak adlandırılan kılıç tipinin kullanılmaya başlandığı kabul edilmektedir¹²¹². 'Yeni Tip II' olarak adlandırılan kılıçların benzerleri Anadolu'da Boğazkale ve Kastamonu'da¹²¹³

¹²⁰⁶ Drews 1993, 33.

¹²⁰⁷ Sandars 1963, 142; Desborough 2006, 660-662.

¹²⁰⁸ Karageorghis 2000, 260; Desborough 2006, 662.

¹²⁰⁹ Souyoudzoglou-Haywood 1999, 108; 196; Sandars 1963, Pl. 26/49.

¹²¹⁰ Karageorghis 2000, 260; Fig. 13.9.

¹²¹¹ Sandars 1963, 143.

¹²¹² Drews 1993, 192-193.

¹²¹³ Ünal 1993, 207 vd., Fig. 1-4. A. Ünal, Kastamonu kılıcını M.Ö. 15. yy.'a, orta Hitit Kralları I. Arnuwanda ve II. Tuthaliya dönemlerine tarihlemiştir. Ünal 1993, 217.

ele geçmiştir. Anadolu'da ele geçen bu silahlar Hititlerin söz konusu kılıç teknolojisinden haberdar olduklarının arkeolojik ispatları olarak kabul edilebilir. Ayrıca çivi yazılı belgelerde ERIN^{MEŠ} UKU.UŠ/Ağır silahlı askerlerden¹²¹⁴ bahsedilmektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla eldeki kısıtlı verilerden yola çıkılarak Yunanistan'da ve Adriyatik'te ortaya çıkan 'Yeni Tip II' olarak adlandırılan kılıç kullanımı sayesinde, 'Deniz Kavimleri'nin silah teknolojisindeki üstünlüğü yakalayarak Yakındoğu ve Yakındoğu krallıkları arasında görülen Hitit Krallığı üzerinde üstünlük sağladıkları ima edilmektedir.

Sonuç olarak eldeki arkeolojik ve filolojik argümanlar Hitit başkentinin düşüşünde savaş teknolojisinin etkisinin zayıf olduğu yönündedir.

¹²¹⁴ MHW, 113.

V.4. İklim Değişimleri

R. Carpenter, ± M.Ö. 1200 tarihlerinde Akdeniz Bölgesi'nde yaşanan büyük bir kuraklığın yol açtığı açlık nedeniyle Deniz Kavimleri'nin göç ettiklerini iddia etmiştir¹²¹⁵. GBÇ'nda yaşanmış bir kuraklık hadisesinin, "yıllık üretimde düşüş, açlık, sosyal ve politik kargaşa¹²¹⁶" sonuçlarını doğuracağı ifade edilmiştir. Yakındoğu ve Anadolu'da yaşanmış kuraklık hadisesinin bölgedeki krallıkların zayıflamasına neden olduğu düşünülmektedir.

M.Ö. 1275± yıllarında Anadolu'ya uzanan (Ermenilerin doğuya göçleri), M.Ö. 1050± Dor göçleri¹²¹⁷, Avrupa'da etkili olan iklim değişiklikleri ile ilişkilendirilmiştir¹²¹⁸. Deniz Kavimleri'nin göçleri iklim değişimleri ile açıklanmak istenmiştir¹²¹⁹. M.Ö. 12.-13. yy.'da Orta Tuna bölgesindeki iklim değişikliğinin kuvvetli olduğu belirtilmiştir¹²²⁰. I. Singer, iklim değişmelerinin sonucu olan açlık ve merkezi yönetimdeki zayıflıkların Hitit Krallığı'nın sonunun gelmesinde etkili olduğunu düşünmektedir¹²²¹.

¹²¹⁵ Carpenter 1968, 9.

¹²¹⁶ Neumann-Paroda 1987, 170

¹²¹⁷ Bouzek 1973, 173.

¹²¹⁸ Verilen tarihler bölgeye düşen yağmur miktarının en alt seviyeye ulaştığı tarihleri yaklaşık olarak göstermektedir. Bu durum göç hadiseleri ile açıklanmaktadır. Brooks 1950, 320.

¹²¹⁹ Mellaart 1984, 74-75.

¹²²⁰ Snodgrass 1973, 209.

¹²²¹ Singer 1987, 419.

Doğu Afrika'da M.Ö. 1270-1000 tarihleri arasında günümüz iklim koşullarına kıyasla daha kurak bir dönem yaşanmıştır¹²²².

Ugarit kentinin $\pm$ 35 km. güneyinde yer alan sahil kenti Gibala (Tell Tweini)'da yapılan araştırmaların sonuçlarına göre, kuraklık nedeniyle M.Ö. 13. yy.'ın sonu ile M.Ö. 12. yy. başlarından itibaren gerçekleşen kuraklık hadisesi tarımsal üretimin hızlı bir şekilde düşmesine yol açmıştır¹²²³. Son 6000 yıl dikkate alınarak yapılan araştırmaların sonuçlarına göre, M.Ö. 1250-1150 arasında Dicle Nehri'nin debisi minimum seviyelere inmiştir¹²²⁴. Kuzey Irak'ta yer alan Musul ve Kuzey Suriye'de yer alan Latakia'daki sıcaklık değerlerinin bronz çağının sonunda yükseldiği bildirilmiştir¹²²⁵.

Avrupa'da sıcaklık değerlerinin, M.Ö. 1300'lerden başlayarak M.Ö. 1000'li yıllara kadar aşamalı olarak arttığı belirtilmiştir¹²²⁶.

Hitit Krallık arşivinde Anadolu'da yaşanan bir kuraklık hadisesini anlatan bir tablet mevcut değildir. Bununla birlikte RS 18.38¹²²⁷'de yer alan bilgiler, Anadolu'da ve Ugarit kentinde yaşanan kuraklığın belgesi olarak değerlendirilmektedir¹²²⁸.

P. Kuniholm'ün Yassıhöyük (/Gordion)'da gerçekleştirdiği çalışmaların sonuçlarına göre, 12. yy.'ın ilk yarısında iklimde dalgalanmalar tespit edilmiştir¹²²⁹.

¹²²² Pittock 2005, 42.

¹²²³ Kaniewski ve diğ. 2010, Fig. 3C.

¹²²⁴ Neumann-Paroda 1987, 164.

¹²²⁵ Neumann-Paroda 1987, 168-171.

¹²²⁶ Neumann-Paroda 1987, 166-167, TABLE I.

¹²²⁷ RS 18.38. Virolleaud 1965, 84-86, no. 60; Pardee 2003, 94-95.

¹²²⁸ Klengel 1974, 168-169; Drews 1993, 82.

Batı Anadolu'da yer alan Gölcük adlı gölün su seviyesinde M.Ö. 12. yy.'ın ilk yarısında değişiklikler meydana geldiği tespit edilmiştir¹²³⁰.

Hitit Krallığı'nın son dönemlerinde kuraklık ile ilişkilendirebileceğimiz arkeolojik veri var mıdır? şeklinde bir soru sorduğumuzda karşımıza III. Hattuşili(?) ve IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen barajlar çıkmaktadır. Kayseri ili Pınarbaşı İlçesi Pınarbaşı Karakuyu köyü sınırları içerisinde Hitit Barajı mevcuttur¹²³¹. Baraj yakınında ele geçen Hiyeroglifli taş blok IV. Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir¹²³². Alacahöyük'e 2 km. mesafedeki Gölpınar Hitit Barajı, 2002 yılında başlayan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır¹²³³. Konya ili Kadınhanı ilçesine 9 km. mesafede Köylütolu'da bir barajın mevcut olduğu anlaşılmaktadır¹²³⁴. Köylütolu'nda ele geçen hiyeroglif yazıtlı taş blok IV. Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir¹²³⁵.

¹²²⁹ Kuniholm 1990, 653-654.

¹²³⁰ Kuniholm 1990, 654.

¹²³¹ Emre 1993, 1 vd.

¹²³² Emre 1993, 2.

¹²³³ Çınaroğlu-Genç 2004, 281-282; Çınaroğlu-Genç 2005, 266-267; Çınaroğlu-Çelik 2006, 2. Baraj setinin genişliği 15 m. uzunluğu ise yaklaşık 110 m.dir. Çınaroğlu-Genç 2004, 282; Çınaroğlu-Genç 2005, 266. Hafire göre baraj içme ve sulam suyu temininde kullanılmıştır. Çınaroğlu-Çelik 2006, 2 vd. Ayrıca bkz. Emre 1993, 7-8.

¹²³⁴ Emre 1993, 8-9.

¹²³⁵ Masson 1980, 111; Ehringhaus 2005, 121; Hawkins 2006, 62.

Karnak yazıtlarında 'Deniz Kavimleri'nin göçü ile ilgili olarak Firavun Merneptah'ın kayıtları mevcuttur. Söz konusu kayıtlarda Firavun Hitit Ülkesi'ni ayakta tutmak için gemilerle tahıl gönderdiğini haber vermektedir¹²³⁶.

II. Šuppiluliuma döneminde 'Kıtlık Yılları' başlığı altında ele aldığımız üzere, II. Šuppiluliuma döneminde yaşanmış tahıl nakline dair Bo 2810¹²³⁷ no.lu metin, kuraklığın yaşandığına dair kanıt olarak kabul edilebilir. Ayrıca Ugarit'ten gönderilen RS 20.212'de¹²³⁸ Ugarit-Mukiš-Ura hattında tahıl taşındığına dair kayıt mevcuttur.

Başkent Hattuša'da çok sayıda havuz, tahıl siloları ile Yazılıkaya yakınlardaki baraj yapısı kuraklığa karşı alınmış önlemler olarak karşımıza çıkmaktadır¹²³⁹. Bu noktada arkeolojik ve filolojik veriler Hitit Krallığı'nın kuraklıktan önemli ölçüde etkilendiği noktasına işaret etmektedir.

Bilimsel çalışmaların sonuçlarından anlaşıldığı üzere M.Ö. 13. yy.'da Anadolu'nun daha kurak bir iklime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hitit Krallığı açısından düşünüldüğünde, Anadolu'daki şehirlerin büyük bir yangınla son bulmuş olması, kuraklık hadisesinin Hitit Krallığı'nın yıkılışını tek başına açıklayabilecek bir neden olarak görünmemektedir. Bununla birlikte Hitit Krallığı'nın zayıflamasına önemli bir neden olduğu noktasında şüphe yoktur.

¹²³⁶ Breasted 1906, 244, § 580.

¹²³⁷ (CTH 127) Klengel 1974, 172-173; Hoffner 2009, 363.

¹²³⁸ Schwemer 2006, 259-260. Ugaritica V, 105-107, no. 33.

¹²³⁹ bkz. 'Kıtlık Yılları' başlığı.

V.5. Anadolu İçinden Gelen Tehditler

Hattuša'nın düşüşünü açıklamaya çalışan bir bilim adamlarının üzerinde durdukları bir görüş de Anadolu içinden gelen tehditler başlığı altında inceleyebileceğimiz Kaška tehlikesidir. Kaška kavminin Hitit başkentinin GBC sonunda bir yangının ardından düşmüş olmasının nedenlerini arayan araştırmacılardan bir kısmı, Kaška kavminin Hitit kentlerine baskınlar ve saldırılar düzenlemeleri etkisi ile Hitit başkentinin tahribinden Kaška halkının sorumlu olabileceğini öne sürmüşlerdir.

J. Mellaart, Hitit Krallığı'nın sonunu kuzeybatıdan gelen Kaška saldırılarının getirdiğini düşünmektedir¹²⁴⁰. T. Bryce, Hitit Krallığı'na musallat olan düşmanların Hitit Krallığı'nın sonunu getirdiğini düşündüğünü söyleyerek, yıkımdan Kaška saldırılarını sorumlu tutmuştur¹²⁴¹. I. Singer, Hitit Krallığı'nın yıkılışında kuzeyden gelen Kaška saldırılarının etkisinin olduğunu düşünmektedir¹²⁴².

Çivi yazılı metinlerden, Kaška ülkesi (KUR ^{URU} *Kà-aš-kâ*), Kaška ülkeleri (KUR.KUR^{MEŠ} ^{URU} *Kà-aš-kâ*) ile Kaška (^{URU} *Kà-aš-kâ*) kentinin varlığı bilinmektedir¹²⁴³. Ancak Kaška ülkesi, Kaška ülkeleri ve Kaška kentinin yeri bilinmemektedir. Genel olarak Kaška ülkeleri ve Kaška ülkesi, Kuzey ve Kuzeydoğu

¹²⁴⁰ Mellaart 1974, 496; Mellaart 1984, 79.

¹²⁴¹ Bryce 2005, 345.

¹²⁴² Singer 1985, 123.

¹²⁴³ del Monte-Tischler 1978, 190-192; del Monte 1992, 72-73.

Anadolu'da aranmaktadır¹²⁴⁴. H.A. Hoffner, Hitit Krallığı'nın dış tehditler ile uğraştığı bir sırada Kaška saldırıları ile yıkıldığını düşünmektedir¹²⁴⁵.

Çivi yazılı metinlerden Kaška kavminin M.Ö. 17. yy.'da I./II. Hantili'den M.Ö. 13. yy. ortalarına III. Hattuşili dönemine kadar uzanan bir zaman diliminde, Hitit Krallığı için büyük bir tehdit oluşturduğu bilinmektedir¹²⁴⁶. Kaška kavmi kimi bilimsel yayınlarda "saldırgan", "vahşi"¹²⁴⁷, "yarı göçebe"¹²⁴⁸, "barbar"¹²⁴⁹ "uygarlık bakımından oldukça aşağı düzeyde bir halk"¹²⁵⁰ olarak tanımlanmıştır. Hitit Krallığı'nın yıkılışına değin Kaška kavmine karşı kesin bir üstünlüğün kurulamadığı düşünülmektedir¹²⁵¹.

Kaška kavmi hakkında bildiklerimiz tamamen Hititçe çivi yazılı metinlerden edindiğimiz bilgiler ile sınırlıdır. Çivi yazılı metinlerden Kaška kavminin zaman zaman Kuzey Anadolu'da yer alan kentleri ele geçirdikleri anlaşılmaktadır. Söz gelimi Arnuwanda ve Ašmunikal'in tanrılara duaları (M.Ö. 15. yy.), kuzey Anadolu'ya lokalize edilen Hitit kentlerinin bu dönemde Kaška kavminin istilası altında olduğunu bildirmektedir:

¹²⁴⁴ von Schuler 1965, 12 vd.; del Monte-Tischler 1978, 191-192; Bryce 2005, 113; Yakar 2008, 817.

¹²⁴⁵ Hoffner 1973, 206.

¹²⁴⁶ Glatz-Matthews 2005, 53. Ayrıca bkz. von Schuler 1980, 461-462.

¹²⁴⁷ Glatz-Matthews 2005, 49.

¹²⁴⁸ Yakar 2008, 825.

¹²⁴⁹ von Schuler 1965, 30.

¹²⁵⁰ von Schuler 1965, 14.

¹²⁵¹ Glatz-Matthews 2005, 51.

KUB XVII 21 Öy. II¹²⁵²

18 ve *avliuša*- hayvanı, besili boğa, besili inekler, besili sığırlar, besili keçiler.

19 gasp edildi.

20 Bu ülkeler : Nerik, Hursama, Kaštama

21 Šariša, Hımuwa, Kapi ruḫa

22 Kammama, Zalpuwa, Karpiruḫa

23 Hurna, Dankušna, Tapašawa

24 Tarugga, Ilaluḫa, Ziḫḫana

25 Šipidduwa, Wašḫaniya, Patalliya'dır.

26 Sizin bu ülkelerde sahip olduğunuz tapnakları, Kaşkalar yıktılar ve sizin tanrı heykellerinizi

27 kırdılar.

II./III. Tutḫaliya dönemi (M.Ö. 14. yy.)'ne tarihlenen Maşathöyük (Tapikka) tabletlerinin¹²⁵³ konusunu büyük ölçüde Kaşkalılar ile gerçekleştirilen mücadeleler oluşturmaktadır. Yazışmalar kral ile yapılmıştır. Kralın bölgenin yönetimi ile yakından ilgilenmesi bölgenin hassas konumundan kaynaklanmış olmalıdır.

¹²⁵² (CTH 375) von Schuler 1965, 156-157; Singer 2002, 42.

¹²⁵³ Hoffner 2009, 92.

HKM 19¹²⁵⁴

1 majeste şöyle (söyler):

2 Kaššu'ya

3 ve Pulli'ye söyle!

4 Bana şöyle

5 yazdığın (konu) : "İşte

6 ekinler çoktan erdi.

7 Kaška ülkesinde ise ekinleri

8 çekirgeler yedi.

9 Sizin Kašipura'daki¹²⁵⁵

10 Ekinlerinize (el) koyuyorlar.

11 Burada askerler ile arabalı muharipler

12 yoktur." Majeste

13 arabalı muharipler komutanı Kallu'ya şöyle talimat verdi :

14 "Arabalı muharipler gönder!"

II. Muwatalli'nin Suriye seferi öncesi başkenti Kaška saldırılarından korumak için Tarḫuntašša'ya taşıdığı yönünde görüşler mevcuttur¹²⁵⁶. Ancak II. Muwatalli'nin

¹²⁵⁴ Hoffner 2009, 129-130.

¹²⁵⁵ Kaška bölgesinde şehir. del Monte 1992, 71.

Kuzey Anadolu'ya sefer yaptığı ve ardından yukarı ülkeyi III. Hattuşili'nin yönetimine bıraktığı bilinmektedir. III. Hattuşili'nin otobiyografisinden anlaşıldığı üzere Kaşkalılara karşı kesin bir üstünlük sağlanmıştır:

KUB I 1 + KBo III 6 Kol. II¹²⁵⁷

48 Kardeşim Muwatalli bana tekrar geldi. ve Anziliya şehrini

49 Tapikka şehrini güçlendirdi. ve o öteye gitti.

50 ve o uzağa gitmedi. Hatti Ülkesi'nin yaya ve arabalı birliklerinin

51 hepsi önüne koştu. ve onların tamamını sevketti.

52 sonra Hatti Ülkesi'nin tanrıları ve ruhları (o) yere asker sevketti.

53 ve onları Tarhuntaşša şehrine getirdi. ve Tarhuntaşša şehrini tuttu (ikamet etti).

54 Durmitta ve Kuruštama şehrine gitmedi.

55 ve o bu ülkeleri bana bıraktı.

56 ve boş olan bu ülkelerin yönetimini bana verdi.

57 İşhupitta Ülkesi'ni, Marišta Ülkesi'ni, Hişaşhapa Ülkesi'ni

58 Katapa Ülkesi'ni, Hanhana Ülkesi'ni, Daraḥna Ülkesi'ni, Hatena Ülkesi'ni

59 Durmitta Ülkesi'ni, Pala Ülkesi'ni, Tummana Ülkesi'ni

60 Gaššiya Ülkesi'ni, Šappa Ülkesi'ni, Hulana nehri ülkesini

61 hepsini yönettim. Bana Hakpiš Ülkesi

¹²⁵⁶ Bryce 2005, 223.

¹²⁵⁷ (CTH 81) Otten 1981, 14-15.

62 İştaşara ũlkesini kŕlelięe verdi. ve beni Ėakpiř Őlkesi

63 kral yaptı. Kardeşim boş olan bu ũlkeleri

64 elime koydu. Sahibem tanrıça İştar elimden tuttu.

65 ve bu dŕřmanları yendim. Benimle antlaşma yaptılar.

66 ve sahibem tanrıça İştar yanımda yŕrŕdŕ. ve bu boş ũlkeleri

67 tekrar bizzat dŕzenledim.

68 ve onları tekrar Ėattuřa'nın yaptım.

Urşi-Teşup'un, III. Ėattuřili'nin elinden Ėakpiř ve Nerik şehirleri almasından¹²⁵⁸ da anlaşılacağı ũzere, Nerik şehri de dahil tŕm Yukarı Őlke (KUR UGU⁷⁷)'nin Urşi-Teşup ve III. Ėattuřili dŕnemlerinde Hitit Krallığı'nın kontrolŕnde olduğu anlaşılmaktadır.

IV. Tutşaliya'nın talimatlarında, Kaşka ve Azzi sınırlarının dikkatle gŕzetlenmesini istemektedir:

KUB XXVI 12 Öy. II¹²⁵⁹

12 sonra siz 'beyler' her kim

13 ŕncelikle sınır muhafızlarını gŕzetleyin:

14 Azzi Őlkesi'ndan, Kaşka Őlkesi'ne,

¹²⁵⁸ CTH 81 Kol. III 63-65. Otten 1981, 22-23.

¹²⁵⁹ (CTH 255.1.A) von Schuler 1967, 24-25.

15 Lukka Ülkesi ve bilinen sınırlarda

16 hiç kimse ve hiçbir şey

17 öteye geçenleri arayın.

Çivi yazılı metinden anlaşıldığı kadarıyla IV. Tutḫaliya döneminde de Yukarı Ülke (KUR UGU^{7b}) Hitit Krallığı kontrolü altındadır. Tutḫaliya kuzeyden gelebilecek bir saldırıya karşı tedbirli olmak için Hitit bürokrasisinin başındaki görevlileri uyarmaktadır. Ayrıca IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenen başkaca bir çivi yazılı metinde Kaška tehlikesi ve saldırılarına dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. IV. Tutḫaliya döneminde Kaška tehlikesi olmadığına dair ipuçlarını bayram ritüeli metinlerinde bulmaktayız. Šarišša/Kuşaklı'nın yukarı ülkede olduğunu biliyoruz. Yukarıda çevirisini verdiğimiz Arnuwanda (M.Ö. 15. yy.) dönemine ait, KUB XVII 21 (CTH 375) Öy. II 21'de Kaška işgali altındaki kentler arasında Šarišša şehri de sayılmaktadır. IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenmesi gerektiğini düşündüğümüz bir metinde ise kral Šarišša'da ritüel gerçekleştirmektedir.

KUB XX 99 Öy. II¹²⁶⁰

4 Kral içeriye *ḫuḫ ašī*- taşının önüne gider.

5 O iki kez reverans yapar, dizlerini kırar ama aşağı değil.

6 Aşçı *tuḫueššar* ile tekrar(?) *ḫuḫ ašī*- taşını

¹²⁶⁰ (CTH 636.2) Wilhelm 1997, 10-11.

7 temizler. Kral Geyik Tanrı ve Ala için kırmızı kalın ekmeği
8 parçalar. O yarısını sağda tutar, O onu aynı (şekilde) sağ tarafa
9-10 yerleştirir. Yarısı soldadır. Ancak onu (da) sol tarafa aşağı yerleştirir.
11 O *tarana*- üzerine yarısını koymaz.

KUB XX 99 (CTH 636.2) Öy. II 4-11'den anlaşıldığı üzere bir Hitit kralı Šarišša'ya giderek ^DLAMMA ve ^DAla'ya sunu gerçekleştirmiştir. G. McMahon, çivi yazılı metni IV. Tuthaliya¹²⁶¹ dönemine tarihlemektedir. A. Archi ise ^DAla'nın geçtiği çivi yazılı metinleri IV. Tuthaliya dönemine tarihlemiştir¹²⁶². KUB XX 99 (CTH 636.2) Öy. II 4-11'den anlaşıldığı üzere Šarišša şehrinde ritüel gerçekleştiren kral olasılıkla IV. Tuthaliya'dır. IV. Tuthaliya'nın Šarišša şehrine bayram gezisine çıkarak ritüel düzenlemiş oluşu, bu bölgenin Hitit Kontrolünde oluşunun dolaylı kanıtı olarak yorumlanabilir. Aynı şekilde Šarišša'da ele geçmiş KuT 19'da adı verilmemiş bir Hitit kralı festival ritüeli gerçekleştirmiştir:

KuT 19¹²⁶³

1-8 Kral ilkbaharda festivalleri kutlamak için Šarišša'ya geldiğinde, Kral şehre gelir gelmez o yukarıya doğru gitmez. Ama Fırtına Tanrısı'nın *huu aši* taşına doğru yukarı gider.

¹²⁶¹ McMahon 1991, 13.

¹²⁶² Archi 1975, 92 vd.

¹²⁶³ (CTH 636) Wilhelm 1995, 37-38.

IV. Tutḫaliya dönemine tarihlenen KBo XXVI 188'de¹²⁶⁴ Kuzey Anadolu'daki kült şehri Kaštama'da¹²⁶⁵ ritüel düzenlediğine dair kayıt mevcuttur.

KBo XXVI 188 Öy. I¹²⁶⁶

1' İki koyun, 6 *PARĪSU* (ve) 1 *SŪTU* un 5 *SŪTU* bira maya[sı

2' iki *SŪTU* fasulye ekmeği rahip [] onun evinin üzerine [

3' Kaštama (şehrinin) Fırtına Tanrısı için. Ve [

4' ve bu festival, şöyle [

5' Zaliyaş (Dağı). Tanrı heykel[leri]

6' Tutḫaliya şu şekilde [

Ay. IV

1 sonraki gün altar üzerinde [

2 tapınak adamı için[e

3 O[nlar] fincanları hazırlarlar.

¹²⁶⁴ J. Hazenbos, metni M.Ö. 13. yy.'a (IV. Tutḫaliya dönemine) tarihlemiştir. Hazenbos 2003, 25.

¹²⁶⁵ Ünal 1980, 475. Kaštama'nın yeri hakkındaki lokalizasyon önerileri için bkz. del Monte-Tischler 1978, 193-194; del Monte 1992, 73. S. Erkut, Kaštama modern Kastamonu eşitliğini önermiştir. Erkut 1999, 129-132.

¹²⁶⁶ (CTH 525) Hazenbos 2003, 25-26.

Yukarıda verdiğimiz kayıtlar IV. Tuthaliya döneminde Kuzey Anadolu'nun Kaşka tehlikesinden uzak olduğunu ve kralın ritüel gezileri gerçekleştirdiğini belgelemektedir.

E. von Schuler, Kaşka kavmi ile ilişkili olarak, kendi döneminde Kaşka halkına aidiyeti tespit edilmiş herhangi bir arkeolojik materyal mevcut olmadığını vurgulamıştır¹²⁶⁷. E. von Schuler'in bu tespitinin ardından uzun yıllar geçmesine rağmen Kaşka kavmi ve arkeolojik buluntular konusunda herhangi bir yol kat edebilmiş değiliz.

C. Glatz-R. Matthews, Kaşka kültür sınırları içerisinde gördükleri Kastamonu-Kınık'ta, Hitit varlığına işaret eden net kanıtlar mevcut olmadığına da işaret ederek bu yerleşimin Kaşka halkı ile ilişkilendirilebileceğini düşünmektedir¹²⁶⁸. C. Glatz-R. Matthews, düşüncesinin aksine Kastamonu-Kınık'ın 10 km. kuzeydoğusundaki Devrekani'de ele geçen metal eserler¹²⁶⁹ tamamen Hitit üslubunu yansıtmaktadır. Devrekani kökenli kase¹²⁷⁰ frizindeki tasvir edilen av sahnesi ve hayvan figürleri Alacahöyük ortostatları; insan figürleri ve kıyafetleri Yazılıkaya, Bronz Boğazköy heykelciği, İmamkulu, Gezbeli, Hemite figürleri ile karşılaştırılmıştır¹²⁷¹. J. Yakar, Kaşka seramiklerinin Orta Anadolu Hitit

¹²⁶⁷ von Schuler 1965, 14.

¹²⁶⁸ Glatz-Matthews 2005, 56.

¹²⁶⁹ Emre-Çınaroğlu 1993, Pl. 126-145; Pl. C-D.

¹²⁷⁰ Emre-Çınaroğlu 1993, 712-713, Fig. 22-24; Pl. 133-134.

¹²⁷¹ Emre-Çınaroğlu 1993, 686-687.

seramiğinden farklı olduğunu belirterek, Kaška seramiklerinin yerel Erken Bronz Çağı geleneğini devam ettirdiğini düşünmektedir¹²⁷². J. Yakar, Kaška seramiğinden bahsetmektedir. Ancak J. Yakar stili ve özellikleri belli bir seramik tanımı yapmamıştır. Bildiğimiz kadarıyla günümüzde Kaška seramiği olarak adlandırabileceğimiz bir seramik tipolojisi de mevcut değildir¹²⁷³. Kaška arkeolojisi adı altında gerçekleştirilen çalışmalar, henüz somut sonuçlar ortaya koyabilmiş değildir. Öne sürülen görüşler büyük ölçüde hipotezlerden oluşmaktadır. Kaška halkının arkeolojik kalıntıları meselesi günümüzde hala karanlıktır. Bununla birlikte Kaška kavminin daha ziyade yüksek rakımlı arazilerde yarı göçebe şekilde yaşadıkları düşünülmektedir¹²⁷⁴. Bu durumun Kaška halkları hakkında arkeolojik verilere ulaşılması noktasında engel teşkil etmektedir.

Çivi yazılı metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Hitit tarihinde krallığın kuzey sınırlarındaki şehirler zaman zaman Hitit ve Kaška halkları arasında el değiştirmiştir. Ancak Hitit Krallığı'nın son kralları IV. Tutḫaliya, III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemlerine tarihlenen çivi yazılı metinlerde, Kaška saldırıları ile ilişkili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

C. Glatz-R. Matthews, Kaška kavminin Hitit Krallığı'nın yıkılışına etkisinin şimdilik meçhul olduğunu düşünmektedir¹²⁷⁵. Sonuç olarak Kaška kavmini Hitit

¹²⁷² Yakar 2008, 824.

¹²⁷³ C. Glatz-R. Matthews, Kaška halkının seramik kullanıp kullanmadıklarının dahi kesin olarak bilinmediğini ifade etmiştir. Glatz-Matthews 2005, 56.

¹²⁷⁴ von Schuler 1965, 75-76; Yakar 2008, 820-825.

¹²⁷⁵ Gatz-Matthews 2005, 63.

Krallığı'nın yıkılışı ile ilişkili görmek sadece Hitit Krallığı'nın erken dönemlerindeki Kaşkalar ile ilgili kayıtların etkisinde kalınmasının sonucu olduğunu düşünmekteyiz. Zira Hattuša'nın düşüşü ile Kaška kavmi arasında bir ilişki kurabilmek için elimizde şimdilik olmak kaydıyla hiçbir arkeolojik ve filolojik ipucu mevcut değildir.

Hitit Krallığı'nın yıkılışı hakkında 'Anadolu İçinden Gelen Tehditler' başlığı altında değerlendirebileceğimiz bir görüş de A. Ünal tarafından öne sürülmüştür. A. Ünal'a göre Hitit Krallığı'nın yıkılışında yerli Anadolu halkının Hitit hanedanına karşı gerçekleştirdiği ayaklanmalar etkilidir¹²⁷⁶. Çalışmamızda II. Šuppiluliuma dönemi içerisinde Hattuša'da iç karışıklıklar gerçekleştiğine dair kayıtlara¹²⁷⁷ değindik. Ancak belirtmemiz gerekir ki M.Ö. 13. yy.'da Hattuša ve Anadolu'daki meskun halkın ne kadarının Hititler ve ne kadarının ise yerli Anadolu halkı yahut başkaca milletlerden oluştuğu konusu günümüzde tamamen karanlıktır.

¹²⁷⁶ Ünal 2002, 84.

¹²⁷⁷ bkz. 'II. Šuppiluliuma'nın Tarhuntašša Seferi' başlığı altında değerlendirilmiştir.

V.6. Demir Kullanımı

GBÇ sonunda Hitit Krallığı'nın da içinde bulunduğu Yakındoğu uygarlıklarının çöküşünde demir kullanımının etkili olabileceği düşüncesi ifade edilmiştir¹²⁷⁸.

Hitit Krallığı'nın Kadeş Savaşı'nda Mısır Krallığı'na üstünlük sağlaması Hitit ordusunun demirden mamul silahlar kullanması ile ilişkili görülmüştür¹²⁷⁹.

GBÇ'nda demirden mamul silahların bronz silahlara göre daha üstün ve ucuza mal edilebilmesinin mümkün olduğu ifade edilmiştir¹²⁸⁰. Bununla birlikte Hititçe çivi yazılı metinlerde demirin çok değerli bir maden olduğu anlaşılmaktadır¹²⁸¹.

Hititçe çivi yazılı metinlerde (Hat.) *hapalki-* demir anlamında kullanılmıştır¹²⁸². (Süm.) AN.BAR¹²⁸³ kelimesi demir ile eşitlenmiştir. AN.BAR GE₆, ise meteor demiri(?) olarak açıklanmıştır¹²⁸⁴. Luwice *kiklubaššar kelimesi* demir anlamında kullanılmıştır¹²⁸⁵. Hititçe çivi yazılı metinlerde demir ve demir kullanımı ile ilgili çok sayıda kayıt mevcuttur:

¹²⁷⁸ Drews 1993, 73.

¹²⁷⁹ Muhly ve diğ. 1985, 68.

¹²⁸⁰ Muhly ve diğ. 1985, 67.

¹²⁸¹ KBo I 14 Öy. 20-24. Koşak 1986, 132.

¹²⁸² MHW, 167; HED³, 116-118; Koşak 1986, 125-126.

¹²⁸³ MHW, 25. S. Koşak, AN.BAR'ın meteor demiri anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Koşak 1986, 126.

¹²⁸⁴ MHW, 25; Koşak 1986, 125.

¹²⁸⁵ Starke 1990, 421.

KUB VII 24 Öy. I¹²⁸⁶

1 Malimaliyaš (Dağı). Önceleri orada hiç tanrı tasvirleri yoktu.

2 Majeste Tutḫaliya O'nu ½ *šekan* demirden bir insan (şeklinde) <yaptı>

3 onun gözleri altından(dır); Kukumušaš (Dağı) tapınağı içinde o demir bir aslanın üzerinde durur.

4 onu taşırlar. Bir *ḫuṣ aši* (taşı) (şeklinde) onlar Taḫniwara (Şehri'nin) bir *paššu*- tepesi üzerine onu yerleştirir.

Çivi yazılı metilerden anlaşıldığı kadarıyla demir, alet ve silah, çekiç, çivi, cıvata, balta, asa, sırık, vazo, maltız, taht, heykelcikler, hayvan tasvirleri (boğa, öküz, aslan), kaide, takı ve süs yapımında kullanılmıştır¹²⁸⁷. S. Košak, çivi yazılı metinlerde geçen demir kelimelerinden hareketle Hitit Krallığı'nda demir kullanımının gelişimini ortaya koymuştur:

1. Eski krallıktan itibaren (± 1650'den sonra): AN.BAR;

2. I. Šuppiluliuma'dan itibaren (± 1380'den sonra): siyah demir (AN.BAR.GE₆);

¹²⁸⁶ (CTH 506) Hazenbos 2003, 27-29.

¹²⁸⁷ Košak 1986, 125 vd.

3. III. Hattuşili'den itibaren (± 1275'den sonra); iyi demir (AN.BAR SIG₅) ve beyaz demir (AN.BAR BABBAR)¹²⁸⁸.

Boğazkale aşağı şehirde ele geçen yüzüklerden¹²⁸⁹ J/20, ev 19, oda 1'de bulunan demirden mamül bir yüzük Hitit Çağı'na tarihlenmiştir¹²⁹⁰. Alacahöyük'te Erken Bronz Çağı'na tarihlenen Mezar C'de altın kabzalı demir bir kama ele geçmiştir¹²⁹¹. Beşiktepe (Truva) kazılarında Miken GH IIIB¹²⁹² - GH IIIC¹²⁹³ tipli seramiklerin bulunduğu bir çukurda uzun bir demir pala ele geçmiştir¹²⁹⁴. Alishar'da Hitit yapı katında demir kablo ele geçmiştir¹²⁹⁵. Hititçe çivi yazılı metinlerde sıklıkla anılan bir maden olan demir, arkeolojik kanıtlara göz atıldığında yeterince örnek ile kanıtlanamadığı dikkati çekmektedir¹²⁹⁶. Bu noktada arkeolojik kalıntılara göre Hititlerin demir işleme becerilerinin seviyesi konusu şu an tamamen karanlıktır.

¹²⁸⁸ Koşak 1986, 134.

¹²⁸⁹ Boehmer 1979, 35, Nr. 1628-1630; No. 3466.

¹²⁹⁰ Boehmer 1979, 35, Pl. XXI, No. 3466.

¹²⁹¹ Muhly ve diğ. 1985, 71.

¹²⁹² M.Ö. 13. yy.'a tarihlenen Mikent seramikleridir. Desborough 2006, 658.

¹²⁹³ M.Ö. 13. yy.'ın sonundan itibaren M.Ö. 12 yy.'a tarihlenen yarı Miken seramikleridir. Desborough 2006, 659.

¹²⁹⁴ Mellink 1984, 446.

¹²⁹⁵ von der Osten 1937, 273, Fig. 290, d 2948. Hitit çağına tarihlenen demir eseler için ayrıca bkz. Erkut 1983, 11 vd.

¹²⁹⁶ Yalçın 1999, 182.

Hititçe çivi yazılı metin örneklerinden ve Anadolu'da ele geçen birkaç demir eser örneğinden Hititlerin demir işleme noktasında yeterince bilgi sahibi düşünülmektedir¹²⁹⁷.

Anadolu'da Bronz Çağı'nda ele geçen demir eserlerin meteor demirinden (Lev. XIb) üretildiği düşünülmektedir¹²⁹⁸. Bununla birlikte Sivas-Malatya arasında yer alan Divriği ve Deveci demir yataklarının III. Hattuşili döneminde Hitit ve Asur Krallıkları arasında çatışmalara neden olduğu düşünülmektedir¹²⁹⁹.

Yakındoğu kaynaklarında El-Amarna mektuplarından¹³⁰⁰ anlaşıldığı kadarıyla dönemin süper güçleri Mitanni ve Mısır krallıklarının da demiri kullandıkları bilinmektedir. Anadolu'da demirin kullanımı M.Ö. I. bin yıldan itibaren yaygınlaşmıştır¹³⁰¹.

Deniz Kavimleri'nin demir silahlar kullandıklarına dair kesin kanıtlar henüz elimizde mevcut değildir. Buna Hititlerin demir kullanma becerilerinin seviyesi

¹²⁹⁷ Muhly ve diğ. 1985, 79.

¹²⁹⁸ Yalçın 1999, 177 vd.

¹²⁹⁹ Muhly ve diğ. 1985, 74.

¹³⁰⁰ Mitanni kralı Tušratta'nın Mısır firavunu III. Amenophis'e gönderdiği hediyeler arasında demirden 3 kama (EA XXII Kol.1 32; Kol. 2 16; Kol. 3 7), 1 topuz (EA XXII Kol.1 38), 2 bilezik (EA XXII Kol. 2 1-4) ve uçları demirden10 kargı (EA XXII Kol. 3 49) yer almaktadır. Knudtzon 1915, 155-173; Moran 1992, 51-56. Tušratta'nın IV. Amenophis'e gönderdiği hediyeler arasında demirden 3 yüzük (EA XXV Kol. 2 22) 10 ince bilezik (EA XXV Kol. 2 28) yer almaktadır. Knudtzon 1915, 200-201; Moran 1992, 75.

¹³⁰¹ Yalçın 1999, 185. Kıbrıs'ta M.Ö. 13. yy.'ın sonundan itibaren demir kullanımı yaygınlaşmıştır. Karageorghis 2000, 260.

hakkındaki bilgilerimizin yetersiz oluğu eklenince Hitit Krallığı'nın sonunun demir kullanımı ile geldiği yönündeki bir görüşün şimdilik bilimsel desteklerden yoksun olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalmaktayız.

SONUÇ

Anadolu'da M.Ö. 17. yy.'ın ortalarında siyasi bir güç olarak ortaya çıkan Hitit Krallığı tabiri caizse III. Hattuşili ve IV. Tutḫaliya dönemlerinde gücünün zirvesine ulaşmıştır. Bununla birlikte Hitit Krallığı'nda zayıflama belirtilerinin görülmesi III. Hattuşili dönemine kadar geriye gitmektedir. III. Hattuşili'nin Urḫi-Tešup (/III. Muršili)'ye karşı saltanat mücadelesine girişerek tahtı zorla ele geçirmesi, fiilen imparatorluğun ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. III. Hattuşili antlaşmalar ile Tarḫuntašša'nın Hitit Krallığı'na bağlılığını sağlamaya çalışmıştır.

IV. Tutḫaliya, pek çok konuda III. Hattuşili'nin uyguladığı siyaseti devam ettirmiştir. III. Hattuşili döneminde olduğu üzere IV. Tutḫaliya döneminde antlaşma ile Tarḫuntašša'nın bağlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Bronz Tablet'ten anlaşıldığı üzere IV. Tutḫaliya ek tavizler vermiştir. Söz konusu tavizler gerek sınırların çizilmesi, gerekse vergiler başlığı altında ele alınabilir. Kanaatimizce verilen en büyük taviz Kurunta'ya *tuhkanti* ünvanının verilmesidir. Bilindiği üzere *tuhkanti* ünvanına sahip olan prens Hitit Krallığı tahtı için hak iddia edebilmektedir.

IV. Tutḫaliya dönemi Tarḫuntašša ilişkileri açısından önemli bir konu da Tarḫuntašša Antlaşmalarının kronolojisi ve Ulmi-Tešup sorunudur. Çalışmamızda tartıştığımız üzere Ulmi-Tešup'un IV. Tutḫaliya döneminde Kurunta'dan farklı bir tarihi kişilik olarak ele alınması eldeki verilere göre mümkün görünmemektedir.

IV. Tutḫaliya döneminde Hitti Krallığı'nın büyük sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Doğuda Asur Krallığı'nın süper güçler arasına katılması ve genişlemeci bir

siyaset izlemesi batıda Ahhiyawa'nın faaliyetleri IV. Tuthaliya'yı çeşitli siyasi manevralar yapmak zorunda bırakmıştır. IV. Tuthaliya'nın Asur Krallığı'na karşı başarılı bir siyaset izleyerek ambargo dahil çağının tüm enstrümanlarını başarıyla kullandığı dikkati çekmektedir. IV. Tuthaliya Asur tehlikesine karşı Kargamış Krallığını 'Büyük Kral' olarak Asur Krallığı'na karşı olmak üzere, Suriye siyasetinde etkin bir şekilde kullanmıştır.

İç siyaset açısından baktığımızda ise IV. Tuthaliya Hitit dininde bir reform gerçekleştirmiştir. Söz konusu reform gerek arkeolojik gerekse filolojik verilerle kesin bir şekilde desteklenmektedir. Başta Hitit başkenti Hattuša'da Yazılıkaya olmak üzere Anadolu'da pek çok kaya anıtı IV. Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir. Ayrıca pek çok çivi yazılı ritüel metnin IV. Tuthaliya döneminde yeni kopyaları yapılmış yahut IV. Tuthaliya döneminde ritüeller kayıt altına alınmıştır. IV. Tuthaliya'nın söz konusu reformu gerçekleştirmesinde şüphesiz Anadolu'nun kozmopolit yapısı etkilidir.

IV. Tuthaliya sadece Kızılırmak kavsi içinde meskun Hitit halkının Anadolu'nun tamamını kontrol edebilmesinin güç olduğunun farkındaydı. Bu amacını gerçekleştirmek için başta Hurri inaçları olmak üzere Hattuša'ya taşıyarak krallığının resmi dini haline getirmeye çalışmıştır. Hitit İmparatorluk pantheonunun yer aldığı Yazılıkaya'da A ve B galerilerinde IV. Tuthaliya'nın kaya kabartmaları ile isim kartuşları mevcuttur. Diğer taraftan çok sayıda Luwi Hiyeroglifleri içeren kaya anıtları ile kuşkusuz yoğun bir şekilde Anadolu'nun batısında ve güneyinde oturan Luwili halkı imparatorluğun bir parçası haline getirme gayretleridir. Bu noktada hemen belirtmemiz gerekir ki Anadolu'daki halkların inançlarının Hitit pantheonu

haline dönüştürülmesi siyasetine III. Hattuşili döneminde başlanmış. IV. Tutḫaliya döneminde ise bu siyaset zirveye ulaşmıştır.

IV. Tutḫaliya'nın soyundan gelen III. Arnuwanda saltanatının sönük ve Hitit Krallığı açısından pek de parlak bir dönem olmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönem Hitit Krallığı ile ilgili yegane bilgi kaynağımız II. Šuppiluliuma dönemi kayıtlarındaki sınırlı ipuçlarıdır.

II. Šuppiluliuma'nın III. Arnuwanda'ya bağlılıktan vazgeçmesinin nedenlerini açıklaması ve tahta çıkışının meşru olduğunu açıklama ihtiyacı hissetmesi II. Šuppiluliuma'nın da III. Hattuşili'ye benzer şekilde tahtı bir iç çekişme sonucunda ele geçirdiğine işaret etmektedir.

Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'ndaki bilgiler ile Kıbrıs'ın ele geçirilmesi hakkındaki bilgiler III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemlerinde, IV. Tutḫaliya dönemindeki sıkıntıların devam ettiğine işaret etmektedir.

II. Šuppiluliuma dönemi Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'ndan anlaşıldığı kadarıyla, kral aynı anda pek çok yönde düşman ile savaşmak zorunda kalmıştır. II. Šuppiluliuma'nın Tarḫuntašša ile savaştığı bilgisini vermesinin, III. Hattuşili döneminde imparatorluğun fiilen ikiye ayrılmasının III. Arnuwanda döneminde artık tamamen gün yüzüne çıktığına, II. Šuppiluliuma'nın ise tahtı zorla ele geçirerek Tarḫuntašša ile mücadele ettiğini düşünmekteyiz.

Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'nda Tana (/Adaniya/Adana(?)) kentinin tahkim edilmesinden bahsedilmektedir. Ayrıca II. Šuppiluliuma Kıbrıs'ta denizde ve karada düşmana karşı savaşmıştır. Düşman kelimesi ile hangi halkların kast edildiği açık değildir. Bununla birlikte çağdaş dönemde Kıbrıs'ta Miken seramiklerinin ele geçtiği

dikkate alındığında sözü edilen düşmanların Yunanistan'a göç eden Dor kavimlerinin önünden kaçan Miken halkları olduğunu akla getirmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla II. Šuppiluliuma döneminde Hitit Krallığı Çukurova, Güneybatı Anadolu Kıbrıs ve Kuzeybatı Anadolu'da düşman ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.

II. Šuppiluliuma Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'nda Anadolu'da pek çok yöne seferler düzenleyerek düşmanları yendiğini ve Anadolu'da imar faaliyetlerinde bulunduğu bilgisini vermektedir. Bununla birlikte yazıtlardan anlaşılmaktadır ki Anadolu bu dönemde pek de güvenli değildir. Nitekim II. Šuppiluliuma'nın saltanat süresi için 10-15 yıl önerilmektedir. Elimizde II. Šuppiluliuma'dan sonra başka bir Hitit kralının Hattuša'da tahta çıktığına dair henüz herhangi bir ipucu mevcut değildir. II. Šuppiluliuma döneminde yüzyıllardır başta Anadolu olmak üzere Suriye ve Kıbrıs'ı kontrol eden Hitit Krallığı yıkılmıştır.

Hitit Krallığı'nın GBÇ sonunda yıkılmasının ardından Güney Anadolu'da Tarhuntašša doğuda ise Kargamış Krallıklarının ayakta kaldığı pek çok arkeolojik ve filolojik veri ile desteklenmektedir.

Anadolu'ya yaklaşık olarak 450 yıl hükümetmiş bir krallığın neden ve nasıl yıkıldığı pek çok araştırmacının araştırma konusunu oluşturmuştur. Gerek III. Ramses'in verdiği bilgilerden gerekse arkeolojik verilerden anlaşıldığı üzere Anadolu'da pek çok yerleşimin paylaştığı kaderi Kıbrıs, Suriye kentleri de paylaşmıştır. Mısır'a yönelen saldırılar ise III. Ramses tarafından güçlükle durdurulabilmiştir.

Hitit Krallığı'nın yıkılışını tek bir nedene bağlamak kolaycılığa kaçmak olur. Yıkılış hadisesi tarihi bir sürecin sonunda ve pek çok nedenin bir araya gelmesi

sonucunda gerçekleşmiştir. Çalışmamız boyunca öne sürülen görüşleri ele alarak tartıştık. Ele aldığımız görüşler arasında depremin etkili olduğu yönündeki görüş Anadolu ve Yakındoğu merkezlerinde gerçekleşen kazı çalışmaları sonucu çürütülmüştür.

Savaş teknolojisindeki gelişmeler başlığında ele aldığımız üzere M.Ö. 12. yy.'dan itibaren Yakındoğu'da ortaya çıkan Yeni Tip II olarak adlandırılan kılıçların benzerleri Anadolu'da ele geçmiştir. Hitit Krallığı'nda Yeni Tip II olarak adlandırılan kılıcın öncülleri tanınmaktadır.

Demir kullanımını ele aldığımızda ise demir kullanımının direkt bir yıkılış nedeni olarak ele almak mümkün görünmemektedir. Zira çok erken dönemlerden itibaren Hitit kayıtlarında demir anlamına gelen (Hat.) *hapalki*- demir¹³⁰², ve (Süm.) AN.BAR¹³⁰³ kelimeleri mevcuttur. Arkeolojik olarak elimizde Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenen çok sayıda örnek mevcut değildir. Bu durum demiri seri bir şekilde üretebilen bir halkın bronz çağı kavimlerine üstünlük sağlaması noktasında etkisi olması mümkündür.

Çivi yazılı metinlerde Hitit Krallığı'nın düşmanı olarak belirtilen Kaška kavmi Hattuša'nın düşüşünden sorumlu tutulmuştur. Ancak belirtmemiz gereklidir ki, günümüzde söz konusu görüşleri destekleyecek filolojik ve arkeolojik materyale sahip değiliz. Çeşitli yayımlarda Kaška seramiğinden bahsedilse de çeşitli özellikleri ile Hitit seramiğinden ayrılan bir seramik tipolojisi günümüzde mevcut değildir.

¹³⁰² MHW, 167; HED³, 116-118; Koşak 1986, 125-126.

¹³⁰³ MHW, 25. S. Koşak, AN.BAR'ın meteor demiri anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Koşak 1986, 126.

Hititçe çivi yazılı metinlerden biliyoruz ki kuzey Anadolu'daki Hitit şehirleri dönem dönem Hitit ve Kaška kavimleri arasında el değiştirmiştir. Bu husus bilinirken araştırmacıların Hattuša'nın kuzeyindeki seramikleri Kaška seramiği olarak sunmak istemelerini, bilimsel bir yaklaşım olarak kabul etmediğimizi vurgulamak isteriz. Kanaatimizce Hitit Krallığı'nın yıkılışından Kaška kavimlerinin sorumlu tutulması 'Deniz Kavimleri'nin Anadolu içlerine nüfuz etmesine pek ihtimal verilmemesi ile ilişkilidir. Yıkılıştan Kaška'ların sorumlu tutulmasının bir nedeni de M.Ö. 13. yy.'ın sonunda Anadolu'daki tahribatın büyük ölçüde Orta Anadolu'da gerçekleştiğinin düşünülmesi ile ilişkilidir. Günümüzde ise Batı ve Güney Anadolu'da gerçekleşen arkeolojik çalışmalar göstermektedir ki Anadolu'daki tahribat, Orta Anadolu ile sınırlı değildir. Bu açıdan bakıldığında da Kaška kavminin Hitit Krallığı'nın yıkılışından sorumlu olduğu iddiası kanaatimizce şimdilik yeterince bilimsel dayanağa sahip değildir.

M.Ö. 13. yy.'da Yakınoğu ve Anadolu'da kuraklık yaşandığına dair filolojik kayıtlar mevcuttur. Yapılan dendokronolojik araştırmalar filolojik kayıtları doğrular niteliktedir. İklim değişikliklerinin Hitit Krallığı'na etkisini ele aldığımızda kanaatimizce olaya Anadolu açısından değil, Yakınoğu perspektifinden bakılmalıdır. Yakınoğu'da ve Balkanlarda yapılan araştırmalar işaret etmektedir ki iklim değişiklikleri göç hadiselerini tetiklemiştir. Arkeolojik ve filolojik kanıtlardan anlaşıldığı kadarıyla M.Ö. 13. yy.'daki kuraklık hadisesinden Hitit Krallığı da büyük ölçüde nasibini almıştır. Anadolu'da yaşanmış bir kuraklık hadisesine işaret eden, Merneptah'ın kayıtlarından başka Bo 2810 envanter numaralı çivi yazılı metin mevcuttur. Anadolu'da IV. Tuthaliya (III. Hattuşili (?)) döneminden itibaren baraj, su

yapıları inşa edilmeye başlandığı ve başkentte tahılların silololarda depolanmaya çalışıldığı arkeolojik verilerle de ispatlanmaktadır. Anadolu'da kuraklığın yaşandığına dair ipuçları kabaca M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısındaki döneme işaret etmektedir.

Kuşkusuz Anadolu'da yaşanmış bir kuraklık Hitit Krallığı'nın zayıf düşmesinde etkili olacaktır. Ancak burada belirtmek isteriz ki kuraklık hadisesine ilişkin veriler Orta Avrupa, Balkanlar ve Yakınoğu'yu kapsamaktadır. Kuşkusuz kuraklık söz konusu coğrafi sahayı aynı ölçüde etkileyecektir. Bu noktada kuraklığın Yakınoğu'da gerçekleşen göç hareketlerinin nedeni yahut nedenlerinden birisi olarak düşünmek mümkündür. Ancak Yakınoğu merkezlerinin yıkılışında direkt bir faktör olarak değerlendirmek kanaatimizde yeterli bir açıklama değildir.

Hitit başkenti ile ilgili olarak J. Seeher, Hattuša'nın yıkımdan kısa bir süre önce şehrin terk edildiği fikrini öne sürmüştür¹³⁰⁴. Söz J. Seeher'in görüşü Hattuša'da büyük bir çatışmanın yaşandığına dair kanıtların bulunmamasına dayanmaktadır. Yukarıda Anadolu'daki pek çok merkezin GBÇ sonundaki durumunu kazı sonuçları raporlarına dayalı olarak ele aldık. Anadolu'da pek çok merkez çatışma izleri barındırmamaktadır. Yerleşimler GBÇ sonunda bir yangınla son bulmuştur. Batı ve Orta Anadolu'nun Hattuša ile aynı kaderi paylaştığı arkeolojik verilerden çıkan bir sonuçtur.

Yakınoğu'da yaşanmış 'Deniz Kavimleri' göçü ile ilgili filolojik veriler ve arkeolojik materyal göç hadisesinin uzun bir zaman diliminde dalgalar halinde

¹³⁰⁴ Seeher 2001b, 623-634. Ayrıca bkz. Th.P.J. van den Hout, M.Ö. 1180'de Hattuša'nın terk edildiğini düşünmektedir. van den Hout 2006, 79.

meydana geldiğine işaret etmektedir. Mısır ve Ugarit arşivindeki kayıtlar Yakınoğu'ya gerçekleşen göçleri anlatmaktadır. Söz konusu göç hareketini Merneptah ve III. Ramses dönemlerinde yazılı olarak takip edebilmekteyiz. Ayrıca Antik Yunan Kaynakları Erken Demir Çağı'nda Balkanlardan Anadolu'ya göçlerin gerçekleştiğini bildirmektedir. Şu halde Göç hadisesinin, M.Ö. 13. yy.'ın sonunda başlayarak, dalgalar halinde farklı yoğunlukta Erken Demir çağı boyunca devam ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu göç hadisesinin ise M.Ö. 13. yy.'da yaşanmış kuraklık hadisesinin tetiklediği kesin olarak ispatlanmamış olsa da, Balkanlar ve Yakınoğu'nun kuraklık yaşadığına dair veriler dikkate alınarak önerilebilir. Dor kavminin yerinden oynattığı Yunanistan, Kuzeydoğu Akdeniz ve Ege adalarındaki halkların öncelikle canlarını kurtarmak için göç ettikleri ve göç dalgasının ilkini oluşturdukları anlaşılmaktadır. Zira M.Ö. 13. yy.'ın sonuna gelindiğinde Yunanistan, Kıbrıs, Girit, Anadolu ve Suriye şehirlerinde geç Miken seramiği olarak tanımlanan GH IIIB-C seramikleri mevcuttur. Kanaatimizce Anadolu'da kuraklığın yaşandığı bu zor dönemin (Merneptah kayıtları) hemen başında olasılıkla III. Arnuwanda(?) Hitit tahtındaydı. III. Arnuwanda döneminde Hitit Krallığı'nda yaşanan hadiseleri kesin olarak bilemediğimizi vurgulamak isteriz. Tarhuntaşşa, Güney Anadolu ve Kıbrıs'ta Hitit çıkarlarının tehdit altında gören II. Şuppiluliuma, politik bir manevra ile tahtı ele geçirmiştir. Zira II. Şuppiluliuma tahta çıkışının meşru olduğunu ispatlama gayreti içindedir. Güneykale Hiyeroglif Yazıtı'na göz attığımızda II. Şuppiluliuma'nın öncelikle Anadolu içindeki tehditler ve düşmanlara karşı mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Yazıtlarda *Tana* (Adania)'nın geçmesi, Çukurova yerleşimlerinde GH IIIB olarak adlandırılan Miken seramiklerinin bulunması II.

Šuppiluliuma döneminin başında Anadolu sahillerinde Miken tehdidinin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca II. Šuppiluliuma, dönemi kayıtlarından bilmekteyiz ki Hitit Krallığı Güney Anadolu'da ve Kıbrıs'ta Mikenler ile savaşmak zorunda kalmıştır. II. Šuppiluliuma ile çağdaş dönemde Kıbrıs'ta GH IIIB seramiği mevcuttur.

Hitit başkentinde yapılan kazılar Yukarı Şehir'de Nişantepe'de ele geçen mühür arşivi kesin bir şekilde Hitit Krallığı'nın son dönemlerinde (IV. Tuthaliya, III. Arnuwanda, II. Šuppiluliuma) idare merkezinin Yukarı Şehir olduğuna işaret etmektedir. Yukarı Şehir'de çok sayıda tapınağın ve kent kapılarının inşası IV. Tuthaliya dönemine atfedilmektedir. Bununla birlikte peşinden gelen III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma dönemlerinde yapılan yapılar gayet basit bir mimariye sahiptir. Ayrıca tapınak olarak değil işlik olarak kullanılmışlardır. Hattuša'da Yukarı Şehir'deki özensiz yapılaşma ve işlikler II. Šuppiluliuma dönemi yapılarıdır. Hitit başkentindeki kazılar II. Šuppiluliuma döneminde krallığın düştüğü zor durumu belgelemektedir. Kısa bir süre sonunda da Hitit Krallığı yıkılmıştır.

Anadolu'da GBÇ sonunda Batı, Güney ve Orta Anadolu'daki yerleşimler bir yangınla tahrip olmuştur. Küçük yerleşimler bir daha iskan edilmemek üzere terk edilmiştir. Pek çok yerleşimde yeniden yerleşim Demir Çağı'nın ortalarında başlamaktadır. Anadolu'da Hitit yerleşimlerinin üzerinde Frig yerleşimlerinin bulunduğu göz önüne alınarak, yıkılıştan Frigler sorumlu tutulmuştur. Özellikle E. Akurgal'in, Anadolu'da Frig seramiği M.Ö. 8. yy.'dan eskiye gitmemektedir, şeklindeki açıklamaları ile Hattuša'nın Friglerce tahribi geri plana atılmıştır. M.Ö. 12.-8. yy.lar arası Anadolu için karanlık dönem olarak adlandırılmıştır. E. Akurgal'e göre yıkımdan Trakya kavimleri sorumludur.

Yakındoğu göçlerinin dalgalar halinde gerçekleştiğini belirtmiştik. III. Ramses döneminde ise Hitit Krallığı artık ayakta değildir. Dor kavimlerinin tetiklemesi ile başlayan göç hadisesi belli ki Miken, Balkan ve Frig halklarını önüne katmıştır.

Hitit başkentinde yapılan kazılarda Hitit başkentinde Büyükkale ve doğu platosunda düz yerleşimlere tespit edilmiştir. Ele geçen seramikler ise günümüzde M.Ö. 11-12. yy.'da tarihlenmektedir. Benzer sonuçlara Alacahöyük'te ulaşılmıştır. Alacahöyük kenti dışında düz yerleşim kalıntıları tespit edilmiştir. Ayrıca bu düz yerleşimlerde maden işlendiğine dair bol miktarda cüruf kalıntıları ele geçmiştir. Ele geçen seramik tipleri Anadolu'da pek çok merkezde ele geçmiştir. Orta Anadolu'da Karanlık Çağ olarak adlandırılan seramiklerin benzerleri Kilise Tepe'de ele geçmiştir. Bu veri Hitit başkentinin tahribinden Kaşkaların sorumlu olmadığına dair bir diğer ipucudur. Hattuša ve Alacahöyük'te düz yerleşimlerin olması yeni gelenlerin göçebe olduklarına işaret etmektedir.

Friglerin göç hadisesi ile ilgili yazılı kayıtlara bakıldığında ise karşımıza Asur kralı I. Tiglat-Pileser dönemi kayıtları çıkmaktadır. I. Tiglat-Pileser babasının 12.000 kişiden oluşan Mušku askeri ile savaştığı bilgisini vermektedir. I. Tiglat-Pileser'in M.Ö. 1114'te tahta çıktığı düşünüldüğünde babasının dönemi de hesaba katılarak 50 yıl erken bir tarih düşünüldüğünde M.Ö. 12. yy. başlarında Frigler ile eşitlenen Mušku kavminin Anadolu'da olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Arkeolojik açıdan bakıldığında ise Hattuša'nın düşüşünün ardından tıpkı Yunanistan Anakarasında Yarı-Miken olarak tanımlanana seramiklerin ele geçmesinde olduğu gibi Hitit etkili yahut Yarı-Hitit olarak tanımlanan seramikler ele geçmektedir. Ayrıca demir

kullanımına işaret eden cüruf kalıntıları da ele geçmiştir. Ancak vurgulamak isteriz ki günümüzdeki çalışmalara göre Hattuša'da gele geçen karanlık dönem seramikleri M.Ö. 12.-11. yy.'a tarihlendirilmektedir. Bu haliyle karanlık dönem seramikleri ile Hattuša'nın tahribi arasında yaklaşık 100 yıllık bir süre söz konusudur. Günümüzde söz konusu seramikler Frig seramiği olarak değil Karanlık Çağ seramiği olarak tanımlanmaktadır. M.Ö. 12.-11. yy.'a tarihlenen seramiklerin geometrik motifler içermesi Balkan kökenli oluşları yönünde ipucu sunmaktadır. Hattuša'da ele geçen karanlık dönem seramikleri yakın bir zaman dilimine kadar M.Ö. 10. yy.'a, günümüzde ise M.Ö. 12.-11. yy.'a tarihlendiği dikkate alındığında, gelecekte yapılacak araştırmalar ile seramik tarihlemelerinin değişebileceğini ve karanlık dönem seramiklerinin tarihlemeleri ile Hitit Krallığı'nın yıkılışı arasındaki 100 yıllık boşluğun kapanabileceğini düşünmekteyiz.

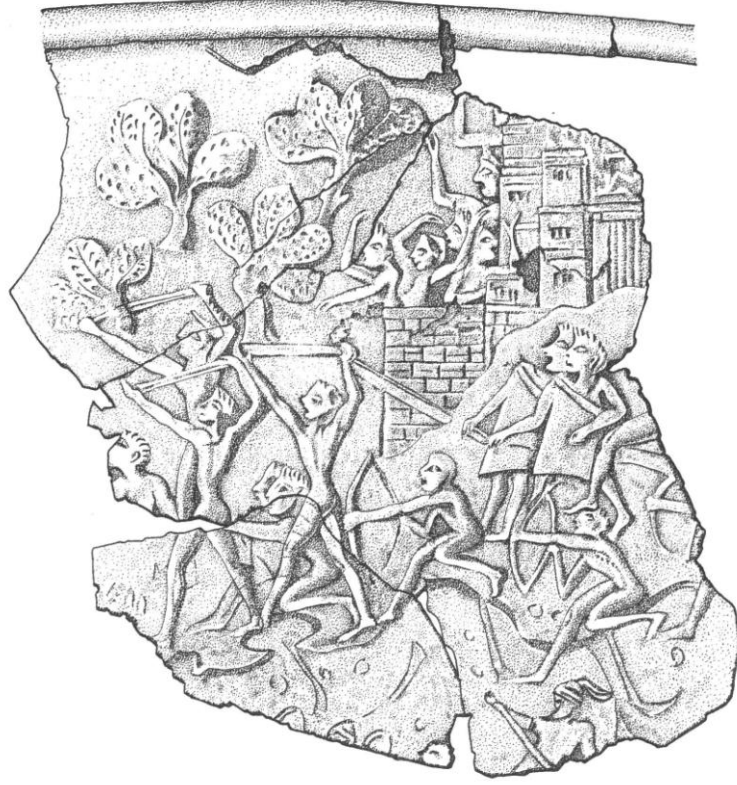
Hitit Krallığı'nın yıkılışı ile ilgili olarak günümüzde tartışılan konu başlıklarını ele aldık. Ele aldığımız çalışmalarda dikkatimizi çeken ve önemli olduğunu düşündüğümüz bir hususu belirtmek istiyoruz. Hitit Krallığı açısından insan faktörü çalışmalarda değinilmeyen bir husustur. Günümüzde Hitit Krallığı'nın hüküm sürdüğü coğrafi alanın nüfus miktarı hakkında bilgi sahibi değiliz. Hitit başkenti Hattuša'da yaşayan halk ile ilgili hemen hemen hiçbir bilgiye sahip değiliz. Hattuša'daki yapılar saraylar, idari yapılar ve tapınaklardan oluşmaktadır. Bu noktada Anadolu'da iskan eden halktan, sayıca fazla bir halkın Anadolu'da üstünlük sağlaması mümkündür.

LEVHALAR

Levha I. Suriye'nin M.Ö. 13. yy.'ın İlk Yarısındaki Siyasi Durumu.

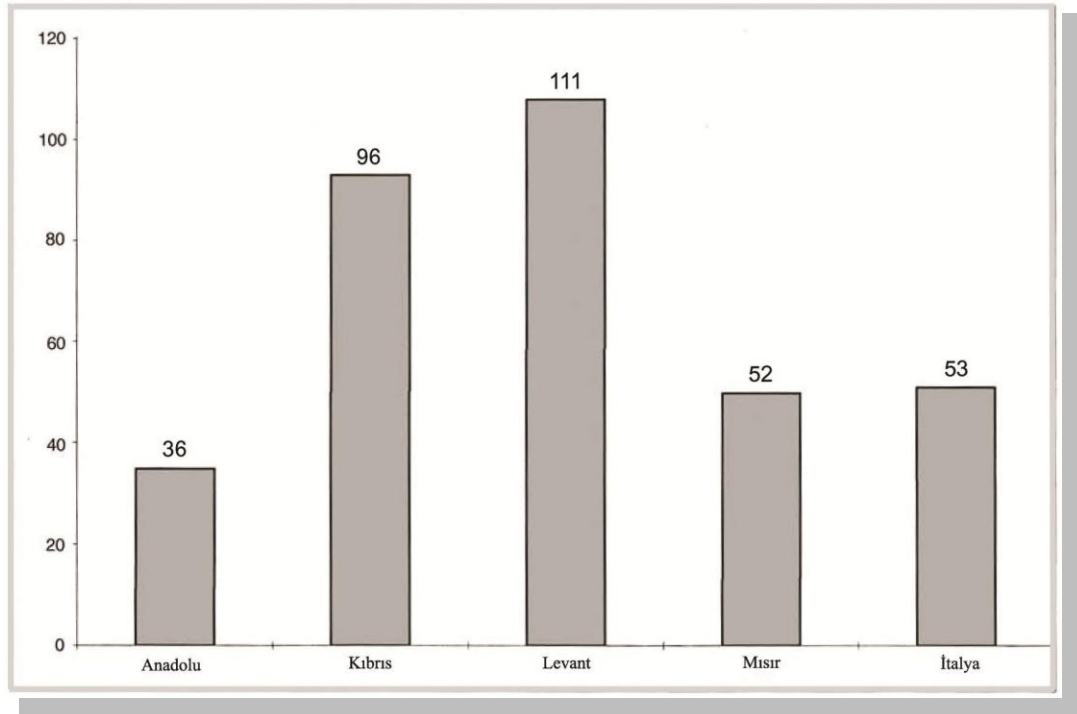
Bryce 2003a, 122. Map 2.

Levha II. Kuşatma Sahnesi Tasvir Eden Gümüş Riton Kabartması'nın Çizimi (Mikenai Kuyu Mezarı Buluntusu). Korfmann 1993, 363, Fig. 1.

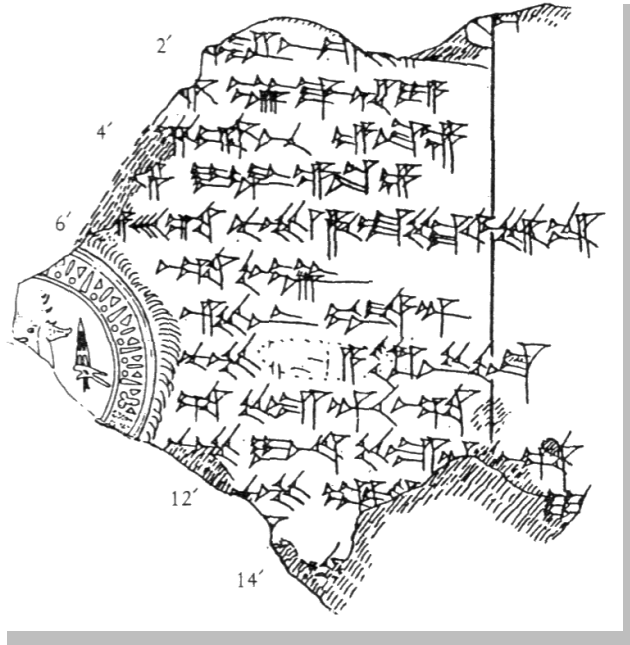

Levha III. Akdeniz'de Miken Seramiğı Bulunan Yerleşimler (348 merkez). Winjgaarden 2002, 302-303, Map I.

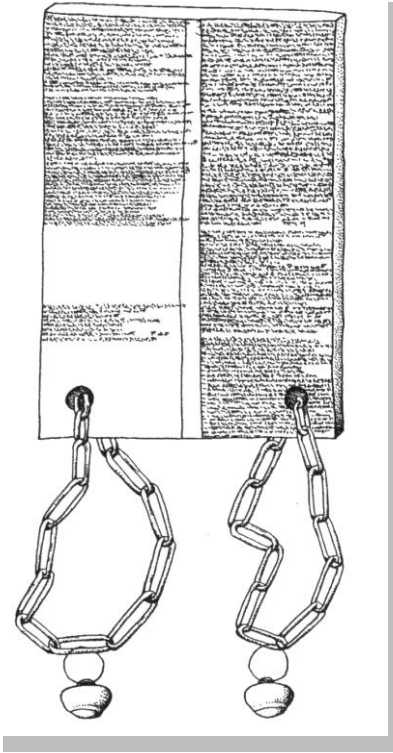
Levha IVa. Akdeniz'de 348 Kentte Ele Geçen Miken Seramiklerinin Bölgelere Göre Dağılımı.

Wijngaarden 2002, 17; Fig. 2.3.

Levha IVb. Bo 544/f Envanter Numaralı Tablet ve Kurunta'ya Ait Mühür Baskısı. Otten 1988a, 5,

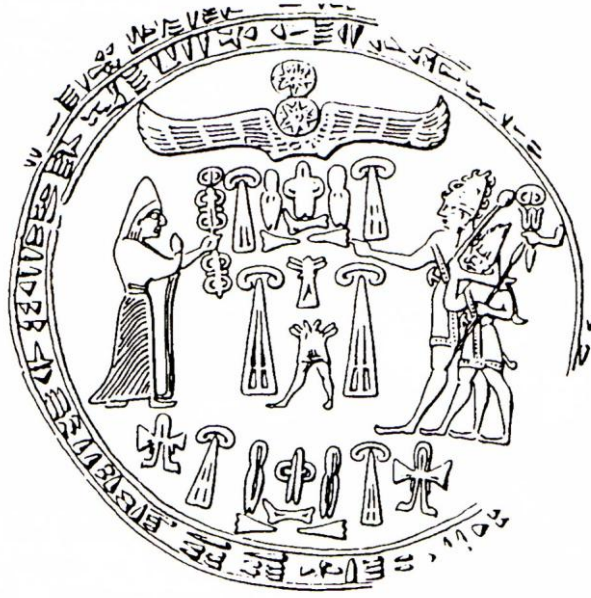
Abb. 2.

Levha Va. Herbordt 2005, 38, Abb. 18b

Levha Vb. Hatıp-Kurunta Rölyefi.

Levha VIa. RS 17.159 Üzerindeki Mühür Baskısı. Alp 1998a, Şekil 1.

Lev. VIb. Boğazkale Tutḫaliya Steli

Levha VII. Akurgal 1961, Abb. 64.

Levha VIIIa. Güneykale Oda Yapısı'ndaki II. Šuppiluliuma Tasviri.

Levha VIIIb. Güneykale Oda Yapısı (2 no.lu Oda).

Levha IXa. Güneykale'deki Oda Yapısı (1 no.lu Oda).

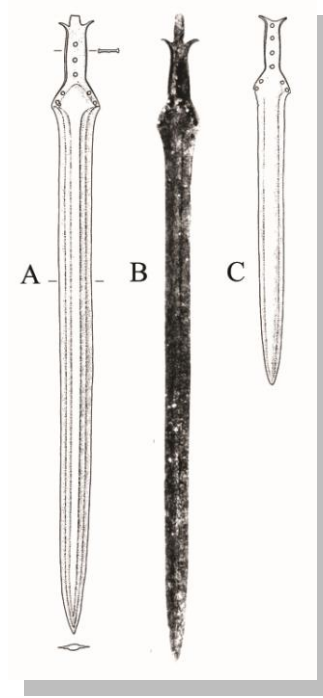

Lev. IXb. Nişantaş Hiyeroglif Yazıtı.

MİKEN		TRUVA	HİTİT
GH I			(Gurney 1991'den Sonra)
1500-----			
GH IIA		VIId	
1460-----			
GH IIB		VIe	
		VIIf	
1400-----			
GH IIIA1	ÖN-SARAYLAR	VIg	1390 Tudhaliya I/II
1375-----			
GH IIIA2	S A R A Y	VIh	1370 Arnuwanda I 1355 Tudhaliya III 1344 Suppiluliuma I 1322 Arnuwanda II 1321 Mursili II (1318 Raid on Millawanda)
1300-----	M	Yıkım	
	E R K E Z	VIIa	1295 Muwatalli II (1275 Battle of Qadesh) 1271 Urhi-Teshub 1264 Hattusili III 1239 Tudhaliya IV
GH IIIB1	L ---		D
1230-----			
GH IIIB2	E R I		O
			Ğ
1210-----			
Geçiş LH IIIB2-IIIC Erken			U
			1209 Arnuwanda III 1205 Suppiluliuma II
1200----		?VIIb1	
1190-----			E
GH IIIC Erken		VIIb1	G
			(II. Ramses'in 8. saltanat yılı Deniz Kavimleri mağlup edildi)
1130-----		?VIIb1-	E
GH IIIC Orta		VIIb2	
1100----			
1070-----		VIIb2	
GH IIIC Geç		?	
1050/30-----			
Yarı Miken Seramik		?	
1020/1000-----			

BÜTÜN TARİHLER YAKLAŞIKTIR

Levha X. Ege Denizi'nin Doğusu'nda Ele Geçen Miken Seramiklerinin, Truva ve Hitit Kralları ile Karşılaştırmalı Kronolojisi. Mountjoy 1998, 46, TABLE I.

Levha XIa. A. Allenora'dan Yeni Tip II/C Kılıç. B. Cetona'dan Yeni Tip II/A Kılıç. Allenora'dan Yeni Tip II/A Kılıç. Jung 2007, 220, Fig. 3.

Levha XIb. Dünya'nın Çeşitli Yerlerinden Meteor Demiri Örnekleri. Viyana Doğa Tarihi Müzesi.

BİBLİYOGRAFYA

Akurgal,

- 1955 E. Akurgal, *Phrygische Kunst*, Ankara.
- 1959 _____, "Chronologie der Phrygischen Kunst", *Anadolu / Anatolia* 4, 115-121.
- 1961 _____, *Die Kunst Der Hethiter*, München.
- 1983 _____, "Das dunkle Zeitalter Kleinasien", *Griechenland, die Ägäis und die Levante*, 67-78.

Alexander,

- 1968 R.L. Alexander, "The Mountain-God at Eflatun Pınar", *Anatolica* II, 77-88.
- 1986 _____, *The Sculpture and Sculptors of Yazılıkaya*, London-Toronto.

Alp,

- 1952 S. Alp, "Hitit Devletinin İç Bünyesi", *TTKong* IV., 38-45.
- 1973 _____, "Eine weitere Hieroglypheninschrift aus Emirgazi und ein Rollsiegel mit Hieroglyphenlegenden aus dem Gebiet von Adiyaman, südöstlich von Malatya", *Fs Otten*, 11-15.
- 1974 _____, "Eine Neue Hieroglyphenhethitische Inschrift Der Gruppe Kızıldağ-Karadağ Aus Der Nähe Von Aksaray Und Die Früher Publizierten Inschriften Derselben Gruppe", *Fs Güterbock*, 17-27.

1995a _____, "Zur Lage der Stadt Tarḫuntašša", *Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia*, Carruba, O. -M. Giorgieri-C. Mora (ed.), Pavia (28 giugno - 2 luglio 1993), 1-11.

1995b _____, "Bronz Tablet ve Tarḫuntašša Kentinin Yeri", 1994 *AMMK*, Ankara, 11-26, Lev. 1.

1998a _____, "IV. Tutḫaliya'nın Tahta Çıkmadan Önceki Diğer Adı", *III. Uluslar arası Hittitoloji Kongresi Bildirileri/Acts of the IIIrd International Congress of Hittitology*, Çorum, 16-22 Eylül 1996, Alp, S.-A. Süel (ed.), Ankara, 21-26.

1998b _____, "Zur Datierung des Ulmitešup-Vertrags", *AoF* 25/1, 54-60.

Altman,

2004 A. Altman, *The Historical Prologue of the Hittite Vassal Treaties. An Inquiry into the Concepts of Hittite Interstate Law*, Ramat-Gan.

Archi,

1975 A. Archi, "Divinità tutelari e Sondergötter ittiti", *SMEA* 16, 89-117.

Arnaud,

1975 D. Arnaud, "Les Textes D'Emar et la Chronologie de la Fin du Récent", *Syria* 52, 87-92.

1986 _____, *Mission Archeologique de Meskéné-Emar. Recherches au pays d'Astata*. Emar VI, Tome 3, Textes sumériens et accadiens, Paris.

Astour,

1965 M.C. Astour, "New Evidence on the Last Days of Ugarit", *AJA* 69/3, 253-258

Bahar,

- 1995 H. Bahar, "Konya Çevresi Tarih Araştırmaları - 1: Hititlerden Romalılara Kadar İsauria Bölgesi", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi* 9-10, 1994 -1995, 219- 246.
- 1996 _____, "Konya-Hatip'te Bulunan Yeni Bir Hitit Anıtı", *Ark SD* 73, 2-5.
- 2005 _____, "Tarhuntaşşa Araştırmaları 1994-2002", *V. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri/Acts of the Vth International Congress of Hittitology*, Çorum 02 - 08 Eylül 2002, Süel, A. (ed.), Ankara, 83-117.

Baker ve diğ.,

- 1995 H.D. Baker-D. Collon-J.D. Hawkins-T. Pollard-J.N. Postgate-D. Symington-D. Thomas, "Kilise Tepe 1994", *AntSt* XLV, 139-191, Pl. XXI-XXVII.

Barnett,

- 2006 R.D. Barnett, "The Sea Peoples", *CAH* II/2, 7. basım, 359-371.

Bartl,

- 1995 K. Bartl, "Some Remarks on Early Iron Age in Eastern Anatolia", *Anatolica* XXI, 205-212.

Bass,

- 1963 George F. Bass, "Mycenaean and Protogeometric Tombs in the Halicarnassus Peninsula", *AJA* 67/4, 353-361.

Beal,

1992 Richard H. Beal, "The Location of Cilician Ura", *AntSt* 42, 65-73.

Beckman,

1982 G. Beckman, "The Hittite Assembly", *JAOS* 102, 435-442.

1989-90 _____, "H. Otten: Die Bronztafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag
Tuthaliya IV. (StBoT Beiheft 1), Wiesbaden, Otto Harrosowitz.
1988. IX, 101, 1, Frontispiz 3 Tf. 4 Faltn. Leinen", *WdO* XX/XXI,
289-294.

1995 _____, "Hittite Provincial Administration in Anatolia and Syria: the
View from Maşat and Emar", *Atti del II Congresso Internazionale di
Hittitologia*, Carruba, O.-M. Giorgieri-C. Mora (ed.), Pavia 28-
giugno-2luglio 1993, 19-37.

1996 _____, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta.

2000 _____, "Hittite Chronology", *Akkadica* 119-120, 19-32.

2007 _____, "From Hattuša to Carchemish. the Latest on Hittite History",
Current Issues in the History of the Ancient Near East, Chavalas,
M.W. (ed.), Clermont, Ca., 97-112.

Beckman-Bryce-Cline,

2011 G. Beckman-T. Bryce-E. Cline, *The Ahhiyawa Texts*, Atlanta.

Beran,

1962 Th. Beran, "Das Felsheiligtum von Yazilikaya. Deutung und
Datierung", *Zeitschrift für Kulturaustausch* 12, 146-152.

- 1967 ———, *Die hethitische Glyptik von Boğazköy. Teil 1. Die Siegel und Siegelabdrücke der vor- und althethitischen Perioden und die Siegel der hethitischen Grosskönige*, WVDOG 76, Berlin.

Bittel,

- 1950 ———, *Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens*, Tübingen.
- 1953 ———, "Beitrag zu Eflâtun-Pınar", *Bibliotheca Orientalis* X/1-2, 2-5.
- 1976 ———, "The Great Temple of Hattusha-Boğazköy", *AJA* 80/1, 66-73.
- 1977 ———, "Das Ende des Hethiterreiches auf grund archäologischer Zeugnisse", *JIVF* 1976, 36-56.
- 1983 ———, "Die archäologische Situation in Kleinasien um 1200 v. Chr. und während der nachfolgenden vier Jahrhunderte, *Griechenland, die Ägäis und die Levante*, 25-47.
- 1986 ———, "Hartapus and Kızıldağ", *Ancient Anatolia. Aspects of Change and Cultural Development Essays in Honor of Machteld J. Mellink*, Canby, J.V.-E. Porada-B.S. Ridway-T. Stech (ed.), Madison-London, 103-110.

Bittel ve diğ.,

- 1975a K. Bittel-J. Boessneck-B. Damm-H. G. Güterbock-h. Hauptmann-R. Naumann-W. Schirmer, *Das Hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya*, Berlin.

Bittel ve diğ.,

- 1975b K. Bittel-H.G. Güterbock-G. Naumann-P. Neve-H. Otten-U. Seidl,
Boğazköy V. Funde aus den Grabungen 1970 und 1971. Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft und des Deutschen Archäologischen Institutes, (AbhDOG 18), Berlin.

Boehmer,

- 1979 R.M. Boehmer, *Die Kleinfunde aus der Unterstadt von Bogazköy: Grabungskampagnen 1970-1978*, Boğazköy-Hattuša 10, Berlin.

Bossert,

- 1933-34 H.Th. Bossert, "Nischan Tepe und Nischan Tasch", *AfO* 9, 172-186.

Bouzek,

- 1973 J. Bouzek, "Bronze Age Greece and the Balkans: problems of migrations", *Bronze Age Migrations in the Aegean. Archaeological and Linguistic Problems in Greek prehistory. Proceedings of the First International Colloquium on Aegean Prehistory*, Crossland, R.A.-A. Birchall (ed.), Park Ridge, 169-177.

Boysal,

- 1967 Y. Boysal, "Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar", *Anadolu / Anatolia* 11, 1-29.
- 1971 _____, "Batı Anadolu'da Son Araştırmalar Ahhiyava Sorunu", *Anadolu / Anatolia* 15, 63-72.

Börker-Klähn,

- 1999 _____, "Schrift-Bilder", *UF* 31, 51-73.

Börker-Klähn-Börker,

- 1976 Jutta Börker-Klahn-Christoph Börker, "Eflatun Pınar. Zu Rekonstruktion, Deutung und Detierung", *Jdl* XC, 1-41.

Breasted,

- 1906 J.H. Breasted, *Ancient Records of Egypt*, Vol. III, Chicago.

Brooks,

- 1950 C.E.P. Brooks, *Climate Through the Ages*, London.

Bryce,

- 1974 T. Bryce, "The Lukka Problem - And A Possible Solution", *JNES* XXXIII, 395-404.
- 1979 _____, "Some Reflections on the Historical Significance of the Tawagalawas Letter (KUB XIV)", *Or* 48, 91-96.
- 1985 _____, "A Reinterpretation of the Milawata Letter in the Light of the New Join Piece", *AntSt* 35, 13-23.
- 1986 _____, "The Boundaries of Hatti and Hittite Border Policy", *Tel Aviv* 13-14/1, 85-102.
- 1989 _____, "The Nature of Mycenaean Involvement in Western Anatolia", *Historia* 38/1, 1-21.
- 1992 _____, "Lukka Revisited", *JNES* 51/2, 121-130.
- 2003a _____, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East, The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, Routledge, London & New York.
- 2003b _____, "History", *The Luwians*, HdO I/68, Melchert, H.C. (ed.), Leiden & Boston, 27-124.

2005 _____, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press, New York.

2006 _____, *The Trojans and their Neighbours*, Routledge, London & New York.

Callender,

1906 T. Callender, "Explorations in Lycaonia and Isauria, 1904", *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, Ramsay, W.M. (ed.), Aberdeen, 157-180.

Canby,

1969 Jeanny Vorys Canby, "Some Hittite Figurines in the Aegean", *Hesperia* 38/2, 141-149.

Cancik,

2002 H. Cancik, "Hititler'de Tarih Yazımı. Helen Öncesi Tarih Yazımı I.", *Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk Der 1000 Götter. Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002*, Bonn, 420-424.

Carruba,

1964 Onofrio Carruba, "Wo lag Aḫḫiyawa?", *CRRAI* 11, 38-46.

1973 _____, "Die Annalen Tuthalijas und Arnuwandas", *Fs Otten*, Wiesbaden, 37-46.

Cline,

1991a Eric H. Cline, "Hittite Objects in the Bronze Age Aegean", *AntSt* 41, 133-143.

- 1991b ———, "A Possible Hittite Embargo Against the Mycenaeans",
Historia 40/1, 1-9.

Collins,

- 2002 B.J. Collins, "Necromancy, Fertility and the Dark Earth: The Use of
Ritual Pits in the Hittite Cult", *Magic and Ritual in the Ancient
World*, Mirecki, P.-M. Meyer (ed.), Leiden-Boston-Köln, 224-241.
- 2006 ———, "A Note on some Local Cults in the Time of Tudḫaliya IV",
*The Life and Times of Ḫattušili III and Tudḫaliya IV. Proceedings of
A Symposium Held in Honour of J. De Roos, 12-13 December 2003,
Leiden*, van den Hout, Th.P.J. (ed.), Leiden, 39-48.
- 2007 ———, *The Hittites and their World*, Atlanta.
- 2010 ———, "Hero, Field Master, King: Animal Mastery in Hittite Texts
and Iconography", *The Master of Animals in Old World
Iconography*, Counts, D.B.-B. Arnold (ed.), Budapest 2010, 59-74.

Collon-Jackson-Postgate,

- 2010 D. Collon-M. Jackson-N. Postgate, "Excavations at Kilise Tepe
2008", *KST* XXXI/1, 159-184.

Cook-Blackman,

- 1970-71 J. M. Cook, D. J. Blackman, "Archaeology in Western Asia Minor
1965-70", *Archaeological Reports* 17, 33-62.

Coşkun,

- 1992 Y. Coşkun, "Hititlerin İdari Yapısı", *I. Uluslar arası Hititoloji
Kongresi Bildirileri (19-21 Temmuz 1990)*, Çorum, 94-100.

Çapar,

- 1981 Ö. Çapar, "Ahhiyava Sorunu", *TAD* XIV/25, 387-413.

Çınaroğlu-Çelik,

- 2006 A. Çınaroğlu-D. Çelik, "2004 Yılı Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit Barajı Kazıları", *KST* XXVII/1, 1-3.

Çınaroğlu-Genç,

- 2004 A. Çınaroğlu-E. Genç, "Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit Barajı Kazıları, 2002", *KST* XXV/1, 279-288.
- 2005 ———, "2003 Yılı Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit Barajı Kazıları", *KST* XXVI/1, 265-276.

Daddi,

- 2006 Franca Pecchioli Daddi, "The System of Government at the Time of Tuthaliya IV", *The Life and Times of Hattušili III and Tuthaliya IV. Proceedings of A Symposium Held in Honour of J. De Roos, 12-13 December 2003 Leiden*, van den Hout, Th.P.J. (ed.), Leiden, 117-130.

Dalley-Teissier,

- 1992 Stephanie Dalley-Beatrice Teissier, "Tablets from the Vicinity of Emar and Elsewhere", *Iraq* LIV, 83-111.

Danmanville,

- 1971 Jenny Danmanville, "État, Économie, Société Hittites", *RHA* XXIX, 5-15.

Darga,

- 1992 A. Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul.
- d'Alfonso,
- 1999 L. d'Alfonso, "Tarḫuntašša in einem Text aus Emar", *AoF* 26/2, 314-321.
- 2007 ———, "The Treaty between Talmi-Teššub King of Karkemiš and Šuppiluliuma Great King of Ḫatti", *Tabularia Hethaeorum. Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag*, DBH 25, D. Groddek-M. Zorman (ed.), Wiesbaden, 203-220.
- de Jesus,
- 1978 Prentiss S. de Jesus, "Metal Resources in Ancient Anatolia", *AntSt* 28, 97-102.
- de Roos,
- 1989 Johan de Roos, "KBo 33, 216. A Votive Text of Tuḫaliaš IV", *JAC* 4, 39-48.
- 2002 ———, "Vows concerning military campaigns of Ḫattušili and Tuḫaliaš IV", *Anatolia antica. Studi in memoria di Fiorella Imparati*, Eothen 11, Tomo I, de Martino, S.-F. P. Daddi (ed.), Firenze, 181-188.
- del Monte,
- 1992 G.F. del Monte, *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI/2 Die Orts und Gewässernamen der hethitischen Texte. Supplement*, Wiesbaden.
- del Monte-Tischler,

- 1978 G.F. del Monte-J. Tischler, *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI. Die Orts und Gewässernamen der hethitischen Texte*, Wiesbaden.

Desborough,

- 2006 V.R.d'A Desborough, "The End of Mycenaean Civilization and the Darg Age", *CAH*II/2, 7. basım, 658-712.

Dickinson,

- 2006 Oliver Dickinson, *The Aegean from Bronze Age to Iron Age*, London-New York.

Dietrich,

- 2003 Manfred Dietrich, "Salmanassar I. von Assyrien, Ibirānu (VI.) von Ugarit und Tuthlija IV. von Ḫatti. RS 34.165 und die Schlacht von Niḫrija zwischen den Hethitern und Assyern", *UF*35, 103-139.

Dietrich-Loretz,

- 1978 M. Dietrich-O. Loretz, "das 'Seefahrende Volk', von Šikila (RS. 34.129)", *UF*10, 53-56.

Dinçol A.,

- 1980 A.M. Dinçol, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, 18-120.
- 1998a ———, "Die Entdeckung des Felsmonuments in Hatip und ihre Auswirkungen über die historischen und geographischen Fragen des Hethiterreichs", *TÜBA-AR* I, 27-35.

- 1998b _____, "The Rock Monument of the Great King *Kurunta* and Its Hieroglyphic Inscription", *III. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri/Acts of the III^d International Congress of Hittitology, Çorum*, Alp, S.-A. Süel, 16-22 Eylül 1996, Ankara, 159-166.
- 1998c _____, "Die Entdeckung des Felsmonuments in Hatip und ihre Auswirkungen über die historischen und geographischen Fragen des Hethiterreichs", *TÜBA-AR I*, 27-35.
- 2011 _____, "Hititler - Bin Tanrılı Halk", *Arkeo Atlas. Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, Karul, N. (ed.), İstanbul, 254-292.

Dinçol B.,

- 2006 B. Dinçol, "Über die Probleme der absoluten Datierung der Herrschaftperioden der hethitischen Könige nach den philologischen und glyptischen Belegen", *BYZAS* 4, 19-32.

Dinçol A.-B. Dinçol,

- 1996 A.M. Dinçol-B. Dinçol, "Hatip Anıtındaki Hiyeroglif Yazıt", *Ark SD* 73, 8-9.
- 2000 _____, "Anadolu'da Bulunan İlk Çivi yazılı Tunç Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkış Öyküsü", *Sanatdünyamız* 80, 175-180.
- 2005 _____, "Anadolu'da Bulunan İlk Çivi Yazılı Tunç Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışı", *AnAr* 18/1, 1-13.

Dinçol ve diğ.,

- 2000 A.M. Dinçol-J. Yakar-B. Dinçol-A. Taffet, "The Borders of the Appanage Kingdom of Tarḫuntašša A Geographical and Archaeological Assessment", *Anatolica* XXVI, 1-29.
- 2001 ———, "Die Grenzen von Tarḫuntašša im Lichte Geographischer Beobachtungen", *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux. Actes de la Table Ronde Internationale D'Istanbul*, 2-5 Novembre 1999, Paris, 79-85.

Doğan-Alparslan,

- 2011 Meltem Doğan-Alparslan, "Anadolu'nun Kayıp Başkenti Tarḫuntašša", *Aktüel Arkeoloji* Mayıs-Haziran, 46-57.

Dossin,

- 1939 Georges Dossin, "Les Archives Économiques du Palais de Mari", *Syria* 20/2, 97-113.

Dothan,

- 1983 Trude Dothan, "Some Aspects of the Appearance of the Sea Peoples and Philistines in Canaan", *Griechenland, die Ägäis und die Levante*, 99-117.

Drews,

- 1993 R. Drews, *The End of The Bronze Age, Changes in Warfare and the Catastrophe CA. 1200 B.C.*, New Jersey.

Drower,

- 2006 M.S. Drower, "Ugarit", *CAH* II/2, 7. basım, 130-160.

Dussaud,

1953 R. Dussaud, *Prélydiens, Hittites et Achéens*, Paris.

Easton ve diğ.,

2002 D.F. Easton-J.D. Hawkins-A.G. Sherratt, E.S. Sherratt, "Troy in recent perspective", *AntSt* 52, 75-109.

Ebeling,

1928 E. Ebeling, "Aššur", *RIA* I, 195-198.

Eichner,

2005 Heiner Eichner, "Eski Anadolu'da Hint-Avrupa Dillerinin İkinci Binyıldan Birinci Binyıla Devamlılığı", *V. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri/Acts of the Vth International Congress of Hittitology*, Çorum 02 - 08 Eylül 2002, 287-292.

Edel,

1997 _____, *Der Vertrag Zwischen Ramses II. Von Ägypten Und Hattušili III. Von Hatti*, Berlin.

Edgerton-Wilson,

1936 W.F. Edgerton-J.A. Wilson, *Historical Records of Ramses III. The Texts in Medinet Habu Volumes I and II*, Chicago.

Emre,

1993 K. Emre, "The Hittite Dam Karakuyu", *Essays in Anatolian Archaeology*, (BMECCJ 7), Mikasa, T. (ed.), Wiesbaden, 1-42.

Erkanal,

- 1980 A. Erkanal, "Eflatun Pınar Anıtı", *Bedrettin Cömert'e Armağan*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi, Özel Sayı, Ankara, 287-302.

Emre-Çınaroğlu,

- 1993 K. Emre-A. Çınaroğlu, " A Group of Metal Vessels from Kinik-Kastamonu", *Fs N. Özgüç*, 675-713.

Erkut,

- 1983 S. Erkut, *Çiviyazılı Boğazköy Tabletlerine Göre Hititler Devrinde Demir*, doktora tezi, Ankara.
- 1997 _____, "Çivi Yazılı Hitit Tabletleri", *Bellekten* LXI/232, 495-498.
- 1999 _____, "Hitit Kenti Kaštama'nın Yeri Üzerine", *TTKong* XII, 129-132.

Faulkner,

- 2006 R.O. Faulkner, "Egypt: From the Inception of the Nineteenth Dynasty to the Death of Ramses III", *CAH* II/2, 7. basım, 217-251.

Forlanini,

- 1987 M. Forlanini, "Le Mont Sarp", *Hethitica* 7, 73-87.
- 1998 Massimo Forlanini, "The Geography of Hittite Anatolia in the Light of the Recent Epigraphical Discoveries", *III. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri/Acts of the III^d International Congress of Hittitology* Çorum, 16-22 Eylül 1996, Ankara, 217-222.

Forrer,

- 1924 E. Forrer, "Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghazköi", *MDOG* 63, 1-22.
- 1926 _____, *Forschungen 1. Band/1. Heft: Die Arzaova-Länder*, Berlin.
- 1928 _____, "Assyrien", *RLA* I, 228-303.
- French,
- 1975 Elizabeth French, "A Reassessment of the Mycenaean Pottery at Tarsus", *AntSt* 25, 53-75.
- Gadd,
- 2006 C.J. Gadd, "Assyria and Babylonia c. 1370-300 B.C.", *CAH* II/2, 7. basım, 21-48.
- Galter,
- 2007 _____, "Looking down the Tigris: the interrelations between Assyria and Babylonia", *The Babylonian World*, Leick, G. (ed.), London-New York, 527-540.
- Garstang-Gurney,
- 1959 J. Garstang-O. R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, Ankara.
- Gates,
- 2006 Marie-Henriette Gates, "Dating the Hittite Levels at Kinet Höyük: a Revised Chronology", *BYZAS* 4, 293-308
- Gelb,
- 1939 L. J. Gelb, *Hittite Hieroglyphic Monuments*, Chicago.
- Genz,

- 2001 Hermann Genz, "Boğazköy'ün Erken Demir Çağı", *TEBE* 12, 1-2.
- Georgiou,
- 1979 Hara Georgiou, "Relations Between Cyprus and the Near East in the Middle and Late Bronze Age", *Levant* XI, 84-100.
- Gérard-Rousseau,
- 1973 Monique Gérard-Rousseau, "Connections in religion between the Mycenaean world and Anatolia", *Bronze Age Migrations in the Aegean. Archaeological and Linguistic Problems in Greek prehistory. Proceedings of the First International Colloquium on Aegean Prehistory*, Crossland, R.A.-A. Birchall (ed.), Park Ridge, 163-167.
- Giorgieri,
- 1995 M. Giorgieri, *I testi ittiti di giuramento*, doktora tezi, Firenze.
- Glatz-Matthews,
- 2005 C. Glatz-R. Matthews, "Anthropology of a Frontier Zone: Hittite-Kaska Relations in Late Bronze Age North-Central Anatolia", *BASOR* 339, 47-65.
- Glocker,
- 2009 Jürgen Glocker, "Zwei weitere Textbruchstücke zu der hethitischen „Eidesleistung eines Schreibers“ CTH 124", *AoF* 36, 146-158.
- Goetze,
- 1957 A. Goetze, *Kleinasien*, München.
- Gonnet,

- 1968 Hatice Gonnet, "Les montagnes d' Asie Mineure d'après les textes hittites", *RHA* XXVII/83, 93-170.
- 1975 ———, *Catalogue des documents royaux hittites du IIe millénaire avant J.-C.*, Paris.
- 1983 ———, "L'Inscription N° 2 De Kızıldağ", *Hethitica* V, 21-28.
- 1984 ———, "Nouvelles Données Archéologiques Relatives Aux Inscriptions Hiéroglyphiques de Hartapusa À Kızıldağ", *Archéologie et Religions de l'Anatolie Ancienne, Mélanges en l'honneur du Professeur Paul Narter (édité's par R. Donceel R. Lebrun)*, Lauvain-la-Neuve, 119-120-121.

Gordon,

- 1958 Cyrus H. Gordon, "Abraham and the Merchants of Ura", *JNES* 17/1, 28-31.

Goren ve diğ.,

- 2003 Y. Goren-S. Bunimovitz-I. Finkelstein-N. Na'Aman, "The Location of Alashiya: New Evidence from Petrographic Investigation of Alashiyan Tablets", *AJA* 107/2, 233-255.

Goren ve diğ.,

- 2004 Y. Goren-I. Finkelstein-N. Na'Aman, *Inscribed in Clay: Provenance Study of the Amarna Tablets and Other Ancient Near Eastern Texts*, Tel Aviv University.

Gorny,

- 1995 R. L. Gorny, "Alişar Höyük in the Late Second Millennium B.C.", *Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia*, Carruba, O.-M. Giorgieri-C. Mora (ed.), Pavia (28 giugno - 2 luglio 1993), 159-181.

Griffin,

- 1974 Elizabeth E. Griffin, "The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-70: Preliminary Report. Part VI: The Middle and Late Bronze Age Pottery", *JNES* 33, 55-95.

Gurney,

- 1983 O.R. Gurney, "The Hittite Title *Tuhkanti*", *AntSt* XXXIII, 97-101.
- 1992 ———, "Hittite Geography: thirty years on", *Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honor of Sedat Alp*, Otten, H.-H. Ertem-E. Akurgal-A. Süel (ed.), Ankara, 213-221.
- 1993 ———, "The Treaty with Ulmi-Tešup", *AntSt* 43, 13-28.
- 1997 ———, "The Annals of Hattusilis III", *AntSt* XLVII, 127-139.
- 2001 ———, *Hititler*, çev. P. Arpaçay, 2001.

Guzzo-Marazzi,

- 2010 N.B. Guzzo-M. Marazzi, "Note di geroglifico anatolico", *Investigationes Anatolicae-Gedenkschrift für Erich Neu, (StBoT 52)*, Klinger, J.-E. Rieken-Ch. Rüster (ed.), Wiesbaden, 11-28.

Günbattı,

- 1997 C. Günbattı, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Âit Bir Tablet", *Emin Bilgiç Anı Kitabı, Archivum Anatolicum* 3, Ankara, 131-155.

Günel,

- 2006 S. Günel, "Çine-Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları", **KST** XXVII/1, 19-28.
- 2007 _____, "Çine-Tepecik Höyüğü 2005 Yılı Kazıları", **KST** XXVIII/1, 231-246.
- 2008 _____, "Çine-Tepecik Höyük 2006 Yılı Kazıları", **KST** XXIX/1, 73-90.
- 2009 _____, "Çine-Tepecik 2007 Yılı Kazıları", **KST** XXX/1, 227-240.
- 2010a _____, "Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik", **AntSt** 60, 25-49.
- 2010b _____, "2008 Yılı Çine - Tepecik Kazıları", **KST** XXXI/1, 459-473.
- 2012 _____, "Çine-Tepecik 2010 Yılı Kazıları", **KST** XXXIII/2, 19-37.

Günel-Herbordt,

- 2010 S. Günel-S. Herbordt, "Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik", **AA** Halbband 1, 1-11.

Güterbock,

- 1940 H.G. Güterbock, *Siegel aus Boğazköy 1. Teil: Die Königsiegel der Grabungen bis 1938*, AfO Beiheft 5, Berlin.
- 1942 _____, *Siegel aus Boğazköy Zweiter Teil. Die Königssiegel von 1939 und die übrigen Hieroglyphensiegel*, AfO Beihelft 7, Berlin.
- 1943 _____, "Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları", *Belleten* VII, 273-293.
- 1961 _____, "The North-Central Area of Hittite Anatolia", **JNES** 20/2, 85-97.

- 1967 _____, "The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered", *JNES* 26/2, 73-81.
- 1983 _____, "The Hittites and Aegean World: Part 1. The Aḫḫiyawa Problem Reconsidered", *AJA* 87/2, 133-138.
- 1992 _____, "Survival of the Hittite Dynasty", *The Crisis Years: The 12th Century B.C. From Beyond the Danube to the Tigris*, A. Ward-M. Sharp Joukowsky (ed.), Dubuque, Iowa, 53-55.
- 1993 _____, "Sungod or King?", *Fs N. Özgüç*, 225-226.

Hamilton,

- 1842 W.J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology*, Vol. II, London.

Hanfmann,

- 1962 G.M.A. Hanfmann, "A "Hittite" Priest from Ephesus", *AJA* 66/1, 1-4.

Hansen-Postgate,

- 1999 C.K. Hansen-J. N. Postgate, "The Bronze to Iron Age Transition at Kilise Tepe", *AntSt* 49, Anatolian Iron Ages 4. Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Mersin, 19-23 May 1997, 111-121.

Hawkins,

- 1974 J.D. Hawkins, "Assyrians and Hittites", *Iraq* 36-1/2, 67-83.
- 1980 _____, "Kargamış", *RLA* V, 426-446.

- 1988 _____, "Kuzi-Tešub and the "Great Kings" of Kargamiš", *AntSt* 38, 99-108.
- 1990 _____, "The New Inscription from the Südburg of Boğazköy-Ḫattuša", *AA* 3, 305-314.
- 1992 _____, "The Inscriptions of the Kızıldağ and the Karadağ in the light of the Yalburt Inscription", *Festschrift für S. Alp, Hittite and Other Anatolian And Near Eastern Studies in Honour of S. Alp*, Ankara, 259-275.
- 1993 _____, "The Historical Significance of the Karahöyük (Elbistan) Stele", *Fs. N. Özgüç*, 273-279.
- 1994 _____, "The End of the Bronze Age in Anatolian. New Light From Recent Discoveries", *Anatolian Iron Ages 3. The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van (6-12 August 1990)*, 91-94.
- 1995 _____, *The Hieroglyphic inscription of the sacred pool complex at Hattusa (SÜDBURG). With an archaeological introduction by Neve P.*, StBoT Beiheft 3, Wiesbaden.
- 1998 _____, "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", *AntSt* 48, 1-31.
- 1998-01 _____, "Nişantaş", *RLA* IX, 579-581.
- 2001 _____, "Urḫi-Tešub, *tuḫkanti*", *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie*, Würzburg, Wilhelm, G. (ed.), Würzburg, 167-179.

2002 ———, "Büyük İmparatorluğun Mirasçıları I. Anadolu ve Kuzey Suriye'de Geç Hitit Krallıkları Tarihçesine Genel Bakış (yaklaşık MÖ 1180-700), *Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk Der 1000 Götter. Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002*, Bonn, 412.

2006 ———, "Tudḫaliya the Hunter", *The Life and Times of Ḫattušili III and Tudḫaliya IV. Proceedings of A Symposium Held in Honour of J. De Roos, 12-13 December 2003 Leiden*, van den Hout, Th.P.J. (ed.), Leiden, 49-76.

Hazenbos,

2003 J. Hazenbos, *The Organization of the Anatolian Local Kults During the Thirteenth Century B.C.. An appraisal of the Hittite cult inventories*, CM 21, Leiden-Boston.

Heinhold-Krahmer,

1993 S. Heinhold-Krahmer, "Mira", *RIA* VIII, 218-220.

Heinhold-Krahmer ve diğ.,

1979 Heinhold-Krahmer, S.-I. Hoffman-A. Kammenhuber-G. Mauer, *Probleme der Textdatierung in der Hethitologie.(Beiträge zu umstrittenen Datierungskriterien für Texte des 15. bis 13. Jahrhunderts v.Chr.)*, TH 9, Heidelberg.

Herbort,

1998 S. Herbort, "Seals and Sealings of Hittite Officials from the Nişantepe Archive, Boğazköy", *III. Uluslar arası Hititoloji Kongresi*

Bildirileri/Acts of the III^d International Congress of Hittitology
Çorum, 16-22 Eylül 1996, Ankara, 309-318.

2002 _____, "Hittite Seals and Sealings from the Nişantepe Archive, Boğazköy: A Prosopographical Study", *Recent Developments in Hittite Archaeology and History. Papers in Memory of Hans G. Güterbock*, Yener, K.A.-H.A. Hoffner (ed.), Winona Lake-Indiana, 3-60.

2005 _____, *Die Prinzen- und Beamstensiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullien aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa*, Mainz.

Hoffner,

1973 Harry A. Hoffner Jr., "The Hittites and Hurrians", *Peoples of Old Testament Times*, Wiseman, D.J. (ed.), Oxford, 197-228.

1982 _____, "The Milawata Letter Augmented and Reinterpreted", CRRAl 28: Hirsch, H.–Hunger H. (ed.), *Vorträge gehalten auf der 28. Rencontre Assyriologique internationale in Wien, 6.-10. Juli 1981, AfO Beiheft* 19, Horn, 130-137.

1992 _____, "The Last Days of Khattusha", *The Crisis Years: The 12th Century B.C. From Beyond the Danube to the Tigris*, Ward, A.-M. Sharp Joukowski (ed.), Dubuque, Iowa, 46-52.

2003a _____, "The Hittite Conquest of Cyprus: Two Inscriptions of Šuppiluliuma II (1.75)", *The Context of Scripture*, Vol. I Colonial

Compositions from the Biblical World, Hallo, W.W. (ed.), Leiden, 192-193.

2003b _____, "The Treaty of Tuthaliya IV with Kurunta of Tarḫuntašša on the Bronze Tablet Found in Ḫattuša (2.18)", *The Context of Scripture*, Vol. II Monumental Inscriptions from the Biblical World, Hallo, W.W. (ed.), Leiden, 100-106.

2006 _____, "Hittite Historical Texts II: 'The Treaty with Kurunta of Tarḫuntašša'", *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*, Chavalas, M.W. (ed.), Malden-Oxford-Victoria, 270-275.

2009 _____, *Letters from the Hittite Kingdom*, Atlanta.

Holmes,

1971 Y. Lynn Holmes, "The Location of Alashiya", *JAOS* 91, 426-429.

Hornung-Krauss-Warburton,

2006 E. Hornung-R. Krauss-David-A. Warburton, "Chronological Table for the Dynastic Period", *Ancient Egyptian Chronology*, Hornung, E.-R. Krauss-D.A. Warburton (ed.), HdO I/83, Leiden-Boston, 490-495.

Houwink ten Cate,

1961 Philo H. J. Houwink Ten Cate, *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera during the Hellenistic Period*, DMOA, Leiden.

- 1973 _____, "Anatolian Evidence for relations with the West in the Late Bronze Age", *Bronze Age Migrations in the Aegean. Archaeological and Linguistic Problems in Greek prehistory. Proceedings of the First International Colloquium on Aegean Prehistory*, Crossland, R.A.-A. Birchall (ed.), Park Ridge, 141-161, Lev. 1-3.
- 1992 _____, "The Bronze Tablet of Tuthaliyas IV and its Geographical and Historical Relations", *ZA* 82, 233-270.
- 2006 _____, "The Apparently Delayed Homecoming of Tuthaliyaš IV to his Capital Hattuša", *The Life and Times of Hattušili III and Tuthaliya IV. Proceedings of A Symposium Held in Honour of J. De Roos, 12-13 December 2003 Leiden*, van den Hout, Th.P.J. (ed.), Leiden, 107-115.

Hrozní,

- 1929 B. Hrozní, "Hethiter und Griechen", *ArOr* 1, 323-343.
- 1936a _____, "Les Quatre Autels «Hittites» Hiéroglyphiques D'emir Ghazi Et D'eski Kışla, Et Les Divinités Apulunas (?) Et Rutas", *ArOr* VIII, 171-218, Pl. IX-XXIII.
- 1936b _____, "Les inscriptions "hittites" hiéroglyphiques de Karakuyu, Fraktin, Kara Dag, et la stèle de Boghazkeui", *ArOr* VIII, 200-209, Pl. XXV-XXXIII.

İlslı,

- 1993 Ahmet İlslı, "A Hittite Statue Found in the Area of Ahurhisar", *Fs N. Özgüç*, 301-308; Pl. 55-58.

Imparati,

- 1974 Fiorella Imparati, "Una Concessione Di Terra Da Parte Di Tutḫaliya IV", *RHA* XXXII, 1-208.

Işık,

- 2003 Fahri Işık, "'Karanlık Dönem'in Aydınlığı ve Frig Sanatının 'Anadoluluğu' Üzerine'", *Anadolu / Anatolia* 24, 19-33.

Işık-Atıcı-Tekoğlu,

- 2011 F. Işık-M. Atıcı-R. Tekoğlu, "Die Nachhethitische Königsstele von Karakuyu beim Karabel-Pass. Zur kulturellen Kontinuität vom bronzzeitlichen Mira zum eisenzeitlichen Ionia", *Studien zum Antiken Kleinasien* VII, Schwertheim, E. (ed.), Münster, 1-33.

Jirku,

- 1950 A. Jirku, "The Problem of Alashiya", *PEQ* 82, 40-42.

Jung,

- 2007 Reinhard Jung, "LH III C Middle Synchronisms Across the Adriatic", *LH III C Chronology and Synchronism II LH III C Middle*, Deger-Jalkotzy, S.-M. Zavadil (ed.), Wien, 203-220.

Kaniewski ve diğ.,

- 2010 D. Kaniewski-E. Paulissen-E. Van Campo-H. Weiss-T. Otto-J. Bretschneider-K. Van Lerberghe, "Late second-early first millennium BC abrupt climate changes in coastal Syria and their possible significance for the history of the Eastern Mediterranean", *Quaternary Research* 74, 207-215.

Karageorghis,

- 2000 V. Karageorghis, "Cultural Innovations in Cyprus Relating to the Sea Peoples", *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, Oren, E.O. (ed.) Philadelphia, 255-279.

Karasu-Poetto-Savaş,

- 2001 C. Karasu-M. Poetto-S.Ö. Savaş, "Yalburt Luvi Hiyeroglif Yazıtları ile İlgili Yeni Fragmanlar", *AMMY* 2000, 229-242.

Karauğuz,

- 2002 G. Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- 2005 _____, *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. II. Binde Orta Anadolu'nun Güney Kesimi*, Çizgi Kitabevi, Konya.

Karauğuz-Bahar-Kunt,

- 2002 G. Karauğuz-H. Bahar-H.İ. Kunt, "New Observations About Kızıldağ", *TÜBA-AR* 5, 7-32.

Karauğuz-Özcan,

- 2008 G. Karauğuz-K. Özcan, "Hitit İmparatorluk Döneminde Anadolu Yerleşme Sistemine İlişkin Hipotetik Yaklaşımlar 'Tarhuntašša Eyaleti Yerleşme Sistemi'", *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici Volume L. VI. Congresso Internazionale di Ittitologia Roma, 5-9 settembre 2005*, Part II, Archi, A. (ed.), 463-477.

Kealhofer ve diğ.,

- 2009 L. Kealhofer-P. Grave-H. Genz-B. Marsh, "Post-Collapse: The Re-emergence of Polity in Iron Age Boğazköy, Central Anatolia", *OJA* XXVIII/3, 275-300.

Kinal,

- 1964 F. Kinal, "İlk Çağlarda Kıbrıs", *Belleten* XXVIII/3, 383-417.
 1970-74 _____, "Ugarit Krallarının Tarihi", *TAD* 8/14, 1-17.

Klengel,

- 1965 H. Klengel, *Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v.u.Z., Teil 1: Nordsyrien*, Berlin.
 1974 _____, "'Hungerjahre' in Hatti", *AoF* 1, 165-174.
 1975 _____, "Halab", *RIA* IV, 50-53.
 1991 _____, "Tuthaliya IV. von Hatti: Prolegomena zu einer Biographie", *AoF* 18/2, 224-238.
 1992 _____, *Syria 3000 to 300 B.C. A Handbook of Political History*, Berlin.
 1998 _____, "Nuḫašše", *RIA* IX, 610-611.
 1999 _____, *Geschichte des Hethitischen Reiches*, HdO, Leiden.
 2002 _____, "Hitit Tarihi", *Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk Der 1000 Götter. Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002*, Bonn, 413-420.
 2006-08 _____, "Qadeš", *RIA* XI, 140-142.

Klinger,

- 2006 J. Klinger, "Chronological Links Between The Cuneiform World Of The Ancient Near East And Ancient Egypt", *Ancient Egyptian Chronology*, Hornung, E.-R. Krauss-D.A. Warburton (ed.), HdO I/83, Leiden & Boston, 304-324.

Knapp,

- 1980 A. Bernard Knapp, "KBo 1 26: Alašiya and Ḫatti", *JCS* 32/1, 43-47.
- 1983 _____, "an Alashiyan Merchant at Ugarit", *Tel Aviv* X, 38-45.
- 2008 _____, *Prehistoric & Protohistoric Cyprus. Identity, Insularity and Connectivity*, New York.

Knudtzon,

- 1915 J.A. Knudtzon, *Die El-Amarna-Tafeln*, Vol. I, Leipzig.

Kohlmeyer,

- 1995 K. Kohlmeyer, *Anatolian Architectural Decorations, Statuary, and Stelae, Civilizations of the Ancient Near East*, Sasson, J.C. (ed.), New York, 2639-2660.

Korfmann,

- 1993 M. Korfmann, "Ein Hinweis auf Kriegerische Zeiten in dem Späten Abschnitt der Epoche von Troia VI", *Fs N. Özgüç*, 361-370.

Košak,

- 1981 Silvin Košak, "Western Neighbours of the Hittites", *Eretz-Israel* XV, 12-16.
- 1986 _____, "The Gospel of Iron", *Fs Güterbock 2*, 125-135.

Kretschmer,

- 1930 P. Kretschmer, "Zur Frage der griechischen Namen in den hethitischen Texten", *Glotta* 18, 161-170.
- Kuniholm,
- 1990 P. Kuniholm, "Archaeological Evidence and Non-evidence for Climatic Change", *Philos. Trans. R. Soc. Lond., A* 330, 645-655.
- Kühne-Otten,
- 1971 C. Kühne-H. Otten, *Der Šaušgamuwa-Vertrag*, Wiesbaden.
- Kümmel,
- 1967 H.M. Kümmel, *Ersatzrituale für den hethitischen König*, StBoT 3, Wiesbaden.
- Latacz,
- 2002 Joachim Latacz, "Vilusa (Vilios / Troia). Kuzeybatı Anadolu'da Hititler'e bağlı bir devletin Merkezi", *Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk Der 1000 Götter. Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002*, Bonn, 478-481.
- Laroche,
- 1953 E. Laroche, "Šuppiluliuma II", *RA* XLVII/1, 70-78.
- 1970 ———, "Nişantaş", *Anatolica* III, 93-98.
- Lebrun,
- 1980 R. Lebrun, *Hymnes et prières hittites*, Paris.
- Lehmann,
- 1970 G.A. Lehman, "Der Untergang des hethitischen Grossreiches und die neuen Texte aus Ugarit", *UF* 2, 39-73.

- 1979 ———, "Die Šikalājū - Ein Neues Zeugnis zu den "Seevölker"
Heerfahrten im späten 13. Jh. V. Chr. (RS 34.129)", *UF* 11, 481-494.
- Leick,
- 2003 G. Leick, *The Babylonians. An Introduction*, London-New York.
- Lloyd,
- 1967 S. Lloyd, *Early Highland Peoples of Anatolia*, London.
- Macqueen,
- 1968 J.G. Macqueen, "Geography and History in Western Asia Minor in
the Second Millennium B.C.", *AntSt* 18, 169-185.
- 2001 ———, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Arkadaş Yay., Ankara.
- Malbran-Labat,
- 1991 F. Malbran-Labat, "Letters", *Une bibliothèque au sud de la ville. Les
textes de la 34e campagne (1973)*, Bordreuil, P.-D. Arnaud-B.
André-Salvini-S. Lackenbacher-F. Malbran-Labat-D. Pardee (ed.),
Paris, 27-64.
- Mansel,
- 1999 A. Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara.
- Martino,
- 1999 Stefano De Martino, "Ura and the boundaries of Tarḫuntašša", *AoF*
26/2, 291-300.
- Masson,
- 1979 Emilia Masson, "Les Inscriptions Louvites Hiéroglyphiques
d'Emirgazi", *JSav*, N° 1, 3-52.

- 1980 ———, "Les Inscriptions Louvites Hiéroglyphiques de Köylütolu et Beyköy", *Kadmos* 19/2, 106-122.

McMahon,

- 1989 G. McMahon, "The History of the Hitties", *The Biblical Archaeologist* 52-2/3, Reflections of a Late Bronze Age Empire: The Hittites, 62-77.
- 1991 G. McMahon, *The Hittite State Cult of the Tutelary Deities*, Chicago.

Mee,

- 1984 C.B. Mee, "Mycenaeans and Troy", *The Trojan War: Its Hitoricity and Context. Papers of the First Greenbank Colloquium, Liverpool 1981*, Bristol, 45-56.

Melchert,

- 2002 H. Craig Melchert, "Tarḫuntašša in the SÜDBURG Hieroglyphic Inscription", *Recent Developments in Hittite Archaeology and History. Papers in Memory of Hans G. Güterbock*, Yener, K.A.-H.A. Hoffner (ed.), Winona Lake-Indiana, 137-143.

Mellaart,

- 1954 James Mellaart, "Preliminary Report on a Survey of Pre-Classical Remains in Southern Turkey", *AntSt* 4, 175-240.
- 1962 ———, "The Late Bronze Age Monuments of Eflatun Pınar and Fasillar near Behşehir", *AntSt* 12, 111-117.

- 1974 ———, "Western Anatolia Beycesultan and the Hittites", *Mansel'e Armağan (Mélanges Mansel)*, Akurgal, E.-U.B. Alkım (ed.), Ankara, 493-526.
- 1984 ———, "Troy VIIA in Anatolian Perspective", *The Trojan War: Its Historicity and Context. Papers of the First Greenbank Colloquium, Liverpool 1981*, Bristol, 63-82.
- 1993 ———, "The Present State of Hittite Geography", *Aspect of Art And Iconography: Anatolia And Its Neighbors. Studies In Honor of N. Özgüç*, Mellink, M.J.-E. Paroda-T. Özgüç (ed.), Ankara, 415-423.

Mellink,

- 1965 Matcheld J. Mellink, "Mita, Mushki and Phrygians", *AnAr* II/1-2, 317-325.
- 1983 ———, "The Hittites and the Aegean World: Part 2. Archaeological Comments on Ahḫiyawa-Achaians in Western Anatolia", *AJA* 87/2, 138-141.
- 1984 ———, "Archaeology in Asia Minor", *AJA* 88/4, 441-459.

Mercangöz,

- 2003 Zeynep Mercangöz, "Kuşadası Kadı Kalesi Kazısı 2001 Yılı Çalışmaları", *KSTXXIV/2*, 125-138.

Meriggi,

- 1962 P. Meriggi, "Über einige hethitische Fragmente historischen Inhaltes", *WKZM* 58, 66-110.

Meyer,

- 1928 E. Meyer, *Geschichte des Altertums. 2*, Stuttgart.
- Moran,
- 1992 William L. Moran, *The Amarna Letters*, Baltimore-London.
- Mountjoy,
- 1998 P. A. Mountjoy, "The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaeans and the Kingdom of Ahhiyawa", *AntSt* 48, 33-67.
- Muhly ve diğ.,
- 1985 J. D. Muhly-R. Maddin-T. Stech-E. Özgen, "Iron in Anatolia and the Nature of the Hittite Iron Industry", *AntSt* XXXV, 67-84.
- Munn-Rankin,
- 2006 J.M. Munn-Rankin, "Assyrian Military Power 1300-1200 B.C.", *CAH* II/2, 7. basım, 274-306.
- Müller-Karpe,
- 1999 A. Müller-Karpe, "Kuşaklı-Sarissa 1993-1997 Kazılarına Toplu Bakış", *KST* 20/1, 445-466.
- Neumann-Parpola,
- 1987 J. Neumann-S. Parpola, "Climatic Change and the Eleventh-Tenth-Century Eclipse of Assyria and Babylonia", *JNES* 46/2, 161-182.
- Neve,
- 1984 _____, "Boğazköy - Hattuşa 1982 Çalışma Mevsimi Sonuçları", *KST* V, 143-146.

- 1985 _____, "Boğazköy - Hattuşas, 1983 Kazı Çalışmalarının Sonuçları", *KST* VI, 137-180.
- 1986 _____, "Boğazköy - Hattusas 1984 Kazı Mevsiminin Sonuçları", *KST* VII, 217-220.
- 1987a _____, "Boğazköy - Hattusa 1985 Kazı Mevsiminin Sonuçları", *KST* VIII/1, 233-251.
- 1987b _____, "Boğazköy-Hattusas 1986 Kazıları", *KST* IX/1, 249-269; Resim 1-25.
- 1989 _____, "Boğazköy - Hattuşa'da 1987 Yılında Yapılan Kazılar", *KST* X/1, 211-259.
- 1990a _____, "Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa", *AnAr* 12, 21-40.
- 1990b _____, "Boğazköy - Hattuşas 1988 Kazı Mevsimi Sonuçları", *KST* XI/1, 229-246.
- 1991a _____, "Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuşa 1990", *AA* 3, 299-348.
- 1991b _____, "Boğazköy - Hattuşa 1989 Kazı Mevsimi Sonuçları", *KST* XII/1, 225-240.
- 1992a _____, "Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuşa 1991", *AA* 3, 307-338.
- 1992b _____, "Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattusa", *I. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri (19-21 Temmuz 1990)*, Çorum, 112-125.

- 1992c _____, "1990 Boğazköy-Hattusa Kazı Sonuçları", *KST* XIII/1, 361-384.
- 1992d _____, "Hattuša - Stadt der Götter und Tempel. Neue Ausgrabungen in der Hauptstadt der Hethiter", *Antike Welt* 23, 2-90.
- 1993 _____, "1991 Boğazköy-Hattuša Kazı ve Onarım Çalışmaları", *KST* XIV/1, 327-345.
- 1994 _____, "Boğazköy-Hattuša 1992 Kazı ve Onarım Çalışmaları", *KST* XV/1, 293-308.
- 1995 _____, "Boğazköy-Hattuša 1993 Kazıları", *KST* XVI/1, 199-217.

Niemeier,

- 1998 Wolf-Dietrich Niemeier, "The Mycenaeans in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples", *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE*, Gitin, S.-A. Mazar-E. Stern (ed.), Jerusalem, 17-65.
- 2002 _____, "Hattuša und Ahhiyawa Arasındaki Millavanda/Milet Sorunu. Batı Anadolu'da Miken Yunanistanı'nın Politik ve Kültürel Rolü", *Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk Der 1000 Götter. Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002*, Bonn, 521-523.

Nougayrol,

- 1956 J. Nougayrol, *Le palais royal d'Ugarit 4. Textes accadiens des archives sud (Archives internationales)*, Mission der Ras Shamra 9, Paris.

Oettinger,

- 2010 N. Oettinger, "Seevölker und Etrüsker", *Pax Hethitica. Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer*, Cohen, Y.-A. Gilan-J.L. Miller (ed.), StBoT 51, Wiesbaden, 233-246.

Omura,

- 1992 Sachihiro Omura, 1990 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *KST* 13/1, 319-336.

Orthmann,

- 1980 W. Orthmann, "Karadağ", *RLA* V, Berlin-New York, 402.

Otten,

- 1958 H. Otten, *Hethitische Totenrituale*, Berlin.
- 1959 _____ "Korrespondenz mit Tukulti-Ninurta I. aus Boğazköy", Weidner, E., *Die Inschriften Tukulti-Ninurtas I. und seiner Nachfolger, AfO Beiheft* 12, 64-68.
- 1959-60 _____, "Ein Brief aus Hattuša an Bâbu-aḫu-iddina" *AfO* 19, 39-46.
- 1963 _____, "Neue Quellen zum Ausklang des Hethitischen Reiches", *MDOG* 94, 1-23.
- 1967 _____, "Zur Datierung und Bedeutung des Felsheiligtums von Yazilikaya. Eine Entgegnung", *ZA* 58, 222-240.
- 1981 _____, *Die Apologie Hattusilis III*, StBoT 24, Wiesbaden.
- 1983 _____, "Die Letzte Phase des Hethitischen Grossreiches nach den Texten", *Griechenland, die Ägäis und die Levante*, 13-24.
- 1988a _____, *Die Bronzetafel aus Boğazköy*, StBoT Beiheft 1, Wiesbaden.

- 1988b _____, "Die BronzeTafel", *KST* IX/1, 271-277.
- 1993a _____, "Das Land Lukka in der Hethitischen Topographie", *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposions (Wien, 6-12 Mai 1990), Band I.*, Borchardt, J.-G. Dobesch (ed.), Wien, 117-121.
- 1993b _____, *Zu einigen Neufunden hethitischer Königssiegel*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Wiesbaden.

Özcan,

- 2013 A. Özcan, "Uda Şehri'nin Yeri Hakkında", *TAD* XXXII/53, 195-212.

Özenir,

- 1998 A. Sırrı Özenir, "Eflatunpınar Hitit Anıtı 1996 Yılı Temizlik ve Kazı Çalışmaları", *MKK* VIII, 157.

Özgüç,

- 1948 T. Özgüç, "Ankara Üniversitesi Adına Yapılan Fraktin Kazısı ve Tetkik Gezileri", *Belleten* XII, 260-266.
- 1978 _____, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar/Excavations at Maşat Höyük and Investigations in Its Vicinity*, Ankara.
- 1980 _____, "Excavations at the Hittite Site, Maşat Höyük: Palace, Archives, Mycenaean Pottery", *AJA* 84/3, 305-309.

Özgünel,

- 1983 C. Özgünel, "Batı Anadolu ve İçerilerinde Miken Etkinlikleri", *Belleten* 47, 697-743, Lev. XXXV.

Özkan,

- 1995 S. Özkan, "Önasya'da Geç Tunç Çağı Ticaret Hayatında Hitti Devletinin Yeri", *TİD* X, 211-217.
- 1998 ———, "Hitit İmparatorluğunun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü", *TİD* XIII, 71-79.

Pardee,

- 2003 D. Pardee, "Ugaritic Letters", *The Context of Scripture*, Vol. III Archival Documents from the Biblical World, Hallo, W.W. (ed.), Leiden, 87-115.

Pernicka-Aslan,

- 2012 E. Pernicka-R. Aslan, "2010 Yılı Troia Kazı Sonuçları", *KST* XXXIII/2, 505-520.

Peschlow-Bindokat,

- 2001 A. Peschlow-Bindokat, "Eine Hethitische Grossprinzeninschrift aus Dem Latmos", *AA* 3, 363-378.

Pittock,

- 2005 A. Barrie Pittock, *Climate Change Turning up the Heat*, London-Melbourne.

Poetto,

- 1993 Massimo Poetto, *L'iscrizione luvio-geroglifica di Yalburt. Nuove acquisizioni relative alla geografia dell'Anatolia sud-occidentale*, StudMed 8, Pavia.

Ramsay,

- 1889 W.M. Ramsay, "Syro - Cappadocian Monuments in Asia Minor", *Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archaeologischen Instituts, Athenische Abtheilung*, 14, 170-191.

Reyhan,

- 1998 E. Reyhan, "Ana Hatlarıyla Hitit İdari Sistemi", *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu. Bildiriler*, 24-26 Nisan 1996, Ankara.

Rougé,

- 1867 E. de Rougé, *Extraits d'un mémoire sur les attaques dirigées contre l'Égypte par les peuples de la Méditerranée vers le xxve siècle avant ère*, Paris.

Röllig,

- 1993 W. Röllig, "Muški, Muski", *RLA* VIII, 493-495.

Russel,

- 1984 H. F. Russel, "Shalmaneser's Campaign to Urartu in 856 B.C. and the Historical Geography of Eastern Anatolia According to the Assyrian Sources", *AntSt* 34, 171-201.

Sandars,

1963 N.K. Sandars, "Later Aegean Bronze Swords", *AJA* 67/2, 117-153.

Schachermeyr,

1986 Fritz Schachermeyr, *Mykene und das Hethitierreich, Mit 36 Abbildungen im Text*, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Wien.

Schachner,

2008 A. Schachner, "Boğazköy-Hattuša 2006 Yılı Çalışmaları", *KST* XXIX/3, 167-184.

2009 _____, "Boğazköy-Hattuša 2007 Yılı Çalışmaları", *KST* XXX/3, 475-498.

2011 _____, "Boğazköy-Hattuša 2009 Yılı Çalışmaları", *KST* XXXII/4, 212-232.

Schachner-Erdil,

2007 A. Schachner-S. Erdil, "Boğazköy Hattuša Kazısı - 2006", *TEBE* 24, 18-19.

Schmidt,

1933 E.F. Schmidt, *The Alishar Hüyük. Seasons of 1928 and 1929. Part 2*. Chicago-Illinois.

Schwemer,

2006 D. Schwemer, "Ein hethitischer Prinz (?)an 'Ammurapi von Ugarit (?): Getreidelieferungen wegen einer Hungersnot in Anatolien (RS 20.212)" ,*TUAT-NF* 3, 258-260.

Seçer,

2011 Sezer Seçer, "Lukka lkesi", *Aktüel Arkeoloji* 20, 32-34.

Seeher,

1996 _____, "Boğazköy-Hattuša 1994 Yılı ve Onarım alışmaları", *KST* XVII/1, 249-261.

1997 _____, "Boğazköy-Hattuša 1995 Yılı ve Onarım alışmaları", *KST* XVIII/1, 323-338.

1998 _____, "Boğazköy-Hattuša 1996 Yılı Kazı ve Onarım alışmaları", *KST* XIX/1, 497-513.

1999 _____, "Boğazköy-Hattuša 1997 Yılı alışmaları", *KST* XX/1, 417-431.

2000a _____, "Hattuša/Boğazköy'n Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar: Büyükkaya Kazılarına Toplu Bir Bakış", *TÜBA-AR* 3, 15-34.

2000b _____, "Boğazköy-Hattuša 1998 Yılı alışmaları", *KST* XXI/1, 299-308.

2001a _____, "Boğazköy-Hattuša 1999 Yılı alışmaları", *KST* XXII/1, 303-314.

2001b _____, "Die Zerstörung der Stadt Hattuša", *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie*, Würzburg, Wilhelm, G. (ed.), Würzburg, 623-634.

2002 _____, "Boğazköy-Hattuša 2000 Yılı alışmaları", *KST* XXIII/2, 189-196.

2003 _____, "Boğazköy-Hattuša 2001 Yılı alışmaları", *KST* XXIV/2, 105-112.

- 2004 _____, "Boğazköy-Hattuša 2002 Yılı Çalışmaları", *KST* XXV/2, 11-18.
- 2005 _____, "Boğazköy-Hattuša 2003 Yılı Çalışmaları", *KST* XXVI/2, 351-360.
- 2007 _____, "Boğazköy / Hattuša 2004-2005 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *KST* XXVIII/2, 27-42.
- 2010 _____, "After the Empire: Observations on the Early Iron Age in Central Anatolia", *ipamati kistamati pari tumatimis. Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday*, Singer, I. (ed.), Tel Aviv, 220-229.
- 2011 _____, "Hititlerin Başkenti Hattuša", *Arkeo Atlas. Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, Karul, N. (ed.), İstanbul, 302-309.

Sever,

- 1987 H. Sever, "Asur Siyasi Tarihinin Ana Evreleri", *DTCFD* 31/1.2, 421-428.

Sevin,

- 1991 V. Sevin, "The Early Iron Age in the Elazig Region and the Problem of the Mushkians", *AntSt* 41, 87-97.

Simon,

- 2009 Zsolt Simon, "Die ANKARA-Silberschale und das Ende des hethitischen Reiches", *ZA* 99, 247-269.

Singer,

- 1983 Itamar Singer, "Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources", *AntSt* 33, 205-217.
- 1985 _____, "The Battle of Niḫriya and the End of the Hittite Empire", *ZA* 75/1, 100-123.
- 1987 _____, "Dating the End of the Hittite Empire", *Hethitica* VIII, 413-421.
- 1991a _____, "The 'Land of Amurru' and the 'Lands of Amurru' in the Šaušgamuwa Treaty", *Iraq* 53, 69-74.
- 1991b _____, "The Title 'Great Princess' in the Hittite Empire", *UF* 23, 327-335.
- 1996 _____, "Great Kings of Tarḫuntašša", *SMEA* XXXVIII, 63-71.
- 1999 _____, "A Political History of Ugarit", *Handbook of Ugaritic Studies*, Watson, W.G.E.-N. Wyatt (ed.), HdO I/39, Leiden - Boston - Köln, 603-733.
- 2000 _____, "New Evidence on the End of the Hittite Empire", *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, Oren, E.O. (ed.) Philadelphia, 21-33.
- 2002 _____, *Hittite Prayers*, Atlanta.

Snodgrass,

- 1973 A.M. Snodgrass, "Metal-work as evidence for immigration in the Late Bronze Age", *Bronze Age Migrations in the Aegean. Archaeological and Linguistic Problems in Greek prehistory.*

Proceedings of the First International Colloquium on Aegean Prehistory, Crossland, R.A.-A. Birchall (ed.), Park Ridge, 209-214.

Sommer,

1932 Ferdinand Sommer, *Die Aḫḫijavā-Urkunden*, München.

Souyoudzoglou-Haywood,

1999 Christina Souyoudzoglou-Haywood, *The Ionian Islands in the Bronze Age and Early Iron Age 3000-800 BC*, Liverpool University Press, Dorchester.

Stanislawski,

1973 Dan Stanislawski, "Dark Age Contributions to the Mediterranean Way of Life", *Annals of the Association of American Geographers* 63/4, 397-410.

Starke,

1990 F. Starke, *Untersuchung zur Stammbildung des keilschrift-luwischen Nomens*, StBoT 31, Wiesbaden.

Stefanini,

1965 R. Stefanini, "KBo IV 14 = VAT 13049", *AANL* 20, 39-79.

1989 _____, "'Schiffe von Aḫḫiyawa' oder 'Kriegsschiffe' von Amurru im Šauškamuwa-Vertrag?", *UF* 21, 393-411.

Steinherr,

1972 Franz Steinherr, "Die Großkönigsinschrift von Niṣantaṣ (Boğazkale)", *IstMitt* 22, 1-13; TAFEL 1-5.

Stieglitz,

1991 Robert R. Stieglitz, "The City of Amurru", *JNES* 50/1, 45-48.

Süel,

1999 A. Süel, "The Name of Ortaköy in the Hittite Period", *TTKong* XII/1, 118-128.

2009 ———, "Another Capital City of the Hittite State: Šapinuwa", *Central-North Anatolia in the Hittite Period. New Perspectives in Light of Recent Research. Acts of the International Conference Held at the University of Florence (7-9 February 2007)*, (Studia Asiana 5), Daddi, P.F.-G. Torri, C. Corti (ed.), Roma, 193-205, PL. XIX-XXIII.

Süel A.-M. Süel,

1996 A. Süel-M. Süel, "1994 Yılı Çorum-Ortaköy Kazı Çalışmaları", *KST* 17/1, 263-282.

Sürenhagen,

1986 Dietrich Sürenhagen, "Ein Königssiegel aus Kargamis", *MDOG* 118, 183-190.

1992 ———, "Untersuchungen zur Bronzetafel und weiteren Verträgen mit der Sekundogenitur in Tarḫuntašša", *OLZ* 87, 341-371.

Şahin-Tekoğlu,

2003 Şeracettin Şahin-Recai Tekoğlu, "A Hieroglyphic Stele from Afyon Archaeological Museum", *Athenaeum* 91, 540-545.

Taş,

2007a İ. Taş, *Hitit Kralı V. Tuthaliya. Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, Ankara.

2007b _____, "Ugarit Kralı Ammištamru ile Amurrulu Prenses arasındaki Boşanma Davası ve Diplomatik ve Hukuksal Sonuçları", *Mısır-Hitit Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya'da Barış Paneli*, Nevşehir, 113-125.

2007c _____, "Hitit Metinlerinde Maša Ülkesi", *Ark SD* 125, 15-34.

Temizer,

1984 R. Temizer, "İlgın Yalburt Yaylası Hitit Anıtı", *Konya*, F. Halıcı (e.d), Ankara, 63-61.

Tropper-Vita,

2004 J. Tropper-J-P Vita, "Texte aus Emar", *TUAT-NF* 1, 146-162.

Türkoğlu,

2003 İnci Türkoğlu, "2002-2002 Yılı Kuşadası Kadı Kalesi Çalışmaları", *TEBE* 16, 18-20.

Unger,

1928 E. Unger, "Babylon", *RIA* I, 330-369.

Ünal,

1977 A. Ünal, "M.Ö. II. Binyıl Anadolu'sunda Doğal Afetler", *Bellekten* XLI/163, 423-446.

1980 _____, "Kaštama", *RIA* V, 475-476.

1991 _____, "Two Peoples on Both Sides of the Aegean Sea: Did the Achaeans and the Hittites Know Each Other?", *BMECCJIV*, 16-43.

1993 ———, "A Hittite Mycenaean Type B sword from the Vicinity of Kastamonu, Northwest Turkey", *Essays in Anatolian Archaeology*, (BMECCJ 7), Mikasa, T. (ed.), Wiesbaden, 207-226.

2001 ———, "“Batı Cephesinde Ne Var Ne Yok?” Miken-Anadolu ve Ahhiyawa-Aka İlişkilerinde Son Durum", *Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar/ Essay in Honour of Cevdet Bayburtluoğlu*, Özgünel, C.-O. Bingöl-V. İdil-S. Doruk (ed.), İstanbul, 244-256.

2002 ———, *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul.

van den Hout,

1989 Th.P.J. van den Hout, "A Chronology of the Tarḫuntašša-Treaties", *JCS* 41/1, 100-114.

1995a ———, "Tudḫaliya IV. und die Ikonographie hethitischer Großkönige des 13. Jhs.", *BiOr* LII, 545-573.

1995b ———, *Der Ulmitešub-Vertrag. Eine prosopographische Untersuchung*, StBoT Heft 38, Wiesbaden.

1998 ———, *The Purity of Kingship. An Edition of CTH 569 and Related Hittite Oracle Inquiries of Tudḫaliya IV*, Leiden-Boston-Köln.

2002 ———, "Tombs and Memorials: The (Divine) Stone-House and Hegur Reconsidered", *Recent Developments in Hittite Archaeology and History. Papers in Memory of Hans G. Güterbock*, Yener, K.A.-H.A. Hoffner (ed.), Winona Lake-Indiana, 73-91.

2006 ———, "Administration in the Reign of Tudḫaliya IV and the Later Years of the Hittite Empire", *The Life and Times of Hattušili III and*

Tuthaliya IV. Proceedings of A Symposium Held in Honour of J. De Roos, 12-13 December 2003, Leiden, van den Hout, Th.P.J. (ed.), Leiden, 77-106.

Virolleaud,

- 1965 C. Virolleaud, *Textes en cunéiformes alphabétiques des archives sud, sud-Quest et du petit palais*, Mission de Ras Shamra IX, Paris 1965.

Voigt-Henrickson,

- 2000 M.M. Voigt-R.C. Henrickson, "The Early Iron Age at Gordion: The Evidence from the Yassihöyük Stratigraphic Sequence", *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, Oren, E.O. (ed.) Philadelphia, 327-360.

von der Osten,

- 1927 H.H. von der Osten, "Explorations in Hittite Asia Minor", *AJSL* 43/2, 73-176.
- 1937 _____, *The Alishar Hüyük. The Season of 1930-32. Part II*, OIP 29, Chicago-Illinois, 1937.

von Schuler,

- 1957 Einar von Schuler, *Hethitische Dienstanweisungen für höhere Hof- und Staatsbeamte. Ein Beitrag zum antiken Recht Kleinasiens*, Archiv für Orientforschung. Internationale Zeitschrift für die Wissenschaft vom Vorderen Orient Beiheft 10, Graz.
- 1965 _____, *Die Kaškāer*, Berlin.
- 1980 _____, "Kaškāer", *RIA* V, 460-463.

Wijngaarden,

- 2002 Gert Jan van Wijngaarden, *Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in the Levant, Cyprus and Italy (ca. 1600-1200 BC)*, Leiden.

Wilhelm,

- 1995 G. Wilhelm, "Die Tontafelfunde der 2. Ausgrabungskampagne 1994 in Kuşakli", *MDOG* 127, 37-42.
- 1997 _____, *Keilschrifttexte aus Gebäude A*, KuSa 1/1, Rahden/Westf.

Woudhuizen,

- 1995a F.C. Woudhuizen, "The Late Hittite Empire in the Light of Recently Discovered Luwian Hieroglyphic Texts", *JNES* XXIII/1-2, 53-81.
- 1995b _____, "Luwian Hieroglyphic Monumental Rock and Stone Inscriptions From The Hittite Empire Period", *Talanta* XXVI-XXVII, 1994-95, 153-217.
- 2003 _____, "The Luwian Hieroglyphic Contribution to Anatolian Geography", *Anatolica* XXIX, 1-6.
- 2004a _____, *Luwian Hieroglyphic Monumental Rock and Stone Inscriptions from the Hittite Empire Period*, Innsbruck.
- 2004b _____, *Selected Luwian Hieroglyphic Text*, Innsbruck.

Yakar,

- 1976 J. Yakar, "Hittite Involvement in Western Anatolia", *AntSt* 26, 117-128.
- 1993 _____, "Anatolian Civilization Following the Disintegration of the Hittite Empire: An Archaeological Appraisal", *Tel Aviv* 20/1, 3-28.

2006 ———, "Dating the Sequence of the Final Destruction/Abandonment of LBA Settlements: Towards a Better Understanding of Events that led to the Collapse of the Hittite Kingdom", *BYZAS* 4, 33-51.

2008 ———, "The archaeology of the Kaška", *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici Volume L. VI. Congresso Internazionale di Ittitologia Roma, 5-9 settembre 2005*, Part II, Alfonso Archi (ed.), 817-827.

Yalçın,

1999 Ünsal Yalçın, "Early Iron Metallurgy in Anatolia", *AntSt* 49, 177-187.

Yener-Akar,

2012 K. Aslıhan Yener-M. Akar, "Alalakh Antik Kenti 2010 Yılı Çalışmaları", *KSTXXXIII/3*, 1-14.

Yiğit,

2004 Turgut Yiğit, "Hitit Krallığı'nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not", *Tarih Araştırmaları Degisi* 22/35, 219-226.

Yon,

2006 Marguerite Yon, *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Eisenbrauns, Singapore.

Zaccagnini,

1988 Carlo Zaccagnini, "A Note on Hittite International Relations at the Time of Tudḫaliya IV", *Studi di storia e filologia anatolica dedicati a Giovanni Pugliese Carratelli*, Eothen 1, Imparati, F. (ed.), Firenze, 295-299.

ÖZET

M.Ö. 17. yy.'ın ortalarından itibaren Kızılırmak kavisi merkez olmak üzere Anadolu'da büyük bir imparatorluk olarak ortaya çıkan Hitit Krallığı, M.Ö. 13. yy.'da Kuzey Mezopotamya ve Suriye'yi siyasi etki sahası içinde tutmaktadır. Hitit Krallığı'nda zayıflama belirtilerinin görülmesi M.Ö. 13. yy.'ın ilk yarısına, III. Hattuşili dönemine kadar geriye gitmektedir. III. Hattuşili'nin siyasi ihtirasi neticesinde II. Muwatalli Hitit başkentini Tarhuntaşša'ya taşımıştır. Başkentini Tarhuntaşša'ya taşınması imparatorluğun fiilen ikiye ayrılmasına neden olmuştur. II. Muwatalli'nin oğlu Urhi-Teşup'un başkenti tekrar Hattuşa'ya taşıyarak III. Hattuşili'nin otoritesini kırmaya yönelik hamleleri Hitit Krallığı'nda iç savaşa neden olmuştur. III. Hattuşili, Urhi-Teşup'a karşı giriştiği mücadeleyi kazanarak Urhi-Teşup'u başkentten uzaklaştırmıştır. III. Hattuşili Hitit tahtına oturmuş ve yeğeni Kurunta'yı Tarhuntaşša tahtına atamıştır.

III. Hattuşili'nin siyasi ihtirasi ve II. Muwatalli'nin başkenti Tarhuntaşša'ya taşınması ile başlayan süreç Tarhuntaşša sorunu olarak Hitit Krallığı'nın yıkılışına kadar önemli bir iç sorun olarak devam etmiştir. Hitit Krallığı'nın enerjisini iç çekişmelere harcamasına ve güç kaybetmesinde etkili olmuştur.

Hitit başkentindeki Yazılıkaya'nın inşasının başlaması III. Hattuşili dönemine atfedilmektedir. III. Hattuşili Anadolu'daki Hitit kavmi dışındaki halkların bağlılığını sağlamak amacıyla Hurri halkının dini inançlarını Hattuşa'ya taşımıştır. III. Hattuşili,

siyasi ve askeri gücünü artıran Asur Krallığı'na karşı Babil ve Mısır krallıkları ile ilişkiler kurmuştur.

IV. Tutḫaliya, tahta geçer geçmez Tarḫuntašša kralı Kurunta'nın bağılılığını sağlamak amacıyla bir antlaşma yapmıştır. IV. Tutḫaliya babası III. Ḫattušili dönemindeki antlaşmalara ek olarak tavizler vermek zorunda kalması Hitit Krallığı'nın bu dönemde güç kaybettiğine işaret etmektedir. IV. Tutḫaliya döneminde Yazılıkaya'nın inşası devam ettirilmiş ve kült reformu ile Hitit kavmi dışındaki Anadolu halklarının Hattuša'ya bağılılığı artırılmaya çalışılmıştır.

IV. Tutḫaliya döneminde Asur ve Aḫḫiyawa krallıkları Yakındoğu'nun süper güçleri arasında yerini alması, Hitit Krallığı'nı siyasi açıdan zor durumda bırakmıştır. Bu dönemde Asur Krallığı ile ilişkiler savaşa dönüşmüştür. Asur Krallığı'nın siyasi ve askeri gücünü artırması, IV. Tutḫaliya'nın Kargamış Kralı Ini-Tešup'u 'büyük kral' olarak tanımasına neden olmuştur. IV. Tutḫaliya, Güneybatı Anadolu'da ise Aḫḫiyawa Krallığı ile mücadele etmiştir.

III. Arnuwanda döneminde Tarḫuntašša kralı Kurunta, saltanat iddiasına kalkışarak Hitit Krallığı'nın ikiye ayrılmasına neden olmuştur. IV. Tutḫaliya döneminde Kargamış Krallığı'na 'büyük kral' ünvanının verilmesi dikkate alındığında, III. Arnuwanda döneminde Hitit Krallığı'nın üçe parçaya ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde başkent Ḫattuša'da iç karışıklıklar yaşanmaktadır. Ayrıca II. Šuppiluliuma dönemin kayıtlarından anlaşıldığı üzere Çukurova ve Güneybatı Anadolu'da Aḫḫiyawa tehditi mevcuttur. Anadolu'da ise kuraklık

yaşanmaktadır. Tüm bu karışıklar içerisinde II. Šuppiluliuma III. Arnuwanda'ya karşı bağlılık yeminini bozarak Hitit tahtına oturmuştur.

II. Šuppiluliuma, Tarḫuntašša, Kuzeybatı, Güneybatı Anadolu, Kıbrıs ve Çukurova'da düşman ile savaşımıştır. Mısır Kralı Merneptah'ın verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde 'Deniz Kavimleri' göçü yaşanmaktadır. Anadolu'da ise kendisini iyice hissettiren kuraklık, kıtlığa dönüşmüştür. Mısır, Ugarit ve Hitit arşivinde yer alan kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Mısır'dan Ugarit vasıtasıyla Hitit Krallığı'na tahıl gönderilmiştir. II. Šuppiluliuma'nın gayretleri Hitit Krallığı'nı ayakta tutmaya yetmemiş, kısa saltanatının sonunda Hitit Krallığı son bulmuştur.

ABSTRACT

The Hittite Kingdom, that emerged in the 13th century BC by founding a great emperorship in Anatolia where the Kızılırmak curve was the center from the 17th century BC onwards kept the North Mesopotamia and Syria under its political influence region. Observing of weakening signs in the Hittite Kingdom dates back to the first half of the 13th century BC, back to the era of Hattušili the IIIrd. Muwatalli the IInd had moved the Hittite capital to Tarhuntašša as a result of the political ambition of Hattušili the IIIrd. Moving of the Hittite capital to Tarhuntašša had actually caused the emperorship to divide up into two. The moves of Urhi-Tešup, the son of Muwatalli the IInd in the direction of breaking up the authority of Hattušili the IIIrd had caused internal - civil war in the Hittite Kingdom by moving the Hittite capital again back to the Hattuša. Hattušili the IIIrd had expelled Urhi-Tešup from the Hittite capital by winning the struggle that he entered against Urhi-Tešup. Hattušili the IIIrd had ascended to the Hittite throne and had appointed his cousin Kurunta to the Tarhuntašša throne.

The process that commenced with the political ambition of Hattušili the IIIrd and with moving the Hittite capital to Tarhuntašša had continued as an important internal matter until the collapse of the Hittite Kingdom. These caused had been effective on spending of the energy of the Hittite Kingdom to internal disputes and losing power.

Commencing of the construction of Yazılıkaya in the Hittite capital is being referred to the era of the Hattušili the IIIrd. Hattušili the IIIrd had moved the religious

faith of the Hurri people to Hattuša for the purpose of providing the dependence of the peoples outside the Hittite nation in Anatolia. Hattušili the IIIrd had set up relationships with the Babylon and the Egyptian Kingdoms against the Assyrian Kingdom that increased its political and military power.

Tuthaliya the IVth had made a treaty as soon as he ascended to the throne for the purpose of providing the dependence of Kurunta, the King of Tarhuntašša. Obligated of Tuthaliya the IVth to grant additional compromises in addition to the treaties in the era of his father Hattušili the IIIrd points to the fact that the Hittite Kingdom, had lost its power in this era. The construction of Yazılıkaya had been continued in the era of Tuthaliya the IVth and the dependence of the Anatolian peoples outside the Hittite nation had tried to be increased through a cultic reform.

Taking place of the Assyrian and the Ahhiyawa Kingdoms among the super powers of the Near East in the era of the Tuthaliya the IVth, had kept the Hittite Kingdom in difficult position from the political point of view. The relationships with the Assyrian Kingdom had been transformed into war in this era. Increasing of the political and military power of the Assyrian Kingdom had caused the Tuthaliya the IVth to recognize Ini-Tešup, the King of Kargamiš as the ' Great King '. Whereas, Tuthaliya the IVth had struggled with the Ahhiyawa Kingdom in the Southwest Anatolia.

Kurunta, the King of Tarhuntašša had caused the Hittite Kingdom to break up into two in the era of Arnuwanda the IIIrd, by attempting sovereignty pretence. It is being understood that the Hittite Kingdom had been broken into three parts in the era of Arnuwanda the IIIrd, when the granting of the ' Great King ' title to the Kargamiš

Kingdom in the era of the Tuthaliya the IVth is taken into consideration. Internal turmoil is being lived in this era in the capital Hattuša. Apart from this, as it is understood from the records in the era of the Šuppiluliuma the IInd, that there is the Ahhiyawa threat in the Çukurova and in the Southwest Anatolia. Whereas, aridity is being lived in Anatolia. Šuppiluliuma the IInd had ascended to the Hittite throne in all these turmoil by spoiling his dependence oath towards Arnuwanda the IIIrd.

Šuppiluliuma the IInd had fought with enemy in Tarhuntašša, Northwest and Southwest Anatolia, Cyprus and in Çukurova. As it is understood from the information provided by Merneptah, the Egyptian King, immigration of 'Sea Nations' is being lived in this era. On the other hand, the aridity that is being felt well in the Anatolia had been transformed into a famine. As it is understood from the records in the Egyptian, Ugarit and the Hittite archives that grain had been sent from Egypt in this era to the Hittite Kingdom through Ugarit. Efforts of Šuppiluliuma the IInd had not been sufficient to keep the Hittite Kingdom to live up and then the Hittite Kingdom had terminated at the end of a short sovereignty.